

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XVI. évfolyam

Főszerkesztő
CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László,
Hunčík Péter, Lampl Zsuzsanna, Lanstyák István, Liszka József,
Mészáros András, Simon Attila, Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

ÖLLÖS LÁSZLÓ	
A szabadság és a nyelvszabadság	3
GYURGYÍK LÁSZLÓ	
A vegyes házasságok (házasságkötések) alakulása Szlovákiában, különös tekintettel a magyar lakosságra	21
POPÉLY ÁRPÁD	
Az első szlovák országgyűlés megválasztása 1938 decemberében	39
L. JUHÁSZ ILONA	
A Károly király gyermeknyaraltatási akció 1918 nyarán – 1. Osztrák gyerekek a mai Szlovákia magyarlakta területein (A korabeli sajtóhírek alapján)	71
GECSE ANNABELLA	
„Salus animarum suprema lex esto”	103
KERÉNYI ÉVA	
Gömöri fürdőélet a 19. században II.	131

Könyvek

Acta Ethnologica Danubiana 15. (Bárh Dániel)	155
Zimányi Árpád: Szókészleti és morfológiai változások a mai magyar nyelvben (Angyal László)	157
Márku Anita: „Po zákárpátszki”. Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben (Gazdag Vilmos)	159
Lőrincz Gábor: A nyelvi variativitás a szlovákiai magyar anyanyelvtankönyvekben (Kondor Perhács Johanna)	162
Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs (szerk.): Elmélet és empiria a szociolingvisztikában (Sebők Szilárd)	165
Ladislav Macháček: Úvod do sociológie mládeže (Lampl Zsuzsanna)	168
Duba Gyula: Valami elmúlt II. Erni diákkora (Csanda Gábor)	170

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády Slovenskej republiky
– program Kultúra národnostných menšín 2014

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography s.r.o., Érsekújvár • Nyomta: Kanovits média s.r.o., Dunaszerdahely • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2014. június • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s.r.o., Nové Zámky • Tlač: Kanovits média s.r.o., Dunajská Streda • S finančným príspevkom ÚV SR • Náklad: 600 • Cena: 3 € • jún 2014 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

A szabadság és a nyelvszabadság¹

LÁSZLÓ ÖLLÖS

Freedom and language freedom

342.7
342.724
342.725
316.022.4

Keywords: Human rights, language freedom, national rights, national freedom, national mutualism.

Az emberi jogok világa nem zárt világ. Az felvilágosodás idején megfogalmazott néhány jog mára számossá gyarapodott. Az emberi jogokat immár generációkba osztjuk, és körük tovább nő. Olyan mű jelent meg a közelmúltban, amelyik az emberi élet újabb területéről igyekszik bizonyítani, hogy ebbe a körbe tartozik. A szerző, Andrassy György azzal az állítással indítja útjukra érveit, (Andrassy 2013) hogy a „szabadságok vagy szabadságjogok elméleteiből, filozófiájából, nemkülönben a szabadságok nemzeti és nemzetközi jogából hiányzik egy fontos, egy »alapvető« szabadság, a nyelvszabadság, pontosabban e szabadság megfelelő formában történő elismerése”. (Andrassy 2013, 11. p.) Leszögezi, hogy miután az elmúlt húsz évben többször is kifejezésre juttatta ebbéli véleményét, ebben a munkájában a korábbiaknál pontosabban szeretné definiálni a nyelvszabadságot, az ugyanis kimaradt a bevett emberi jogok közül. Bemutatja, hogy „a nyelvszabadság is felkerülhet – s mint jeleztük, néhány alkalommal már fel is került – a szabadságjogok, a természetes jogok, illetőleg az emberi jogok listájára, ennek elvi akadálya legalábbis nincs”. (Andrassy 2013, 19. p.) Ugyanakkor ezekről a listákról egyelőre hiányzik a nyelvszabadság, ám ezt nem tekinti perdöntőnek. Úgy teszi fel az „igazi kérdést”, „hogyan hiányosak a szabadságok és szabadságjogok ma leginkább ismert és elfogadott listái, vagy sem, illetőleg hogy igazolható-e a szóban forgó listák kibővítése a nyelvszabadsággal”. (Andrassy 2013, 19. p.)

Minden túlzás nélkül állítható, hogy rendkívüli vállalkozásról van szó: Andrassy György a bevett emberi jogok körét szeretné kibővíteni az általa nyelvszabadságnak

1 Az alábbi írás recenzióknak indult. Andrassy György *Nyelvszabadság* című művét kívánta értékelve bemutatni, majd jó szívvél ajánlani az olvasónak. Ám a könyv nem hagyta, hogy e sorok írója beérje ennyivel. A szerző érveinek súlya olyan kényszerítő erővel bírt, hogy át- és továbbgondolásuk szétfeszítette a recenzió korlátait.

nevezett joggal. A kötet elsősorban szándékargumentumainak a rendje. De a nyelvszabadság emberi jogként történő elfogadásának érvein túl, példákat keresve a jogtörténetbe is visszatekint a szerző. Több olyan fontos jogi dokumentum keletkezését mutatja be, amelyek érintik a nyelvszabadságot, illetve születésük során a tárgyaló felek egymás közti vitájukban felvetették a nyelvhasználat problémakörét. Andrassy leszögezi, hogy például az első világháborút követően elfogadott Lengyel Kisebbségi Szerződés tartalmazza a nyelvszabadságot, még ha ezt a kifejezést nem használja is. Szerinte több hasonló dokumentumhoz szolgált mintául ez a szerződés egy olyan korszakban, amikor a kisebbségvédelem a fontos ügyek közé került, és a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszert egy új szervezet, a Nemzetek Szövetsége garantálta. „Következésképpen ki kell mondanunk, hogy a nemzetközi jog egyszer már elismerte a nyelvszabadságot – akkor is, ha ezt egy kisebbségvédelmi rendszer kereti közt tette, hogy a jog meghatározása során nem használta a »nyelvszabadság« szót, illetőleg kifejezést.” (Andrassy 2013, 35. p.) Andrassy ezzel meglelte azt az elemet, ami a jogfejlődés egyik legfontosabb argumentuma: precedenst talált.

A precedens általánosítása azonban következtetésen alapszik, amelyik logikus ugyan, ám a probléma megoldásához az államok egyetértésére volna szükség. Az államok akaratának pedig abbéli szándékokból kellene erednie, hogy feloldják az emberi jogok jelenlegi értelmezésében megbúvó ellentmondást. Emiatt meg kellene vizsgálnunk, miért kívánták és kívánják fenntartani a jelenlegi állapotot, minek okán nem tekintik feszítőnek az említett ellentmondást, pontosabban, egyes államok miért nem tartják ezt ellentmondásnak.

A szerző további példákat hoz fel az egyes államok belső jogából. A legeggyértelműbbnek a svájci alkotmányt tartja, amelyik kimondja: „A nyelvszabadság garantált.”

Ám egy új emberi jog elfogadtatásához nem elegendő a precedensek sora. Ahhoz, hogy egy jog az emberi jogok közé kerüljön, olyan megalapozása szükséges, amelyik az emberi jogok elvrendszerére támaszkodik. Ennek ugyancsak gondolatébresztő kísérlete adja a kötet legizgalmasabb részét.

A kérdés elméleti megalapozásának két irányát különbözteti meg a szerző. Az egyik a nyelvszabadság levezetése az emberi jogok nemzetközi jogából, oly módon, hogy ez a szabadság a nyelvszabadságot is magába foglalja. Azaz „...mi is olyan tartalmakat vezetünk le, bontunk ki az emberi jogok nemzetközi jogából, amelyek nem kimondott, nem kifejezett, hanem rejtett, hallgatólagos tartalmai ennek a jognak, s a felszínre hozott tartalmak, esetünkben is a nyelvszabadság fogalmi elemei lesznek.” (Andrassy 2013, 42. p.) Hozzátehetjük, a megoldás bevett módszernek számít, minthogy az emberi jogot történetében többször alkalmazták.

A nyelvszabadsághoz vezető másik út az emberi jogok nemzetközi jogának hibáin, ellentmondásain keresztül vezet. Ezen belül az egyik argumentum a kisebbségi többletjogok érvében rejlik, nevezetesen, hogy nyelvük használatának jogával a kisebbséghez tartozó személyek többletjogot kapnak. Ám a szerző szerint semmi akadály, hogy a többséghez tartozók ebbéli jogát is elismerjék. „A megoldás tehát annyira kézenfekvő, hogy szinte felfoghatatlan, hogy miként vergődhet a kisebbségi jogokkal kapcsolatos vita évtizedek óta két rossz megoldás között: ha nem ismerik el a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogát saját nyelvük használatához, igazságtalanok lesznek az ilyen kisebbségekkel szemben, mert megfosztják őket egy fontos jogtól; ha elisme-

rik ezt a jogot számukra, szintén igazságtalanok lesznek, mert megsértik a nyelvi megkülönböztetés tilalmának elvét.” (Andrássy 2013, 43. p.) Ezt az ellentmondást az egyetemesség elvével lehet feloldani. Ennek az elvnek azonban messzire nyúlik a története. Az egyetemesség elvét persze le kell szögezni, s ezt a szerző meg is teszi. Ám az elvvel szemben több érvet is felvetettek az idők során. Érvényesülése előtt éppen ezen érvek jelentették és jelentik ma is a legfőbb akadályt.²

A szerző Will Kymlickát idézi, aki szerint a kisebbségi jogok tekintetében a filozófiai vitának vége, a kisebbségi jogok védelmezői győzelmet arattak. Andrásy azonban leszögezi, hogy a „filozófia mintegy behozta azt a lemaradását, amely a nemzetközi joghoz, valamint a legtöbb állam belső jogához képest hosszú időn át jellemezte”. (Andrássy 2013, 47. p.) Ám ez nem jelenti azt, hogy a nyelvszabadságot a nemzetközi jog és a legtöbb állam belső joga elismerné. Szerinte a filozófia nemcsak utolérte, hanem egyenesen megelőzte a nemzetközi jogot és az államok többségének belő jogát. Ez azonban szerintünk összetettebb kérdés. Számos olyan eleme van a modern államiság filozófiai alapelveinek, amelyek akadályozzák a nyelvszabadság elfogadását emberi jogként. Nem állítható, hogy mindegyikre megoldást talált korunk államelmélete. Márpedig a megoldásuk a feltétele, hogy a magukat a többségtől eltérő nemzethez sorolókat az állam nemzetileg is egyenlőnek tekintse.

Andrássy valóban jól látja, hogy amennyiben nem teszi, akkor polgárai nyelvi jogainak vonatkozásában több bevett emberi jog tekintetében – például a gondolat, a lelkiismeret, a vallás, a vélemény és a kifejezés szabadsága tekintetében – önellentmondásba sodródik. Sőt, a szerző szerint elvileg még az is elképzelhető, hogy a preferált nyelvet nem is a többség, hanem csak a kormányzat tagjai és híveik beszélik, és a jelen állapotában még ez sem sértené az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.

Ugyanakkor az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatából, annak elismert jogaiból vezeti le a nyelvszabadságot, éppen oly módon, hogy a gondolat, a lelkiismeret, a vallás, a vélemény és a kifejezés szabadságának részjogosítványaiként tekint rá. A Nyilatkozat ugyan hallgat e nyelvi részjogosítványokról, ám a szerző szerint ennek politikai magyarázata van. (Andrássy 2013, 118–119. p.) A politikai magyarázat „lényege, hogy a nemzetközi jog végső soron az államok alkotása, s ezért politikai kompromisszumot kell látni benne, mivel azonban a politikai kompromisszumtól nem várható el a teljes logikai következetesség, nem várható el ez a nemzetközi jogtól sem”.³

Szerintünk azonban nem zárható ki, sőt okkal feltételezhető, hogy az úgynevezett politikai kompromisszum mögött megbúvó logikai következetlenség – persze egy másik logika szerint – nem is tekinthető következetlenségnek. Ugyanis más normatív alapokra támaszkodik. Ennek természetével is számot kell vetnünk, amihez meg kell vizsgálnunk azt az államfelfogást, amelyik éppen a nyelvi jogok biztosításában látja az ellentmondást saját belső rendjére nézve. Nemcsak az emberi jogok alapjául szolgáló racionális képesség alapjaként tekinthetünk a nyelvre, hanem az irracionalitás egyik kifeje-

2 Az egyetemesség érvének problémaköréhez a tanulmány második felében térünk vissza.

3 A szerző itt Bruhács János érvére hivatkozik.

zési eszközöként is. Az embert hagyományok és szenvedélyek által vezérelt lényként is jellemzik a felvilágosodás óta, így lényegének nyelvi kifejeződése is ilyen. A többféle szenvedély és meghatározó hagyomány pedig veszélyes az állam egységére.⁴ Következésképpen a hatalom és annak részeként a nyelvi hatalom központosítása a logikusnak nevezhető stratégia.

A szerző a többi emberi jogban megbúvó, külsőnek nevezett nyelvszabadságon kívül az anyanyelvre, a saját nyelvre épülő belső nyelvszabadságot is érvei közé sorolja. Ez ugyanis megváltoztathatatlan, és a gyermek nyelvi környezetének megváltoztatása bizonyított hátrányokkal jár számára. (Andrássy 2013, 132. p.) Külön említi azt a helyzetet, amikor mások minősítenek egy nyelvet az illető saját nyelvének, nem pedig ő maga. Ezt véleménynek nevezi, míg az adott személy saját álláspontját tényállításnak. Az adott személynek joga van saját nyelve megváltoztatásához, ezt a jogot a Nyilatkozat is tartalmazza. Ebből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy „a Nyilatkozatban benn rejlő és belőle levezetett nyelvszabadság a külső nyelvszabadságon túl magában foglalja a belső nyelvszabadságot is: éppen úgy, mint ahogyan a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságának a Nyilatkozatban olvasható is magában foglalja a meggyőződés és a vallás külső szabadságán túl a meggyőződés és a vallás belső szabadságát is”. (Andrássy 2013, 136–137. p.) Ugyanis amennyiben mindenkinek joga van saját nyelve megváltoztatásához, „akkor nyilvánvaló, hogy joga van nyelvének megtartásához is; ha viszont mindenkinek joga van saját nyelvének megtartásához, és megváltoztatásához egyaránt, akkor nyilvánvaló, hogy mindenkinek joga van saját nyelvének megválasztásához. Ezzel el is jutottunk a belső nyelvszabadság helyes definíciójához”. (Andrássy 2013, 138. p.) A választás szabadságát ennél a kérdésnél is hasonlóan értelmezi, mint a meggyőződési szabadságnál és a vallásszabadságnál. A különbség abban áll, hogy a létezőkön kívül alapíthatunk új vallást, és kialakíthatunk új meggyőződést, ám új első nyelvet nem teremthetünk, mivel azt nem választjuk. A szerző ezért a belső nyelv megtartásának és megválasztásának szabadságával definiálja a belső nyelvszabadságot.

Hozzátehetjük, hogy amennyiben a külső nyelvszabadság az ember saját nyelvén valósul meg, akkor belső nyelvszabadsággá válik. És az egyetemesség elvét ezzel az érveléssel is alátámaszthatjuk.

A nyelvszabadság emberi jogi jellege azonban – szerintünk – még egy érvet igényel. Igazolni kell, hogy a nyelv, azon belül is az anyanyelv az emberi mivolt lényegi eleme. Tehát az emberi természet elengedhetetlen része, következésképpen az emberi minőség egyik előfeltétele. Ebben az esetben a nyelvi jogok kapcsolata az emberi jogokkal az emberi természet minőségi vizsgálata alapján válik nyilvánvalóvá. Ha igazolható az anyanyelv lényegi jelentősége az emberi mivolton belül, akkor nem csak a többi, immár bevett emberi jogból következtethetünk arra, hogy a nyelvi jogok is emberi jogok. Hanem magából az emberből. Ebben az esetben a nyelvi jogok kapcsolata a többi

4 Lord Acton Svájc példájával érvelve mutatja, hogy hibás az a feltételezés, hogy az állam határainak egybe kell esnie a nemzet határaival. (Acton 1991, 147.p.)

emberi joggal fordított is lehet: nemcsak a nyelvi jogok emberi jogi jellege következhetnek belőlük, hanem azoké is a nyelvi jogokéból.

Az a legfontosabb érvünk, hogy nyelv nélkül nem volna ember az ember. A nyelv egyszerre legfontosabb eszköze az ember egyéni önazonosságának és a társadalmi együttműködésnek.⁵ A nyelv tehát egyszerre előfeltétele az egyéni és a közösségi identitásnak. Nélküle az ember nem válhatott volna társadalmi lényvé az emberiség törzse fejlődése során, és egyéniséggé sem válhatna saját élete során.

Következésképpen nyelv nélkül más közösség mellett politikai közösséget sem alkothatna az ember. Nem hozhatna racionális döntéseket a köz ügyeiben, hiszen meg sem vitathatná azokat embertársaival. De fogalmak hiányában maga sem volna képes átgondolásukra. E képesség hiányában pedig nem válhatna polgárrá, hiszen közügyekben nem tudná kialakítani a saját álláspontját.⁶ Nyelv nélkül nem válhatna racionális lényvé, következésképpen a társadalmi racionalitásnak is híján volna. Sőt, mint-hogy az emberek közti kapcsolatoknak morális vetületei is vannak, nyelv hiányában az egyén a helyeset sem tudná fogalmilag elválasztani a helytelenről. Tehát az ember morális lényként sem létezhetne.

Az előbbiekből következően pedig az emberi jogok eszméje sem születhetett volna meg nyelv híján, és az egyes jogokat sem fogalmazhatta volna meg senki ember fia, mivel nem tudná elgondolni azokat.⁷ De esetleges transzcendentális létezésük esetén – amennyiben e jogokat valamiféle emberfeletti erő teremtené meg – procedurálisan sem volnának realizálhatók, hiszen az érvényesítésük feladata az elgondolásukra képtelen lényekre hárulna. Emiatt nélkülük nemcsak a nyelvi jogokhoz legközelebb álló emberi jogokkal, a szólás és a sajtó szabadságával nem élhetne az ember, hanem egyik joggal sem. Hiszen meg sem tudná fogalmazni és érteni őket.

De érdemes egy pillantást vetnünk az előbbi érv negatív változatára. Az ugyanis nehézzé teszi, hogy a nyelvi jogokat ne minősítsük emberi jognak. A negatív érv úgy hangzik, hogy álláspontjuk megfogalmazásához még azoknak is nyelvre van szükségük, akik ellenzik a nyelvi jogok besorolását az emberi jogok közé. Az emberi nyelv lényege és társadalmi szerepe persze oly módon is jellemezhető, hogy az ne kerülhes-

-
- 5 Jürgen Habermas szerint a testmozgás ugyan része a cselekvésnek, ám nem maga a cselekvés, ahhoz a cselekvés elgondolt terve is szükséges. A kollektív cselekvésnek pedig az érintettek együttműködése okán kommunikatív cselekvésnek kell lennie. (Habermas 1988, 146–147. p.)
 - 6 John Locke szerint az ember racionális képességére építve tudja elhagyni a természeti állapotot, megalkotni a polgári társadalmat és létrehozni az államot. (Locke 1999, 110–113. p.)
 - 7 Andrásy leszögezi, hogy a vallás szabadságához, valamint a kifejezés szabadságához való jogát javarészt nyelvhasználat útján gyakorolja az ember. „Ez azonban, mint láttuk, csak és kizárólag az emberiség által beszélt valamely konkrét nyelv használatával történhet meg.” (Andrásy 2013, 107. p.) Ám szerintünk a kapcsolat szorosabb, és mindegyik emberi jogra vonatkozik. Az ember racionális mivoltának előfeltétele a nyelv, következésképpen az emberi jogok eszméjének is.

sen be az emberi jogok világába.⁸ Sőt, akár az emberi jogokat megfogalmazni képes ember elleni fellépés eszközeként is tekinthetünk rá.⁹

Ám a nyelv kétségkívül az emberi öntudat lényegi eszköze. Alapvető eleme az ember személyiségének, racionális és morális mivoltának. Általa alkotta és fejleszti az emberi jogok eszméjét, majd alkalmazza e jogokat. A nyelv tehát igazolhatóan az emberi mivolt egyik kétségbevonhatatlan előfeltétele.

Korunkban az is nyilvánvalóvá vált, hogy ezt a szerepet nem töltheti be bármelyik nyelv mindegyik személynél.¹⁰ Az ember nem képes korlátlan számú nyelv elsajátítására, és a megtanultakat sem bírja ugyanolyan szinten. Közismert tény az is, hogy létezik egy, a legmagasabb szinten elsajátított nyelve, az első nyelve, az anyanyelve. E nyelv révén születik meg öntudata. A nyelvi jogok azért védik éppen ezt a nyelvet, mert az ember személyiségét anyanyelve révén fejleszti a leghatékonyabban. Minden más nyelv rosszabb feltételeket teremt számára. (Skutnabb-Kangas 2000, 285–288. p.) Persze megjegyezhetjük, hogy az emberi jogok modern eszméjének megjelenésekor ez az összefüggés a latin jelentősége okán távolról sem látszódnak olyan egyértelműnek, mint azt követően, hogy élő nyelvek váltották fel a latint. Más okok mellett a magas kultúrát hordozó egyetlen és nem élő nyelv súlya is az egyik oka lehetett, hogy az anyanyelv védelme ekkor nem kap helyet az emberi jogok között.¹¹

8 Ludassy Mária jellemzése szerint: „Az univerzalitás és univerzalizálhatóság záloga a nyelv: az én egyes szám első személyű helyeslésem vagy helytelenítésem azáltal válik összembari normativitás kifejezőjévé, hogy el tudok szakadni saját személyes érintettségemtől, és az erkölcsi érzelmeimet kifejező ítéleteket az emberi nemre tudom vonatkoztatni.” Csak hogy Hume okfejtésében „a nyelv nem alapja az egoisztikus és egyetemes érvényű érzületek megkülönböztetésének, hanem a nyelvhasználat alakul ki e distinkció általános érvényessége folyamánként”. (Ludassy 2004a, 45–46. p.) A szerző szerint még világosabb a distinkció Rousseau esetében: „Az önálló, önmagában teljes természeti ember, akit csak megront a gondolkodás – és ennek kifejezésekként a tagolt beszéd; az önszeretet igen, de az önzést (a másokkal való összevetést) nem ismerő premorális lény, akiben a társatlanságnak sohasem jellemzője a társiaság – e lény nemigen találta fel a beszédet, hiszen nem volt rá szüksége, nem volt mondanivalója embertársai számára, mivel szükségleteit nélküle is ki tudta elégíteni.” (Ludassy 2004b, 50. p.) Valamint: „Mivel az első nyelvek érzetszavakból (Rousseau terminológiájában: trópusokból) álltak, kifejezéseik (és nem kijelentéseik) nem lehetnek igazak vagy hamisak – legalábbis nem a tárgyi világnak való megfelelés értelmében.” (Ludassy 2004b, 52. p.)

9 „A népnek az írás, a közbeszéd képességével való felruházása de Bonald szerint a forradalom legádázabb tette, a másik a válás engedélyezése, mely a feleségnek éppúgy megengette az impotens vagy kegyetlen férj eltávolítását, mint a fenséges népnek a tehetetlen vagy kegyetlen uralkodó elűzését.” (Ludassy 2004c, 82. p.) Továbbá: „Az ember semmit sem képes teremteni – fogalmi gondolkodása, az artikulált beszéd képessége, mindenekelőtt magának a nyelvnek a léte az ember teremtett voltának és az Istenség mindent eleve elrendelő hatalmának közvetlen bizonyítéka.” (Ludassy 2004c, 84. p.)

10 Andrassy György úgy fogalmaz, hogy „...egyetlen ember sem képes nyelvhasználatra általában, egyetlen ember sem képes a nyelvet, az emberi nyelvet, a nyelvet mint olyant használni: ha nyelvet használunk, mindig egy bizonyos nyelvet használunk, egy bizonyos nyelven beszélünk vagy írunk.” (Andrassy 2013, 106. p.)

11 A kor tudományos életében ögörog jelentőségét is meg kell említenünk.

Tove Skutnabb-Kangas megjegyzése, hogy képzeljük el, milyen lenne, ha senki se beszélné egy nyelvet sem, (Skutnabb-Kangas 2000, 9. p.) megvilágítja a probléma egyik lényeges oldalát. Nevezetesen, hogy a nyelv az emberek közti kapcsolatteremtés eszköze, nélküle az emberi társadalom sem létezne. Ugyanakkor a nyelvek egyike, az anyanyelv további funkcióval is bír, az emberi egyéniség kialakulásának az egyik meghatározó eleme. A szerző szerint már a gyermek megszületése előtt megkezdődik a folyamat, a beszéd ritmusát, hangjait már az anyaméhben érzékeli, és tanulni kezdi. A tanulás a születés utáni első hónapokban folytatódik. A gyermek tovább tanulja a verbális jelek értelmezését, például a mimika jelentéseit. Már ezek a jelek is kulturális sajátosságokkal bírnak. Tehát nem értelmezhetők pusztán általánosan. Általuk, kulturális sajátosságaikat is beleértve kezdi a kis ember megalkotni önmaga identitását, saját Én-tudatát.

A nemzetállam azonban csak a nemzeti többséghez tartozóknál veszi figyelembe ezt az adottságot, és ennek értelmében szabályozza a hivatalos nyelvhasználatot. A korábbi rendi államtól eltérően általában egy élő nyelvet tesz az állam nyelvévé. A döntés egyben az állam területén beszélt többi nyelvet kirekeszti ebből a státusból.

Az adott nyelv hivatalos nyelvvé tételéhez a nyelvet alkalmassá kellett tenni a modern állam és társadalom működtetésére. Tehát olyan regionális nyelvet kellett kiválasztani erre a célra, amelyet az ország minél több lakosa ért, tehát más regionális, a továbbiakban nyelvjárásoknak nevezett nyelveket beszélők számára is aránylag közeli. Majd modernizálni kellett a kiválasztott nyelvet. Ezt igényelte a modern közigazgatás, a törvénykezés, a tudományos élet, a sajtó, a gazdasági élet, a modern oktatás és több más terület. (Anderson 1991, 67–82. p.) Eredeti formájában ugyanis nem válhatott volna e területek hatékony kommunikációs eszközévé, és nem válhatta volna fel a latint.¹²

A többi beszélt nyelv kirekesztése a hivatalos nyelv státusából megfosztotta őket ezektől a lehetőségektől. Ezek a nyelvek nem válhattak a törvénykezés, a közigazgatás, a tudomány, a sajtó, a gazdasági élet, a modern oktatás nyelvévé. Esetenként azért, mert erre nem is voltak alkalmasak. Ám gyakran másért. Ennek oka nem az volt, hogy használóik ne tudták volna alkalmassá tenni anyanyelvüket mindegyikre. Vagy mivel nem is volt ilyen szándékuk. Hanem azért, mert az állam, amelyikben éltek és amelyiknek maguk is a polgárai voltak, egyszerűen nem engedte. Hatalmi eszközeivel akadályozta, sőt tiltotta anyanyelvük ilyen irányú fejlesztését. Azaz a tudatosan hátrányba hozott nyelvet a nemzetiségi válás előtti szinten próbálta tartani. Vele együtt beszélőiket is. Így kívánta elérni, hogy a modern nemzetbe csak az állam által előírt nyelven tudjanak betagozódni, esetenként csak az állam által megszabott nyelven válhassanak nemzetiségi. Saját anyanyelvükön a nemzetiségi előtti, sokkal fejletlenebb, tehát elönytelenebb állapotba kényszerüljenek. Ha pedig olyanok kerültek az állam fennhatósága alá, akik nyelvük már korábban eljutott a nemzetiségi válás szintjére, azok nyelvét az állam megkísérel-

12 Ezt a folyamatot magyarázza Ernest Gellner ismert elmélete, mely az ipari társadalom magas kultúra iránti egyetemes igényével magyarázza az új, mindenkire kiterjeszthető képzési rendszer megszületését. (Gellner, 1983, 34–38. p.)

te visszafejleszteni a nemzeti szint előttire, vagy legalábbis visszaszorítani a hivatalossá tett nyelv szintje alattira.¹³ A megoldás egyszerűnek tűnik: az állam felszámolja e nyelv használatának a modern nemzet nyelvi funkcióihoz kötődő területeit, rendszeresen jelzi e nyelv alárendeltségét a hivatalossal szemben, majd az alárendelt helyzetbe kényszerített nyelv sorvadni kezd.

Eközben persze nem veszi figyelembe azon polgárai nyelvi igényeit, akiknek nem az állam által kijelölt nyelv az anyanyelvük. Csakhogy ha az egyén anyanyelve rovására tanulja a második nyelvet, akkor, ha látszólag folyékonyan beszél is, nagyobb erőfeszítést igényel tőle a második nyelv használata. Személyiségfejlődése problematikusabbá válik, mint az anyanyelve segítségével.

A második nyelv persze megtanulható, sőt elsajátíthatók további nyelvek is, ám az anyanyelvre építve, nem pedig annak rovására. Az egyén tudja, melyik az anyanyelve, és melyik az újabb, amellyel nem váltja fel anyanyelvét, hanem bővíti nyelvi ismereteit. Adott esetben akár két anyanyelve is lehet. De csak abban az esetben, ha már családi környezetében használatos mindkét nyelv, azaz így mindkettő minden eleme a kezdetektől részévé válik személyiségfejlődésének. (Anderson 1991, 67–82. p.)

Következésképpen ha a nemzeti kisebbségek nyelvi jogainak mértékét vizsgáljuk, aligha lehet nemzeti értelemben nyelvi jogoknak nevezni a jogot az adott, hivatalos nyelvnek nem minősített nyelv használatára a magánéletben, illetve nyilvánosan. Erre ugyanis a nemzetté válás előtti állapotban is joguk van az egyéneknek.

Az anyanyelv nyilvános használatának joga a nemzetállamok korában csak a legdurvább diszkriminációt tiltja. Mindössze azt nem tartja büntethetőnek, hogy az egyén az általa választott nyelven beszélhessen embertársaival személyes kapcsolatok során. Ez azonban nem jelenti anyanyelvük olyan szintű használatának jogát, amilyenre a nemzetállamban emelik a hivatalosnak minősített nyelveket.

A magánélet nyelvhasználati joga nyilvánvalóan mindenki, így a nemzeti kisebbségek jogai közé tartozik. Hiszen e jog nélkül szólni sem szabadna az embernek. Csakhogy ha az adott nyelv nemzeti funkcióit nem biztosítja az állam, a magánéletre korlátozott nyelvhasználati jogok révén a külföld számára mégis felmutathatja a kisebbségi nyelv valamiféle jogvédelmét: védelmét az emberek magánéletben. Sőt, hozzáteheti a jogot a nyelv használatára nyilvános helyen. A valóságban ez azonban nem védelem, hanem korlátozás.

Az ilyen korlátozáshoz az államnak az általa dominánssá tett nyelvet valamiféle semleges eszköznek kell minősítenie, amelyik lehetővé teszi minden polgára számára az érintkezést. Csak ebben az esetben érvelhet úgy, hogy a kisebbségek anyanyelvének használatához fűződő fenti jogai kielégítik a szólásszabadság követelményeit. Ezen az alapon az állam akár még tovább is bővítheti a nyelvhasználat engedélyezett körét. Engedheti, hogy sajtótermékek jelenjenek meg, rádió- és tévéadók sugározzanak a hivatalostól eltérő nyelveken. Az állam ilyenkor állítja, hogy íme, a sajtószabadság is biz-

13 Ez történik azon kisebbségek esetében, akiknek nemzete velük együtt korábban már eljutott a modern nemzetté válás szintjére, és csak később váltak kisebbséggé. A magyar kisebbségek ebbe a csoportba tartoznak.

tosított. Ám ebben az esetben is csak akkor, ha a hivatalossá tett nyelvet valamiféle semleges emberközi kapcsolati eszköznek minősíti az állam, azaz figyelmen kívül hagyja, hogy az anyanyelv az emberi személyiség lényegi eleme. Jól mutatja azok esete, akiknek az állam által privilegizált nyelv az anyanyelvük, hiszen megmagyarázhatatlanná válik, miért is váltották fel vele a latint. Vagy hogy miért nem teszik valamelyik világnyelvet az állami hivatalok nyelvévé. De azt is, hogy mi okból küzdöttek eleik saját nyelvük egyenjogúsításért.

Az ember nemzeti nyelvi jogainak azt kell biztosítaniuk, hogy az ember anyanyelvét a nyelv nemzeti funkcióinak megfelelően használhassa – s nem kevesebbet. Konkrétan azt, hogy az állam intézményeinek nyelvévé, a tudomány, az oktatás, egyes kulturális intézmények, a szépirodalom, a sajtó, a gazdasági élet nyelvévé tehesse anyanyelvét. És persze a jogot nyelve szabad fejlesztésére. Tehát ha az állam engedi anyanyelvének használatát a magánéletben, valamint korlátozottan nyilvánosan is, az nem jelenti a nyelvhasználat nemzeti jogait. Az ilyen állapot államhatalom általi fenntartását, a nemzetté válás előtti nyelvhasználati állapotok konzerválását, illetve a hozzá való visszatérés kényszerét jelenti. Kivételt csak az olyan nyelvi helyzet jelent, amelyben az adott nyelv még nem jutott el a modern nemzeti nyelv állapotába, ám az állam minden lehetőséget biztosít használói számára, hogy anyanyelvüket erre a szintre emeljék.

Amint azt már kifejtettük, a mögötte álló legfontosabb érv tehát az emberi természetből ered. A többi emberi joggal való kapcsolata pedig éppen ebből következik. Amennyiben az anyanyelv szabad használatának joga az emberi személyiség lényegi eleme, akkor ez a jog az emberi jogok közé sorolandó. Az embernek racionális lényként támadnak új gondolatai, és ezek természetesen nyelvi jellegűek, és éppen anyanyelvén gondolkodva és beszélve a legpontosabb és a legkreatívabb. Valamint érzelmi lényként is szüksége van nyelvre. Érzelmvilágának nem kis része is a nyelv, elsősorban anyanyelve révén jelenik meg az ember öntudatában, ami persze a kreativitásával is összefügg.

Nos, ebben az esetben nyilvánvalóvá válik több más emberi jog kapcsolatának szorossága az egyén anyanyelvével. Mivel az anyanyelv az emberi személyiség lényegi eleme, ezért erős hatást kell gyakorolnia a nyelvi jogok és a többi emberi jog kapcsolataira. Az emberi személyiségben betöltött szerepe okán a vélemény és a kifejezés szabadságával az anyanyelvén képes a legszínvonalasabban élni az ember. Minden más nyelven pontatlanabban, nehezkesebben tudja közölni másokkal, ami számára fontos, de azt is, ami másoknak. Írott gondolatait az anyanyelvén fogalmazza meg, és olvasmányait is ezen a nyelven érti meg a legjobban, legszebben és a legpontosabban.

Le kell persze szögeznünk, hogy az anyanyelv nem az egyetlen eszköze a vélemény és kifejezés szabadságának, hiszen más nyelvet is elsajátíthat az ember. Ám mégis ez az a nyelv, amelyiken leggyakrabban és a legpontosabban gondolja át és fogalmazza meg álláspontját az ember. Még akkor is, ha másokkal másik nyelven közli azt.

Minthogy az emberi személyiség egyik alapvető eleme a nyelv, ezért a személyiség fejlesztésének is elengedhetetlen feltétele. Így a nyelvi jogegyenlőség további feltétele az anyanyelvi oktatáshoz való jog. Az olyan állapot, amelyikben az állam egyes polgárainak anyanyelvét az iskolák oktatási nyelvévé teszi, másokét pedig nem, vagy csak korlátozottan engedi az oktatás nyelvévé válni, nem nevezhető egyenlőnek. Az állam

ugyanis polgárai egyik csoportjának intézményesen lehetővé teszi a számukra legkönnyebb tanulási módot, miközben másokat ugyanezzel a döntésével akadályoz abban, hogy ők is a lehető leghatékonyabban tanulhassanak. Az oktatási folyamat kétségtelenül nagy hatással van a modern ember személyiségfejlődésére. Az állam az oktatás nyelvének megszabásával előnybe juttathat egyeseket és akadályozhat másokat.

Ennél a kérdésnél érkezünk el a nyelvi jogok határához. Az állam által ellenőrzött iskolákban nemcsak az oktatás nyelvével, hanem módszerének és a tananyagnak az előírásával is előnybe hozhatja az egyik és hátrányba a másik nemzeti kultúrához tartozókat. Az anyanyelv szabad használatának joga ugyanis önmagában nem biztosítja azokhoz a tartalmakhoz fűződő szabadságot, amelyeket az ember anyanyelve révén kifejezni kíván. Kisebbségi közegben jól ismert példája ennek a problémának az az eset, amikor a nemzetállam engedi ugyan, hogy az adott kisebbség nyelvén oktató iskolákban az oktatás nyelvén megjelölt tankönyvekből tanuljanak a diákok, ám azoknak a többség nyelvén kiadott tankönyvek fordításainak kell lenniük. Az oktatás módszerei, valamint a tananyag nem kultúrasemlegesek és nem is lehetnek azok. Modern világunkban valamelyik kultúrához kötődnek. Az iskolába bekerülő tanuló sem kultúrasemleges társadalmi környezetből érkezik – olyan ugyanis nem létezik –, hanem valamelyik konkrét kultúrából. Jól ismert az a helyzet, amelyben a kisebbségi köteles tanulni a többség kultúráját, míg a többség nyelvén tanító iskolák tananyagából kima-
rad a kisebbség kultúrája.

Ám a probléma nem ér véget az oktatási intézményeknél. Amennyiben az állam egyik nemzeti csoporthoz tartozók anyanyelvét teszi az általa ellenőrzött tudományos intézményei nyelvévé, másokét pedig kizárja, illetve korlátozza, úgy az egyik csoport kárára befolyásolja a tudományos kutatások eredményességét számos tudományágon belül. Ugyanez érvényes a kultúra legtöbb, az államtól vagy tőle is függő intézményére. Az alkotáshoz olyannyira szükséges képzelőerő, ihlet és logikai készségek nyelvi tényezői csak az egyik csoport tagjai számára azonosak anyanyelvükkel. De nemcsak a nyelvet választja meg az állam, hanem a kutatások, műalkotások, kulturális rendezvények és események nemzeti tartalmára is befolyással lehet. A nyelven kívül egyes témákat is előnybe, másokat pedig hátrányba juttathat, méghozzá polgárai valamelyik nemzeti csoportjának előnyére és a másik kárára. Azaz ebben az esetben sem csupán az anyanyelvet, hanem az általa hordozott nemzeti tartalmat juttatja előnybe vagy hátrányba az állam.

A közigazgatás nyelve hasonló problémát vet fel. Ha a polgár ügyeit nem intézheti anyanyelvén, akkor minden elképzelhető közigazgatási kérdésben más nyelven kényszerül érvényesíteni igényeit. Eközben nemcsak az állam hivatalnokaival szemben kell képesnek lennie arra, hogy a más nyelvű szakterminológiát használva pontosan és hatékonyan eljárjon a saját vagy más ügyében, hanem olyan magánszemélyekkel és jogi személyekkel szemben is, akiknek, illetve akik képviselőinek a hivatalos az anyanyelve. Azaz ebben az esetben sem pusztán a nyelv használata, hanem a nyelv segítségével kifejezett közlendő tartalma tekintetében hozza hátrányba az állam egyes polgárait. Azzal ugyanis, hogy anyanyelvüket teljesen vagy részlegesen kiszorítja a hivatalos használatból, konkrét ügyeik intézését teszi nehezebbé.

A hátrányos megkülönböztetés akkor is megmutatkozik, amikor az adott állampolgár állami hivatalban szeretne álláshoz jutni. Úgy versenyez a többi jelentkezővel,

hogy az ő anyanyelvükön kommunikálva kell náluknál jobbnak lennie. Az anyanyelvén bírt tudás gyakran semmiféle előnyt sem jelent az állás betöltésénél az olyan településeken és régiókban sem, ahol olyan polgárok élnek, akiknek ugyanaz az anyanyelvük, mint az övé.

Hasonló kérdés vethető fel a hivatalossá tett nyelv egyéb megjelenési formáival kapcsolatban is. Ilyen például a bíróságok előtti nyelvhasználat kérdése. Ezért állítható, hogy mind a hivatalok nyelvhasználat, mind pedig a bíróságok előtti nyelvhasználat felveti a szólásszabadság kérdését. (Varennes 1996, 42–43. p.) Abban az értelemben mindenképpen, hogy az állam polgára használhatja-e anyanyelvét, pontosabban az anyanyelvén megfogalmazott álláspontját az állami hivatalokkal szemben, avagy az állam által megszabott nyelven köteles-e.

Le kell tehát szögezünk, hogy az állam által preferált nyelv hatással van a társadalmi élet számos területére, előnyösebb helyzetbe hozva az állam által támogatott nyelvet és hátrányosba a többi. Akkora hatással, hogy a hátrány halmozásával az adott nyelvet akár el is lehet pusztítani.¹⁴

A modern államnak nyilvánvalóan szüksége van hivatalos nyelvre. A több hivatalos nyelvvel szemben felvethető első ellenérv úgy hangzik, hogy egy államnak nem lehet korlátlan számú hivatalos nyelve. A polgárok anyanyelveinek száma magas lehet, főleg ha a bevándorlók is számolunk. A leggyakoribb ellenérv szerint egy államnak csak egy hivatalos nyelve lehet. Ez a kiválasztott nyelv fejezi ki az állam szellemi egységét. Több hivatalos nyelv veszélyezteti az állam egységét, hiszen megosztja a benne élőket. (Kymlicka 1995, 184–185. p.) Az egyik érdekes álláspont szerint egy államnak legfeljebb két hivatalos nyelve lehet. (Walker 1997, 228. p.)

Az álláspontot alátámasztani hivatott érvek technikai jellegűek. Ugyanakkor az összes érv hallgat azokról a konkrét esetekről, ahol több mint egy, sőt néhol kettőnél is több hivatalos nyelv létezik, és az állam működik.¹⁵

A különbségeket látszólag az állam képessége magyarázza az adott jog biztosítására. Ám ez a valóságban javarészt a kérdés emberi jogi jellege miatt a társadalom képességére épül. Lássuk, miként! A bevándorlók esetében az állam általában képtelen a jog biztosítására. Ám az ő esetükben érvként felvethető, hogy saját maguk cserélték fel az egyik államot a másikra. Más az őshonos kisebbségek esete. Amint jeleztük, náluk nem elég nyelvi jogaik teljesítésénél az állam ebbéli köteleességét mértékül szabni. Ha ugyanis az állam morális lényegét a polgárai akaratából eredeztetjük, akkor megkapjuk a köteleesség mértékét. Ami pedig polgárainak abbéli képességében áll, hogy az állam alkotmányos intézményrendszerét használva éljenek az állam által biztosítható lehetőségeikkel. Tehát a nyelvi jogok határai az érintett polgárok és az általuk alkotott csoportok képességei és adottságai mentén vonhatók meg.

14 Kontra Mikós Tove Skutnabb-Kangasra hivatkozva nyelvi genocídiumnak nevezi azt a törekvést, hogy egy nyelvet elpusztítsanak. Különbözik a fizikai genocídiumtól, mivel „a nyelvek eltűnése, vagy elpusztulása ugyanis nem feltétlenül jár együtt beszélőik elpusztításával, kiirtásával”. (Kontra 2010, 30. p.)

15 Finnország, Svájc, Kanada, Spanyolország, India stb. A sor hosszú, és a konkrét megoldások is sokfélék.

Az államnak nyelvszabadságuk intézményes feltételeit kell biztosítani. Azaz lehetővé kell tenni polgárainak anyanyelvük használatát intézményeiben. A polgárok élhetnek vele azon a színvonalon, amelyen közösségük biztosítani képes az anyanyelv használatát az intézmények révén. Tehát nemcsak az a lehetőség létezik, hogy az állam egész területén bírjon hivatalos státussal több, például két nyelv, hanem ha valamelyiket nem beszélik mindenütt, akkor kisebb egységekben, például egyes területi egységekben vagy valamiképpen megszabott földrajzi egységben, sőt akár egyes településeken lehet ilyen státusa.¹⁶

Az elképzeléssel szemben felvethető, hogy a többek által beszélt nyelv nagyobb súllyal lesz jelen az adott állam hivatalos nyelvhasználatában, mint a kisebb nyelvek. Tehát ez az elv nem eredményez nyelvi egyenlőséget, következésképpen jogegyenlőséget sem. Annyi nyilvánvaló, hogy lesz különbség a nagyobb és a kisebb nyelvek használata között. Csakhogy ebben az esetben nem az állam önkényes hatalmi döntése okán. Nem az államhatalom, hanem polgárai döntenek el, hogy hányan kívánják használni az adott nyelvet, és miként szeretnék fejleszteni. Saját döntésük következménye, hogy milyen szinten képesek az állami intézmények nyelvét tenni anyanyelvüket. Más emberi jogoknál is megjelennek hasonló különbségek. Például a szólás szabadsága sem jelenti automatikusan minden nézet azonos társadalmi súlyát. A jog azonban megadja azt a lehetőséget, hogy az egyének éljenek vele azon a szinten, amelyen képesek.

A nyelv hivatalos használatánál az államnak az érintettek igénye mentén lehetőséget kell biztosítani az intézményi változásokra, valamint az általa kialakított pozíciók elfoglalására. Nemkülönbön a szükséges ismeretek elsajátítására, szakértelem megszerzésére. Az adott nyelv hivatalos intézményesülésének mértéke ebben az esetben függ attól, s nem mástól, hogy mennyire képesek élni vele az adott nyelvet használók. Nyilvánvalóan más szinten intézményesül az a nyelv, amelyet néhány ezren, és más szinten az, amelyet több százezer ember beszél. Másként, amelynek használói közös településeken, régiókban élnek, mint a szórványban élőké. Ezek a különbségek azonban nem az államhatalom korlátozó intézkedéseiből fakadnak.

Említést kell tennünk azokról a kivételes helyzetekről, amelyekben indokolt egyesek támogatása azon a szinten túl is, melynek elérésére saját maguk képesek. Tehát a pozitív diszkrimináció iránti igény mögé is felsorakoztathatóak argumentumok. Ebben az esetben azonban újabb feltételeknek kell teljesülniük.

A nyelvi jogok tekintetében tehát a rendezőelv az állam alkotása. Az államot pedig nemcsak egyesek alkotják, hanem polgárai. Következésképpen a kisebbséghez tartozók is tagjai a „népnek”, nemcsak a többség.

Esetünkben például valamelyik közép-európai állam meghirdethetne ugyan egy állást egy az adott régióban egyáltalán nem ismert nyelvet beszélő hivatalnokok számára, csakhogy nem jelentkeznének felkészült személyek. Egy demokratikus állam

16 Ezzel a kérdéssel foglalkozik a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája kapcsán Kovács Péter *A nemzetközi jog és kisebbségvédelem* című művében. (Kovács 1996, 63–67. p.)

pedig senkit sem kényszeríthet az ilyen állás betöltésére. Hasonló lehet a helyzet az állam nemzetileg homogén területein is, hacsak többen hosszú kulturális folyamat eredményeképpen nem váltak alkalmassá az ilyen feladatok betöltésére.¹⁷ Ám más a helyzet ott, ahol az adott nemzeti kisebbség tagjai nagyobb számban élnek.

Hasonló a probléma az államilag szabályozható feliratok nyelvének kérdésében. Ha a feliratok nyelve nem az adott helyen élők anyanyelve, akkor ők nyilvánvalóan hátrányba kerülnek. Vannak persze a hátrányos helyzetbe kényszerítésnek finomabb megoldásai is. Például nem mindegyik felirat jelenik meg csak a hivatalosnak minősített nyelven, néhány megjelenhet kétnyelvűen. Vagy a hivatalosnak nem minősített nyelven megjelenő feliratokat kisebb táblára írják, esetleg kisebb betűket használnak. Az állam így jelzi, hogy itt a hivataloshoz képest másodrendű, alacsonyabb értékű nyelvről van szó.

Ám a fentiek alapján az ember egyéni nemzeti jogaiából következik a kisebbségi nyelv elismeréséhez való jog, ebből pedig a településnevek, az utcanévek, valamint egyéb jelzések felállításához való jog, illetve egyéb jelzések kisebbségi nyelven történő feltüntetéséhez való jog. Az egyén ugyanis elvárhatja nyelvi jogai érvényesítését.

Emellett azt is, hogy az egész társadalom előtt szabadon ki is nyilváníthassa elvárásait. Az információszabadság szintén eredeztethető az egyén jogából, de vannak közösségi dimenziói is. Például belőle következik a közszolgálati médiákban való részvétel, illetve saját média kialakításának a joga. Ehhez pedig az állam intézményeire is szüksége van.

Az oktatás nyelvét illetően a nyelvek egyenlőségének elvéből kiindulva rendezhető az anyanyelvi oktatás egyik kérdése. Az anyanyelvi oktatás iránti igény megjelenése esetén az államnak lehetőséget kell biztosítania polgárai számára, hogy anyanyelvükön tanulhassanak minden szinten, amelyen az általánosan elfogadott színvonal biztosítható. A következő szempont azonban társadalmi: nevezetesen az anyanyelvi oktatáshoz való jogot a lehető legszélesebb mértékben érvényesíthetővé tenni, annyira, amennyire képesek erre azok, akik élni kívánnak e jogukkal. Tehát az adott csoportnak kell az állam segítségével képesnek lennie oktatási intézményeinek létrehozására és fenntartására. Az állam nem akadályozhatja sem megalakulásukat, sem pedig működésüket az oktatás nyelvére, illetve egyéb nemzeti vonatkozásaira való hivatkozással. Köteles támogatni azokat, méghozzá nem kevésbé, mint a nemzeti többség iskoláit, hanem sajátosságaiikkal együtt.

Az intézmény szakmai kritériumait az állam szabja meg, s ezek általános mutatóinak nyilvánvalóan meg kell egyezniük a többi hasonló intézményével. Ámde az anyanyelvi oktatáshoz való jog nem azonos az anyanyelven folyó oktatással. A jog, hogy a tanuló ilyen oktatási intézménybe járjon, azt is magában foglalja, hogy az oktatás sajátos nemzeti vonásokkal is bírjon. Méghozzá mind tartalmilag, mind pedagógiaiilag.

Azaz az anyanyelven folyó oktatás jogának ki kell egészülnie az adott kultúra egyes elemeinek oktatásával. Ez a jog pedig már nem vezethető le pusztán a polgár nyelvi

17 Például Finnországnak lehet két hivatalos nyelve, méghozzá az ország egész területén, noha az egyiket csak az ország egyes régióiban beszélik anyanyelvként.

jogaiból. Ebben az esetben a polgár nemzeti jogaira kell hivatkoznunk, és érvényesíthetőségére az oktatás területén. Az állam nem akadályozhatja, hogy e célból a többségtől eltérő nemzeti kultúra értékes elemei jelenjenek meg az oktatásban, sőt ezt egyenesen segíteni köteles. Ha nem teszi, akkor a probléma lényege nem pusztán a többségi nemzethez tartozók előnyben részesítése, hanem sokkal inkább a többiek hátrányos helyzetbe juttatása.

Nemcsak arról van szó, hogy az állam a lakosai által használt nyelvek közül valamelyiket inkább használja, mint másokat, hanem arról is, hogy egyes nyelveket kizár a hivatalos nyelvi státusból, rosszabb esetben egyáltalán nem teszi lehetővé hivatalos használatukat, jobb esetben pedig csak korlátozottan, tehát az államnyelv használati kereteihez képest szűkebb keretek közt. És mindezt annak ellenére teszi az állam, hogy számos polgára igényelné, hogy anyanyelve hivatalos nyelvvé váljon. Ez az igény azonban nem jelenhet meg effektív módon, azaz nem ölthet olyan döntéshozatali kereteket, amelyek alkalmasak volnának az igény érvényesítéséhez. De nem kaphat olyan jogi státust sem, amely az állami intézményeknek köteleességévé tenné az ilyen igény kielégítését, függetlenül az igény hordozóinak hatalmi helyzetétől – azaz nem ismerhető el emberi jogként.¹⁸

Az oktatáshoz kapcsolódó jogokat két csoportba sorolhatjuk. Az egyik az oktatás nyelvére vonatkozik, a másik pedig a tananyag tartalmára és az oktatás módszereire. Az oktatás nyelvének kérdése a nyelvi jogok közé sorolható, ugyanakkor lehetnek olyan vonatkozásai, amelyek a tananyaghoz is kapcsolják. A tananyaggal kapcsolatos jogokat azzal a kérdéssel vizsgálhatjuk meg, hogy joga van-e a szülőnek elvárnia az iskolától, hogy a gyermek nemzetével kapcsolatos ismeretanyagot is oktassa, valamint hogy a nemzeti sajátosságokat is figyelembe vevő pedagógiai és didaktikai módszereket alkalmazzon az egyes tantárgyak oktatásánál. Továbbá az a kérdés is felvetődik, hogy joga van-e a pedagógusnak ilyen tárgyak oktatására, illetve az egyes tárgyak ily módon való oktatására. Ha ugyanis nincsen joga, akkor a nemzetállam oktatásügyi döntései nem jelentenek valamiféle semlegességet, hanem a tanulók egy részénél a nemzetiségüktől eltérő nemzeti elvek preferálását a tananyagnak kijelölésében és az oktatás módszereinek megválasztásánál. Ezeket a tanulókat tehát az állam hátrányos helyzetbe hozza azokkal szemben, akik nemzeti sajátosságainak megfelel a tananyag és az oktatás módszere. Azaz egyes tanulókat olyan helyzetbe hoz az állam, amelyben saját lehetőségeikhez és képességeikhez mérve gyengébb teljesítményre képesek, valamint nem teszi lehetővé, hogy a pedagógusok legjobb tudásuknak megfelelően alakíthassák és modernizálhassák a tananyagot és az oktatás módszereit. Ez az állapot pedig csak akkor indokolható, ha erkölcsi alapja nem a tanuló azon joga, hogy lehetőségeihez és

18 Andrassy György a nyelvszabadság emberi jogként történő elismerése mellett érvelve az alábbi megoldást szorgalmazza: „A nyelvszabadság egyenlőtlenségének ésszerű mérséklése mindenképp elöllel azzal valósítható meg, ha az államok, amennyire ésszerűen lehetséges, a lehető legtöbb nyelv számára megadják a hivatalos nyelv jogállását.” Hozzáteszi, hogy ezt ne csak országos, illetve szövetségi és tagállami szinten tegyék, „hanem regionális és helyi szinten is alkalmazták”. (Andrassy 2010, 120. p.)

képességeihez mérten a legjobb oktatásban részesüljön, valamint a pedagógus azon joga, hogy a legszínvonalasabb munkát végezze, hanem az állam joga, hogy a tanulót saját akaratának megfelelő oktatásban részesítse akár a tanuló képességeinek és lehetőségeinek rovására is.¹⁹ Ez az állapot azonban morálisan aligha indokolható.

A liberális nemzetállam is védekezhet úgy, hogy nem akadályozza magániskolák alapítását vagy kutatási programok kivitelezését, azaz nem sérti az adott nemzeti kisebbség jogát a kisebbségi oktatáshoz, s nem korlátozza esetükben a kutatás szabadságát. Ám éppen ebben az érvelésben rejlik a különbségtevés lényege. Az állam az egyik csoport számára legfeljebb szabadságjogként kezeli az oktatás és a kutatás szabadságát, azaz olyan jogként, amelynek érvényesítését nem akadályozza az állam. Az egyén kutathat, ha akar, s aki igényel valamilyen kutatást, az finanszírozhatja azt. Alapíthat magániskolákat, ha van, aki finanszírozza. Ugyanakkor az államalkotó nemzet szempontjából a tudományos életet államilag támogatandó területnek tekinti, amelynek eredményeire igényt támaszthat a nemzet minden tagja, s amelynek kivitelezését bizonyos feltételek teljesítése esetén igényelhetik a kutatók. Azaz a többség esetében az állam e jogokat vagy kollektív jogként, vagy individuális igényjogként kezeli. A kisebbség esetében pusztán nem akadályozza érvényesítésüket, a többség esetében viszont államilag támogatja. Ezért a kisebbségben élő polgárai előtt két lehetőség áll. Az első, hogy még egyszer adózva saját maguk finanszírozzák intézményeiket, miközben rendes adójukból a többségét finanszírozza az állam, azaz kettős terhet vállalnak. A másik pedig, hogy feladják igényüket a kisebbségi intézmények iránt, és a többség intézményeinek elvárásaihoz igazodnak. A második lehetőség az asszimiláció. Egyenrangú megoldásra nem ad módot a liberális nemzetállam jogi érvelése. Ez az érv a valóságban nem jelenti a polgárok jogegyenlőségét. Az azonban, hogy az adott ország polgáraiként a polgárok egyenlőségének nevében igényelhetik, hogy intézményeik helyet kapjanak az állam intézmény- és támogatási rendszerében, egyenrangúságuk alapja, hiszen feltétele esélyegyenlőségüknek.

Összefoglalva: az anyanyelv szabad használatának joga önmagában nem biztosítja az azokhoz a tartalmakhoz fűződő szabadságot, amelyeket az ember anyanyelve révén kifejezni kíván. Kisebbségi közegben jól ismert példája ennek a problémának az az eset, amikor a nemzetállam engedi ugyan, hogy az adott kisebbség nyelvén oktató iskolákban az oktatás nyelvén megjelölt tankönyvekből tanuljanak a diákok, ám azoknak a többség nyelvén kiadott tankönyvek fordításainak kell lenniük.

Az anyanyelv használatának szabadsága ezért akkor teljes, ha arra is jogot kap az ember, hogy ezen a nyelven kifejezhesse mindazt, amit kíván, még hozzá a többségéhez hasonló szabadsággal és esélyekkel. És mindezt mind az állam, mind pedig a közélet keretei közt törvényes lehetőséget kap. Mivel eltérő kultúrákról van szó, nyilvánvalóan nem lesz azonos az emberi szándékok köre. Ám nemzeti egyenlőségüket morális egyenlőségnek tekintve megtemethető esélyeik egyenlőségének köre, éppen sajátosságaik kifejezésre juttatása céljából.

19 A nevelés nemzeti céljául azt jelölheti meg, hogy művelt, képzett katonákat kapjon, akik jól dolgoznak, és jól harcolnak. (Lásd Fichte 1995, 137–138. p.)

Az ember nyelvi jogainak éppen ezért az ember nemzeti jogaiban kell gyökerezniük. A szélesebb értelemben vett kulturális alapzat nélkül ugyanis a nyelv megválasztásának szabadságát megadva is előírhat az állam más nemzeti tartalmakat, mint amit az adott személy és a személyek által alkotott csoportok kívánnának. Nyelvi tartalmak tekintetében is kerülhet domináns helyzetbe valamelyik nemzeti csoport és alárendeltbe a másik. De persze a nemzeti identitás nem nyelvi elmeinek tekintetében is.

A nyelv eszköz. Ám nem önmagában, hanem tartalmával együtt él. (Lásd Farkas–Kelemen 2002, 11–14. p.) Emiatt az ember szabadságának ki kell terjednie mindarra, amit a nyelv segítségével kifejez. Az állam kötelessége, hogy megteremtse annak feltételeit, hogy polgárai élhessenek e szabadságukkal. Még hozzá szabadságuk mind negatív, mind pozitív elemeivel.

Isaiah Berlin mindkét szabadságfelfogásban meglátta a belső ellentmondást. Ezek okán az egyik szabadságfelfogás a másik nélkül önmaga ellen fordulhat. A nemzeti szabadságra vonatkoztatva a berlini tételt egyesek nemzeti szabadsága mások nemzeti rabságát, elnyomását eredményezheti. Berlin szerint akkor nyílik esély a két szabadságfelfogás belső ellentmondásainak megelőzésére, ha a pozitív és negatív szabadságot kombinálják egymással az érintettek. (Lásd Berlin 1990, 440–443. p.) Esetünkben a nyelvszabadság, illetve szélesebb értelemben a nemzeti szabadság pozitív és negatív elemeinek kombinálására volna szükség.

Továbbá, a nyelvszabadság természetesen egészíti ki az emberi jogok körét. Aligha érvényesíthetők nélkülük. Ám le kell szögeznünk, a többi emberi jog is a nyelvi jogokra épül. Részben azért, mert a nyelv nem létezhet nyelvi tartalom nélkül. A nyelvi kifejezés tartalmának szabadsága nélkül a nyelv sem lehet szabad. Még hozzá a szabadság negatív és pozitív értelemben egyaránt. Ám elsősorban azért, mert a nyelv előfeltétele az emberi jogok megszületésének, létezésének és további fejlődésének.

Az ember nemzeti szabadságának és egyenlőségének kérdése egyazon államban felveti a többkultúrájú polgárok nemzeti egyenlőségének kérdését. Többféle nemzeti identitású ember azonban csak úgy kerülheti el, hogy az egyik csoport nemzetileg alávesse a másikat, ha képesek egy politikai közösséget alkotni. Ennek pedig az elsőszámú előfeltétele annak az elvnek a közös elfogadása, hogy mindegyik fél nemzeti sajátosságai értékesek. Következésképpen az államnak mindegyikükre szüksége van, hiszen közösen alkotják. Az állam nemcsak egyik, hanem mindegyik fél állama, ezért segíti nemzeti fejlődésüket, valamennyiük nemzeti fejlődését. Tehát politikai közösségként egymásra támaszkodva, egymást megsegítve, támogatva, nemcsak saját nemzetük, hanem a másik fejlődését is óhajtva és ösztönözve alkotják közös államukat.

Az ilyen változás előnyeit negatívokra és pozitívokra oszthatjuk. Ám ez a distinkció nem pusztán a korábbi berlini be nem avatkozás és segítés párosának alkalmazásán alapul. Hanem azon, hogy az előnyök nem merülnek ki az egymástól való félelem megszűnésében, többek annál. Persze fontosak a negatív előnyök is. Amennyiben a nemzeti kölcsönösség a két közösség²⁰ kultúrájának legfontosabb értékei közé sorolódik, akkor a továbbiakban nem fenyegetik egymást. Az alapja szűnik meg a félelemnek,

20 Természetesen kettőnél több közösség is felépíthet ilyen viszonyt.

amelyik abból feltételezésből táplálkozik, hogy a másik fél saját nemzetem részleges vagy teljes alávetésére tör. Ám a lényeg, hogy az egymás elismerésén alapuló nemzeti kölcsönösség a fejlődés új forrása lehet.

A mostani helyzet azonban a bizonytalanság helyzete. Anélkül ugyanis, hogy a nemzeti jogok és bennük a nyelvi jogok a bevett emberi jogok közé kerülnének, a többséghez tartozóknak sincsenek elidegeníthetetlen nemzeti jogaik, csak nemzeti hatalmuk, így pedig nem ember mivoltuk, hanem ez a hatalom teremt jogot. Az ilyen jog természetét tekintve agresszív, hiszen bizonytalanság és félelem övezi. Az államnak ezért – akár durvább, akár mérsékeltebb változatban – a nemzeti harc államává kell válnia. Az ilyen állam azonban a többséghez tartozók nemzeti jogait is saját hatalmi eszközeiként kezeli.

Irodalom

- Acton, Lord 1991. Nacionalizmus. In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. Budapest, Atlantisz (Medvetánc).
- Anderson, Benedict 1991. *Imagined Communities*. London–New York, Verso.
- Andrássy György 2010. Nyelvszabadság. In Andrássy György és Vogl Márk (szerk.): *Az emberi jogok és nyelvek*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara.
- Andrássy György 2013. *Nyelvszabadság*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Berlin, Isaiah 1990. A szabadság két fogalma. In uő: *Négy esszé a szabadságról*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Farkas Katalin–Kelemen János 2002. *Nyelvfilozófia*. Budapest, Áron Kiadó.
- Fichte, Johann Gottlieb 1995. Beszédek a német nemzethez (14. beszéd). In Bretter Zoltán és Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában. A nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó.
- Gellner, Ernest 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers.
- Habermas, Jürgen 1988. *Theorie des Kommunikativen Handelns*. Erster Band. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag.
- Kontra Miklós 2010. A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/magvalósításai. In Andrássy György és Vogl Márk (szerk.): *Az emberi jogok és nyelvek*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara.
- Kovács Péter 1996. *A nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kymlicka, Will 1995. *Multicultural Citizenship*. Oxford, Clarendon Press.
- Locke, John 1999. *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó.
- Ludassy Mária 2004a. Az emberiség pártja. Hume tanulmánya az erkölcs elveiről. In uő: *Szavak és kardok – Nyelvfilozófia és hatalomelmélet*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Ludassy Mária 2004b. Magánhangzók és matematika. Rousseau és Condorcet történelemfilozófiája nyelvelméletük tükrében. In uő: *Szavak és kardok – Nyelvfilozófia és hatalomelmélet*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Ludassy Mária 2004c. Nyelv és rend, De Bonald nyelvelmélete – a tradicionalista politikai filozófia paradigmája. In uő: *Szavak és kardok – Nyelvfilozófia és hatalomelmélet*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000. *Menšina, jazyk a rasizmus*. Bratislava, Kalligram.
- Varennnes, Ferdinand de 1996. *Language, minorities and Human Rights*. Hague–Boston–London, Martinus Nishof Publishers.
- Walker, Brian 1997. Plural Cultures, Contested Territories: A Critique of Kymlicka. *Canadian Journal of Political Science*, Vol. XXX. No. 2. June.

LÁSZLÓ ÖLLÖS

FREEDOM AND LANGUAGE FREEDOM

Language freedom is a natural complement of the range of human rights. Human rights can hardly be enforced without language rights. But we must make it clear that other human rights are built upon language rights—partly because a language cannot exist without linguistic content. Without the freedom of the content of a linguistic expression a language cannot be free either. The freedom of native language use is complete if people are given the right to express themselves in it whenever they wish, freely and with opportunities similar to those of the majority. They should also be given the legitimate possibilities to do so both within the framework of the state and public life. As we speak about two different cultures, the extent of the intentions will obviously not be the same. But if we consider their national equality for a moral equality, it is possible to establish the equality of their chances, namely by giving expression to their characteristics. The language rights of the people must stem from their national rights. For without a cultural basis, understood in a wider sense, the state can prescribe different national contents that is not in line with the wishes of the given individual or group formed by individuals, even if the freedom of the choice of the language is given. As for linguistic content, one of the national groups could get into a dominant position and the other become subordinated. And of course, this can be extended by other non-linguistic elements of national identity.

A vegyes házasságok (házasságkötések) alakulása Szlovákiában, különös tekintettel a magyar lakosságra

LÁSZLÓ GYURGYÍK

323.11(437.6)

Mixed marriages (weddings) in Slovakia, with special regards to Hungarian population

314.156.2(437.6)

314.5(437.6)

Keywords: Population movement, mixed marriages, census, odds ratio, socialization, ethnic reproduction, demographic reproduction, endogamy.

A szlovákiai magyar lakosság népmozgalmi folyamatainak a vizsgálatánál általában a születések és halálozások számának alakulására helyeződik a legnagyobb hangsúly. A házasságkötési és válási mozgalom változásainak a vizsgálata mintha kisebb figyelmet kapna az előző kettőhöz viszonyítva. Pedig a házasságkötési és a születési mozgalom között hosszabb távon megfigyelt szoros kapcsolat az utóbbi évtizedekben némileg gyengült a házasságon kívüli születések arányának növekedésével, de a házasságkötések számának alakulása továbbra is meghatározó mértékben befolyásolja a születési mozgalom változásait.

A nemzetiségek születési mozgalmának alakulását hangsúlyosan befolyásolja a házasságkötéseik homo- vagy heterogenitása. A homogén és heterogén házasságkötések aránya jelentős mértékben befolyásolja etnikai termékenységük alakulását, mivel a vegyes házasságokon belül a homogéntől igen nagy mértékben eltérő etnikai szocializációs folyamatok zajlanak.

Tanulmányunkban a vegyes házasságkötési mozgalom változásait vizsgáljuk elsősorban a szlovákiai magyarság szempontjából. A vegyes házasságok számának alakulását, illetve az etnikai szocializációra gyakorolt hatását elsősorban a rendszerváltást követő időszakban vizsgáljuk.

1. A vegyes házasságkötések alakulása Szlovákiában nemzetiségek szerint

A Szlovákiában megkötött vegyes házasságok részaránya a harmincas évek elejétől fokozatosan emelkedett (az 1931–1933-as évek átlaga 6,2 százalék), az ötvenes évek elejétől 1989-ig több mint másfélszeresére (8,0-ról 12,1 százalékra) nőtt.¹ A kilencve-

1 A házasságkötésekre vonatkozó adatokat a SSH SSÚ által közzétett egyes évekre vonatkozó népmozgalmi adatok – Pohyb obyvatelstva (PO) – tartalmazzák.

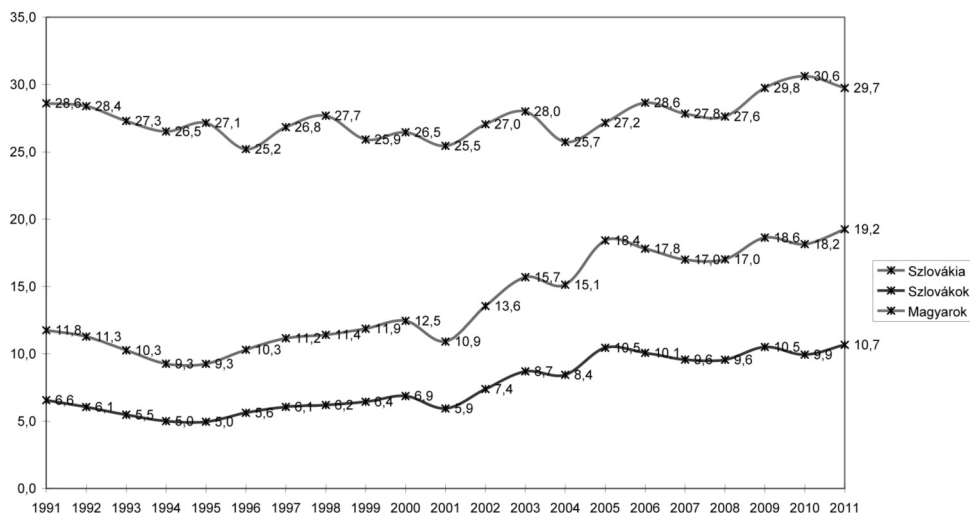
nes években számottevően nem változott, az ezredfordulót követően újra növekedett: 2006-ban 17,8 százalékot tett ki, 2011-ben 19,2 százalék volt. 1949-ben 2222, 1990-ben 4600 vegyes házasságot kötöttek. A kilencvenes évek elejétől az évtized közepéig a vegyes házasságkötések száma csökkent: 1991-ben 3850, 1995-ben már csak 2546 volt. 1996-tól újfent emelkedik, 1997-ben több mint 3000, 2003-ban a 4000-et is meghaladja. 2006-ban 4622, 2011-ben 4932 vegyes házasságkötésre került sor.

A vegyes házasságra lépő magyar nemzetiségűek száma és részaránya 1931-től 1990-ig növekedett. A harmincas évek elején a házasságra lépő magyarok 9,4, az ötvenes évek első három évében 16,3, a hatvanas és nyolcvanas évek azonos időszakában 20,1 és 25,9 százaléka kötött vegyes házasságot. A magyar párú vegyes házasságkötések aránya a kilencvenes évek második felében kissé csökkent, ezt követően, főleg az ezredforduló utáni évtized második felében jelentősebben emelkedett (1991–1995-ben 27,3, 1996–2000-ben 26,4, 2001–2005-ben 26,7, 2006–2010 28,9 százalék.) A harmincas évek elején az akkori Csehszlovákia területén évente átlagban 538 olyan vegyes házasságot kötöttek, ahol az egyik fél magyar nemzetiségű volt. (Szlovákia területére lebontott adatok nem állnak rendelkezésünkre). Az ötvenes évek elején 566 magyar párú vegyes házasságot kötöttek (évente), majd a későbbi évtizedek ugyanazon időszakában a vegyes házasságkötések száma tovább emelkedett (1961–1963: 755, 1971–1973: 1085, 1981–1983: 1094). A magyar párú vegyes házasságkötések száma 1983-ban volt a legmagasabb (1153), az évtized végéig a magyar fél által kötött vegyes házasságkötések száma kis mértékben csökkent. 1990-ben még 1043 vegyes házasságkötésre került sor. A következő évtizedekben szinte párhuzamosan a házasságkötések számának csökkenésével a vegyes házasságkötések száma is apadt. 1991-ben már 916, 2001-ben 488 magyar párú (vegyes) házasságkötésre került sor. Az ezredfordulót követő évtizedben a magyar párú vegyes házasságkötések száma alig változott, évente mintegy 500 magyar nemzetiségű kötött vegyes házasságot. 2011-ben a számuk 520 volt.

A szlovák nemzetiségűek által kötött vegyes házasságok száma a 20. század második felében mérsékelten emelkedett. 1951 és 1989 között 1305-ről 2131-re, részarányában 3,8-ról 6,8 százalékra. A kilencvenes évek első felében az országos trendekkel párhuzamosan a szlovák féllel kötött vegyes párú házasságok aránya csökkent (1991-ben 6,6, 1995-ben 5,0 százalék). Az évtized második felétől a heterogén házasságok aránya emelkedett (2001-ben 5,9, 2011-ben 10,7 százalék).

1991-ben a megkötött vegyes házasságokban a házasságra lépő felek közel fele, 47,8 százalék szlovák, 23,8 százalék magyar, 17,0 százalék cseh, 3,3 százalék ukrán, 2,1 százalék roma, 1-1 százalék orosz, illetve lengyel, 0,9 százalék német volt. 1991-ben a vegyes házasságkötések a megkötött házasságok 11,8, 2001-ben 10,9, 2011-ben 19,2 százalékát tették ki. Országos szinten a házassági heterogámia növekedésében nem a magyar–szlovák házasságkötések a meghatározók, inkább a cseh, német és egyéb nemzetiségűek – azaz többségükben nagy valószínűséggel nem szlovák állampolgárok – zömmel szlovák féllel kötött házasságainak a száma emelkedett. Mindez megmutatkozik a házasságok felek nemzetiségi összetételében is. 2002-ig a vegyes házasságot kötők közül a szlovákok aránya alig változott (47,4 százalék). A magyar házaspárok és a csehek aránya is jelentősen csökkent (14,6, illetve 10,7 százalék). Az ukránok aránya szintén apadt (1,5 százalék), viszont a hazai „házassági pia-

1. ábra. A vegyes házasságkötések aránya Szlovákiában 1991–2011

Forrás: PO

con” jelentősen megugrott a németek aránya (6,0 százalék). Az egyéb és ismeretlen nemzetiségűek aránya 17,2 százalékot tett ki a az 1996-os 11,9 százalékkal szemben.

2011-re a vegyes házasságot kötők közül a szlovákok aránya kis mértékben csökkent (46,8 százalék). A magyar házaspárok aránya is 10,5 százalékra apadt. Viszont a csehek aránya 13,2 százalékra, az ukránoké 1,7 százalékra emelkedett. Ellenben csökkent a németek (2,7 százalék) és igen látványosan nőtt az egyéb és ismeretlen nemzetiségűek aránya (21,9 százalék). Feltételezhetjük, hogy az utóbbi csoport jelentős részét külföldi állampolgárok teszik ki, de nem zárható ki az sem, hogy a házasságkötést regisztráló adatlapokon növekvő mértékben marad el a nemzetiség feltüntetése. Feltételezhető továbbá, hogy a különböző állampolgárságú (az egyik fél nem szlovák állampolgár) családok egy része Szlovákián kívül telepedik le, és termékenyséjük nem a szlovákiai születések számát gyarapítja. A külföldi állampolgárokkal kötött vegyes házasságok számának, arányának az elmúlt években igen nagy mértékű növekedése a házassági mozgalom korábbi évtizedekben megfigyelt trendjeinek nehezen feleltethető meg.

A kilencvenes években a magyar házasságkötések számának csökkenése a vegyes házasságkötések apadásában is megmutatkozott (1991-ben 1832, 2001-ben 975, 2011-ben 1039 magyar kötött vegyes házasságot).² A magyar párú vegyes házasságok

2 Mint már volt róla szó, a vegyes házasságra lépő magyarok száma azonos az általuk kötött vegyes házasságok számával. De a magyar házassági statisztikában a vegyes házasságok száma ennek fele, hiszen a házasságra lépő más nemzetiségű másik fél adatai nem itt jelennek meg.

zömét a szlovák féllal kötött házasságok teszik ki. Ezek aránya 2009-ig éves szinten 91–95, 2010-ben és 2011-ben 80–90 százalék között mozgott. A 2010–2011-es években jelentősen megnőtt az egyéb és ismeretlen nemzetiségűekkel kötött házasságok aránya.

A szlovákok házasságkötési heterogámiája mintegy 55 százalékkal alacsonyabb az országosnál. Ebben nincs semmi meglepő, hiszen a heterogén házasságkötések száma, aránya szoros összefüggést mutat az egyes nemzetiségek etnikai térszerkezetével. A szlovák nemzetiségűek döntő többsége (93,3 százaléka) szlovák többségű településeken él, azaz a szlovák féllal való partnerkapcsolat esélye a legnagyobb, abban az esetben is, ha eltekintünk a homogén kapcsolat egyes nemzetiségeknél kimutatható preferálásától.

A szlovák páru vegyes házasságok nemzetiségi megoszlása igen változatos képet mutat. 1991-ben a házasságok közel fele (46,0 százalék) magyar, közel harmada (32,4 százalék) cseh, 6,4 százaléka ruszin és ukrán, 3,8 százaléka roma, 1,9 százaléka német, 5,9 százaléka egyéb és ismeretlen nemzetiségűvel kötött házasságot. Tíz évvel később, 2001-ben a házasságok etnikai összetétele jelentős mértékben megváltozott: a magyar párok aránya jelentősen csökkent, de továbbra is relatív többséget képviselnek (36,7 százalék), közel ötödük cseh (19,8 százalék), de jelentős a német (8,0 százalék), roma (4,7 százalék), és ukrán (3,6 százalék) felek aránya is. A második legnagyobb csoportot az egyéb és ismeretlenek tették ki (32,8 százalék). 2011-re a szlovák páru heterogén házasságok aránya emelkedett, és etnikai összetétele is módosult. Legnagyobb részük az egyéb és ismeretlen nemzetiségűekből került ki (43,2 százalék), a csehek aránya 26,9, a magyaroké csupán 18,0 százalék volt. Jelentős még a német (5,3 százalék), s nem elhanyagolható az ukrán (3,2 százalék) és lengyel (3,1 százalék) házasságok aránya.

A regisztrált roma házasságkötések döntő mértékben homogének. Az 1991. évet kivéve elenyészően kicsi a heterogén házasságok aránya. 1991-ben a roma házasságok több mint harmada (34,3 százalék) volt statisztikailag vegyes, a későbbi években arányuk 2-3 százalék körül mozgott.

1.1. A vegyes házasságkötések alakulása nemek szerint

Szlovákia egyes nemzetiségeinek házasságkötési homo- és heterogámiáját a felek nemek szerinti összetétele szerint is megvizsgáltuk.

A magyar nemzetiségűeknél megfigyelhetjük, hogy nincs túl nagy különbség a férfiak és a nők által kötött vegyes házasságok arányában. A vizsgált időszakban a férfiak 1991-től 2009-ig nagyobb arányban kötöttek vegyes házasságot, mint a nők (1991-ben a házasságot kötő férfiak 29,6 százaléka, míg a nők 27,6 százaléka – l. a Függelék F1 táblázatát). 2001-ben 3,1 százalékponttal, 2009-ben 2,3 százalékponttal volt alacsonyabb a homogén házasságkötések aránya a férfiak körében, mint a nőknél. Ugyanakkor vizsgálatunk két utolsó évében, 2010-ben és 2011-ben a nők nagyobb arányban kötöttek vegyes házasságot mint a férfiak. 2010-ben 5,8 százalékponttal, 2011-ben 6,1 százalékponttal. E változások mögött látnunk kell, hogy 2009-ig a magyar házasságok között a férfiak aránya magasabb volt, mint a nőké, továbbá hogy 2010-től a magyar nők a korábbi évektől eltérően jóval nagyobb arányban léptek házasságra az egyéb és ismeretlen nemzetiségű férfiakkal.

A korábbi, a 2009-et megelőző évekre vonatkozólag feltételeztük, hogy a magyar férfiak magasabb heterogámiája a férfiak magasabb (társadalmi és térbeli) mobilitásával lehet összefüggésben, a 2010. és az azt követő években bekövetkezett változások mintázatait csak további vizsgálatokkal lehet majd tisztázni.

A szlovák házassulók körében lényegesen eltérő tendenciákat figyelhetünk meg. A szlovák nők homogén házasságkötéseinek aránya a vizsgált időszakban csökkent (94,0-ról 85,3 százalékra), a férfiak esetében viszont kismértékben (92,8-ról 93,7 százalékra) emelkedett. 1991 és 1993 között a nők körében volt magasabb a homogén házasságkötések aránya, ezután viszont a szlovák férfiak kötöttek magasabb arányban azonos nemzetiségűekkel házasságot, 2006-ban már mintegy 10, 2011-ben 8,4 százalékponttal. A férfiak és nők igencsak eltérő házassági gyakorlatát a rendszerváltást követő években feltevésünk szerint a házassági piac nyitása magyarázza. A rendelkezésre álló adatok szerint az egyéb és ismeretlen nemzetiségűekkel kötött házasságok száma és aránya évről évre növekedett. 1991-ben 241, 1996-ban 745, 2001-ben 849-en, 2006-ban 1996 egyéb és ismeretlen nemzetiségű kötött házasságot Szlovákiában. 2011-ben még magasabb volt a számuk: 2296. Döntő többségüket külföldiek tették ki. Zömük szlovák nemzetiségű partnerrel lépett házasságra: 1991-ben 215-en, 1996-ban 743-an, 2001-ben 743-an, 2006-ban 1818-an, 2011-ben 1995-en. A magyar nemzetiségűek körében is jelentősen emelkedett az egyéb és ismeretlen nemzetiségűekkel kötött házasságok száma: 1991-ben 16, 1996-ban 27, 2001-ben 33, 2006-ban 31, 2011-ben viszont már 132 egyéb és ismeretlen nemzetiségűvel kötöttek házasságot.

A házassági piac nyitása a nemek szempontjából eltérő módon alakult. A házasságot kötő külföldi partnerek zöme férfi: 1991-ben 86, 2006-ban 88, 2011-ben 83 százalék. Ezzel is magyarázható, hogy a házasságra lépő szlovák nők körében ily mértékben apadt a homogén házasságkötések aránya.

A homogén házasságkötések aránya a szlovákiai csehek körében viszonylag alacsonyabb, 1991-ben 27,5 százalék. Csehszlovákia szétválását követően igen nagy mértékben csökkent a vegyes házasságkötések aránya. Nemek szerinti megoszlása igencsak különbözik. 1991 és 1993 között 2-3-szor több nő kötött homogén házasságot. A házasságkötések többségét az egykori közös állam időszakában zömmel szlovák férfiak csehországi illetőségű nővel kötött házasságai tették ki. Az ezt követő néhány évben jelentősen csökkent a csehek házasságkötéseinek száma. (Valószínűleg többségüket szlovákiai cseh nemzetiségűek kötik, ugyanakkor a frigre lépők egyre nagyobb részét férfiak teszik ki.) 2006-ban közel négyszer több cseh férfi kötött házasságot Szlovákiában, mint nő, miközben homogén házasságkötéseik aránya még az 1 százalékot sem érte el. 2011-ben 2,5-szer magasabb a házasságot kötő férfiak száma, mint a nőké. A homogén házasságok aránya körükben 2 százalék körül mozgott.

1.2. A vegyes házasságok véletlenszerűsége

Az egyes nemzetiségek házassági heterogámiája több tényezőre vezethető vissza. Összehasonlításukhoz az esélyhányados mutatója nyújthat segítséget. Ez a mérőszám kiküszöböli a csoportok eltérő nagyságából adódó eltéréseket. Ha az esélyhányados értéke egynél nagyobb, nem véletlenszerű a párválasztás. Az egyes nemzetiségek endogámiája annál nagyobb, minél magasabb a mutató értéke. Megfigyelhetjük, hogy

a legnagyobb endogámia a romák körében jelentkezik. Szlovákia népességén belül a legnagyobb társadalmi távolság a romák és a nem romák között húzódik meg. A magyarok körében a jelentős mértékű területi koncentráció és bizonyos kulturális eltérések is hozzájárulnak a viszonylag magas endogámiához. Ennek mutatója kisebb az ukránok körében, mivel területi koncentráltaságuk és a többségi lakosságtól őket elválasztó kulturális távolság is sokkal kisebb. Az egyes nemzetiségek mutatója a kilencvenes évektől napjainkig eltérő módon alakult. Már korábban is rámutattunk, hogy Szlovákiában a heterogén házasságok aránya főleg az ezredfordulót követő években növekedett látványosan. Ezért az egyes nemzetiségek mutatói is ehhez az országos értékhez viszonyulnak. A magyarok esetében az endogámia nem csekély mértékű növekedése figyelhető meg, értéke 2006-ban jelentősen magasabb, mint a kilencvenes évek elején. Ugyanakkor 2009 és 2011 között kisebb mértékű csökkenés tapasztalható. A szlovák nemzetiségűek endogámiája az ország szétválását követő időszakban emelkedett, az ezredfordulótól viszont fokozatosan csökkent, s 2005–2001 között jelentősen alacsonyabb, mint a kilencvenes évek elején. Az ukránok házassági endogámiája az ezredfordulóig fokozatosan csökkent, azóta jelentős mértékű szóródás tapasztalható.

2. A magyar lakosság heterogén házasságkötéseinek alakulása régiók szerint

2.1. Kerületek szerinti megoszlás

A továbbiakban a magyar nemzetiségűek vegyes házasságkötéseinek alakulását közigazgatási egységek (kerületek és járások) szerint vizsgáljuk meg. A házasságot kötők nagyobb része többnyire a saját kerületéből, járásából származó partnerrel köt házasságot, egy részük távolabbi régiókból választ társat. Ezért a területi egységek szerinti vegyes házasságkötések változásainak vizsgálatánál két megközelítési móddal találkozhatunk.

1. A Szlovák Statisztikai Hivatal által publikált népmozgalmi adattáblák a házasságok kerületek szerinti nemzetiségi összetételénél csak azokat a házasságokat mutatják ki, amelyeknél mindkét házaspár ugyanabból a kerületből származott.³

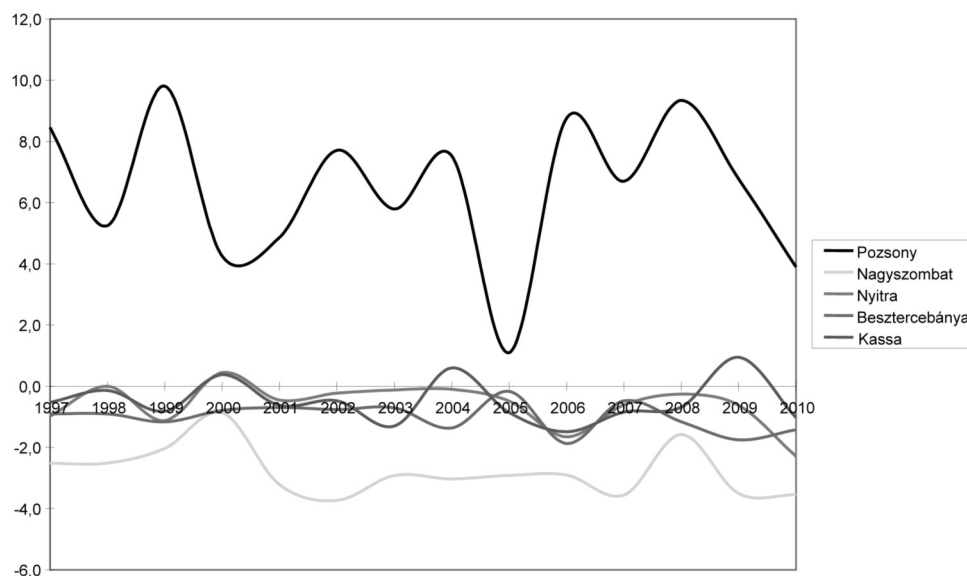
Ily módon a házasságok egy nem elhanyagolható része, ahol a házasuló felek különböző kerületekből származnak, nem került be az elemzésbe. 1996 és 2011 között 88,0 százalékról 84,5 százalékra csökkent az azonos kerületből származók között kötött házasságok aránya. Az azonos kerületből származó házasulók aránya kerületenként különbözik. 2011-ben a házasulók között kimutatott legkisebb mértékű területi homogámia a Pozsonyi kerületben, (80,4 százalék) és a többi Nyugat-szlovákiai kerületben volt (82,0–84,8 százalék), a legnagyobb mértékű területi homogámia pedig az Eperjesi és a Zsolnai kerületekben volt (86,6 százalék és 86,4 százalék). Ezért ennél a vizsgálati módszernél nem elhanyagolható mértékű torzítással, pontatlansággal kell számolnunk.

3 Lásd a SSU honlapján: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=6674>. Pramenné dielo 1996-2011/Sobáše/Tab. B12 Sobáše podľa národnosti snúbencov

2. A vegyes házasságkötések összetételének vizsgálatánál mi az előzőtől eltérő megközelítést, számítási eljárást alkalmaztunk. Ennek lényege, hogy az egyes területi egységekből (kerületekből, járásokból) valamennyi házasuló adatait bevonjuk a vizsgálatba. Az egyes területi egységekből származó férfiak és nők házasságkötéseinek számát átlagoljuk. Ugyanígy járunk el a nemzetiség szerinti házasságkötések vizsgálata esetében is.⁴

Ennél a számítási módnál a vizsgálatba bevont adatok egy része nem veszik el. Pontosabban fogalmazunk, ha nem a házasságok, hanem a házasságra lépők megoszlásáról beszélünk a házastársak nemzetisége szerint. Úgy is mondhatjuk, hogy ebben az esetben a nemzetiségek „statisztikai házasságkötéseinek” számáról, ill. megoszlásáról van szó. A két megközelítés szerinti kerületi szintű adatok nem elhanyagolható mértékben különböznek. Vizsgálatunkba csak a magyarok által jelentősebb mértékben lakott kerületeket vontuk be. A szlovákterületi adatokat (Trencsén, Zsolna, Eperjes) nem vizsgáltuk. Ezekben a kerületekben egyes években nem kötöttek magyar nemzetiségűek házasságot, illetve csak igen ritkán került sor homogén házasságkötésre.

2. ábra. A magyar párú vegyes házasságkötések arányának különbségei az egyes kerületekben 1997–2010 (százalékpont)

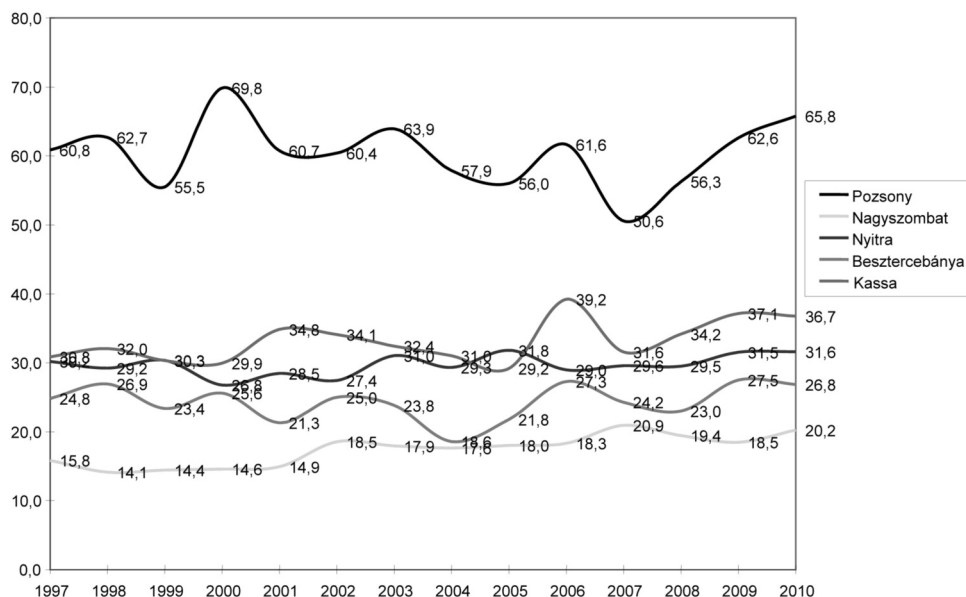

Forrás: P0, saját számítás

4 Számítási eljárásunkat egy konkrét példa alapján ismertetjük. 2011-ben a Nagyszombati kerületből 2500 férfi és 2478 nő kötött házasságot. Ez 2489 „statisztikai” házasságkötést jelent. $(2500+2478)/2=2489$. A vizsgált kerületből származók házasságkötéseinek tényleges száma 2042 (ha mindkét fél a Nagyszombati kerületből származott). Azaz a kerületen belüli területi homogámia 82,0 százalék. Saját számításainkat a Szlovák Statisztikai Hivataltól vásárolt adatbázis alapján végeztük el, mely a házasságot kötők egyéni adatait tartalmazza az 1997 és 2010 közötti évekre vonatkozólag.

A SŠÚ által közzétett táblázatok a saját számítású adatoknál az 1997 és 2010 között a magyar párú vegyes házasságkötések arányát a Pozsonyi kerületben 1,1–9,8 százalékponttal mutatják magasabbnak. A többi kerületben viszont a saját számítású adatok mutatnak némileg magasabb vegyes házassodási tendenciákat. A saját számítások a Nagyszombati kerületben -0,9–3,5, a Besztercebányaiban -0,2–1,9, a Nyitraiban 0–2,3, a Kassaiban mindkét irányban találunk eltérést +0,9–1,3 százalékponttal.

3. ábra. A vegyes házasságot kötő magyarok aránya Szlovákia egyes kerületeiben 1997–2010

Forrás: PO saját számítás

A kerületek szerinti adatokból is látható, hogy a magyar lakosság vegyes házasságkötéseinek a száma, aránya annál nagyobb, minél kisebb számban, arányban van jelen az egyes kerületekben.

A magyar nemzetiségűek házassági heterogámiája nem a vizsgált terület egészén, hanem az egyes településeken élő magyarok arányával van szoros kapcsolatban. Az egyes kerületek és járások területén belül a magyarok jobbára etnikai tömbterületeket alkotnak. A kerületek, járások magyar lakosságának aránya a régiók településein élő magyarok arányának nem megfelelő mutatója⁵.

5 Az egyes régiók településein élő magyarok arányát a *súlyozott aránnyal* fejezzük ki, melynek segítségével kiszűrhető a nagyobb területi egységek eltérő etnikai térszerkezetéből adódó torzítás. (A súlyozott arány mutatója azt fejezi ki, hogy az egyes térségekben élő magyarok mennyire koncentráltan élnek a magyarlakta településeken.)

1997 és 2010 között a magyar párú heterogén házasságkötések aránya 21,5 százalékkal emelkedett. Legnagyobb arányban a Pozsonyi kerületben élő magyarok kötnek vegyes házasságot. 1997-ben 60,8, 2010-ben 65,8 százalék. A kerületből származó magyar házaspárok száma viszonylag alacsony volt (1997-ben 224, 2010-ben 184 magyar nemzetiségű kötött házasságot). Az egyes években a magyar párú heterogén házasságok aránya is jelentős mértékben szóródott. Ezzel szemben a legalacsonyabb a Nagyszombati kerületben élő magyar párú vegyes házasságkötések aránya (1997-ben 15,8, 2010-ben 20,2 százalék). A vizsgált időszakban arányuk jelentős mértékben növekedett, de az egyes években a heterogén házasságkötések rátája kevésbé szóródik. A magyar párú vegyes házasságkötések aránya viszonylag magas, és jelentősen növekedik a Kassai kerületből származó magyarok esetében (30,8–36,7 százalék), közepesen magas a Nyitrai kerületben, s a növekedés nem túl jelentős (30,2–31,0 százalék), s ennél jelentősen alacsonyabb a Besztercebányai kerületben, s a növekedés sem túl jelentős (24,8–26,8 százalék).

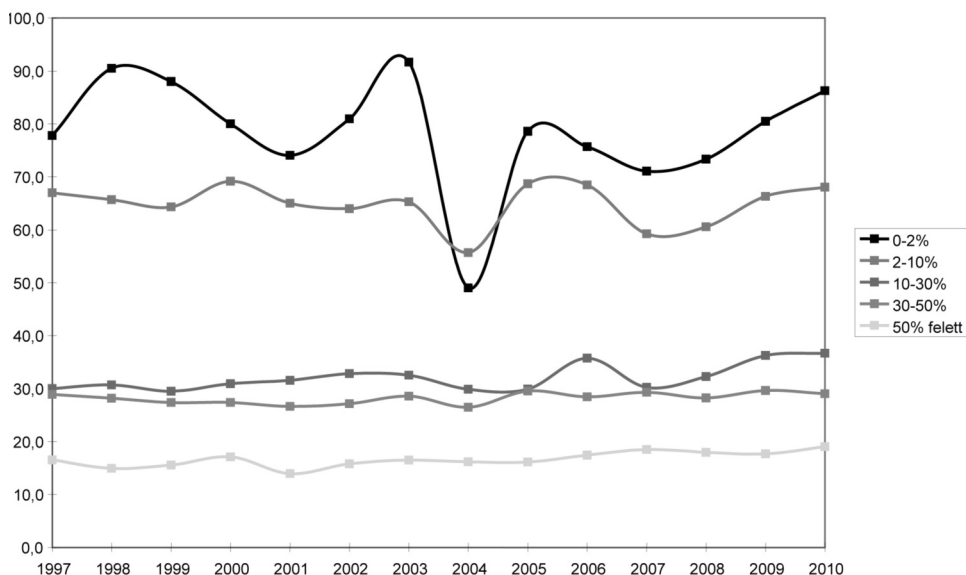
2.2. A heterogén házasságkötések alakulása járások szerint

A kerületi megoszlás adatainál sokkal árnyaltabban fejezik ki a házassági homo- és heterogámia változásait a járási szintű adatok. Ezek alapján megfigyelhetjük, hogy a vegyes házasságot kötő magyarok aránya szoros összefüggést mutat a járásokban élő magyarok arányával.⁶ A 2007 és 2010 közötti évekre rendelkezünk járások szerinti bontású adatokkal. Az adatok jelentős mértékben szóródnak, főleg azokban a járásokban, ahol a magyarok aránya igen alacsony. A Nyitrai járásban 2004-ben a magyarok 37,3 százaléka, 2005-ben 76,0 százaléka kötött vegyes házasságot. De jelentős mértékű szóródást mutat a vegyes házassági ráta Kassán is: 2004-ben 55,2 százalék, 2006-ban 82,9 százalék, 2007-ben 35,7 százalék, 2010-ben 57,1 százalék. Ugyanakkor a magyar többségű járásokon belül a szórás jelentősen kisebb. A vegyes házasságkötések arányának folyamatos emelkedése figyelhető meg a Dunaszerdahelyi járásban az 1997-es 11,8 százalékról a 2010-i 17,3 százalékra. A Komáromi járásban a vegyes házasságkötések aránya lényegében nem változott. A szórás sem túl jelentős, 17,9 százalék és 23,0 százalék között mozgott. (I. a Függelék F3 táblázatát.)

A járásokban élő magyarok aránya és a vegyes házasságkötések aránya közti összefüggésről az egyes járások adatainál sokkal áttekinthetőbb, markánsabb képet kapunk, ha etnikai jellegük szerint csoportosítjuk az egyes járásokat.

⁶ A 2001. évre vonatkozólag a járásokban élő magyarok aránya 66,2%-ban „magyarázza” a vegyes házasságkötések arányát.

4. ábra. A magyar nemzetiségűek által kötött vegyes házasságok aránya a járásokban élő magyarok aránya szerint 1997–2010 (%-ban)

A grafikon adatai egyértelműen megjelenítik a járásokban élő magyarok aránya és a vegyes házasságkötések aránya közötti összefüggést. A magyar többségű járásokban 13,9 százalék és 19,0 százalék között mozog, arányuk enyhén emelkedik. A magyar kisebbségű járásokat két csoportba osztottuk a magyarok aránya szerint: az enyhe magyar kisebbségű (10–30 százalék) és az erős magyar kisebbségű (30–50 százalék) járásokra. Ugyan az enyhe magyar kisebbségű járásokban kissé magasabb a vegyes házasságok aránya, mint az erős magyar kisebbségű járásokban, az eltérés nem különösebben jelentős. A 30–50 százalékos magyarlakta járásokban a szórás igen alacsony, 26,5 százalék és 29,5 százalék között mozog. A 10–30 százalékos magyarlakta járásokban némileg magasabb, 29,5 és 36,7 százalék között mozog, a vegyes házasságok rátája kissé növekszik. A legnagyobb arányú vegyes házasságok a nem magyarlakta járásokban jelentkeznek. Ezekben a járásokban a magyar lakosság aránya nem haladja meg a 2%-ot. Az évente kötött magyar párú vegyes házasságok száma igen alacsony, 16 és 44 között mozog.

Ebből adódik az adatok nagymértékű szórása is, 49,0 százalék és 91,7 százalék között. A két nagyvárosban, Pozsonyban és Kassán, továbbá a Nyitrai járásban a magyarok aránya 2 százalék és 10 százalék között mozog. A vegyes házasságok rátájuk jelentősen alacsonyabb, mint a szlovén nyelvű, nem magyarlakta járásokban. Értékeik 55,7 és 68% között mozognak, s az adataik is kevésbé szóródnak.

3. A vegyes házasságokon belüli etnikai szocializáció

A vegyes házasságok vizsgálatának egy sajátos területét az ezekből a házasságokból született gyermekek számának, arányának alakulása jelenti. A vegyes házasságköté-

sek és a vegyes házasságokból született gyermekek aránya közötti összefüggéseket csak 1995-ig áll módunkban feltárni, a későbbi időszakra vonatkozólag ilyen adatokat már nem tettek közzé. Ennek a korlátozott időtartamra kiterjedő összehasonlításnak is van egy immanens korlátja: csak a házasságból született gyermekekre vonatkoztatható, a házasságon kívüli születések értelemszerűen kiesnek a köréből. 1992 és 1995 között Szlovákiában a házasságon kívüli születések aránya 10–12 százalék között mozgott.

Az adatok jelzik, hogy a jelzett időszakban jelentős eltérésekről van szó: a vegyes házasságkötések aránya 11,3-ról 9,2 százalékra, a vegyes házasságokból született gyermekek aránya 8,0-ról 5,5 százalékra csökkent. Azaz statisztikailag: a vizsgált években meghatározó mértékben kevesebb gyermek született vegyes házasságból, mint az évente megkötött vegyes házasságok aránya. Az eltérés a két mutató között 1992–1994-ben megközelítette a 30, 1995-ben pedig a 40 százalékot.⁷

A magyar nemzetiségűek vegyes házasságkötéseinek aránya a vizsgált időszakban kismértékben, (28,4-ról 27,2 százalékra), a vegyes házasságból születettek aránya dinamikusan (22-ről 18,8 százalékra) apadt. Azaz a vegyes házasságkötések arányához viszonyítva 15–30 százalékkal alacsonyabb a vegyes házasságokból születettek aránya.

A szlovák nemzetiségűek vegyes házasságkötése a vizsgált időszakban szintén apadt (11,3-ról 9,2 százalékra). A vegyes házasságból született szlovákok aránya is fogyatkozott (4,6-ról 3,5 százalékra). Összességében az arányuk 24–30 százalékkal volt alacsonyabb a vegyes házasságkötések arányánál.

A vegyes családok egy részében a házaspár egyike a házasságkötés és már az első gyermek megszületése közötti rövid időszak alatt nemzetiséget vált. Azaz: a családok nemzetiségi „orientációja” megszilárdul, s ezt nem ritkán az egyik házastárs inkább csak formális nemzetiségváltása kíséri. A családok formálódó nemzetiségi orientációjának megfelelően jegyzik be a született gyermek nemzetiségét (az anya a gyermek megszületésekor más nemzetiséget ad meg, mint a házasságkötés alkalmával, de az sem kizárt, hogy a férje nemzetiségét adja meg az előzőtől eltérően), tehát a vegyes házasságokban bekövetkező generációváltások már nemzetiségenként statisztikailag kimutatható tényleges nemzetiségváltási nyereséget, illetve veszteséget mutatnak. A nemzetiségváltás elméletileg kétirányú lehet, s egyedi esetek szintjén mindkét irányú nemzetiségváltás elő is fordul, de tényleges asszimilációs nyereség a többségi nemzet irányában mutatkozik. Azaz a vegyes házasságokban a regisztrált adatok alapján kimutatott alacsonyabb születésszám nem a vegyes házasságokban élő nők alacsonyabb termékenységből, hanem az etnikai regisztrációból, illetve ennek torzításaiból adódik. Érintettük már, hogy a vegyes házasságok „homogenizálódását” és az adatfelvétel

7 A vegyes házasságokból született gyermekek aránya régiók szerint is jelentősen különbözik. Pozsonyban a legmagasabb, s a vizsgált időszakban az országos trendekhez hasonlóan csökkent 13,6-ról 10,2 százalékra. A Nyugat-szlovákiai kerületben 11,3-ról 8,7 százalékra, a Közép-szlovákiai kerületben 5,4-ről 4,3 százalékra esett vissza. A vegyes házasságokból születettek vegyes házasságkötésekhez viszonyított aránya a Pozsonyi és a Nyugat-szlovákiai kerületben a legmagasabb, az ország középső és keleti régióiban alacsonyabb.

egyéb pontatlanságait a rendelkezésre álló hivatalos statisztikai (népszámlálási és népmozgalmi) adatok alapján nem tudjuk számszerűsíteni. Survey vizsgálatok adataiból ismeretes, hogy a magyar–szlovák vegyes házasságokból születettek 80 százaléka felnőttkorában a többségi nemzet tagjának vallja magát (Csepeli–Örkény–Székelyi 2002; Gyurgyík 2004).

A nemzetiségek termékenységének vizsgálatánál meg kell különböztetni a demográfiai és az etnikai reprodukciót (Szilágyi 2002). A magyarok demográfiai értelmű reprodukcióján a magyar nemzetiségű anyák által szült valamennyi gyermek számát, etnikai reprodukciójukon pedig a magyar nemzetiségű gyermekek számát értjük. Az első érték a magasabb, mivel nem minden magyar anyától született gyermek lesz a későbbiekben magyar nemzetiségű. Elsősorban a többségi szlovák nemzetiségűekkel kötött vegyes házasságokból született gyermekek többsége válik nem magyar nemzetiségűvé. A demográfiai és az etnikai reprodukció különbségéből következtethetünk az intergenerációs asszimiláció nagyságára.

A demográfiai értelemben vett és az etnikai reprodukció elkülönítése közzétett szlovákiai népmozgalmi adatok alapján közvetlenül nem lehetséges. A születési mozgáslomban az újszülöttek nemzetisége – elvileg – az anyák bevallott nemzetiségével azonos. Azaz az adott nemzetiségű anyák élveszüléseinek száma adja meg termékenységiüket.⁸ Az etnikai reprodukcióról a népmozgalmi adatok nem tájékoztatnak, ennek értékeit a népszámlálás koréves adatai alapján számítjuk ki.

A magyar anyától születettek száma – a várható születések száma alapján – egy adott évben megadja a magyarok termékenységét, a népszámlálás során ugyanezen kohorszhoz tartozó magyar nemzetiségűek számát tekintjük etnikai reprodukciónak. A torzítás annál kisebb, minél közelebbi a két (népszámlálási és népmozgalmi) adatgyűjtés időpontja.

A női népesség korcsoportok szerinti születésszámai az országos szinttől a járási szintig állnak rendelkezésünkre. Feltételezzük, hogy a kisebb régiók irányába haladva egyre csökkennek az egyes nemzetiségek termékenységének különbségei is (kivéve a roma lakosságot). Ily módon a járási szintű adatok alapján már elfogadható pontossággal becsülhetjük meg az egyes nemzetiségek várható születéseinek számát.⁹

A 2001. évi népszámlálás során a magyar nemzetiségű 0 évesek adják a vizsgált kohorsz etnikai reprodukcióját. Problémát a kohorsz biológia termékenységének megállapítása jelent, mivel a 2001. évi népszámlálás időpontja nem a naptári év kezdetéhez igazodik. A 2001. évi népszámlálásra május végén került sor, így módon a 2001 májusában megszámlolt 0 évesek 2000-ben és 2001-ben születettek, azaz a census során kimutatott 0 évesek népmozgalmi adatait két év születési statisztikáiban regisztr-

8 Az anyakönyvezés során bizonyos eltérések figyelhetők meg. Azaz az anyák regisztrált és tényleges nemzetisége között bizonyos körülmények között eltérés mutatkozik (l. Ziegenfuss 1966).

9 Számításunk azon a feltételezésen alapul, hogy a magyar nők korszpecifikus termékenység arányszámai a regionális trendeket követik. A magyar nők várható születéseinek számát (regionális bontásban is) a magyar nők kormegoszlásának és az országos korszpecifikus születési arányszámok szorzatainak összege adja meg.

rálják. Mivel a születések száma a vizsgált időszakban éves szinten jelentős mértékben csökkent, a népszámlálási és a népmozgalmi adatgyűjtés időbeli eltéréseit igyekeztünk minimalizálni.

Ezért a népmozgalmi adatokból kialakítottuk a népszámlás időpontja előtt (2000. június és 2001. május között) született 0 évesek korcsoportját. A gyakorlatban a 2000. évi születések 7/12-ének és a 2001. évi születések 5/12-ének összege teszi ki a census 0 éveseknek korcsoportját. Ennek az eljárásnak megfelelően a 0 évesek korcsoportjához tartozók száma 4378 fő. A 2000. és 2001. év népmozgalma jelentősen különbözött egymástól. 2000-ben 4498, 2001-ben 4210 magyarként regisztrált gyermek született. A 0 évesek korcsoportja 4,5 százalékkal magasabb a 2001-ben születettek kohorszánál (2000 és 2001 között a magyar születések száma 6,9 százalékkal csökkent).

Mivel a várható magyar születések száma (azaz a biológiai reprodukció) 2001-ben a népmozgalmi adatoknál 1,6–6,4 százalékkal magasabb, ennek megfelelően a két év adataiból számolt biológiai reprodukció értéke is, 4448 és 4657 között mozog.

Az 1991. évi népszámlálásra március 3-i eszmei időpontban került sor, ezért az 1991-ben 0 évesek születési kohorszát az 1991. évben születettek 2/12 és az 1990-ben születettek 10/12 része teszi ki (7270 újszülött). 1991-ben a várható termékenységi 3,3 százalékkal haladja meg a regisztrált termékenységet, ezért a várható termékenység egyúttal a magyarok 1991. évi biológiai reprodukciója is (7510 születés). Ezt az értéket, tekintettel a szűkös forrásokra, adathiányra, nem korrigáljuk.

Második lépésben a biológiai és etnikai reprodukció közti különbséget számítjuk ki. 2001-ben a 0 évesek száma alapján számolt etnikai reprodukció jelentősen alacsonyabb a magyar nők által szült gyermekek számánál. A korrigált adatok figyelembevételével az eltérés 15,7–21,2 százalékra tehető, a biológiai reprodukció ezzel az értékkel haladja meg az etnikait. Úgy is fogalmazhatunk, hogy e körül az érték körül mozog a magyarok intergenerációs asszimilációja.

Az 1991. évre vonatkozólag nem rendelkezünk korévek szerinti nemzetiségi adatokkal. A 0 éves magyarok számát a 0–4 évesekből a népmozgalmi adatok eloszlása szerint számítjuk ki, becslésünk szerint az eltérés a tényleges és a számított adatok között 1 százaléknál kisebb. A magyar 0 évesek számított száma 6987 fő, azaz 1991-ben a biológiai reprodukció 7,5 százalékkal haladta meg az etnikai reprodukciót.

Megfigyelhetjük, hogy a két népszámlálás időpontjában a magyar születések járási bontású regisztrált és várható értékei között az 1991. és a 2001. évi adatok alapján nincs lényeges eltérés.¹⁰ Az etnikai és a biológiai reprodukció közötti különbség viszont sokkal jelentősebb a két időpontban: 1991-ben 7,5 százalékkal, 2001-ben 15,8–21,2 százalékkal magasabb a biológiai reprodukció. Ez az igen nagy eltérés megfelel a várakozásainknak. A rendszerváltást követő rövid időszakban a magyar identitásvállalást erősítő tényezők hatása jelentősen intenzívebb volt, mint tíz évvel később: a kilencvenes évek elejének tartalommal teli jövőképei 2001-ig nagyrészt kiüresedtek.

10 Az 1991. évi adatnál nagyobb mértékű szóródást tételezünk fel, tekintettel arra, hogy a járási szintű számítást az 1992. évi adatok alapján végeztük. Az 1991. évre vonatkozólag járási összetételű adatok nem álltak rendelkezésünkre.

Jeleztük, hogy a magyarok etnikai reprodukcióját közvetlenül a népmozgalmi adatokból adathiány miatt nem tudjuk kiszámítani, de a korábban lefolytatott kérdőíves vizsgálatok eredményei alapján hozzávetőlegesen megbecsülhetjük. Eszerint a vegyes házasságban felnőtt személyek 80 százaléka a szlovák, 20 százaléka a magyar nemzetiséggel azonosul. A két egymástól eltérő adatokon nyugvó számítás adatai megközelítőleg azonos mértékű intergenerációs veszteséget valószínűsítene.

A 2011. évi népszámlálás időpontjára vonatkozó számítást a számításhoz szükséges népszámlálási adatok hiánya miatt nem állt módunkban elvégezni.

Összegzés

Tanulmányunkban a szlovákiai vegyes házasságkötési mozgalom alakulását vizsgáltuk, meghatározó mértékben a szlovákiai magyar lakosság szempontjából. Országos szinten, a (cseh)szlovák éra évtizedeiben a vegyes házassodás rátája szinte folyamatosan növekszik, a növekedés az ezredfordulót követő években intenzívebbé vált, ez jórészt a házassodási piac növekvő mértékű nemzetközivé válásával van összefüggésben. A magyar lakosságot a párválasztás során nagymértékű endogámia jellemzi. Ennek ellenére a magyar lakosság körében a vegyes házassodási ráta jóval magasabb az országos értékeknél. A magyar párú vegyes házassodási ráta szoros összefüggést mutat az egyes járásokban élő magyarok arányával. A vegyes házassodás aránya jelentős mértékben kihat az etnikai reprodukcióra: a vegyes házasságokból született gyermekek többsége a többségi nemzethez tartozónak vallja magát. Az elkövetkező időszakban – országosan és a magyar lakosság körében is – a vegyes házasságkötések arányának növekedésével számolhatunk. De ebben nagyrészt a házassági piac nemzetközivé válásának van szerepe.

Irodalom

- Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária 2002. *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest, Balassi.
- Gyönyör József 1989. *Államalkotó nemzetiségek*. Pozsony, Madách.
- Gyurgyík László 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony, Kalligram.
- Gyurgyík László 2004. *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony, Kalligram.
- Gyurgyík László 2006. *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Pozsony, Kalligram.
- Gyurgyík László–Kiss Tamás 2010. *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*. Budapest, EÖKIK.
- Pramenné dielo 1996-2011/Sobáše/Tab. B12 Sobáše podľa národnosti snúbencov <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=6674>
- Szilágyi N. Sándor 2002. Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség*, 4. 64–96. p.
- Ziegenfuss, Vladimír 1966. Národnostní smíšenost manželství v ČSSR. *Demografie*, 8. 28–35. p.

Függelék

F1 táblázat. Az etnikailag homogén házasságok aránya nemzetiségek szerint Szlovákiában, 1991–2011

Év	Összesen	Magyarok		Szlovákok		Csehek		Romák		Ukránok	
		Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
1991	88,2	70,4	72,4	92,8	94,0	45,7	19,7	54,8	82,3	25,8	73,0
1992	88,7	69,6	73,8	93,7	94,2	16,6	4,9	91,1	94,7	18,4	14,6
1993	89,7	71,6	73,9	94,2	94,8	17,1	5,0	94,9	96,6	17,6	12,6
1994	90,7	72,2	74,8	95,9	94,1	2,4	3,4	91,1	90,2	22,1	12,8
1995	90,7	72,7	73,0	95,8	94,3	3,5	4,9	96,4	96,4	18,5	13,0
1996	89,7	73,5	76,1	96,0	92,8	0,6	0,9	94,5	96,5	15,3	6,9
1997	88,8	72,4	73,9	95,8	92,2	1,9	3,0	96,6	96,6	11,5	5,3
1998	88,6	72,3	74,9	95,9	91,8	1,5	2,5	98,0	98,7	15,4	7,0
1999	88,1	72,6	75,6	95,9	91,3	1,6	3,0	97,7	99,4	8,7	4,4
2000	87,5	71,9	75,2	95,9	90,5	0,9	1,9	95,5	100,0	12,7	6,1
2001	89,1	73,0	76,1	96,7	91,6	0,5	1,4	93,9	98,2	9,4	4,3
2002	86,4	72,0	73,9	96,3	89,2	0,7	2,1	98,2	98,2	10,3	5,5
2003	84,3	71,3	72,7	95,8	87,2	0,6	1,7	96,1	97,3	4,9	2,5
2004	84,9	72,8	75,8	95,6	87,9	0,8	2,0	97,6	99,0	9,5	4,0
2005	81,6	72,0	73,7	94,8	84,8	0,3	1,0	97,5	100,0	14,3	6,0
2006	82,2	70,1	72,7	95,1	85,3	0,2	0,8	95,9	97,9	12,8	5,9
2007	83,0	71,4	72,9	95,1	86,2	0,3	1,1	98,4	100,0	12,1	3,9
2008	83,0	71,9	72,9	95,0	86,3	0,4	1,3	94,3	99,1	19,0	7,9
2009	81,4	69,1	71,4	94,5	85,0	0,5	1,5	96,4	97,1	15,7	5,9
2010	81,8	72,4	66,6	94,4	86,1	1,0	2,8	96,6	98,2	14,9	7,4
2011	80,7	73,4	67,3	93,7	85,3	1,4	3,4	95,5	98,1	4,1	1,6

Forrás: PO-adatokon alapuló saját számítás

F2 táblázat. Szlovákia egyes nemzetiségeinek esélyhányadosai 1991–2011

Év	Magyarok	Szlovákok	Romák	Csehek	Ukránok
1991	78,1	22,6	1192,5	25,8	81,7
1992	86,5	23,8	43046,8	7,1	56,6
1993	96,8	27,7	143028,7	8,7	49,4
1994	99,3	34,8	28667,2	2,9	77,6
1995	88,1	37,8	146569,2	4,7	62,1
1996	116,5	29,5	94298,9	0,7	40,3
1997	101,0	25,6	131917,0	2,3	28,6
1998	110,5	24,3	678943,3	1,7	46,4
1999	120,8	22,8	1134264,0	1,9	20,0
2000	123,6	18,6	*	1,1	26,8
2001	129,4	26,9	182658,9	0,9	37,1
2002	124,1	17,4	673650,0	1,0	41,3
2003	118,4	12,0	315408,7	0,6	17,2
2004	145,5	13,3	564549,6	0,7	30,4
2005	128,4	8,5	*	0,3	39,4
2006	120,4	8,8	199163,8	0,2	39,3
2007	131,1	9,0	*	0,3	38,4
2008	137,1	8,7	462792,9	0,3	71,2
2009	119,2	7,1	174323,1	0,4	38,3
2010	103,1	8,7	354158,0	0,8	50,9
2011	108,5	7,5	270384,8	0,9	9,0

Forrás: PO-adatokon alapuló saját számítás

F3 táblázat. A vegyes házasságkötések aránya Dél-Szlovákia járásaiban 1997–2010, százalékban

Járás/Város	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Pozsony	72,4	73,6	69,4	73,3	68,1	67,8	72,6
Szenc	47,1	47,9	37,0	51,2	50,8	49,2	53,7
Dunaszerdahely	11,8	11,0	10,5	15,2	11,2	13,2	13,3
Galánta	27,4	22,5	25,6	21,4	24,8	35,7	26,9
Komárom	23,0	20,8	22,4	19,7	17,9	19,3	21,1
Léva	35,5	37,2	42,1	38,3	39,5	35,2	44,9
Nyitra	50,7	50,0	53,4	58,8	52,7	48,1	52,0
Érsekújvár	31,3	29,7	29,5	32,4	31,3	30,3	33,7
Vágsellye	39,3	37,0	36,9	30,1	31,2	30,8	29,9
Losonc	34,0	27,6	25,3	29,5	24,0	37,2	25,8
Nagyróce	19,6	28,4	26,2	21,1	13,2	14,8	14,6
Rimaszombat	18,9	20,7	20,9	21,3	19,5	15,6	19,7
Nagykürtös	30,1	45,0	25,0	36,8	30,0	44,9	37,9
Kassa	76,3	71,2	68,6	70,0	82,5	71,6	66,1
Kassa-környék	57,0	37,2	45,5	43,3	42,0	41,5	46,2
Nagymihály	18,7	20,9	21,7	25,6	26,9	23,3	18,1
Rozsnyó	34,6	38,8	29,7	34,5	29,3	28,0	39,4
Tóketerebes	19,7	22,1	17,1	18,2	29,5	26,6	19,9

Járás/Város	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Pozsony	65,0	73,1	70,4	63,4	64,1	69,8	74,3
Szenc	46,4	42,2	48,4	35,7	49,4	54,7	57,1
Dunaszerdahely	13,3	12,2	15,6	16,3	15,7	13,9	17,3
Galánta	28,3	29,6	26,2	30,8	30,1	31,7	27,4
Komárom	20,3	20,8	19,8	21,4	21,2	23,0	21,8
Léva	40,3	42,3	37,1	43,3	38,2	37,5	37,4
Nyitra	37,3	76,0	55,1	45,8	62,5	67,3	59,3
Érsekújvár	31,9	36,9	34,8	28,9	31,1	34,2	34,9
Vágsellye	41,5	33,1	27,4	37,0	32,0	30,4	35,3
Losonc	24,1	24,8	31,6	28,0	21,9	30,6	33,9
Nagyróce	16,0	18,5	24,7	19,5	20,8	28,8	36,1
Rimaszombat	13,4	16,5	17,7	20,4	16,7	19,8	17,2
Nagykürtös	42,9	41,7	55,2	29,2	42,6	38,5	38,9
Kassa	55,2	58,5	82,9	66,7	55,9	58,1	64,1
Kassa-környék	42,9	29,5	41,2	34,1	53,0	45,5	38,7
Nagymihály	22,0	26,6	37,5	17,7	29,9	27,4	27,8
Rozsnyó	38,5	33,7	36,9	38,2	36,6	36,7	40,5
Tóketerebes	21,3	18,7	29,8	24,0	18,8	32,4	29,0

Forrás: PO-adatokon alapuló saját számítás

LÁSZLÓ GYURGYÍK

MIXED MARRIAGES (WEDDINGS) IN SLOVAKIA, WITH SPECIAL REGARDS TO HUNGARIAN POPULATION

The ratio of mixed marriages in Slovakia is growing since the beginning of the Czechoslovak era. In the first decade after the turn of the millennium, marriage heterogamy became even more intensive: to a decisive extent, as a result of the opening of „international marriage market”. The proportion of the heterogeneous marriages within several minorities differs greatly: the highest rate of endogamy occurs among the Roma, which originates in the very long distance between the Roma and non-Roma. In the case of other ethnicities the lowest ratio of mixed marriages is within the large communities living mainly in ethnic blocks and the highest in the case of those living in diasporas. The study examines the ratio of mixed marriages from the point of view of gender and also from the point of view of the randomness of ethnicity based partner selection. The paper individually examines the mixed marriages of the Hungarians according to counties and districts, as well as according to the proportion of the Hungarians living in the given districts. A special part is devoted to the differences between demographic and ethnic reproduction within the mixed marriages.

Az első szlovák országgyűlés megválasztása 1938 decemberében (1. rész)*

 ÁRPÁD POPÉLY

The election of the first Slovak parliament in December 1938

94(437.6) "1938"

323.17(437.6)

329.17(437.6)

324(437.6) "1938"

 Keywords: Elections, election campaign, Slovak parliament, members of parliament, Slovak autonomy, Hlinka's Slovak People's Party, national minorities in Slovakia.

1938 ősze a demokratikus jogrend leépítésének ideje Csehszlovákiában. Paradox módon ekkor valósul meg Szlovákia két évtizeden keresztül elutasított autonómiája és ekkor rendezik meg a választásokat is az autonóm Szlovákia törvényhozásába. Évekkel korábban, a parlamentáris demokrácia keretei között még mind a szlovák autonómia, mind pedig annak törvényhozása a demokrácia és Csehszlovákia egységének fő letéteményese lehetett volna, az adott helyzetben, a müncheni egyezmény utáni politikai válság közepette azonban már mindkettő a szlovák szeparatizmus győzelmének és a totalitárius állam kiépítésének útját egyengette.

1. A szlovák autonómia és a Néppárt egyeduralmának kiépülése

A müncheni döntés, a szudétanémet területek elcsatolása földrengésszerű változásokat idézett elő Csehszlovákia nemzetközi helyzetében és belpolitikai erőviszonyaiban egyaránt. A müncheni határok Prágát a végletekig kiszolgáltatták a nemzetiszocialista Németországnak. 1938. október 5-én lemondott tisztségéről, a hónap második felében pedig elhagyta az országot Edvard Beneš köztársasági elnök. Az ún. második köztársaság kormányai egyrészt Csehszlovákiának a német „életterbe” való beilleszkedésével, másrészt a rendszer erőteljes jobbra tolásával és autoriter jegyeinek erősítésével igyekeztek elnyerni Berlin jóindulatát. A parlamentarizmus leépítése a felhatalmazási törvény 1938. december 15-i elfogadásával tetőzött, amely lehetővé tette a nemzetgyűlés kiiktatását a hatalom gyakorlásából, a kormány számára pedig a rendeleti úton való kormányzást.¹

* A tanulmány a 2/0023/12 számú „Československá republika a maďarská menšina na Slovensku 1930 – 1938” (A Csehszlovák Köztársaság és a szlovákiai magyar kisebbség 1930–1938) VEGA kutatási program keretében készült.

1 Az ún. második köztársaságra l. Gebhart–Kuklík 2004.

A szudétanémet területek kiürítésével és az onnan elmenekült csehek elhelyezésével küzdő prágai kormány nem volt többé abban a helyzetben, hogy a szlovákiai eseményeket érdemben befolyásolhassa. A központi hatalom meggyengülését a legerősebb, s önmagát a szlovák nemzet egyetlen jogos képviselőjének kikiáltó szlovák párt, az autonomista Hlinka Szlovák Néppártja (Hlinkova Slovenská ľudová strana, HSĽS) saját hatalmi monopóliuma kiépítésére használta fel. A párt a nemzetiszocialista Németország vezetőinek támogatását élvezve rövid másfél hónap alatt véghezvitte nemcsak a centralista államszerkezet átalakítását, hanem a demokratikus jogrend leépítését is.

A Néppárt alig egy héttel a müncheni egyezményt követően, 1938. október 5–6-ra összehívta Zsolnára a párt nemzetgyűlési képviselőinek és szenátorainak, tartománygyűlési képviselőinek és központi választmányának tanácskozását. Zsolnán azonban nem csak a néppárti politikai elit, hanem a Szlovák Nemzeti Párt és a centralista pártok szlovák képviselői is megjelentek. A Néppárt és az Agrárpárt közötti tárgyalásokat és megegyezést követően október 6-án aláírt ún. zsolnai egyezmény hitet tett a Néppárt 1938 júniusában közzétett és a prágai nemzetgyűlés elé terjesztett autonómiatervezete mellett, s felkérte Prágát az autonómia törvénybe iktatására és a Néppártot Andrej Hlinka elhunytá után alelnökként vezető Jozef Tiso kinevezésére az autonóm kormány élére. A zsolnai egyezményt a nemzeti párt, az iparospárt, a nemzeti szocialista párt és a fasiszta nemzeti egység – vagyis a nemzetiségi és a baloldali pártok kivételével valamennyi számottevő szlovákiai politikai erő – képviselője is ellátta kézjeggyel,² de másnap nyilatkozatban csatlakoztak hozzá a szociáldemokraták is. (Bystrický 2008b, 227. p.)

A Jan Syrový csehszlovák miniszterelnök által október 7-én kinevezett első autonóm szlovák kormánynak három néppárti (Jozef Tiso miniszterelnök mellett Ferdinand Ďurčanský és Matúš Černák) és két agrárpárti (Pavel Teplanský és Ján Lichner) tagja volt.³ A zsolnai egyezmény aláírását és a kormánytagságot a legbefolyásosabb centralista párt, az Agrárpárt abban a reményben vállalta, hogy a továbbiakban is meghatározó tényezője maradhat a szlovákiai politikai életnek. A két agrárpárti miniszter azonban a kormány munkáját nem tudta érdemben befolyásolni, sőt, az agrárpárt pozíciói a kormány december 1-jei átalakítását követően tovább gyengültek, s Lichnert egy nemzeti párti politikus váltotta fel a miniszteri tisztségben. A Néppárt nem tűrt meg maga mellett sem ellenzéket, sem szövetségeseket, s hatalomra jutását követően azonnal hozzalátott az egypárti diktatúráján alapuló totalitárius rendszer kiépítéséhez, miközben az egyeduralom megszerzése felé vezető útján sem szlovákiai, sem országos szinten nem ütközött érdemleges ellenállásba.

A Néppárt az autonómia kikiáltását követő napokban megszerezte az összes hatalmi pozíciót, s ellenőrzése alá vonta a társadalmi élet szinte valamennyi területét. A *Slovenská pravda* c. néppárti napilap már október 15-én diadalmas cikkben számolhatott be arról, hogy a végrehajtó hatalom gyakorlatilag a szlovákok (értsd: a Néppárt) kezébe került: Jozef Országhot október 11-én a néppárti Julián Šimko váltotta fel a Tartományi Hivatal élén, a csendőrség főparancsnoka Timotej Ištók őrnagy, a pozsonyi

² *Slovenský deník*, 1938. október 9. Žilinská dohoda, 2. p.

³ *Esti Újság*, 1938. október 9. Kinevezték az első szlovák kormány tagjait, 5. p.

rendőr-igazgatóság vezetője pedig Ján Jusko lett.⁴ Politikai célzatú volt a helyi önkormányzatok októberi feloszlata, ill. az azokat ellenőrző szlovák nemzeti bizottságok létrehozása, s a totalitárius diktatúra kiépítését szolgálta a nemzetiszocialista német mintára megszervezett propagandahivatal és a félkatonai Hlinka Gárda⁵ tevékenysége is. Ez utóbbiak élén ráadásul a Néppárt radikális szárnyának vezéralakjai, Alexander Mach, ill. Karol Sidor álltak.

A nemzeti indulatoktól túlfűtött légkörben Szlovákiában is a politikai élet szélsőségesen nacionalista képviselői lettek az események hangadói és irányítói. Az autonómia kikiáltását követően azonnal megkezdődött a kiépülő totalitárius rendszer és a szlovákság vélt vagy valós ellenségeinek a megbélyegzése és üldözése. Mind a szlovák politikusok megnyilatkozásaiban, mind pedig a tömegtájékoztatási eszközökben egyre nagyobb méreteket öltött az antiszemita uszítás, valamint a cseh- és magyarellenés nacionalizmus.

A magyarellenesség elsőszámú táptalaja az új (cseh)szlovák–magyar államhatárt nagyrészt az etnikai határ mentén megállapító, a szlovákság veszélyeztetettség-érzését mégis a végletekig fokozó november 2-i első bécsi döntés volt. A politikusok és a sajtó által nyíltan hirdetett antiszemitizmus szintén a bécsi döntés után tetőzött. Az autonóm rezsim propagandagépezete a magyarság mellett a zsidóságot tette felelőssé az elszenvedett területi veszteségekért, s a sajtó is egyre harsányabban hangoztatta a „zsidókérdés megoldásának” szükségességét. A bécsi döntéssel összefüggésben került sor az első központilag irányított szlovákiai zsidóellenes akcióra is. A szlovák belügyi szervek a november 4-éről 5-ére virradó éjszaka Tiso kormányfő hozzájárulásával és a Hlinka Gárda közreműködésével 7500 zsidót deportáltak a Magyarországnak átadandó területekre.⁶

Ellenségként tekintett az autonóm kormányzat a Szlovákiában élő csehekre is. Nagy részük állami és közhivatalnok volt, akik az első köztársaság éveiben érkeztek Szlovákiába, s az autonomista szlovák politikai elit, nem teljesen alaptalanul, a csehszlovakizmus és a prágai centralizmus támaszait látta bennük. Eltávolításukat főleg a munkanélküli szlovák értelmiség szorgalmazta, amely ily módon próbált magának egzisztenciát teremteni. A cseh tisztviselők elűzése az autonómia kikiáltását követően szinte azonnal megkezdődött. Prága sokáig vonakodott az átvételükkel, december közepén mégis kénytelen volt olyan egyezséget kötni az autonóm kormánnyal, amelyben vállalta, hogy a még Szlovákiában tartózkodó 36 ezer cseh hivatalnokból és állami alkalmazottból 1939. január 1-jével kezdődően átvész 9 ezer főt.⁷

A többpártrendszer felszámolása a kommunista párt betiltásával kezdődött. Az autonóm kormány már október 9-én, azaz két nappal megalakulását követően, első nagyobb horderejű intézkedéseként betiltotta Szlovákia területén a kommunista párt tevékenységét.⁸ A kommunistákéhoz hasonló sors várt a szociáldemokrata pártra is,

4 *Slovenská pravda*, 1938. október 15. Výkonná moc už aj fakticky prešla do rúk Slovákov, 2. p.

5 A Hlinka Gárdára I. Sokolovič 2009.

6 A november 4–5-i zsidóellenes akcióra I. Nižňanský–Slneková 1996.

7 *Esti Újság*, 1938. december 15. 9000 cseh hivatalnoknak el kell hagyni Szlovákiát, 2. p.; a cseh állami alkalmazottak eltávolítására I. Bystrický 1997.

8 *Prágai Magyar Hírlap*, 1938. október 11. Betiltották a kommunista pártot Szlovákiában, 2. p.

amelynek szlovákiai tevékenységét november 16-án Julián Šimko, a Tartományi Hivatal elnöke arra hivatkozva függesztette fel és tiltotta be, hogy a párt útleveleket hamisított külföldi állampolgárok számára.⁹ A Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt betiltását hamarosan a Német Szociáldemokrata Munkáspárt (november 22.),¹⁰ majd a zsidó pártok: a Zsidó Párt (november 24.) és az Egyesült Szocialista-Cionista Munkáspárt (november 25.) betiltása követte.¹¹ Az 1938 októberében és novemberében betiltott pártok formális feloszlatására már a választásokat, sőt a szlovák országgyűlés megalakulását követően, a szlovák kormány 1939. január 23-i határozata alapján került sor.¹²

A jobboldali pártokra az „önkéntes” beolvadás várt. A sort a csehszlovák néppárt szlovák frakciója kezdte, amely október közepén jelentette be csatlakozását Hlinka Szlovák Néppártjához.¹³ Hamarosan a többi jobboldali párt is kénytelen volt fejet hajtani a HSLS akarata előtt, s november 8-án a „nemzeti egység” megteremtésének jegyében az agrárpárt, az iparospárt, a nemzeti egyesülés, a nemzeti szocialista párt és a fasiszta nemzeti egység szlovákiai szárnya is beolvadt a Néppártba, amely ezt követően felvette a Hlinka Szlovák Néppártja – Szlovák Nemzeti Egység Pártja (Hlinkova Slovenská ľudová strana – Strana slovenskej národnej jednoty, HSLS-SSNJ) nevet.¹⁴ A Néppártba beolvasztott pártok, ill. az „egyesülést” levezénylő vezetők jutalma az volt, hogy a választások során helyet biztosítottak számukra a néppárti választási listán.

Az „egyesült” pártok vezetőinek a szlovák nemzethez intézett felhívása a Néppártot a szlovák nemzet akarátának egyetlen képviselőjévé, a vele szembehelyezkedőket pedig a nemzet ellenségévé nyilvánította: „Mától fogva valamennyi szlovák számára az egységes szlovák nemzet érdekének kell a legfelsőbb törvénynek lennie. Aki szembehelyezkedik a szlovák nemzet egységes akaratával vagy vét ellene, a szlovák nemzet ellenségévé és árulójává válik, s azzal a nemzet kíméletlenül leszámol. (...) Hlinka Szlovák Néppártja, mint a Szlovák Nemzeti Egység Pártja a szlovák nemzet akarátának valódi és egyetlen képviselőjévé válik.”¹⁵

A szlovák pártok közül legtovább a Szlovák Nemzeti Párt próbált és tudott ellenállni a néppárti nyomásnak. A szintén autonomista nemzeti párt¹⁶ végrehajtó bizottsága

9 A szociáldemokrata párt betiltására I. Šuchová–Ruman–Nižňanský 1997.

10 Slovenský národný archív (Szlovák Nemzeti Levéltár, a továbbiakban SNA), Ministerstvo vnútra (Belügyminisztérium, a továbbiakban MV), 3. d., 1065/38. Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei na Slovensku – rozpustenie

11 SNA, MV, 3. d., 1122/38. Židovská strana na Slovensku – zakázanie činnosti; uo. 1151/38. Zjednotená socialisticko-sionistická strana na Slov. – zastavenie činnosti (A zsidó pártok betiltására bővebben I. Nižňanský 1999b, 163–187. p.)

12 *Národné noviny*, 1939. január 25. Strany ktorým bola zastavená činnosť rozpustené, 1. p.

13 *Slovenská pravda*, 1938. október 14. Mičurova strana sa pripojila k ľudovej strane, 1. p.

14 A jobboldali szlovák sajtó az „egyesülést” a nemzetiszocialista „Ein Volk, ein Reich, ein Führer” jelszóra rezonáló néppárti „Egy lsten, egy nemzet, egy párt” jelszóval ünnepelte, I. pl. *Slovák*, 1938. november 10. Jeden Boh, jeden národ, jedna strana, 1–2. p.; *Slovenská pravda*, 1938. november 10. Jeden Boh, jeden národ, jedna strana, 1. p.; *Slovenský deník*, 1938. november 10. Jeden národ – jedna strana, 1. p.

15 *Slovák*, 1938. november 10. Ohlas slovenskému národu, 1. p.

16 A Szlovák Nemzeti Párt két világháború közötti tevékenységére I. Rogul'ová 2013.

abban a reményben, hogy a Néppárt szövetségese lehet az új Szlovákia építésében, november 9-én arra az elhatározásra jutott, hogy megőrzi önállóságát, s nincs különösebb oka a likvidálásra, mivel az csak a centralista pártok szlovákiai részlegeinél volt indokolt.¹⁷ Miután a nemzeti párt és a néppárt ezt követő tárgyalásai az esetleges egysülésről és annak mikéntjéről megegyezés nélkül végződtek, a nemzeti párt vezetésége november 23-án úgy határozott, hogy az elközelgő választásokon, amelyeken mindenki szabadon eldöntheti, hogy mely pártnak szavaz bizalmat, önálló listával kíván indulni, a két párt együttműködésének kérdésére pedig majd a választási eredmények ismeretében térnek vissza.¹⁸

A Néppárt válasza nem sokáig váratott magára. Julián Šimko tartományi elnök a nemzeti párt döntésének másnapján, azaz november 24-én „a nemzet egységének, Szlovákia közrendjének és biztonságának” érdekeire hivatkozva a nemzeti párt tevékenységének felfüggesztéséről és betiltásáról határozott.¹⁹ A néppárti sajtóban ezt követően két héten át tartó lejáratási kampány indult a Szlovák Nemzeti Párt ellen, egyebek között korrupcióval és a prágai érdekek kiszolgálásával vádolva annak vezetőit. Ilyen körülmények között a nemzeti párt vezetésének nem maradt más választása, mint hogy ismét felvegye a tárgyalások fonalát, s a párt Tiso kormányfő engedélyével összeülő végrehajtó bizottsága három nappal a választások előtt, december 15-én megszavazza az egyesülést a Néppárttal.²⁰ A nemzeti párt jutalma a megegyezésért az lett, hogy volt elnöke, Miloš Vančo már december 1-jén tagja lett az átalakított autonóm kormánynak, s helyet kapott a Néppárt választási listáján is.²¹

A feloszlattott, ill. a Néppártba beolvasztott pártok egyes vezetői részéről 1938 októberében és novemberében felmerült egy legális ellenzéki párt megszervezésének a lehetősége. A mintát a cseh országrészek szolgáltatták, ahol ugyanebben az időben kétpártrendszer alakult ki, vagyis a jobboldali kormánypárt mellett legálisan működött egy baloldali ellenzéki tömörülés is. A leginkább a szociáldemokratákhoz, az agrárpárthoz és a nemzeti párthoz köthető kezdeményezésnek azonban az adott körülmények között minimális realitása sem volt. A kudarc oka pedig nem is elsősorban az egyes pártok és képviselőik eltérő elképzeléseiben rejlett, hanem a hatalomban osztozni senkivel nem kívánó, de még a lojális ellenzék létét sem tűrő Néppárt egyeduralkodó törekvéseiben.²²

A két őshonos nemzetiség, a németek és a magyarok pártja kivételével tehát 1938 késő őszére az összes politikai párt eltűnt a szlovákiai politikai porondról. A két nemzetiség, ill. a két nemzetiségi párt jogállása között ugyanakkor jelentékeny különbség volt. Amíg az 1938 szeptemberében betiltott Kárpáti Német Párt jogutódjaként október 10-én megalakult s a Harmadik Birodalom támogatását élvező Német Párt (Deutsche

17 *Národné noviny*, 1938. november 10. Zasadnutie výkonného výboru Slov. nár. strany, 1. p.

18 *Národné noviny*, 1938. november 25. Slovenská národná strana zachová si samostatnosť, 1. p.

19 SNA, MV, 3. d., 1121/38. Slovenská národná strana na Slov. – zakázanie činnosti

20 *Národné noviny*, 1938. december 17. Dohoda uskutočnená, 1. p.

21 A Szlovák Nemzeti Párt felszámolására I. Roguľová 2000.

22 Bystrický 2008b; az autonómia kikiáltása utáni Szlovákiára I. többek között Bystrický–Deák 2004, 213–230. p.; Zemko 2010; Letz 2012, 12–63. p.; Bystrický 2012, 477–516. p.

Partei, DP) elnöke, Franz Karmasin a német népcsoport államtitkáráként a hatalom részesévé vált, a párt pedig a Hlinka Gárdához hasonló fegyveres testülettel – Freiwillige Schutzstaffel – is rendelkezhetett, addig a gróf Esterházy János által vezetett Egyesült Magyar Párt (EMP) működését inkább csak megtűrték, a magyarság kisebbségi jogainak érvényesítését pedig a magyarországi szlovákság helyzetétől tették függővé.²³

2. A választások jogi szabályozása és kiírása

A szlovák pártok zsolnai egyezménye által megerősített néppárti autonómiatervezet csaknem teljes egészében a párt 1938. június 5-én közzétett javaslatán alapult. A tervezet szerves részét képezték a szlovákiai törvényhozó hatalmat gyakorló s a tartománygyűlést felváltó szlovák országgyűlésről, valamint annak megválasztásának módjáról rendelkező kitételek.

Ezek szerint az első szlovák országgyűlés megválasztását a törvény kihirdetésétől számított két hónapon belül kell megejteni a tartománygyűlési választásokról szóló 126/1927-es törvénnyel módosított megyegyűlési választásokról rendelkező 330/1920-as törvény I. és III. részének előírásai alapján a következő módosításokkal: az aktív és passzív választójog feltétele a szlovákiai községi illetőség, az aktív választójog korhatára 24-ről 21 évre csökken, 20.000 érvényes szavazatért, valamint ennek háromnegyedét meghaladó maradványszavazatért pedig minden párt egy képviselői mandátumhoz jut. A szlovák országgyűlés első ülését a választások után egy hónapon belül a köztársasági elnök hívja egybe Pozsonyba. Kimondta a tervezet végül azt is, hogy a szlovák országgyűlést az általános, közvetlen és titkos választójog és az arányos képviselői elv alapján választják meg.²⁴ A választójognak a szlovákiai községi illetőséghez, nem pedig a csehszlovák állampolgársághoz kötése nem titkoltan azt a célt szolgálta, hogy a Szlovákiába települt cseheket megfosszák a választásokon való részvétel lehetőségétől.

A cseh pártok a szlovák autonómia törvénybe iktatását ugyan nem utasították el, annak parlamenti elfogadására mégis másfél hónapot kellett várni. A közbejött csehszlovák–magyar határtárgyalások és az első bécsi döntést követő területváltozások miatt csupán november 9-én utazott Prágába a Ferdinand Ďurčanský, Martin Sokol és Karol Sidor összetételű néppárti delegáció, hogy a cseh koalíciós pártok képviselőivel tárgyaljon a törvénytervezet nemzetgyűlés elé terjesztéséről.²⁵ A kezdetben nehézkesen induló megbeszélések azt követően mozdultak el a holtpontról, hogy a szlovák fél tárgyalópartnerei tudomására hozta: amennyiben nem születik megegyezés az alkotmánytörvényről, Tiso szlovák kormányfő akár a cseh fél hozzájárulása nélkül is kiírja a választásokat a szlovák országgyűlésbe.²⁶

23 Az Egyesült Magyar Párt történetére I. Hetényi 2011; a pozsonyi és általában a szlovákiai magyarság jogállására az autonóm Szlovákiában I. Simon 2011, 104–121. p.

24 *Slovák*, 1938. június 5. Za revíziu ústavnej listiny, 2. p.; *Slovenská politika*, 1938. október 9. Za uzákonenie slovenskej autonómie, 2. p.

25 *Slovák*, 1938. november 11. Sidor, Karol: V Prahe všetko pri starom, 1. p.

26 *Slovák*, 1938. november 12. Nemožno už ďalej otáľať, 1. p.

A törvénytervezet szövegét a cseh és a szlovák fél november 15-én közösen véglegesítette. A nemzetgyűlés képviselőházának alkotmányjogi bizottsága elé terjesztett, véglegesnek szánt javaslatnak az országgyűlés megválasztását tárgyaló V. cikkelyében annyi változás történt, hogy a választójogot már nem kötötték szlovákiai községi illetőséghez, s törölték a választási törvénynek a passzív választójogot korlátozó, egyebek között a tiszt-ségghalmozást kizáró kitételeit.²⁷ Ez tette lehetővé a Néppárt számára, hogy nemzetgyűlési képviselőit és szenátorait, vagy akár a különböző állami hivatalok, intézmények és üzemek vezetőit és hivatalnokait is bejuttathassa a szlovák törvényhozásba.²⁸

Miután az alkotmányjogi bizottság a törvénytervezet szövegét a cseh bizottsági tagok kezdeményezésére az utolsó pillanatban több pontban is módosította, a javaslat az eredetileg tervbe vett november 17-e helyett csak két nap késéssel kerülhetett a nemzetgyűlés képviselőháza elé jóváhagyásra. A módosítások túlnyomó többsége ezúttal a prágai és a szlovák törvényhozás hatásköreit érintette. A szlovák országgyűlés megválasztásával kapcsolatban egyetlen módosítás került a törvényjavaslatba, mégpedig az a betoldás, hogy a választásokat a szlovák autonóm kormány írja ki.²⁹

A nemzetgyűlés képviselőháza végül 1938. november 19-én, szombaton déli 12 órakor ült össze, hogy megszavazza a Szlovákia autonómiájára vonatkozó alkotmány-törvény-javaslatot. A javaslatot az alkotmányjogi bizottság nevében Martin Sokol, a Néppárt főtitkára terjesztette elő és indokolta. Miután a képviselőház szavazattöbbséggel úgy határozott, hogy vitát nem folytat, hanem azonnal hozzálát a szavazáshoz, első olvasatban 142 szavazattal 21 ellenében, második olvasatban pedig 144 szavazattal 25 ellenében megszavazta az alkotmánytörvény-javaslatot.³⁰ A törvényjavaslat ellen csak a kommunista képviselők, valamint három cseh képviselő szavazott. (Letz 2012, 34. p.)

Az alkotmánytörvény-javaslat a nemzetgyűlés képviselőházából a szenátus elé került, amely azt november 22-én ugyancsak vita nélkül hagyta jóvá. Az ülésen részt vevő 93 szenátorból első és második olvasatban egyaránt 78-an szavaztak a törvény-javaslat mellett. Ellenzavazat ezúttal nem volt, mivel a kommunista szenátorok a szavazás előtt elhagyták az üléstermet.³¹

27 Digitální knihovna, NS RČS 1935-1938, Poslanecká sněmovna, Tisky. http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t1429_00.htm

28 A szlovák országgyűlési választások jelölőlistájára felvett 100 képviselőjelölt közül 22-en egyúttal a nemzetgyűlés képviselői, 7-en szenátorai voltak, azaz közel egyharmaduk prágai parlamenti mandátummal rendelkezett.

29 *Slovák*, 1938. november 20. Slovenský snem skutkom, 1–2. p.

30 Těsnopisecká zpráva o 155. schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé v Praze v sobotu dne 19. listopadu 1938, 9–10. p.; Digitální knihovna, NS RČS 1935-1938, Poslanecká sněmovna, Stenoprotokoly, 155. schůze, Sobota 19. listopadu 1938. <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/155schuz/s155001.htm>

31 Těsnopisecká zpráva o 123. schůzi senátu Národního shromáždění republiky Československé v Praze v úterý dne 22. listopadu 1938, 5. p.; Digitální knihovna, NS RČS 1935-1938, Senát, Stenoprotokoly, 123. schůze, Úterý 22. listopadu 1938. <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/se/stenprot/123schuz/s123001.htm>; *Slovenská pravda*, 1938. november 24. Zákon o slovenskej autonomii schválený aj v senáte, 1. p.

A Szlovákia autonómiájáról rendelkező 299/1938 sz. alkotmánytörvény³² – a Kárpátalja autonómiájáról ugyanekkor elfogadott alkotmánytörvénnyel együtt – amellett, hogy jogilag is törvényesítette az október 6-a (Kárpátalja esetében október 8-a) óta fennálló állapotot, a korábbi centralizált Csehszlovákiát decentralizált, s gyakorlatilag hármass föderációként működő Cseh-Szlovákiává alakította át. Szlovákia (és Kárpátalja) saját parlamentet, kormányt és állami intézményeket kapott, s megteremtődtek a jogi feltételei az autonóm parlamentek megválasztásának.

A 126/1927-es törvénnyel módosított 330/1920-as választási törvény a plurális demokrácia elvein alapuló előírásaival többpárti választásokat feltételezett. A Néppárt ugyanakkor a többpártrendszer felszámolásával, a szlovák pártok betiltásával, ill. beolvasztásával lehetetlenné tette más pártok indulását a választásokon. A választások kiírásának a törvény betűjével nem ellenkező, a törvény szellemét és a demokratikus játékszabályokat azonban megcsúfoló módjával pedig megakadályozta bármilyen néppártin kívüli választási lista benyújtásának a lehetőségét is.

A 299/1938 sz. alkotmánytörvény előírásai szerint a választásokat a törvény kihirdetésétől, azaz november 23-tól számított két hónapon belül kellett megtartani. Előzetesen a közvélemény és a sajtó is azzal számolt, hogy a választásokat 1939 januárjának első napjaira tűzik ki,³³ ezért a meglepetés erejével hatott, hogy a szlovák kormány november 26-án, szombaton este 844/1938 sz. hirdetményével váratlanul kiírta a választásokat a szlovák országgyűlésbe, mégpedig december 18-ra, vagyis oly módon, hogy a Néppárton kívül senki másnak ne lehessen esélye választási lista leadására. A jelölőlistákat ugyanis a törvényes előírások értelmében legkésőbb a választások előtti 21. napon, azaz november 27-én, vasárnap déli 12 óráig kellett benyújtani az országos választási bizottság elnökének, így csupán néhány óra maradt azok összeállítására és leadására.³⁴

Ráadásul a szlovák kormány *Úradné noviny* és a Tartományi Hivatal *Krajinský vestník* c. hivatalos lapjának a november 26-i kormányhirdetményt közzétevő számát szombaton a késő esti órákban nyomtatták ki, árusításuk azonban csak november 28-án, hétfőn kezdődött meg. Mivel a vasárnap megjelenő sajtótermékek többsége a választások előző esti kiírásáról már nem tudott beszámolni,³⁵ a lapok nagy része pedig abban az időben hétfői napon nem jelent meg, a legtöbb napilap csak kétnapos késéssel, november 29-én, kedden – általában már az egyetlen jelölőlista leadásának tényével együtt – számolhatott be a választások kiírásáról és a választási lista vasárnap déli leadási határidejéről.³⁶

32 Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1938, částka 99., 1161–1164. p.

33 *Robotnícke noviny*, 1938. november 18. Slovensko pred voľbami, 2. p.; *Új Hírek*, 1938. november 29. Váratlanul kiírták a szlovák országgyűlési választásokat, 2. p.

34 *Úradné noviny*, 1938. november 26. Ročník XX., číslo 58., 1–2. p.; *Krajinský vestník*, 1938. november 26. Ročník XI., číslo 41., 671–672. p.

35 A kevés kivétel közé a magyar *Esti Újság* és a német *Grenzbote* tartozott. Utóbbi a Pozsony utcáin szombat éjszaka megjelent falragaszokra hivatkozva tájékoztatott a választások kiírásáról. L. *Esti Újság*, 1938. november 27. December 18-ra kiírták a választásokat az első szlovák parlamentbe, 2. p.; *Grenzbote*, 1938. november 27. Landtagswahlen ausgeschrieben, 2. p.

36 Pl. *Slovák*, 1938. november 29. Jednotne volíme prvý slovenský snem, 1. p.; *Slovenská politika*, 1938. november 29. Voľby na Slovensku budú 18. decembra, 2. p.; *Új Hírek*, 1938. november 29. Váratlanul kiírták a szlovák országgyűlési választásokat, 2. p.

A 330/1920-as választási törvény értelmében a jelölőlistákat legkevesebb száz választópolgárral is alá kellett íratni, az aláírásokat pedig közjegyzővel hitelesíttetni. A közjegyzői irodák szombat este és vasárnap délelőtt természetesen zárva tartottak. A Hlinka Gárda alakulatai a biztonság kedvéért szombat délután még az országos választási bizottságnak helyet biztosító pozsonyi kormányhivatalt is megszállták és vasárnap délig senkit nem engedtek be az épületbe. Az így megállapított feltételek mellett a Néppárton kívül egyetlen más tényezőnek sem lehetett esélye jelölőlista benyújtására és a választásokon való indulásra. Számításba jöhető szlovák párt ekkor már tulajdonképpen nem is létezett, hiszen a hatalom a Szlovák Nemzeti Párt november 24-i betiltásával félreállította az utolsó politikai tömörülést is, amely némi alternatívát jelenthetett volna a Néppárt egyeduralmával szemben.

A két nemzetiségi pártnak, az Egyesült Magyar Pártnak és a Német Pártnak elméletben lett volna még lehetősége saját jelölőlista benyújtására. Az *Esti Újság* november 27-én utalt is rá, hogy a szlovák pártok egyesülése s a baloldali és zsidó pártok betiltása után már csak a két nemzetiségi párt listájával lehetne számolni, figyelmeztetett azonban egyúttal arra is, hogy „eddig ellenőrizhetetlen hírek szerint” mindössze egyetlen jelölőlista lesz, s azon fognak szerepelni a német és magyar párt jelöltjei is.³⁷ Az *Esti Újság* értesülései nem voltak alaptalanok. A hatalom a két nemzetiségi párt számára sem tette lehetővé az önálló lista benyújtását, s a német és magyar jelöltek valóban csak a néppárti választási listán indulhattak.

Máig homály fedi a nemzetiségi képviselőjelöltek listára kerülésének hátterét és körülményeit. Nem foglalkozott a kérdéssel sem a korabeli szlovák, sem pedig a nemzetiségi sajtó, de vajmi kevés derül ki a nemzetiségi vezetők megnyilatkozásaiból is. A homályba a pozsonyi német konzulátus egyik jelentése visz némi fényt, amely november 29-én azt jelentette Berlinbe, hogy a nemzetiségi vezetőket ultimátumszerű választás elé állították: vagy a Néppárt listáján indítják jelöltjeiket, vagy nem lesz képviselőjük a szlovák országgyűlésben. Franz Karmasinnak, a német népcsoport vezetőjének állítólag még arra sem adtak lehetőséget, hogy kikérje Berlin véleményét, amit pedig hasonló fajsúlyú kérdésekben soha nem mulasztott el megtenni. (Hoensch 1965, 164. p.)

Maga Esterházy János, az EMP elnöke is mindössze egyetlen alkalommal – Tiso miniszterelnökkel folytatott november 28-i megbeszélését követően – nyilatkozott a párt választási részvételéről folytatott tárgyalásairól. Az *Új Hírek*nek adott, a megbeszélések részleteit azonban nem konkretizáló nyilatkozatában nem tagadta, hogy a választások váratlan kiírása őt is meglepte, s noha természetesebbnek tartotta volna a külön listákat, miután a listán a magyarságnak számarányának megfelelő képviselőt biztosítottak, a szlováksággal való együttműködési szándék bizonyítékaként ráállt a közös listára. Ez a lépés Esterházy szerint nem lemondás volt valamelyes jogokról, hanem „bizalomelőlegezés a szlovák nemzet felé”.³⁸

37 *Esti Újság*, 1938. november 27. December 18-ra kiírták a választásokat az első szlovák parlamentbe, 2. p.

38 *Új Hírek*, 1938. november 30. „Az új szlovák parlamentbe beviszem törhetetlen magyar élni akarásunk minden bizonyítékát”, 1. p.

Az, hogy a német és a magyar pártvezetőknek volt-e beleszólása a listára felkerülő német és magyar jelöltek számába és személyébe, vagy pedig e kérdésben is kész tények elé állították őket, nem derül ki sem a német konzuli jelentésből, sem Esterházy nyilatkozatából. Csupán valószínűsíteni tudjuk, hogy ha a listára felkerülő személyekről saját maguk, ill. pártjuk határozhatott is, képviselőjelöltjeik számára és a listán elfoglalt helyére vonatkozóan már nem voltak alkupozícióban.

A jelölőlistával és annak összetételével kapcsolatban tehát számos kérdőjel merült fel. Tény ugyanakkor az is, hogy vezető szlovák politikusok, sőt a szlovák sajtó egyes megnyilvánulásai már a választások kiírása előtt előre jelezték az egyetlen választási listát és sejtetni engedték annak összetételét is. Jozef Tiso az NSDAP *Völkischer Beobachter* c. napilapjának bécsi kiadásában megjelent nyilatkozatában már november 23-án, tehát a nemzeti párt betiltása előtt egy nappal elmondta, hogy csupán egyetlen jelölőlista lesz, a Szlovák Néppárt listája, választani pedig igennel vagy nemmel lehet. A konkrét nemzetiségek megnevezése nélkül bejelentette azt is, hogy a néppárti listán kapnak helyet a szlovákiai népcsoportok képviselői is, a zsidók kivételével, akik nem lesznek megválaszthatóak.³⁹ A szlovák kormányfő nyilatkozatát ismertette mind a pozsonyi magyar, mind pedig a szlovák sajtó,⁴⁰ kijelentései így senkit sem hagyhattak illúziókban a választások mikéntjével kapcsolatban.

A *Völkischer Beobachter*nek adott nyilatkozat, valamint a néppártin kívül bármiféle más jelölőlista benyújtását lehetetlenné tévő praktikák ismeretében csakis hidegvérű cinizmusként értékelhetők a szlovák kormányfő későbbi szavai, aki 1939 februárjában a New York-i székhelyű Zsidó Távirati Iroda munkatársának a zsidóság parlamenti képviselőletének hiányát firtató kérdésére reagálva azt válaszolta, hogy a zsidóságnak lehetősége lett volna saját jelölőlista benyújtására, azonban nem igényelte a parlamenti képviselőletet.⁴¹

Nyilvánvalóvá tette a hatalom szándékait a *Slovenská politika* november 26-i számában, tehát a választások kiírásának napján megjelent eszmefuttatás is. Az egykori agrárpárti napilap az önálló választási megmérettetéssel próbálkozó Szlovák Nemzeti Párt november 23-i nyilatkozatára reagálva leszögezte, hogy ez az elhatározás a valós politikai helyzet meg nem értéséről tanúskodik, mivel az autoriter kormányzati mód egyetlen pártot és egyetlen választási listát feltételez. Így sem a feloszlott szociáldemokrata, sem pedig a nemzeti pártnak nem lesz lehetősége lista állítására, a Néppárttal egyesült pártok képviselői pedig a néppárti választási listán kaphatnak helyet csakúgy, mint a német és magyar nemzeti kisebbség képviselői.⁴²

A megállapított november 27-i, déli 12 órai határidőig tehát mindössze egyetlen jelölőlista leadására került sor. Amint azt a Szlovák Sajtóiroda november 28-án, hétfőn

39 *Völkischer Beobachter (Wiener Ausgabe)*, 1938. november 23. Dr. Tiso über den Landtag in Preßburg, 5. p.; közli Schvarc–Holák–Schriffel 2008, 392–393. p.

40 Pl. *Új Hírek*, 1938. november 24. Dr. Tiso nyilatkozata a *Völkischer Beobachter*ben, 3. p.; *Slovenská pravda*, 1938. november 25. Smluvný pomer medzi Slovákmi a Čechmi. Vyhlásenie predsedu slovenskej vlády „Völkischer Beobachteru“, 1. p.

41 *Národné noviny*, 1939. február 10. Židovská otázka bude riešená spravodlivo, 1. p.

42 *Slovenská politika*, 1938. november 26. Prezident a vláda republiky, 1. p.

jelentette, Martin Sokol, a Hlinka Szlovák Néppártja – Szlovák Nemzeti Egység Pártja főtitkára vasárnap délelőtt háromnegyed 12 órakor Julián Šimko tartományi elnöknek, az országos választási bizottság elnökének benyújtotta a Néppárt 100 nevet tartalmazó jelölőlistáját, s ez magában foglalta a szlovákiai magyar és német népcsoport képviselőjelöltjeit is.⁴³

Kitért a választási lista kérdésére és annak összetételére a rádióban elmondott november 28-i választási beszédében Jozef Tiso is. Az egypárti választások előnyeit ecsetelő kormányfő kiemelte, hogy a néppárti jelölőlistán megtalálhatóak valamennyi foglalkozási ág és vallás, a parasztok és munkások, írók és lelkészek, iparosok és hivatalnokok, katolikusok és evangélikusok képviselői. A listán helyet kapott nemzetiségek, a ruszinok, németek és magyarok Tiso szerint a szlovákokhoz hasonlóan „megszűntek pártérdekeket szolgálni, de egyesültek és egységesen lépnek fel”, „bebizonyították lojalitásukat és együtt akarnak haladni a szuverén szlovák nemzettel”. A kormányfő által elmondottak szövegkörnyezetéből nem lehetett kétség afelől sem, kiket értett a szlovák nemzeten hosszú ideig „uralkodó idegen elemen”: a választási listán helyet nem kapó csehek és zsidókat.⁴⁴

A szlovák kormány december 1-ig hivatalban lévő agrárpárti miniszterének, Ján Lichnernek a visszaemlékezése szerint a párt beolvasztásával elégedetlen agrárpárti politikusok egy részének a miavai Štefan Sadloň vezetésével a számos akadály ellenére sikerült ellenlistát benyújtania. Ezen csak Sadloň neve szerepelt azzal, hogy a választási törvény értelmében a többi nevet utólag is pótolhatják. Sadloň a jelölőlistát a rá nehezedő nyomás ellenére sem vonta vissza, a választási bizottság azt mégis érvénytelennek nyilvánította. (Letz 2012, 38. p.) A november 29-én, kedden délelőtt 10 órakor Julián Šimko tartományi elnök vezetésével összeült országos választási bizottság így hivatalosan azt állapíthatta meg, hogy egyetlen jelölőlista benyújtására került sor, mégpedig a Hlinka Szlovák Néppártja – Szlovák Nemzeti Egység Pártjáé, amelyet a bizottság érvényesnek ismert el.⁴⁵

3. A választási lista

Az egyetlen jelölőlista összetételét a választások kiírását követő hetedik, s a lista benyújtását követő hatodik napon hozták nyilvánosságra. Már javában zajlott a „választási kampány”, amikor december 3-án Julián Šimko tartományi elnök, az országos választási bizottság elnöke a *Krajinský vestník* hasábjain közzétette a néppárti választási listát,⁴⁶ amelyet a következő napokban a szlovákiai napilapok többsége,⁴⁷ sőt még

43 *Esti Újság*, 1938. november 28. Egy lista – 100 jelölt, 2. p.

44 Tiso beszédét közli: *Slovák*, 1938. november 30. Prvé voľby do slovenského snemu musia znemožniť vládu cudzích živlov nad Slovenskom, 1. p.

45 *Slovenská pravda*, 1938. december 1. Zasadanie krajinskej volebnej komisie, 1. p.

46 *Krajinský vestník*, 1938. december 3. Ročník XI., číslo 43., 693–695. p.

47 Pl. *Slovák*, 1938. december 4. Koho bude voliť Slovensko?, 1. p.; *Esti Újság*, 1938. december 4. 100 név az első szlovák parlament egyetlen jelölőlistáján, 5. p.; *Grenzboten*, 1938. december 4. Der Wahlvorschlag, 3. p.; *Slovenská pravda*, 1938. december 6. Aké bude slozenie slovenského snemu?, 3. p.

a bécsi döntés után Budapestre költöző *Prágai Magyar Hírlap* utódlapja, a *Felvidéki Magyar Hírlap* is lekötött.⁴⁸ A *Krajinský vestník* valamennyi jelölt neve mellett feltüntette foglalkozását és lakhelyét, a sajtó azonban jobbára csupán a jelöltek nevét, esetleg foglalkozását tette közzé. A jelölőlista sajátossága volt, hogy azon a magyar és német nemzetiségű képviselőjelöltek nevét és adatait magyar, ill. német nyelven szerepeltették.

Hlinka Szlovák Néppártja (a Szlovák Nemzeti Egység Pártja) jelölőlistáján a következő képviselőjelöltek kaptak helyet:

1. Dr. Jozef Tiso, a szlovák kormány elnöke, Bán.
2. Karol Sidor, miniszter, Pozsony.
3. Jozef Sivák, tanfelügyelő, Privigye.
4. Dr. Jozef Buday, kanonok, Nyitra.
5. Dr. Martin Sokol, főtitkár, Pozsony.
6. Dr. Karol Mederly, főtanácsos, Pozsony.
7. Pavel Teplanský, miniszter, Szárazpatak.
8. Matúš Černák, miniszter, Pozsony.
9. Dr. Ferdinand Ďurčanský, miniszter, Pozsony.
10. Dr. Miloš Vančo, miniszter, Turócszentmárton.
11. Alexander Mach, a propagandahivatal főnöke, Pozsony.
12. Štefan Danihel, földműves, a Földműves Tanács elnöke, Széleskút.
13. Rudolf Čavojský, munkás, szakszervezeti bizottság főtitkára, Pozsony.
14. Štefan Suroviak, a Szlovák Vasutasok Szövetségének elnöke, Zsolna.
15. Anton Hancko, a Szlovák Szakszervezetek Társulásának elnöke, Zsolna.
16. Franz Karmasin mérnök, államtitkár, Pozsony.
17. Esterházy János, földbirtokos, Nyitraújlak.
18. Anton Szimko, görög katolikus lelkész, Homonnaolyka.
19. Tido J. Gašpar, osztálytanácsos, író, Pozsony.
20. Dr. Mikuláš Pružinský, földbirtokos, Mitosin.
21. Ján Petrovič, a Szlovák Pénztár igazgatója, Pozsony.
22. Dr. Eugen Filkorn, a Svoradov kollégium igazgatója, Pozsony.
23. Dr. Gejza Fritz, bírósági főtanácsos, Tótsóvár.
24. Ján Líška, kereskedelmi kamara főtitkára, Pozsony.
25. Július Stano, kormánytitkár, Pozsony.
26. Vladimír Moravčík, a Slovenský deník főszerkesztője, Pozsony.
27. Dr. Štefan Polyák, földbirtokos, Vágszabolcs.
28. Dr. Karol Körper, kanonok, az Iskolaügyi és Nemzetművelési Minisztérium kulturális szakosztályának vezetője, Pozsony.
29. Dr. Peter Zaťko mérnök, a Központi Szlovák Ipartársulat főtitkára, Pozsony.
30. Pavol Čarnogurský, az Iskolaügyi és Nemzetművelési Minisztérium osztályvezetője, Pozsonyszőlős
31. František Slameň, munkás, szakszervezeti bizottság elnöke, Felsőszabadi.
32. Dr. Ján Ferenčík, plébános, Rózsahegy.

⁴⁸ *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. december 6. Száz név egyetlen listán, 9. p.

33. Gejza Medrický, főszerkesztő, Pozsony.
34. Andrej Germuška, pedagógiai intézet igazgatója, Eperjes.
35. Anton Šalát, tanár, Hajnik.
36. Koloman Horniš, állami tanító, Kizsucuújhely.
37. Teodor Turček, földműves, Nadány.
38. Vojtech Husárek, igazgató-tanító, Pozsony.
39. Pavol Florek, tanár, Turócszentmárton.
40. Štefan Haššík, titkár, Nagymihály.
41. Dr. Ferdiš Klinda, a Gazdasági Minisztérium osztályvezetője, Pozsony.
42. Ferdinand Mondok, plébániai kormányzó, Szenice.
43. Martin Morhác, kereskedő, Ipolyberzence.
44. Konštantín Čulen, vasúti hivatalnok, író, Pozsony.
45. Dr. Matej Huťka, közjegyző, Nagymihály.
46. Josef Steinhübl, plébános, Turócnémeti.
47. Július Magúth, körjegyző, Szepesváralja.
48. Vincent Boleček, plébános, Nemcsény.
49. Ján Hollý, központi titkár, Pozsony.
50. Vojtech Plechlo, esperesplébános, Alsódombó.
51. Dr. Pavel Opluštil, vágóhíd-igazgató, Pozsony.
52. Ján S. Vančo, földműves, legionárius, Palonca.
53. Dr. František Hrušovský, gimnáziumi igazgató, Zníováralja.
54. Rudolf Schwarz, legionárius, igazgató-tanító, Besztercebánya.
55. MUDr. Gejza Rehák, az állami kórház igazgatója, Pozsony.
56. Ján Mora, munkásszervezet központi titkára, Pozsony.
57. Jozef Drobny, postaigazgató, a Szlovák Postások Egyesületének elnöke, Pozsony.
58. Gejza Hornyak, görög katolikus igazgató-tanító, Cirókaófalú.
59. Dr. Anton Hudec, ügyvéd, Trencsén.
60. Vojtech Horák, tanfelügyelő, Pozsonyszőlős.
61. Jozef Šrobár, kanonok, Pozsony.
62. Dr. Emil Boleslav Lukáč, az evangélikus hittan professzora, Pozsony.
63. Štefan Beniak, földműves, Ribény.
64. Dr. Vojtech Tvrdý, ügyvéd, Zsolna.
65. František Jankovič, esperesplébános, Selmecebánya.
66. Mg. Ph. Andrej Martvoň, gyógyszerész, Bazin.
67. Dr. František Orlický, ügyvéd, Nagyszombat.
68. Sigmund Keil, szenátor, Svedlér.
69. MUDr. Ernest Rosival, orvos, Pozsony.
70. Eugen Guzikiewicz, igazgató-tanító, Liptószentmiklós.
71. Dr. Jozef Baránek, állatorvos, Holics.
72. Juraj Kišiday, káplán, Eperjes.
73. Jozef Krampl, szőlősgazda, Récse.
74. Pavel Németh, gimnáziumi igazgató, Zólyom.
75. Dr. Pavel Bagin, közjegyző, Pöstyén.
76. Ján Krafčík, görög katolikus főesperes, Bodzásújlak.
77. Dr. Szepesházy Bertalan, földbirtokos, Eperjes.

78. Ferdinand Závodský, a Szlovák Vasutasok Szövetségének központi titkára, Zsolna.
79. Ladislav Krčmery mérnök, erőmű-igazgató, Besztercebánya.
80. Anton Adamica, polgármester, Privígye.
81. Imrich Vašina, munkás, Pozsony.
82. Dr. Andrej Pitoňák, közjegyző, Késmárk.
83. Ján Onofrej, földműves, Eperjes.
84. Ján Cvengroš, bányász, Ötösbánya.
85. Jozef Lukáč, titkár, Senice.
86. Ján Čizmár, földműves, Göncölfalva.
87. Leonard Sliacan, plébános-polgármester, Korpona.
88. Juraj Fekiač, földműves-polgármester, Gyetva.
89. Samuel Steberl, szőlősgazda, Limpak.
90. Jozef Chmelo, földműves-polgármester, Geletnek.
91. Anton Moravčík, titkár, Aranyosmarót.
92. Štefan Babjak, építőmunkás, Homonna.
93. Dr. Karl Hauskrech, tanár, Pozsony.
94. Anton Mihalík, mezőgazdasági munkás, Letenőc.
95. Jozef Hrk, polgármester, Mezőköz.
96. Jozef Bradiak, titkár, Rózsahegy.
97. Michal Petráš, földműves, Necpál.
98. Ladislav Maga, szövőmunkás, Csernova.
99. Anton Šubík, kereskedő, Kuklő.
100. Alexander Puškáš, könyvelő, Pozsony.

A jelölőlistát Jozef Tiso miniszterelnök vezette, őt Karol Sidor, a néppárt második embere, egyben Tiso fő ellenlábasa követte. A következő helyeket a Tiso szűkebb köréhez tartozó, mérsékelt politikusként számon tartott néppárti vezetők foglalták el, s csupán a lista 8., 9. és 11. helyére nyertek besorolást a Szlovákia mielőbbi önállósulását sürgető radikálisok: Matúš Černák és Ferdinand Ďurčanský miniszterek, valamint Alexander Mach, a propagandahivatal főnöke. A lista legszembetűnőbb néppárti hiányzója kétségtelenül Vojtech Tuka, a Néppárt „mártírja” volt. Tukát 1929-ben hazaárulás vádjával tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélték, 1937 decemberében részleges amnesztiával szabadult, kényszerlakhelyéül azonban a csehországi Plzeň jelölték ki, s csak 1938 őszén térhetett vissza Szlovákiába, amikor is azonnal a néppárti radikálisok egyik vezéralakjává lépett elő.

A sajtó a közzétett listát általában nem kommentálta, s nem részletezte az azon szereplő képviselőjelöltek egykori párthovatartozását sem. Ez bizonyára azzal függ össze, hogy a listára felvettek háromnegyede a Néppárt régi tagjai közül került ki, s mindössze egynegyedük a beolvasztott pártok és a nemzetiségek képviselői közül, ez az eloszlás pedig távolról sem felelt meg az egyes pártok közötti hagyományos erőviszonynak.⁴⁹

49 A legutóbbi, 1935. évi képviselőházi választások alkalmával a néppárt, a nemzeti párt, egy ruszin és több lengyel kisebbségi párt alkotta ún. autonomista blokk a szlovákiai szavazatok 30,1%-át szerezte meg. A néppártba beolvasztott többi párt közül az agrárpárt 1935-ben

Leginkább az egykori agrárpártiak érezhették magukat megrövidítve, akik számára ugyan az összes csatlakozott párt közül a legtöbb helyet biztosították a jelölőlistán, egykori befolyásukhoz mérten mégis mélyen alulreprezentáltak voltak.

A szlovák lapok közül egyedül a nemzeti párti *Národnie noviny* vállalkozott rá, hogy a Néppártba beolvasztott pártok reprezentánsai közül megnevezze a megválasztható helyen szereplő jelölteket, akik a lap szerint a nemzeti párti Miloš Vančo (10. hely) mellett az agrárpárti Pavel Teplanský (7.), Ján Petrovič (21.), Vladimír Moravčík (26.) és Ján S. Vančo (52.), az iparospárti Ján Liška (24.), valamint a nemzeti egyesülés párti Gejza Rehák (55.) voltak.⁵⁰ A felsoroltak valamennyien azzal érdemelték ki a listára kerülést, hogy aláírták a zsolnai egyezményt és/vagy levezé nyelték pártjuk „egyesülését” Hlinka Szlovák Néppártjával, de ugyanezen okok magyarázzák a csehszlovák néppárti Tido J. Gašpar (19.), az agrárpárti Vojtech Husárek (38.) és a nemzeti szocialista Emil Boleslav Lukáč (62.) felvételét is a képviselőjelöltek közé. A Néppártba beolvadt pártok vezetői közül nem szerepelt a képviselőjelöltek között Martin Mičura, aki a csehszlovák néppárt szlovákiai szekciójával elsőként lépett be a HSLS-be, valamint a zsolnai egyezményt a fasiszta nemzeti közösség nevében aláíró Ján Ivák, akinek pártja így teljes egészében képviselet nélkül maradt a jelölőlistán. Hiányzott a listáról végül a kiépülő autoriter rendszerrel azonosulni nem tudó agrárpárti Ján Lichner, aki a választások kiírásakor és a jelölőlista benyújtásakor még tagja volt a szlovák kormánynak, a december 1-jével átalakított kabinetben azonban már nem kapott helyet.

A jelölőlista közzétételéig a megválaszolatlan kérdések közé tartozott a listán szereplő nemzetiségi jelöltek száma és kiléte is. Az ugyan a néppárti választási lista benyújtásáról tudósító sajtóhírekből már kiderült, hogy az őslakos szlovákiai kisebbségek: a németek, magyarok és ruszinok képviseletet kaptak rajta, konkrétumok azonban sem az EMP, sem pedig a Német Párt berkeiből nem kerültek nyilvánosságra, így még az EMP-hez közel álló pozsonyi magyar sajtó is csak találgatásokba bocsátkozhatott a magyar (és német) jelöltek számával és kilétével kapcsolatban. Az *Esti Újság* november 28-án úgy vélte, hogy a szlovákiai magyarság az EMP elnökén, Esterházy Jánoson kívül még további 1-2 képviselői helyhez juthat, míg a németek, akik első számú jelöltje Franz Karmasin államtitkár, összesen 4 képviselői mandátummal számolhatnak. Az *Új Hírek* másnap arról számolt be, hogy az EMP állítólag 2, a DP 3 helyet kap a választási listán. Az *Esti Újság* végül december 2-án a prágai *Prager Tagblatt* értesüléseire hivatkozva azt a hírt közölte, hogy a száz képviselőjelölt közül 75 a néppárt régi tagjai, 19 a néppárttal egyesült pártok közül kerül ki, 4 jelölt magyar, 2 pedig német nemzetiségű.⁵¹

17,6%-os, a nemzeti szocialista párt 3,2%-os, az iparospárt 2,6%-os, a csehszlovák néppárt 2,3%-os, a fasiszta nemzeti közösség 2,0%-os, a nemzeti egyesülés pedig 1,6%-os eredményt ért el. Az 59 szlovákiai mandátumból a néppárt 19, az agrárpárt 12, a nemzeti szocialista párt 2, a nemzeti párt, az iparospárt, a csehszlovák néppárt, a fasiszta nemzeti közösség és a nemzeti egyesülés egyaránt 1-1 mandátumot szerzett meg. A többi szavazat, ill. mandátum a nemzetiségi és a betiltott baloldali pártoknak jutott. (Zemko–Bystrický 2004, 570. p.; Krivý–Zemko 2008, 76., 79. p.)

50 *Národnie noviny*, 1938. december 6. Kandidátna listina, 2. p.

51 *Esti Újság*, 1938. november 28. Egy lista – 100 jelölt, 2. p.; *Új Hírek*, 1938. november 29. Váratlanul kiírták a szlovák országgyűlési választásokat, 2. p.; *Esti Újság*, 1938. december 2. 4 képviselője lesz a magyarságnak az első szlovák parlamentben, 5. p.

Amint az a választási lista közzétételét követően kiderült, a százfős listán a 91 szlovák nemzetiségű képviselőjelölt mellett 5 német, 2 magyar és 2 ruszin jelölt kapott helyet. A Német Pártot Franz Karmasin (16.) államtitkár, Josef Steinhübl (46.) turócnémeti plébános, Sigmund Keil (68.), a nemzetgyűlés szenátora, Samuel Steberl (89.) limpaki szőlősgazda és Karl Hauskrech (93.) pozsonyi tanár képviselte. Az EMP részéről Esterházy János (17.) pártelnökön kívül Szepesházy Bertalan (77.) eperjesi földbirtokos került fel a jelölőlistára. Magas választási részvétel esetén a németek akár három parlamenti mandátummal is számolhattak, a lista 77. helyén szereplő Szepesházy János azonban a legcsekélyebb esélye sem lehetett a parlamentbe jutásra, így várható volt, hogy az EMP-nek csak egy országgyűlési képviselője lesz.⁵² A szlovákiai ruszinok a németekkel és magyarokkal ellentétben nem rendelkeztek saját politikai párttal. A két ruszin nemzetiségű jelölt, Anton Szimko (18.) homonnaolykai görög katolikus lelkész és Gejza Hornyak (58.) sztakcsinrosztokai⁵³ tanító a Szlovák Néppárt tagja volt és néppárti képviselőjelöltnak számított.

Vita tárgyát képezheti, hogy a nemzetiségek képvisellete a jelölőlistán megfelelt-e a Szlovákia összlakosságán belüli részarányuknak. A magyarországi sajtóban napvilágot láttak olyan értelmű írások, amelyek a magyarság számára biztosított 2 képviselő-jelölti helyet kevesellték,⁵⁴ ezzel szemben viszont Esterházy János pártelnök a pozsonyi *Új Hírek*ben megjelent – már említett – interjújában úgy nyilatkozott, hogy a listán „számarányunknak megfelelő képviseletet biztosítottak nekünk”. Az egyes nemzetiségek száma és Szlovákia összlakosságán belüli részaránya az 1938. októberi és novemberi határváltozások után eltért a korábbiaktól. Különösen a magyar lakosság száma és aránya csökkent, mivel lakóterületének nagy részét az első bécsi döntés visszajuttatta Magyarországnak.⁵⁵ Az 1938 szilveszterén megtartott rendkívüli szlovákiai népszámlálás adatai szerint Szlovákia 2.709.553 lakosából 2.291.203 vallotta magát szlovák, 128.419 német, 79.590 ruszin, 77.935 cseh, 67.502 magyar, 29.928 pedig zsidó nemzetiségűnek.⁵⁶ Ennek fényében a németek számára biztosított öt hely még meg is haladta a Szlovákia összlakosságán belüli részarányukat. Kevésbé mondható ez el a ruszinok és a magyarság képviselőinek adott két-két helyről, amelyek közül a magyarok esetében ráadásul csak az egyik számított „befutónak”. A szlovákság első számú ellenségének kikiáltott csehek és a zsidók ekkor már nemkívánatos elemnek számítottak Szlovákiában, az ő parlamenti képviselüket ennél fogva számításba sem vette a hatalom.

52 Vö. Hoensch 1965, 165. p.; Simon 2011, 92. p.

53 Gejza Hornyak a jelölőlistán feltüntetett ellentétben nem cirókaófalui, hanem sztakcsinrosztokai tanító volt.

54 Pl. *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. december 7. Nagy meglepetést hozhatnak a december 18-i szlovákiai választások, 4. p.

55 A Pozsony melletti Pozsonyiligetfalut és Dévényt a Német Birodalomhoz, néhány észak-szlovákiai határ menti települést pedig Lengyelországhoz csatoltak.

56 SNA, MV, 33. d., 379/1939. Štatistické data o národnostnom rozvrstvení. (A szlovákság százalékos aránya az 1930. évi 67,6%-ról 84,6%-ra ugrott, a németeké 4,6%-ról 4,7%-ra emelkedett, a ruszinoké 2,9% maradt, a cseheké ezzel szemben 3,7%-ról 2,9%-ra, a zsidóké 2,2%-ról 1,1%-ra csökkent. A legnagyobb mértékben a magyarság részaránya esett vissza: 17,8%-ról 2,5%-ra.)

Rendkívül aránytalan volt a képviselőjelöltek vallási megoszlása. Bár a hivatalos propaganda azt hirdette, hogy a választási listán a katolikusok mellett megfelelő képviselőt kapnak az evangélikusok is, ők a hagyományosan katolikus szavazóbázisra építő, klerikális háttérű Néppárt jelölőlistáján mélyen alulreprezentáltan jelentek meg. A szlovákiai evangélikus egyház *Cirkevné listy* c. folyóirata ezt nem is hagyta szó nélkül, s két írásában is kifogást emelt az ellen, hogy a százfős listán mindössze 6 evangélikus jelölt szerepel, egyikük ráadásul megválaszthatatlan helyen. A lap szerint legalább 16-17 evangélikus vallású képviselőjelöltnek kellene lennie, ez felelne meg az evangélikusok Szlovákia összlakosságán belüli részarányának.⁵⁷ Joggal sérelmezték végül evangélikus részről azt is, hogy nem szerepelt a választási listán egyetlen lelkészük sem, miközben a listára felvett katolikus papok száma 16 volt.⁵⁸

4. A választási kampány

A korábbi választásokat megelőző agitációhoz hasonlítható kampányról természetesen szó sem lehetett. A választási kampány, mint ahogy az egész választási procedúra, semmiben sem különbözött a totalitárius vagy autoriter rendszerekben bevett eljárástól. A hatalmi monopóliumra szert tett Néppárt kisajátította az utcát és a tömegtájékoztatási eszközöket, ellenvéleménynek nem volt helye sem a sajtóban, sem a rádióban, sem pedig a nyilvános tereken.

A szlovák politikusok és a sajtó a választások tulajdonképpeni népszavazásjellegét sulykolták a lakosságba. Ferdinand Ďurčanský például a Hlinka Gárda november 27-i modori felvonulása alkalmával elmondott választási beszédében jelentette ki, hogy nem is választásokról, hanem a szlovák nemzet népszavazásáról lesz szó arról, hogy új, jobb jövőt kíván-e építeni.⁵⁹ Hasonlóan fogalmazott Alexander Mach is, aki a *Slovák* c. napilapban, vagy Karol Mederly szenátor, aki pöstyéni választási nagygyűlésén szögezte le ugyanezt.⁶⁰ A szlovák sajtó gyakran szintén „A szlovák nemzet népszavazása” címmel tudósított a választási nagygyűlésekről,⁶¹ de népszavazásként aposztrofálta a választásokat még a magyar *Esti Újság* is, amely a választások eredményeiről beszámolva „az első szlovákiai népszavazásnak” nevezte az eseményt.⁶² A kormánypárti pro-

57 *Cirkevné listy*, 1938. december 9. Evanjelické kňazstvo, vytvorené zo sto, 465. p.; *Cirkevné listy*, 1938. december 23. K časovým otázkam (Voľby do slovenského snemu), 470–472. p.

58 A 16 katolikus pap közül 14 volt római katolikus lelkész, köztük a listavezető Jozef Tiso kormányfő. A további római katolikus lelkészek Jozef Buday (4.), Eugen Filkorn (22.), Karol Körper (28.), Ján Ferenčík (32.), Anton Šalát (35.), Ferdinand Mondok (42.), Josef Steinhübl (46.), Vincent Boleček (48.), Vojtech Plechlo (50.), Jozef Šrobár (61.), František Jankovič (65.), Juraj Kišiday (72.) és Leonard Šliačan (87.), a görög katolikusok Anton Szimko (18.) és Ján Krafčík (76.) voltak. (Vö. Kaššovic 2011, 21. p.)

59 *Slovák*, 1938. november 29. Slovenský parlament vyrieši otázku židovskú a českú, 2. p.

60 *Slovák*, 1938. december 11. Slovenský štát!, 1. p.; *Slovenská pravda*, 1938. december 14. V nedeľu bude plebiscit, 2. p.

61 Pl. *Slovák*, 1938. december 14. Plebiscit slovenského národa, 5. p.; *Slovák*, 1938. december 15. Plebiscit slovenského národa, 2. p.

62 *Esti Újság*, 1938. december 19. Az első szlovákiai népszavazás eredménye: 98%, 1. p.

paganda a választási kampány során nem is közvetlenül a jelölőlista melletti vagy azzal szembeni állásfoglalásra bízta a választókat, hanem annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy „Új, szabad Szlovákiát akarsz-e?” (Chceš nové, slobodné Slovensko?).

A mielőbbi szlovák önállóság hívei, Vojtech Tuka és Alexander Mach választási megnyilvánulásaikban is hangot adtak azon meggyőződésüknek, hogy a szlovák nemzeti törekvések végső célja nem lehet semmi egyéb, mint az önálló államiség megteremtése. A csehországi kényszerlakhelyéről hazatérő Tuka a tiszteletére rendezett december 6-i pozsonyi nagygyűlésen az önálló állam megteremtését nem jognak, hanem kötelességnek nevezte, a december 11-i bártfai választási nagygyűlésen pedig Tuka és Mach együttesen tették hitet a szlovák önállóság mellett.⁶³ A szlovák államiség megteremtését célzó törekvések programadó megnyilatkozásának is tekinthető Machnak a *Slovák* napilap címdoldalán megjelent, fentebb már hivatkozott Szlovák állam! című vezércikke, amelyben a törvényhozó szlovák országgyűlés megválasztását csupán az első lépésnek nevezte a szlovák államiség felé vezető úton.⁶⁴

A háromhetes választási kampány a választások kiírását követő napon, november 27-én azonnal megkezdődött, s fokozódó intenzitással zajlott egészen a december 18-i választások előestéjéig. Csúcspontját a választások előtti utolsó hétvégén, december 10-én és 11-én érte el, amikor a kormánytagok és gyakorlatilag az összes képviselőjelölt részvételével nagyszabású választási nagygyűléseket tartottak valamennyi járási székhelyen. A kormánytagok közül Jozef Tiso miniszterelnök Privigyére, Karol Sidor és Miloš Vančo Liptószentmiklóstra, Pavel Teplanský Poprádra, Matúš Černák Besztercebányára, Ferdinand Ďurčanský pedig a kelet-szlovákiai Homonnára, Nagymihályba és Szobráncra látogatott el.⁶⁵

Jelentős szerep jutott a választási kampányban a szlovák rádióknak is, amely december 4-vel kezdődően rendszeresen tájékoztatott a választási nagygyűlésekről és a választások jelentőségéről. A sajtó felhívta a vidéki értelmiséget, a tanítókat, papokat és jegyzőket, a Tartományi Hivatal pedig körlevélben utasította a járási hivatalokat, hogy rádiókészülékeiket bocsássák a lakosság rendelkezésére, s este 19 óra után minden településen biztosítsák a választási műsorok nyilvános hallgatását.⁶⁶ A rádió azonban nemcsak beszámolt a választási kampány eseményeiről, hanem napi rendszerességgel közvetítette az egyes miniszterek, képviselők és képviselőjelöltek választási szövegeit is. A rádió hullámain keresztül elsőként Jozsef Tiso kormányfő (november 28.), majd többek között Karol Mederly (december 4.), Ferdiš Klinda (december 11.), Emil Boleslav Lukáč (december 12.), Štefan Suroviak és Eugen Filkorn (december 13.), Peter Zatko (december 15.), a nemzetiségi vezetők közül Esterházy János (december 10.) és Franz Karmasin (december 16.), az eperjesi rádióban pedig a ruszin Teodor Rojkovics (december 14.) szólt a választókhoz.⁶⁷

63 *Slovák*, 1938. december 8. Z „vlastizradcu“ a „špiona“ – oslávenc národa, 1–2. p.; *Slovák*, 1938. december 13. Našou túžbou je vlastný slovenský štát, 3. p.

64 *Slovák*, 1938. december 11. Slovenský štát!, 1. p.

65 *Slovák*, 1938. december 8. Verejný politické manifestácie, 3. p.; *Slovák*, 1938. december 10. Manifestácie v sídlach a okresoch, 4. p.; *Slovák*, 1938. december 13. Týždeň pred voľbami. Generálna prehliadka slovenskej sily a jednoty, 1–3. p.

66 *Slovák*, 1938. december 4. Rozhlas a slovenské voľby, 6. p.; Nižňanský 1998, 177. p.

67 Vö. Nižňanský 1998, 177. p.

A választási hadjáratot szinte hisztérikus cseh- és zsidóellenes hadjárat kísérte. A Szlovák c. napilap már a választások kiírása előtt egy héttel felvetette azt a gondolatot is, hogy a náci Németország példája nyomán, ahol a zsidókat már megfosztották választójoguktól, Szlovákiában is csak a szlovákiai illetőségű „árják” választójogát kellene elismerni, vagyis meg kellene fosztani választójoguktól a zsidókat és a szlovákiai illetőséggel nem rendelkező cseheket.⁶⁸ A csehek és zsidók választójogának megvonására ugyan nem került sor, a választási kampány során azonban a szlovák (és német) politikusok részéről alig hangzott el olyan választási beszéd,⁶⁹ alig jelent meg olyan vezércikk,⁷⁰ amely a szlovákság vélt vagy valós nemzeti sérelmeiért ne a cseheket és a zsidóságot tette volna felelőssé. Karol Sidor, a Hlinka Gárda főparancsnoka már a Gárda november 27-i modori seregszemlájén, majd pedig a december 10-i rózsahegi választási nagygyűlésen bejelentette azt is, hogy a szlovák országgyűlés egyik első feladata a szlovákiai zsidók és csehek kérdésének rendezése lesz.⁷¹ A markáns cseh- és zsidóellenes uszítás megtette a hatását, s a választási nagygyűléseknek a politikusok és a propaganda által felheccelt hallgatósága gyakran a „ki a csehekkel” és a „ki a zsidókkal” jelszavak skandalizálásával reagált az elhangzottakra.⁷²

A zsidóellenes propaganda-hadjáratba illeszkedett a választási kampány finisében kiadott „Szlovákok, keresztények!” (Slováci, kresťania!) című plakát is. A fehér-kék-piros szlovák nemzeti színekkel nyomtatott felhívás a zsidóságot tette felelőssé a korábbi magyarosításért és csehesítésért, de még a bécsi döntésért is, és a zsidó üzletek bojkottjára szólította fel a szlovákságot. „Ne semmisítsük meg a zsidók vagyonát, hanem éberen őrizzük, mert maholnap az egész a szlovák nemzet tulajdonába megy át. Aki a zsidót még ma is támogatja, az a nemzet ellensége!” – állt egyebek között a propagandahivatal által kiadott és Szlovákia egész területén falragaszokon terjesztett felhívásban.⁷³

Amíg a hatalom a zsidóságot és a cseheket a szlovákság első számú ellenségeként mutatta be és kezelte, a német népcsoport kivételezett helyzete megmutatkozott a választási kampány több részletében is. A szlovák vezető politikusok gyakran német nyelvű beszédekben fordultak a szlovákiai németiséghez. Ennek egyik legmarkánsabb példáját Tiso kormányfő szolgáltatta, aki december 11-i privigyei beszédében németül szólt a nagygyűlésen megjelent környékbeli németekhez.⁷⁴ A Karol Sidor és Franz

68 *Slovák*, 1938. november 19. Ako usporiadať volebné právo na Slovensku?, 2. p.

69 L. pl. a csehellenességben a szlovákiai cseh egyetemi tanárok eltávolításával élen járó Matúš Černák iskolaügyi miniszter december 9-i holicai és december 11-i besztecerbányai vagy Teplanský és Sidor miniszterek december 10-i rózsahegi választási beszédét. (*Slovenská pravda*, 1938. december 10. Holič v znamení volieb, 1. p.; *Slovák*, 1938. december 13. Reprezentanti starého režimu museli zmiznúť, 2. p.; *Slovenský denník*, 1938. december 13. Nie z nenávisťi proti Čechom, 3. p.)

70 L. pl. a *Slovenský hlas* „Ki a csehekkel” című vezércikkét: *Slovenský hlas*, 1938. december 8. Von s Čechmi, 2. p.

71 *Slovák*, 1938. november 29. Slovenský parlament vyrieši otázku židovskú a českú, 2. p.; *Slovenský denník*, 1938. december 13. Sidor o českej otázke, 3. p.

72 Vö. Nižňanský 1999b, 187. p.

73 *Slovenská pravda*, 1938. december 16. Slováci, kresťania!, 2. p.; teljes szövegét közli Nižňanský 1999b, 189. p.

74 *Slovák*, 1938. december 13. Nikdy viac otroctvo 1. p.

Karmasin részvételével zajló december 8-i bazini nagygyűlést közösen biztosították a Hlinka Gárda és a Freiwillige Schutzstaffel alakulatai.⁷⁵ A szlovák politikusok gyakran ellátogattak a németlakta településekre is, sőt nem voltak ritkák ilyen esetekben a német és szlovák vezetők részvételével zajló közös nagygyűlések sem. A szlovák és német sajtóban egyaránt nagy visszhangot kapott a Ferdinand Ďurčanský és Franz Karmasin részvételével megrendezett december 4-i nyitrabányai választási gyűlés, amelynek résztvevői közösen tettek hitet a szlovák–német barátság mellett.⁷⁶

A kelet-szlovákiai ruszinság vezetői december első felében több alkalommal is a néppárti jelölőlista elutasítására szólították fel a ruszin választókat. Az ő megnyerésüket célozta Alexander Mach propagandafőnök kelet-szlovákiai útja, aki a helyi választási nagygyűléseken való részvétele mellett előbb december 11-én Bártfán 15 görög katolikus lelkésszel, majd december 12-én Eperjesen Pavel Gojdics görög katolikus püspökkel és a ruszinság képviselőivel találkozott, sőt az eperjesi rádióban még szót is intézett a ruszinokhoz, hogy eltántorítsa őket az autonóm Kárpátaljához való csatlakozás szándékától, s különböző kulturális ígérek fejében megnyerje őket a szlovák kormány politikája számára.⁷⁷ Tárgyalópartnerei ígéretet tettek a választásokon való részvételre és a jelölőlista támogatására, a ruszinság ennek ellenére a későbbiekben is az a tényező maradt, amelynek szavazataiban a szlovák kormányzat a legkevésbé lehetett biztos.

Az egész választási kampány egyik legfélelmetesebb jelensége, egyúttal a korabeli politikai klíma leghívebb tükörképe a választásoktól távol maradni és a néppárti jelölőlista ellen szavazni szándékozók megfélemlítése, már-már kriminalizálása volt. A propaganda nemcsak a választásokon, ill. a „népszavazáson” való részvételt, hanem a néppárti lista támogatását is „nemzeti kötelességnek” hirdette, a lista ellen szavazókat pedig egyenesen a szlovák nemzet árulóival azonosította.⁷⁸ A *Slovák* a Tartományi Hivatalnak a választási bizottságok számára készített útmutatóját ismertette a következőket írta: „A szlovák nemzet szabadságának azok a kártevői és ellenségei, akik nem akarnak a szlovák országgyűlésre szavazni, az elkülönített helyről üres borítékkal jönnek ki, s a szavazólapjukat be kell dobniuk az előkészített kosárba. (...) Hisszük azonban, hogy nem akad egyetlen szlovák sem, sőt egyetlen más nemzetiségű lojális lakos sem, aki a szlovák nemzet szabadságának árulója és Szlovákia boldog jövőjének aláásója akarna lenni.”⁷⁹

A *Slovák* szerint a választások napján végre a volt centralisták, agrárpártiak, szocialisták, sőt kommunisták is „bizonyíthatnak”, mivel csak az merészelhet a néppárti

75 *Slovák*, 1938. december 10. Min. Sidor na manifestácii HG v Pezinku, 4. p.

76 *Slovák*, 1938. december 6. Handlovskí Nemci ruka v ruke so Slovákmi, 4. p.; *Grenzbote*, 1938. december 5. Deutsche zu Aufbau und Mitarbeit bereit, 1. p.

77 *Slovák*, 1938. december 14. Rusíni idú s nami!, 2. p.; *Slovenský denník*, 1938. december 14. S Rusínmi sme sa priateľsky dohodli, 2. p.

78 Pl. *Slovák*, 1938. november 29. Jednotne volíme prvý slovenský snem, 1. p.; *Slovenský denník*, 1938. december 13. Do boja za víťazstvo slovenského nacionalizmu, 1. p.; *Slovák*, 1938. december 7. Pôjdeme všetci k volebným urnám, 1. p.

79 *Slovák*, 1938. december 14. Pokyny pre voličov!, 1. p.

lista ellen szavazni, aki felfordulást és testvérháborút akar.⁸⁰ A *Slovenský deník* arra figyelmeztetett, hogy a választás a „nemzeti fegyelem” főpróbája lesz, s nemzetiségre való tekintet nélkül mindenkinek: szlováknak, csehnek, németnek és magyarnak igennel kell szavaznia, a *Slovenská politika* pedig több alkalommal is azzal fenyegette meg a más véleményen lévőköt, hogy aki nem mond igent, „az saját magát közönsíti ki a nemzetből”.⁸¹

Rendkívül vészjósló volt a *Slovenská pravda* december 13-i jegyzete, amely a gárdistákat szólította fel a vonakodók „meggyőzésére”, s leszögezte, hogy „aki itt akar velünk maradni és velünk élni, annak egyet kell értenie a programunkkal”. A lap egyik következő számának írása gyanúsaknak és a nemzet egysége ellen munkálkodóknak nevezte a választások titkosságához ragaszkodókat is, kilátásba helyezve, hogy „gondoskodunk róla, hogy mindenkit, aki szét akar verni bennünket, mindenkit, aki nem érzi magát jól közöttünk, (...) oda küldjünk, ahová a szívük húzza őket”.⁸²

Az egész társadalmat megfélemlítő, hiszterizált légkörben elképzelhetetlen volt bár-miféle legális ellenkampány, de még az illegálisra is alig akad példa. Elsősorban a betiltott kommunista párt próbált meg némi ellenpropagandát kifejteni és a szlovákságot a néppárti lista elleni szavazásra biztatni. (Bystrický 2008a, 218. p.) A feltételezhetően Csehországban nyomtatott s illegálisan Szlovákiába juttatott kommunista rölapok a választások előtti napokban Pozsonyon (Nižňanský 1998, 177., 191. p.) kívül a Vág menti városokba, egyebek között Nagyszombatba, Pöstyénbe, Illavára és a lipitói Kispalugyára, valamint a kelet-szlovákiai Homonnára és Varannóba jutottak el. A hat rövidebb és egy hosszabb tartalmú rölap a szociális elnyomás és a demokrácia sárba tiprása mellett a szlovák nemzeti érdekek elárulásával vádolta a Néppártot, konkrétan Karol Sidort, Ferdinand Ďurčanskýt és Vojtech Tukát, rajtuk kívül pedig Franz Karmasint és Esterházy Jánost. Érvelésük szerint a nevezettek kiszolgáltatják Szlovákiát Hitlernek, valamint a „magyar uraknak”, de a néppárti vezetőket tették felelőssé az első bécsi döntés következtében elszenvedett területi veszteségeikért is.⁸³

Az említett kommunista rölapokon kívül a kelet-szlovákiai ruszin lakosság körében folyt erőteljes, elsősorban a ruszin értelmiség: görög katolikus papok és tanítók által terjesztett ellenpropaganda. A ruszin nyelven írt rölapok a választásoktól való távolmaradásra, ill. a néppárti jelölőlista elutasítására szólították fel a ruszinságot.⁸⁴

80 *Slovák*, 1938. december 7. Pôjdeme všetci k volebným urnám, 1. p.

81 *Slovenský deník*, 1938. december 18. Pred hlavnou skúškou nár. disciplíny, 3. p.; *Slovenská politika*, 1938. december 11. Len jednotný národ má budúcnosť, 1. p.; *Slovenská politika*, 1938. december 18. 18. december – zlatá nedeľa Slovenska, 1. p.

82 *Slovenská pravda*, 1938. december 13. V nedeľu musíme zvíťaziť!, 2. p.; *Slovenská pravda*, 1938. december 15. Nech Boh požehná naše víťazstvo, 2. p.

83 SNA, Krajinský úrad – prezídium (Tartományi Hivatal – Elnökség, a továbbiakban KÚ-prez.), 300. d., 243/39. Voľby do slovenského snemu – predvolebná agitácia.

84 SNA, KÚ-prez., 300. d., 243/39 (83.430/1938); Murcko 2001, 8. p.

5. A nemzetiségek és a választások

A választások előtti agitációban a Szlovák Néppárt mellett a szlovákiai németek pártja, ill. annak vezetői bizonyultak a legaktívabbnak. Franz Karmasin és a DP többi vezetője Pozsonytól a Szepességig igyekezett bejárni Szlovákia valamennyi német nyelvterületét, s a Néppártéhoz hasonló nagygyűléseken hangsúlyozni a választásokon való részvétel és a német képviselőjelöltek szlovák országgyűlésbe való bejutásának fontosságát. Az FS ordnerei gyakran tartottak közös seregszemlét a szlovák gárdistákkal, a szlovák és német pártvezetők pedig több esetben együttesen jelentek meg a németlakta városokban szervezett választási gyűléseken.

A Német Párt választási kampánya a december 15-i pozsonyi nagygyűléssel tetőzött. A katonai kórház előtti Szabadság téren este 20 órakor kezdődő, a német sajtó szerint 20.000 ember részvételével megtartott manifesztáció impozáns külsőségek között zajlott. A rendet az FS ordnerei biztosították, a szónoki pódium körül egy cseh-szlovák és egy szlovák zászló mellett a DP tizenhat horogkeresztes lobogóját feszítették ki, az emelvény alatt pedig a „Für Adolf Hitler steh'n wir hier, für unser Volkstum kämpfen wir!”⁸⁵ felirat volt olvasható. A szónoki emelvényre és a térre tíz nagy reflektor árasztotta a fényt.

A népgyűlés az FS ünnepélyes felvonulásával kezdődött. Az első felszólaló a választási listán is szereplő Karl Hauskrech pozsonyi tanár, a rendezvény főszónoka pedig természetesen Franz Karmasin volt. A „népcsoportvezető” a hallgatóságának elmagyarázta, milyen szerepet szán Hitler Pozsonynak a 80 milliós németiség életterében, kijelentette, hogy a németek a választáson „igenrel” szavaznak, s hosszasan ecsetelte a párt alsómecenzei választási nagygyűlésén történeteket is. A szónoklatokat a tömeg gyakran „Sieg Heil” és „Heil Hitler” kiáltása szakította meg. Az egyórás rendezvény a „Horst Wessel” dal eléneklésével és az FS-alakulatok ünnepélyes elvonulásával zárult.⁸⁶

Franz Karmasin december 16-án az esti órákban a pozsonyi rádió hullámhosszán is szólt a német népcsoporthoz. Rádiószózatában egyebek között azzal biztatta szavazásra a németeket, hogy „igen” szavazatukkal a Hitler akarata szerinti új Európa megteremtéséhez járulnak hozzá.⁸⁷ A választásokat megelőző napon a DP pozsonyi napilapja, a *Grenzboten*, a választókat a választási eljárásról tájékoztatva nem mulasztotta el még utoljára nyomatékosan felhívni a németek figyelmét arra, hogy „a Német Párt irányelvei szerint, amelynek képviselői ott találhatók a jelölőlistán, a német választó »igenrel« szavaz”.⁸⁸

A Német Párt választási gyűlései közül, annak magyar vonatkozásai miatt, az incidenssé fajult fentebb említett december 11-i alsómecenzei nagygyűlés érdemel figyelmet. Az alsó- és felsómecenzei, valamint a stósi németek már a bécsi döntést meg-

85 Adolf Hitlerért állunk itt, népiségünkért küzdünk!

86 *Grenzboten*, 1938. december 16. Erhebendes Bekenntnis des Pressburger Deutschtums, 1–2. p.

87 *Grenzboten*, 1938. december 17. Rundfunkkundgebung des Staatssekretärs Karmasin, 2. p.

88 *Grenzboten*, 1938. december 17. Was der Wähler wissen soll, 2. p.

előzően, majd azt követően is minden követ megmozgattak annak érdekében, hogy településeiket Magyarországhoz csatolják. Törekvésüket hagyományos magyarbarát érzelmeik mellett gazdasági érdekek is motiválták, az új határt mégis úgy vonták meg, hogy falvaik annak szlovák oldalán maradjanak. Mindebben nem elhanyagolható „érdeme” volt Franz Karmasinnak, ezért nem meglepő, hogy az összegyűlt ezerfős tömeg december 11-én kövekkel támadt az Alsómecenzzére érkező „népcsoportvezető” és kíséretére, sőt még egy lövés is eldördült.⁸⁹ A történetek, amelyeket a szlovák és a német sajtó gépfegyverrel felszerelkezett magyar terrorista bandák akciójaként tált,⁹⁰ hosszú időre elmérgesítették a szlovákiai német és magyar párt közötti viszonyt, s megterhelték a német–magyar kapcsolatokat is.

Az EMP – a Szlovák Néppárt és a DP igencsak intenzív, s nemritkán közös választási kampányával ellentétben – gyakorlatilag semmiféle agitációs tevékenységet nem folytatott. A párt egyetlen nagygyűlést sem szervezett, vezetői nem vettek részt a szlovák és német politikusok választási gyűlésein sem. Esterházy János első s lényegében egyetlen választási megnyilatkozása a pozsonyi rádióban egy héttel a választások előtt, december 10-én délután negyed hatkor elmondott beszéde volt. A pártvezető rádiószózatában annak ellenére, hogy a magyarság helyzete a bécsi döntés óta⁹¹ nem javult meg olyan mértékben, mint ahogy azt szeretete volna, arra kérte a magyar választókat, hogy a választásokon igennel szavazzanak. Elmondása szerint „nem láthatunk ebben a választásban olyan erőpróbát”, amely a magyarságot szembeállíthatná a szlovák nemzettel.⁹²

Nem reagált a magyar párt a választási kampány során a szlovákiai magyarság címére elhangzott – igaz, nem gyakori – megjegyzésekre sem. Ez alól az egyetlen kivételt Jozef Tiso december 11-i privigyei választási beszéde képezte, amelyben a kormányfő a nagygyűlésen megjelent németekhez szólva egyebek között a következőket jelentette ki: „Nemrégén a magyarok, akik szintén élnek Szlovákiában, azt mondták nekem,⁹³ hogy irigylük a németektől, hogy annyi jogot adtunk nekik és ezt a szemünkre hányják. Én ezt válaszoltam nekik: Jöjjetek velünk, ahogy a mi németjeink jönnek és

89 Az Alsómecenzzéfen történetekre I. Schvarc, 2007; Ilyés 2002, 285–287. p.

90 *Grenzbote*, 1938. december 12. Magyarischer Überfall auf Metzenseifen, 1. p.; *Grenzbote*, 1938. december 13. Die Terrorakte in Metzenseifen, 1. p.; *Slovák*, 1938. december 13. Krvavé napadnutie Nemcov v južnom Spiši, 4. p.

91 A bécsi döntésre való következetes hivatkozást az EMP képviselői részéről az magyarázza, hogy a döntőbírói ítélet 5. pontja kimondta: „magyar–csehszlovák bizottságnak kell külön rendszabályokban megállapodnia a csehszlovák területen maradó magyar nemzeti-szerű személyek, valamint az átadásra kerülő területen élő nem magyar fajú személyek védelmére. Ez a bizottság különös gondot fordítson arra, hogy a pozsonyi magyar népcsoportnak ugyanazt a jogállást biztosítsák, mint az ottani más népcsoportoknak.” Az első bécsi döntés szövegét közli Sallai 2002, 235–236. p.

92 *Esti Újság*, 1938. december 11. Azt kérem a magyarságtól, hogy december 18-án igennel szavazzon, 6. p.; *Új Hírek*, 1938. december 13. Egyenlő kötelességek mellett egyenlő jogok illetik meg az embert, 2. p.

93 Tiso feltehetően az EMP Esterházy által vezetett küldöttségének pár nappal korábban nála tett látogatására utalhatott, amely a magyarság kívánságait terjesztette a kormányfő elé.

akkor ugyanazokat a jogokat fogjátok megkapni!”⁹⁴ Esterházy december 14-én az *Új Hírek* hasábjain megjelent – erősen megcenzúrázott – nyilatkozatában reagált Tiso szavaira, amelyek szerint elferdítik a valóságot azzal, mintha a magyarok irigyelnék a németek jogait. Az EMP elnöke szerint a magyarság csak arra mutatott rá, hogy még nem kapta meg azokat a jogokat, amelyeket a németeknek megadtak, de még azokat sem, amelyeket a bécsi döntés alapján meg kellett volna kapnia.⁹⁵

A szlovákiai magyarság legnagyobb kiterjedésű tömbjét a bécsi döntés óta a Nyitra környéki zoboralji magyar nyelvsziget alkotta. December 14-én az EMP nyitrai titkárságán Petrásék Ágoston, a párt nemzetgyűlési képviselője ismertette a környékbeli falvak magyar pártszervezeteinek küldöttei előtt a választások fontosságát. A pártelnökhöz hasonlóan hangsúlyozta, hogy noha a szlovákiai magyarság még nem kapta meg az őt megillető jogokat, a választásokon igennel fog szavazni, hogy ezzel támassza alá az autonóm szlovák kormány támogatására irányuló készségét, amiért cserébe a kormánytól hasonló megértést vár. Ugyanezen a napon ülésezett a párt nyitrai helyi szervezetének vezetősége is, amely egyhangúlag úgy határozott, hogy a választásokon a jelölőlista mellett fog szavazni.⁹⁶

Az EMP pozsonyi direktóriuma szintén állást foglalt a választásokkal kapcsolatban. A pártelnök munkáját segítő ötfős direktórium, amelynek tagjai Aixinger László, Cotelly János, Flórián János, Kontsek György és Neumann Tibor voltak,⁹⁷ a választások előtt két nappal, december 16-án megtartott ülésén Esterházy korábbi érveit megismételve arra kérte a magyar választókat, hogy „feltétlenül igennel szavazzanak”, mert „magasabb nemzeti szempontból” így döntött a párt vezetője.⁹⁸ A direktórium felhívásának utolsó mondatából, amely arra figyelmeztetett, hogy senki se hallgasson azokra a „felelőtlen elemekre”, akik a magyar választókat „más irányú állásfoglalásra” akarnák rávenni, arra következtethetünk, hogy – akár jó-, akár rosszsziszemű elgondolásból, de – a magyarság bizonyos köreiből felmerülhetett a jelölőlista elutasításának lehetősége.

A választások napján az *Új Hírek* a magyarság igen szavazatát, az EMP részéről korábban elhangzott megnyilvánulásokkal összhangban, a szlovákság felé megelőlegezendő bizalom jelének hirdette, egyben feleletnek Tiso miniszterelnök privigyei beszédének arra a megjegyzésére, hogy ha a magyarok együtt dolgoznak a szlovákokkal, egyenrangúságot követelhetnek.⁹⁹

94 Slováč, 1938. december 13. Nikdy viac otroctvo, hovoril predseda vlády dr. Jozef Tiso v Prievidzi, 1. p.

95 *Új Hírek*, 1938. december 14. „Mi sohasem irigykedtünk és nem is fogunk irigykedni”, 1. p.; Esterházy nyilatkozatának teljes, cenzúrázatlan szövege csak a magyarországi sajtóban jelenhetett meg: *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. december 14. Esterházy nyilatkozott Tiso privigyei beszédéről és a mecenzéfi kérdésről, 5. p.; *Magyar Nemzet*, 1938. december 14. „Ha nem találom kellő megértésre, a legelszántabb harci eszközökhöz nyúlok”, 6. p.

96 *Új Hírek*, 1938. december 18. A nyitrai felvidéki magyar félélsziget igennel szavaz a vasárnapi választáson, 6. p.

97 Simon 2011, 100. p.

98 *Új Hírek*, 1938. december 17. Magyarok, december 18-án igennel szavazzunk!, 1. p.; *Esti Újság*, 1938. december 18. A magyarok december 18-án igennel szavaznak!, 4. p.

99 *Új Hírek*, 1938. december 18. A ma szava, 3. p.

A Német Párt választási gyűlései nagy teret kaptak a szlovák sajtóban is. December 15-i pozsonyi nagygyűlésük után például a szlovák lapok hangzatos szalagcímekben számoltak be róla, hogy a németek bíznak a szlovák kormányban és „igennel” fognak szavazni.¹⁰⁰ Az EMP hasonló nagygyűléseket nem szervezett ugyan, de hallgatott a szlovák sajtó Esterházy nyilatkozatairól csakúgy, mint a nyitrai pártszervezet vagy a pártdirektórium állásfoglalásáról. Hasonlóan szelektív volt a sajtó viszonyulása a ruszinokhoz: hallgatott a választásoktól való távolmaradási szándékukról, nagy hangon ünnepelte ezzel szemben a választási részvételükre vonatkozó megegyezést.

A szlovákiai ruszinság körében 1938 tavaszától egyre erőteljesebben jelentkezett a ruszinlakta területek Kárpátaljához csatlakozásának igénye. Kárpátalja autonómiájának október 8-i kikiáltása ezeket a törekvéseket még inkább felerősítette. Az Andrij Bródy vezette kárpátaljai autonóm kormány október folyamán tárgyalásokat is kezdeményezett ez ügyben a szlovák kormánnyal, az eperjesi Ruszin Nemzeti Tanács, valamint a ruszinlakta városokban és falvakban sorra alakuló hasonló nemzeti tanácsok memorandumok és petíciók sokaságában követelték a Szlovákia és Kárpátalja közötti határ etnikai alapú megállapítását.¹⁰¹ A szlovákiai ruszinság többségében ruszinofil irányultságú vezetőinek törekvéseiben akkor állt be változás, amikor Kárpátalján Avgusztin Volosin vezetésével ukrán nacionalista színezetű új kormány került hatalomra. A Teodor Rojkovics eperjesi görög katolikus kanonok által vezetett eperjesi Ruszin Nemzeti Tanács november 22-én, Szlovákia és Kárpátalja autonómiájának nemzetgyűlési jóváhagyása napján már a Kárpátaljával való egyesülés ellen foglalt állást. (Magocsi 1994, 164. p.)

A szlovák országgyűlési választások kiírása előtt a Ruszin Nemzeti Tanács még az önálló választási megmérettetés lehetőségével számolt, (Pažur 1968, 23. p.) az egységes jelölőlista azonban ezeket a reményeket szertefoszlatta. A néppárti választási listára felvett ruszin jelöltek a ruszinság körében kevésbé ismert, ráadásul nem a Nemzeti Tanács által jelölt személyek, hanem a Néppárt tagjai voltak. A prágai nemzetgyűlés két ruszin nemzetiségű képviselője, az agrárpárti színekben parlamentbe jutott Petro Zsidovszkij és a ruszin Autonóm Földműves Szövetséget képviselő Ivan Pjescsak, a kárpátaljai autonóm kormány egykori minisztere december 7-én felhívásban szólította fel a ruszin választókat a néppárti jelölőlista elutasítására, s ilyen értelemben nyilatkozott az eperjesi *Prjasevskaja Rusz* c. hetilapban Teodor Rojkovics, a Ruszin Nemzeti Tanács elnöke is. (Konečný 2008, 27. p.)

A ruszin vezetők megnyerését célozta Alexander Mach propagandafőnök már említett december 11–12-i bátfai és eperjesi látogatása. Mach Eperjesen Pavel Gojdics görög katolikus püspök lakásán ruszin értelmiségiekkel is találkozott, akik – legalábbis a szlovák sajtó tájékoztatása szerint – hitet tettek Szlovákia területi integritása mel-

100 L. pl. *Slovák*, 1938. december 17. Slovenskí Nemci dôverujú slovenskej vláde, 3. p.; *Slovenská politika*, 1938. december 17. Veľká manifestácia Nemcov v Bratislave, 1. p.; *Slovenská pravda*, 1938. december 17. Nemci budú voľiť „áno“!, 1. p.

101 SNA, MV, 3. d., č. 930/38. Rusínske hnutie za pripojenie východoslovenských obcí k Podkarpatskej Rusi. (vö. Švorc 2003, 339–366. p.; Pažur 1968, 18–22. p.; Murcko 2001, 13. p.)

lett és lojalitásukról biztosították a szlovák kormányt. Megegyezésük alapján a ruszin vezetők felhívásban szólították fel a ruszinságot a választási lista támogatására, s ilyen értelmű írásokat jelentetett meg a *Prjasevszkaja Rusz* is.¹⁰² A Ruszin Nemzeti Tanács elnöke, Teodor Rojkovics december 14-én az eperjesi rádióban, a szlovák vezetők által tett ígéretek ismertetve, szintén a szlováksággal való együttműködésre és a „lelkiismeretük szerinti szavazásra” biztatta a ruszin választókat.¹⁰³

Mach propagandafőnök és a ruszin vezetők megállapodását Jozef Tiso kormányfőnek kellett volna megerősítenie. A szlovák miniszterelnök és a Ruszin Nemzeti Tanács küldöttségének december 14-i pozsonyi tárgyalása ezzel szemben eredménytelenül végződött. Az egyebek között ruszin politikai párt létrehozására, a ruszinlakta területek körülhatárolására, a ruszin iskolahálózat bővítésére és ruszin államtitkárság létrehozására vonatkozó ruszin igényeket a szlovák politikai elit sem ekkor, sem a későbbiekben nem sietett teljesíteni. A ruszinság körében így tovább élt a szlovák kormány iránti bizalmatlanság, ami a jelölőlistát elutasító propaganda ismételt felélénkülésében is megmutatkozott. (Pažur 1968, 24. p.)

A ruszin választók magatartásában a szlovák kormányzat közvetlenül a választások előtt sem lehetett bizonyos, ezért Tiso kormányfő szükségét érezte, hogy utolsó, december 16-i rádióbeszédében külön szóljon a ruszinokhoz is.¹⁰⁴ Tiso az eperjesi rádióállomás által is átvett szövegében az egyenlő bánásmód ígérete fejében a jelölőlista támogatására szólította fel a ruszin választókat, nem mulasztotta el ugyanakkor figyelmeztetni őket arra sem, hogy a szlovák kormány nem tűri tovább a Szlovákia területi integritása elleni tevékenységet, s aki ilyet követne el, az „nem csak Poprádig jutna el, hanem egészen Illaváig”.¹⁰⁵

A Szlovákiában élő csehek a néppárti választási listán – a németekkel, magyarokkal és ruszinokkal ellentétben – nem kaptak képviselőt. Az őket „idegen elemként” kezelő és eltávolításukra törekvő autonóm kormányzat intézkedései következtében számuk az 1930. évi 121.696-ról 1938 decemberére 77.935-re csökkent. Nem rendelkeztek sem politikai párttal, sem pedig a Ruszin Nemzeti Tanácshoz hasonlítható érdekvédelmi szervezettel. Miután egy szlovákiai cseh politikai párt létrehozásának a prágai kormány részéről a választások kapcsán felmerült gondolata a szlovák kormány ellenállásán megbukott, (Rychlík 1989, 405. p.) az érdekképviselő nélkül maradt szlovákiai csehek helyett legfeljebb a csehországi sajtó és politikusok nyilváníthattak véleményt a szlovák választásokkal kapcsolatban.

Az 1938 őszi politikai válság idején hosszú ideig jobbára mind a cseh sajtó, mind pedig a politikusok óvakodtak a szlovákiai viszonyok vagy akár a szlovákiai csehek helyzetének nyílt bírálatától. A sajtóban éppen a választások kapcsán jelentek meg az első kritikus hangvételű írások, amelyek szóvá tették az egyetlen választási listát, a csehek mellőzését a listáról, azt, hogy a cseh választóknak a zsidókkal együtt külön választó-

102 *Slovák*, 1938. december 14. Rusíni idú s nami!, 2. p.; *Slovenská pravda* 1938. december 15. Dohoda s Rusínmi, 1. p.

103 *Slovák*, 1938. december 16. Rusíni volajú: Nech žije slovenský národ, 2. p.

104 *Slovenský deník*, 1938. december 18. Vianočný dar národu, 2. p.

105 Az utalás a Poprádig terjedő ruszin, ill. kárpátaljai területi igényeket kifejező „Ot Poprada po Tiszu” (Poprádtól a Tiszáig) ruszin jelszóra, valamint az illavai börtönre vonatkozott.

helyiségekben kell szavazniuk,¹⁰⁶ s kétségbe vonták a választások titkosságát és tisztaságát is. (Nižňanský 1999a, 257–259. p.)

A baloldali cseh politikusok egy része a felhatalmazási törvény nemzetgyűlési vitáját használta fel arra, hogy hangot adjon a szlovákiai politikai viszonyok, a cseh lakossággal való bánásmód és a választások tisztasága miatti aggodalmának. A nemzetgyűlés képviselőházának december 14-i ülésén Jaromír Nečas a választásokat az arányosság elvének be nem tartása, a pártok betiltása és a választások kiírásának csupán egyetlen jelölőlista leadását lehetővé tévő módja miatt jogilag zavarosnak nevezte. Ladislav Rašín a választások során tapasztalt csehellenességet bírálva arra figyelmeztetett, hogy a „ki a csehekkell” jelszóra a cseh országrészekben könnyen a „ki a szlovákokkal” jelszóval válaszolhatnak. Bírálatukra a szlovák néppárti Rudolf Čavojský azzal a kijelentéssel reagált, hogy a választásokat teljes egészében az alkotmánylevél és a törvényes előírások szerint írták ki, már csak azért is, mert az alkotmánylevél szerint Szlovákiában a szlovákoké a döntő szó.¹⁰⁷

A nemzetgyűlés szenátusának másnapi ülésén ugyanez a párbeszéd hangzott el, csupán más szereposztásban. Az arányosság elvének és a választások titkosságának be nem tartását, valamint a választások kiírásának módját szóvá tévő Vojtěch Dunder bírálatára Karol Mederly néppárti szenátor szinte egy az egyben a Čavojský képviselő által előző nap elmondott érvekkel reagált. František Modráček a cseh állami és közalkalmazottak elbocsátását tette szóvá, szavai szerint „Szlovákiában a cseh már külföldinek számít”, s ugyancsak sérelmezte, hogy a választások során a cseheknek a zsidókkal együtt külön urnákban kell szavazniuk.¹⁰⁸

A választásokkal szemben megfogalmazott kifogások és a szlovákiai cseheket ért sérelmek ellenére egyetlen felelős tényező sem bízta, nem is bízathatta a cseheket a választásoktól való távolmaradásra és a néppárti lista elutasítására. Nem tette ezt már csak azért sem, mivel a cseh választók illetően magatartását az autonóm kormányzat kíméletlen retorziója követte volna. Erre engedett következtetni a *Slovenský deník* egyik írása is, amely a német Reichstagba kiírt december eleji szudétavidéki pótválasztásokra utalva, ahol a választók 99%-a – köztük a csehek is – megszavazta az egységes náci jelölőlistát, azt ajánlotta a cseheknek, hogy a szlovákiai választások során is igennel szavazzanak. Tegyük ezt már csak azért is, figyelmeztetett az írás, mivel a választásoknak manifesztációnak kell lenniük, s következményekkel járhatnak a kisebbségpolitikára is.¹⁰⁹

106 A nem csak a csehek és zsidók, hanem a németek és magyarok számára is kialakított külön választóhelyiségek kérdését a tanulmány 2. részében tárgyaljuk.

107 Těsnopisecká zpráva o 157. schůzi poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Česko-Slovenské v Praze ve středu dne 14. prosince 1938, 23–24., 33., 35–36. p.; Digitální knihovna, NS RČS 1935-1938, Poslanecká sněmovna, Stenoprotokoly, 157. schůze, Středa 14. prosince 1938. <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/157schuz/s157001.htm>

108 Těsnopisecká zpráva o 127. schůzi senátu Národního shromáždění republiky Česko-Slovenské v Praze ve čtvrtek dne 15. prosince 1938, 11., 18., 25–28. p.; Digitální knihovna, NS RČS 1935-1938, Senát, Stenoprotokoly, 127. schůze, Čtvrtek 15. prosince 1938. <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/se/stenprot/127schuz/s127001.htm>

109 *Slovenský deník*, 1938. december 17. I pri našich voľbách 99 procent áno, 3. p.

A csehekéhez hasonló megfontolások miatt döntöttek a néppárti jelölőlista megszavazása mellett a még a cseheknél is kiszolgáltatottabb helyzetben lévő s a hatalom által elsőszámú ellenségként kezelt zsidóság képviselői. A két zsidó párt novemberi betiltását követően a zsidóság képviselőtét ellátó Zsidó Központi Hivatal a választásokon való minél nagyobb arányú részvételre s a szlovák nemzet és a szlovák államiség támogatására szólította fel a zsidó választókat. (Nižňanský 1999b, 191–192. p.) A zsidóság választói magatartását vizsgáló Eduard Nižňanský szerint a zsidó közösség „a választásokra való készülődés során túlságosan is lojálisan viselkedett”, magatartása ugyanakkor az egyes nemzetiségek választói magatartásának ellenőrzését lehetővé tévő külön választóhelyiségek kialakításának fényében teljességgel érthető, hiszen nem akarta magát kitenni a már amúgy is lépten-nyomon hangoztatott „szlovákellenesség” vádjának. (Nižňanský 1999b, 191–192. p.) A zsidóság azonban valójában így is csupán a „kisebbik rosszat” választotta. Amint azt a *Slovenský deník*nek a zsidók leendő szavazását firtató egyik írása jelezte: „Nem kérjük a szavazataikat. Azt tesznek, amit akarnak, de döntésükért saját maguk fognak felelni. Ha kevésbé fájdalmas távozást akarnak, szavazzanak az egységes listára. Ha meg akarják ismerni a nép példás cselekvését, szavazzanak ellene.”¹¹⁰

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Slovenský národný archív, Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony)
Krajinský úrad – prezídium
Ministerstvo vnútra

Forráskiadványok

Těsнопisecké zprávy o schůzích poslanecké sněmovny Národního shromáždění republiky Československé 1938
Těsнопisecké zprávy o schůzích senátu Národního shromáždění republiky Československé 1938

Jogforrások

Krajinský vestník 1938
Sbírka zákonů a nařízení státu československého 1938
Úradné noviny 1938

Internetes forrás

Digitální knihovna. <http://www.psp.cz/eknih/>

Korabeli sajtó

Cirkevné listy 1938
Esti Újság 1938
Felvidéki Magyar Hírlap 1938

¹¹⁰ *Slovenský deník*, 1938. december 14. Židia sa pýtajú, 1. p.; az írást átvette az *Esti Újság* is: *Esti Újság*, 1938. december 16. Hogyan szavazzanak a zsidók?, 5. p.

Grenzbote 1938
 Magyar Nemzet 1938
 Národné noviny 1938–1939
 Prágai Magyar Hírlap 1938
 Robotnícke noviny 1938
 Slovák 1938
 Slovenská politika 1938
 Slovenská pravda 1938
 Slovenský deník 1938
 Slovenský hlas 1938
 Új Hírek 1938
 Völkischer Beobachter (Wiener Ausgabe) 1938

Szakirodalom

- Bystrický, Valerián 1997. Vystahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938-1939. *Historický časopis*, 45. roč. 4. č. 596–611. p.
- Bystrický, Valerián 2008a. Politika KSČ na Slovensku od Mníchova do 14. marca 1939. In Bystrický, Valerián: *Od autonómie k vzniku slovenského štátu*. Bratislava, Prodama, 198–222. p.
- Bystrický, Valerián 2008b. Príčiny a podmienky vzniku nekomunistickej protifudáckej opozície (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In Bystrický, Valerián: *Od autonómie k vzniku slovenského štátu*. Bratislava, Prodama, 223–249. p.
- Bystrický, Valerián 2012. Slovenská autonómia za druhej republiky a vznik slovenského štátu. In Ferencuhová, Bohumila–Zemko, Milan a kol.: *V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava, Veda, 477–516. p.
- Bystrický, Valerián–Deák, Ladislav 2004. Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska. In Zemko, Milan–Bystrický, Valerián (ed.): *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava, Veda, 199–239. p.
- Gebhart, Jan–Kuklík, Jan 2004. *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha–Litomyšl, Paseka.
- Hetényi, Martin 2011. *(Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku 1939 – 1945*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Hoensch, Jörg K. 1965. *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/1939*. Köln–Graz, Böhlau Verlag. /Beiträge zur Geschichte Osteuropas, Band 4./
- Ilyés Zoltán 2002. Az 1938-as határváltozás és a felső-Bódva-völgyi németiség (Mecenzéf, Stósz). In Pásztor Cecília (szerk.): „... ahol a határ elválaszt”. *Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat–Várpalota, Nagy Iván Történeti Kör–Nógrád Megyei Levéltár–Szindbád Kht., 275–288. p. /Kárpátia Könyvek/
- Kaššovic, Stanislav 2011. *Politická činnosť katolíckych kňazov – poslancov Slovenského snemu 1939 – 1945*. Nitra, Kňazský seminár sv. Gorazda. /Studia Theologica Nitriensia, 11./
- Konečný, Stanislav 2008. Rusíni v prelomoch dvoch tisícročí. In Plišková, Anna (ed.): *Rusínska kultúra a školstvo po roku 1989*. Prešov, Prešovská univerzita–Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 5–37. p.
- Krivý, Vladimír–Zemko, Milan 2008. *Voľby do zákonodarných orgánov na území Slovenska 1920 – 2006*. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- Letz, Róbert 2012. *Slovenské dejiny V. 1938 – 1945*. Bratislava, Literárne informačné centrum.

- Magocsi, Paul Robert 1994. *Rusíni na Slovensku. Historický prehľad*. Prešov, Rusínska obroda.
- Murcko, Michal 2001. *Okres Stará Ľubovňa v rokoch 1938 – 1945*. Prešov, VOMA, 2. vydanie.
- Nižňanský, Eduard 1998. Voľby do snemu Slovenskej krajiny. *Studia historica Nitriensia*, VII. 163–203. p.
- Nižňanský, Eduard 1999a. Česká komunita na Slovenku a voľby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. *Moderní dějiny*, 7. 231–265. p.
- Nižňanský, Eduard 1999b. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov, Universum.
- Nižňanský, Eduard–Sineková, Veronika 1996. Deportácia židov za autonómie Slovenska 4.-5. 11. 1938. *Studia historica Nitriensia*, V. 66–184. p.
- Pažur, Štefan 1968. O vývoji národnostných pomerov na východnom Slovensku v jesenných mesiacoch roku 1938. *Nové obzory 10. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, 13–25. p.
- Roguľová, Jaroslava 2000. Likvidácia Slovenskej národnej strany. In Cséfalvay, František–Púčík, Miloslav (zost.): *Slovensko a druhá svetová vojna*. Bratislava, Vojenský historický ústav, 96–104. p.
- Roguľová, Jaroslava 2013 *Slovenská národná strana 1918 – 1938*. Bratislava, Kalligram.
- Rychlík, Jan 1989. K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. *Historický časopis*, 37. roč. 3. č. 403–424. p.
- Sallai Gergely 2002. *Az első bécsi döntés*. Budapest, Osiris.
- Schvarc, Michal 2007. Guľka pre štátneho tajomníka (Pokus o atentát na Franza Karmasina v Nižnom Medzeve 11. decembra 1938). *Pamäť národa*, 4. roč. 4. č. 42–50. p.
- Schvarc, Michal–Holák, Martin–Schriffl, David (eds.) 2008. „Tretia ríša” a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I. Das „Dritte Reich” und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente I.* Bratislava, Ústav pamäti národa–SNM–Múzeum kultúry karpatských Nemcov.
- Simon Attila 2011. *Küzdelem a városért. Pozsony és a pozsonyi magyarok 1938–1939-ben*. Pozsony, Kalligram. /Pozsony város története/
- Sokolovič, Peter 2009. *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava, Ústav pamäti národa. /Edícia Monografie/
- Šuchová, Xénia–Ruman, Ladislav–Nižňanský, Eduard 1997. Dokumenty o likvidácii politických strán v období autonómie Slovenska na príklade československej sociálnej demokracie. *Studia historica Nitriensia*, VI. 217–246. p.
- Švorc, Peter 2003. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov, Universum.
- Zemko, Milan 2010. Nový režim pred novým štátom. Odras zániku demokratického režimu na Slovensku na jeseň 1938 v súdobej tlači. In Bystrický, Valerián–Michela, Miroslav–Schvarc, Michal a kol.: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava, Veda, 73–91. p.
- Zemko, Milan–Bystrický, Valerián (ed.) 2004. *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava, Veda.

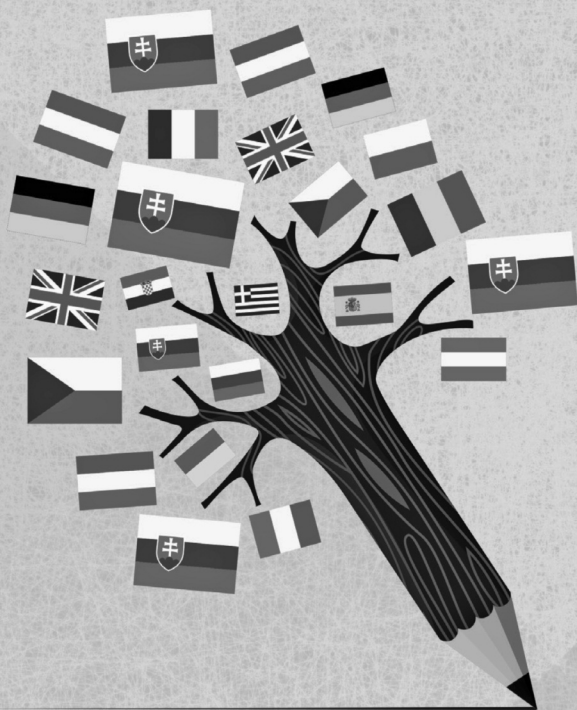
ÁRPÁD POPÉLY

THE ELECTION OF THE FIRST SLOVAK PARLIAMENT IN DECEMBER 1938

The study constitutes the very first attempt to craft a complex analysis of the history of the first parliamentary elections in Slovakia in December 1938. The first part deals with the building of the autarchy of the Slovak autonomy and Hlinka's Slovak People's Party, as well as with the preparation of the elections and the election campaign. The Slovak People's Party made the running of other political forces in the election impossible by banning left-wing parties, incorporation of the right-wing parties and by playing the game of scheduling the election and their democratic rules. The candidates of the German, Hungarian and Ruthenian minorities could run on the only on list of the People's Party, as well as the representatives of the parties incorporated to the same party. The election campaign, which did not differ from the procedure proven in the totalitarian regimes, was accompanied by strong anti-Semitic and anti-Czech incitement. The second half of the study deals with the arrangement, the results and the evaluation of the elections. According to the official results, 98 per cents of the voters approved the election list of the People's Party, which the propaganda evaluated as support for the Slovak autonomy and the government's policy. The minorities, who did not want to be accused from opposing the system and the Slovaks, mostly also supported the unified check list. Most of the votes against were given by the Ruthenian voters in East Slovakia, the Carpathian Germans in Zips and the Evangelist Slovaks. In the Slovak Parliament with 63 members, both the Germans and the Ruthenians got two mandates and the Hungarians one vote, the Czechs and the Jewish, who were taken for the main enemy of the Slovaks, gained no mandate at all.

NYELVI JOGOK

1.

A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában
Jogsegélyszolgálat 2009–2011

Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2013

A Károly király gyermeknyaraltatási akció 1918 nyarán – 1. Osztrák gyerekek a mai Szlovákia magyarlakta területein (A korabeli sajtóhírek alapján)

ILONA JUHÁSZ L.

King Karl's programme of children's holiday in summer 1918 – 1.
Austrian children on the territory of the current Slovakia inhabited
by Hungarians (as reported in the contemporary press)

94(100)"1914/1918"

355.483(100)"1914/1918"

379.83/.84(=112.2)(437.6)"1918"

Keywords: World War I, hinterland, taking children on holiday, Karl IV, Austrian children, charity activities.

Az első világháború idején a hátszág lakosságát az intenzív migráció következtében nagyon sok hatás érte. A hadba vonult hozzátartozókra ugyanez vonatkozik, hiszen a frontokon az Osztrák–Magyar Monarchia különböző területéről származó bajtársakkal kerültek kapcsolatba, s a hosszas együttlét következtében az eltérő kultúrájú, nemzetiségű, vallású stb. katonák akár akarták, akár nem, bizonyos mértékig kölcsönösen hatottak egymásra – s nem csak a harctéren, a laktanyákban is. A hátszág lakossága a háború során ugyancsak gyakran került kapcsolatba a migrációs folyamatok következtében más nemzetiségű és vallású emberekkel, de olyan magyarokkal is, akik a harci cselekmények alakulása miatt voltak kénytelenek elhagyni lakhelyüket.

A mai Szlovákia magyarlakta területein a háború folyamán szintén sokan megfordultak. A legelső migrációs hullámot az 1914–1915-ben zajló északkeleti harci cselekmények, a kárpáti hadművelet következtében megjelent menekültek jelentették, ezek zöme elsősorban galíciai zsidó volt. A menekülés története tudomásunk szerint máig feldolgozatlan, csupán töredékes adatokkal rendelkezünk a korabeli lapokban megjelent híreknek köszönhetően, melyek szerint a zsidó menekültek ellátásáról elsősorban a zsidó hitközségek gondoskodtak, s a híradások alapján úgy tűnik, hogy a helyi lakosság kevésbé rokonszenvezett ezekkel a menekültekkel.

Időközben folyamatosan egyre több hadifoglyot is szállítottak erre a területre, akik a különféle mezőgazdasági és egyéb munkák során közvetlen kapcsolatba kerültek a lakossággal. A frontról ugyancsak sok idegen sebesült katona került az itteni kórházakba.

Miután a román hadsereg hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának és 1916. augusztus 27-én megtámadta Erdélyt, a határ menti települések lakossága nagy számban menekült el, először szervezetlenül, majd később a hatóságok irányításával. Ekkor menekültek tömege érkezett az ország belsejébe, egyebek között a mai Szlovákia területére is, s nem csupán a magyarok lakta vidékekre telepítették le őket ideiglenesen, hanem több északabbi, szlovákok által lakott településre is kerültek erdélyi családok.

A menekültek egy része vagy külön lakást kapott, vagy pedig valamelyik gazdaságba került, illetve zömmel családokhoz utalták be őket. A hatóságok ösztönzésére és általában irányításával országszerte (ott is, ahová nem érkeztek menekültek) gyűjtéseket szerveztek az erdélyiek megsegítésére, s különféle jótékonyági rendezvényeket, melyek bevételét szintén az erdélyiek megsegítésére fordították (vö. L. Juhász 2012; L. Juhász 2013).

A lakosság áldozatkészségét ismét¹ erősen igénybe vevő migrációs hullámot az osztrák gyerekek tömeges magyarországi üdültetése jelentette 1918 nyarán. A nyaraltatás a Károly Király Gyermeknyaraltatási Akció keretében valósult meg, s amint arra az akció elnevezése is utal, elindítója az akkori uralkodó, IV. Károly volt. Az eredeti tervek szerint az Adriai-tenger partjára 20 000 magyarországi gyerek ment volna nyaralni, míg Magyarországra 100 000 osztrák gyerek érkezett volna, azonban ezek a számok a megvalósítás során jelentősen módosultak.

A sajtóhíreken kívül az 1918-as gyermeknyaraltatási akcióval kapcsolatban a mai Szlovákia területére vonatkozóan csak nagyon kevés adatot találtam, s tudomásom szerint a téma a mai napig sincs feldolgozva. A gyermeknyaraltatási akcióval megbízott kormánybiztos, Vadnay Tibor² egy 1927-ben megjelent beszámolóban ugyan aránylag részletesen összefoglalta a nyaraltatással kapcsolatos eseményeket, azonban nem közöl részletes adatokat arra vonatkozóan, Magyarország különböző megyéiben hány osztrák gyerek nyaralt, illetve mely településekről és hány magyarországi gyerek utazhatott a tengerparti nyaralásra. A pontosság és a hitelesség szempontjából némi fenntartásokkal kell kezelnünk ezt a beszámólót, ugyanis az ebben szereplő állítások sokszor ellentmondanak a korabeli lapokban szereplő híreknek. Bizonyos szempontból érthető, hogy mivel ő volt megbízva a nyaraltatással, igyekezett a valóságnál ideálisabb képet festeni az akcióról. A téma tárgyalása során a későbbiekben több helyen is felhívom majd a figyelmet az általa leírtak és a valóság közötti különbségekre. A hiányságok és a valós helyzet részbeni idealizálása ellenére azonban Vadnay beszámolója az egyetlen forrás, amelyből a nyaraltatással kapcsolatban sok fontos alapinformációkhoz juthatunk (Vadnay 1927).

Az első világháborúról összeállított lexikonban a *Károly Király Gyermeknyaraltatási Akció* címszó a Magyarországon nyaraló ausztriai gyerekeket egy szóval sem említi, csupán a magyar gyerekek tengerparti nyaralásáról olvashatunk: „a rászoruló kiskorúak pihenését, üdültetését elősegítő, az OMM egészére kiterjedő mozgalom. A Károly Király Hadsegélyző Alap finanszírozta. Mo-n 1918. máj-ban kezdték szervezni az első csoportot, felét fővárosi, negyedrésztét Bp-gyárvidéki (...) negyedrészt vidéki gyerekekből. A kiválasztást Bp-en és környékén (a hozzátartozók jelentkezése alapján) (...) A kiválasztást orvosi vizsgálat előzte meg. A gyerekeket különvonat szállította Bp-ről Triesztbe, onnan az isztriai üdülőhelyekre (Abbázia, Isola, Lovrana, Portorose, Volosca) 30-50 fős

1 A Károly király gyermeknyaraltatási akciót megelőző évben, 1917-ben már volt egy hasonló nyaraltatási akció.

2 Az 1869-ben született Vadnay Tibor 1914-ben került a belügyminisztériumba a vármegyei osztály élére. http://mtdportal.extra.hu/ADATBANK/MAGYAR%20POLITIKAI%20LEXIKON/MPL_1_V.pdf (letöltve 2014. január 26.)

csoportokban, 1-1 felügyelőre bízva 6 héten át nyaraltak. Tengerparti elhelyezésüket egy kat. különítmény és egy önkéntes hölgybizottság koordinálta. Az első, júl. eleji turnus mintegy 500, a második, júl. 31-i 741 fős volt. Ezt követően hetente, összesen 6 alkalommal indítottak kb. 1600 fős csoportokat” (Szijj–Ravasz 2000, 324–325. p.). Az adatok sajnos eléggé pontatlanok, s valótlan a második turnussal kapcsolatos információ is, mert az első turnus nyaralása után a tervezett másodikat már nem indították útnak,³ s amennyiben hihetünk a korabeli sajtóhíreknek, a nyaralást sem a Károly király hadsegélyző alap finanszírozta, hanem elsősorban a *Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Országos Bizottság*⁴, bár erről Vadnay Tibor egy szót sem ejtett beszámolójában.

Az első világháború történetét összefoglaló kötetekben sem említik a *Károly Király Gyermeknyaraltatási Akciót* (vö. Galántai 2001), s a közelmúltban a *Nemzet és Emlékezet* c. könyvsorozat első világháborúval kapcsolatos vaskos kötete sem tartalmaz ezzel kapcsolatos információkat (Szabó szerk. 2009).

Más forrásokban is sok téves információ található a gyermeknyaraltatással kapcsolatban. A Digitális Tankönyvtár honlapján az 1918-as gyermeknyaraltatással kapcsolatban egyebek közt azt írják, hogy 20 000 gyerek utazott Abbáziába a tengerpartra.⁵ Félrevezetőek a Magyar Politikai Lexikonban Vadnay Tibor életrajzánál a gyermeknyaraltatási akció kapcsán leírt információk is, miszerint „A háború folyamán a nagyszabású magyar–német csere-gyermeknyaraltatási akció lebonyolítását vezette, mint kormánybiztos. Több mint százezer gyermeket részesítettek a szükséges üdülésben.”⁶

Mivel a korabeli lapokban aránylag rendszeresen tudósítottak a gyerekenyaraltatási akcióról, így e híreknek köszönhetően pontosabb képet kaphatunk róla, hogyan zajlott le ez a gyerekek üdültetése Magyarország egyes régióiban.

Az alábbiakban az első világháborús hátországi mindennapok történetének kutatásához szeretnék hozzájárulni azáltal, hogy egyfajta történeti-néprajzi megközelítésben

- 3 Egy szóval sem említik a nyaralással kapcsolatos problémákat, pedig Vadnay is ír róluk, s a korbéli sajtóban is több ezzel kapcsolatos tudósítást olvashatunk. Erről a későbbiekben részletesen szölok.
- 4 „Az állam 4 millió koronáért szabványházakat, gazdasági épületeket terveztetett, téglavetőket állíttatott fel, s ennyit szánt az állatállomány beszerzésére, ill. a kártalanításra is. A Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Bizottság a szabványházak építésére, a gazdasági és a háztartási felszerelések beszerzésére indított gyűjtést, amelynek eredményeként 1918 márciusára 9,5 millió korona adomány gyűlt össze (Szijj–Ravasz 2000, 174. p.). A témát szlovákiai magyar vonatkozásban feldolgozó kézirat előkészületben (L. Juhász Ilona: *Adalékok a kárpáti falvak újjáépítése céljával meghirdetett országos akció történetéhez a mai Szlovákia területén*).
- 5 1917. június 15. Az 1913-ban létrejött Budapesti Gyermeküdülöhely Egyesület átalakulásával osztrák mintára megalakul az MSZDP irányítása alatt álló Magyarországi Munkások Gyermekbarát Egyesülete, mely gyermekvédelmi, kulturális, karitatív, gyermekegészségi és propagandatevékenységet folytatott. 1918-ban az egyesületet bízták meg a Károly király gyermeknyaraltatási akció lebonyolításával, melynek keretében 20 ezer gyermek utazhatott Abbáziába (Opatija), a tengerpartra. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/97-056/ch02.html> (letöltve 2014. január 26.)
- 6 http://mtdportal.extra.hu/ADATBANK/MAGYAR%20POLITIKAI%20LEXIKON/MPL_1_V.pdf 455. p. (letöltve 2014. január 26.)

a korabeli lapokban (*Rozsnyói Híradó, Sajó-Vidék, Gömöri Újság, Honti Lapok, Szepesi Lapok, Kassai Hírlap, Kassai Újság, Lévai Őrálló, Bars, Csallóközi Lapok, Komáromi Lapok, Komáromi Hírlap*) megjelent cikkek segítségével rekonstruálom, hogyan zajlott ez az országos méretű akció a mai Szlovákia magyarlakta régióiban a felhívástól az osztrák gyerekek visszautazásáig. Kitérek azonban a magyarországi gyerekek ausztriai tengerparti nyaralására is, s a rendelkezésemre álló adatok alapján összehasonlítom a magyarországi és osztrák gyerekek nyaralási körülményeit.

Hogy érzékeltessek, milyen nagy áldozatot követelt a lakosságtól a gyermeknyaraltatási akció, bevezetésképpen nagy vonalakban szükséges szót ejteni az akkori hátrországi gazdasági és szociális helyzetről, valamint arról is, hogy a lakosságnak milyen háborúval összefüggő célokra kellett adakoznia a háború kitörésétől 1918 nyaráig.

Már a háború első évében egyre gyorsabban szaporodtak a különféle célú adakozással kapcsolatos országos és helyi jellegű kezdeményezések, felhívások.⁷ A fronton harcoló katonák, valamint a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárva stb. megsegítésének céljából rendezett számtalan gyűjtőakción túl egyebek között német és osztrák példára Magyarországon is több helyen állítottak a „nemzeti áldozatkészség szobra” kategóriájába sorolható objektumokat, amelyeknek az volt lényege, hogy a bizonyos összeg fejében vásárolt szögekkel vagy lemezekkel beborítsák ezeket a fából készült objektumokat, az így befolyt adományokat aztán különféle jótékony célokra fordították (vö. L. Juhász 2010a, 26–44. p.; L. Juhász 2010b, 11–38. p.).

Az 1914–1915-ben az uzsoki harcok során nagy károkat szenvedett – több mint 100 Sáros (itt 15 települést teljesen leromboltak), Zemplén, Ung és Bereg megyei – falvak újjáépítése céljából 1915 tavaszán országos pénzgyűjtő akciót hirdetett meg az ennek szervezésével megbízott Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Országos Bizottság. Röviddel ez után, 1916 szeptemberétől az erdélyi menekültek megsegítésére gyűjtött az ország, illetve szállásolták el őket és fogadták be otthonaikba. A hadikölcsönök jegyzését ugyancsak szorgalmazták a lakosság körében, gyakran attól tették függővé a fronton harcoló férj szabadságolását, hogy a feleség jegyzett-e otthon hadikölcsönt.⁸

1918-ban az osztrák gyerekek magyarországi nyaraltatása idején a háború már negyedik éve zajlott. Ekkor már óriási gondot jelentett a lakosság élelmiszer-ellátása, hatalmas hiányok mutatkoztak az alapvető szükségleti cikkek beszerzésében is, szinte már mindenből hiány volt. A nyersanyaghiány miatt hadieszközök készítésére a háztartási fémeszközök összegyűjtésén túl már nagyon sok templom harangját is elszállítottak.

7 A jótékonyági akciókat összegző tanulmány kézírata előkészületben.

8 Mivel a hadiköltségek egyre súlyosabb terhet jelentettek, az állam a háborús kiadásokat finanszírozó állami értékpapírokat (hadikölcsönkötvényeket) bocsátott ki a hadiköltségek előteremtése. Összesen 8 alkalommal bocsátottak ki ilyen kötvényeket, a legelső 1914. november 12-én hirdették meg, a legutolsót éppen a Károly király gyermeknyaraltatási akció idején, 1918-ban. A lakosság lelkesedése már 1917-re teljesen eltűnt, így az államvezetés a Honvédséghez fordult, hogy a katonák körében szorgalmazza a kölcsön jegyzését. Mivel a katonák szabadságolását legtöbb esetben a hadikölcsön jegyzésétől tették függővé, a honvédek aránylag nagy összegben jegyezték (Szijj–Ravasz 2000, 241–242. p.).

ták, a nyolcadik hadikölcsönt éppen 1918 nyarán hirdették meg, s még folytathatnánk a sort. Az osztrák gyerekek egy olyan országba érkeztek, ahol szinte napirenden voltak a rekvirálások, a lakosság egy része alig jutott élelemhez, nem vagy csak nehezen lehetett alapvető szükségleti cikkeket (cipő, szappan, ruházat stb.) kapni – s még hosszan sorolhatnánk a mindennapi gondokat.

A gyermeknyaraltatási kezdeményezés hivatalosan azzal a céllal indult, hogy az alultáplált osztrák és magyar – elsősorban városi – gyermekeknek nyaralási lehetőséget biztosítsanak, hogy ez alatt az idő alatt felerősödjének: „a szegényebb néposztályoknak jobb táplálkozásra, friss levegőre, vidámabb életre s a háború miatt fokozottan rászoruló gyermekeik a vagyonosabb osztály költségén tengerparton, fenyvesvidéken, falvakban nyaraltassa, hogy testileg-lelkileg megerősödve, kibővült látókörrel, élénkebb szellemmel, fejlettebb alkalmazkodó képességgel szállhassanak szembe az élet további viszontagságaival. Ezt a mély szociálpolitikai eszmét királyunk egyúttal a nagypolitikai tervével egyesítette, hogy a gyermekeknek ilyen nyaraltatása cserében történjék a monarchia két részében: a magyar gyermekek az osztrák tengerparton, osztrákok magyar falvakban legyenek kölcsönösen egymás vendégei, ismerjék meg egymás nyelvét, szokását, életmódját, lelkületét, hazáját, hogy majdan felnőve, a gyermekkori kedves visszaemlékezések, a hála és szeretet érzelmi kapcsolai, minden közjogi formánál és mesterkedésnél szilárdabb szálakkal fűzzék őket egymáshoz: a közös érdekeket az érzelmek közösségével szentesítve” – foglalta össze 1927-ben megjelent beszámolójában Vadnay Tibor, a gyermeknyaraltatási akció magyarországi kormánybiztosa (Vadnay 1927, 148. p.). Az akció megvalósításával a *Kaiser Karl's Wohlfartswerke, Kinder auf's Land* (rövidítve *Karlswerk*) néven létrehozott új társadalmi szervezetet bízták meg, és ennek élére Ausztriában Hussarek és Spitzmüller bárót nevezték ki, Magyarországon pedig Vadnay kapta ezt a feladatot. (Vadnay 1927, 149. p.)

Eredetileg 100 000 osztrák gyerek magyarországi és 20 000 magyar gyerek ausztriai nyaraltatását tervezték. Hogy mi volt az oka a szembetűnő aránytalanságnak az osztrák gyerekek javára (a tervezett létszámuk ötszöröse volt a magyarokénak), arról a sajtóhírekben nem esett szó, Vadnay azonban a következőképpen indokolta beszámolójában: „A magyar gyerekek száma azért volt kisebb megállapítva az osztrákokénál, mert erre a célra csak a magyar társadalom köréből egybegyűlt adományokat lehetett fordítani, ez pedig jelentősen kisebb volt az osztrák gyűjtés eredményénél. Továbbá azért is, mert a mi gyermekeinket nem az olcsó családi elhelyezésben terveztük nyaraltatni, hanem penziókban, villákban, szállodákban és a részükre szükséges élelmiszereket készpénzben vásárolni. A »Karlswerk« feladata volt, hogy lakásukat és élelmezésüket biztosítsa. E téren azonban tevékenysége kezdettől fogva teljes csődöt mondott.” (Vadnay 1927, 156. p.)

A kormánybiztos az osztrák gyerekek elhelyezését kizárólag csak tiszta magyar és német nyelvterületre tervezte azzal az indoklással, hogy el akarta kerülni a nemzetiségi súrlódásokat.

Az osztrák gyerekek elhelyezését szinte az egész Magyarország területére tervezték, a nyaraltatásból kihagyott területeket a szállítási távolságokkal indokolták: „A szállítási távolságok miatt ebből is kihagytam a Királyhágón túli részeket. Ekként 39 vármegye jött figyelembe, valamivel nagyobb terület, mint a mai Csonka-Magyarország.” Vadnay összesen 1600 településre tervezett gyerekeket küldeni. „Ezekben a községekben a

főispánok útján fölkertem a helyi társadalom irányadó tényezőit: lelkészeket, tanítókat, birtokosokat, megyebizottsági tagokat és egyéb, az értelmiségi osztályhoz tartozókat – természetesen, sőt elsősorban nőket is –, hogy személyes összeköttetéseik, ismeret-segeik révén igyekezzenek kellő számú megbízható vendéglátó családokat megnyer-ni...” (Vadnay 1927, 151. p.)

A gyermeknyaraltatás a sajtóban

I. Osztrák gyerekek Magyarországon

Az alábbiakban a sajtóhírek alapján időrendi sorrendben követem nyomon, hogyan zaj-lott a nyaraltatási akció meghirdetésétől egészen a gyerekek hazautaztatásig a mai Szlovákia magyarlakta régióiban; ahol szükségesnek vélem, idézem Vadnay beszámó-lójából a vonatkozó részeket.

A mindennapi hatalmas gondokkal küzdő hátszágai lakosság felé az osztrák gye-rekek nyaraltatásának tervét a lapokban úgy igyekeztek tálni, hogy lehetőleg minél nagyobb mértékben hassanak a lakosság érzelmeire, hiszen tudatában voltak, hogy ismét nagy áldozatot kérnek tőlük, a szülők nagy része saját családját sem tudta meg-felelően ellátni.

A nyaraltatás tervét – néhány kivételtől eltekintve – általában a lapok első oldalán közölték, sokszor terjedelmes, pátosztól sem mentes cikkekben. A nyaraltatási akció ötletét Károly király jószágos és atyáskodó uralkodó jótéteményeként tálták, aki szíven viseli a gyerekek sorsát, ezért akar gondoskodni nyaraltatásukról is. Arról nem esett szó, hogy az egész akció elsődleges kedvezményezettjei osztrák gyerekek, amit a fen-tebb már említett arány (100 000 osztrák és 20 000 magyar) is bizonyít. A Lévai Órá-lóban is cserenyaraltatásként mutatják be az akciót, s a tervezett gyerekszámot nem említve, az alábbi sorokkal vezették be a az üdültetés tervét:

A világháború borzalmas veszteségei újra és újra az egyedül enyhet és vigaszt adó remé-nyekre, a jövő nemzedékek zsenge korú sarjadékaira, az annyit nélkülöző gyermekekre irányítják a figyelmet. A kor szavát megértő nagy fejedelmünk is onnan várja az elpusztult erőknek regenerációját, ahonnan minden bajunknak orvoslását reméljük: a testben és lélekben egyaránt erősebb és öntudatosabb utódoktól. Ennél magasabban szárnyaló – mélyebben ható és mélyebb szántó feladata nem lehet – uralkodóknak és alattva-lóknak egyaránt. Mély bölcsesség és fenkölt gondolkodás jellemzi a koronás főt, aki lel-kének mélyéből felszállt gyöngyként nyújtja át népeinek a társadalmi erőkészletek fel-használásával megvalósítandó csere-gyermek nyaraltatást.

(...) Semmi kétségünk aziránt, hogy jószágos lelkű, gyermekszerető népünk, ha a jól megválasztott bizalmi személyek a kölcsönös gyermeknyaraltatásnak nagy horderejét vele gondosan megértetik és rámutatnak arra, hogy Ő Felségének ez a nemes gondolata több tízezer magyar gyermeket is hozzájuttat az ausztriai tengerparton és fenyves vidé-keken való nyaraláshoz, ha tudatba vésik azokat az előnyöket, azt a testet erősítő, lelket üdítő befolyást, melyet a fejlődő szervezetre azon körülmény gyakorol, hogy a gyermeket megszokott életrendjéből időnként kiveszik stb., az ügynek magasztosságához méltó és megértő lelkesedéssel követi a legmagasabb helyről érkező hívószót és tömegesen jelentkeznek a testvérállam jóérzésű emberpalántáinak egy szebb s boldogabb jövő elő-

készítéséhez szükséges megerősítésére. Kilátás van egyébként arra is, hogy vármegyénk tehetősebb egyházi és világi előkelőségei csoportosan fogják a gyermekek nyaraltatását elvállalni és így a különböző társadalmi osztályoknak összehangzó áldozatkésztségét mozdítja meg a béke és emberszeretet nagy királyának gyönyörű emberi gondolata.⁹

A Gömöri Újságból tudomást szerezhettünk azonban az egy évvel korábban már megvalósult gyermeknyaraltatási akcióról is: 1917-ben már nyaraltak németországi és osztrák gyerekek Magyarország területén. Az 1918-ban IV. Károly által meghirdetett akció tehát nem volt előzmény nélküli.

Már az elmúlt év nyarán ismerte meg a külföld, hogy mire képes a vendégszeretet, az ifjúság iránti lelkesedés és áldozatkésztség, amidőn igen jelentékeny számban érkeztek hozzánk német birodalmi és osztrák fiúk és leányok hat heti nyaralásra.

(...) Hogy ne üdvözöltük volna szívesen a német gyermekeket, hiszen valamennyien át vagyunk hatva annak igazságától, hogy minden nemzet jövőjét a gyermekvilága képezi, a gyermekszeretet pedig mindnyájunk kebelében él: szegényben és gazdagban, pórban és nemesben, hatalmasban és gyengében egyaránt. E legendás gyermekszeretetről a múlt évben győződött meg a külföld, s még jobban meg fog győződni az idén, amidőn közel 100 000 ausztriai gyermek élvezi majd nálunk iskolai nagyszünetjét.

Az ifjúsági tanulmányutaknak messze, távoli országokba, nemcsak étikai és erkölcsi becsük van, de kulturális és pedagógiai szempontból is igen magasra értékelhetők, s most, hogy már másodjában vagyunk részesei, hogy idegen nemzetek gyermekei jönnek hozzánk, turistaszákkal, kodákkal, rajztömbbel és naplókka, de egyben a mi gyermekeink közül is sokan rándulnak a tenger mellékre, fölötte érdemes, hogy mi is elmélkedjünk kissé róluk, annál is inkább, mert a régi tapasztalat igazolja, hogy azoknak az eszméknek, melyek az életben győzedelmeskedni akarnak, útjokat az iskolán keresztül kell venniük.¹⁰

A korbeli sajtóban elvéve magyar gyerekek országon belüli nyaralásával kapcsolatos utalásokat és híreket is találni. A Kassai Hírlapban egy 1917-ben megjelent felhívásban 2000 budapesti gyerek elhelyezését kérték a lakosságtól:

A m. kir. belügyminiszter Budapestről és környékéről 2000 üdülésre szoruló 5-15 éves korú proletár gyermeket kíván elhelyezni augusztus havában vidéki családokhoz. Ezzel is enyhíteni óhajt a háború okozta nyomorúságon és lehetővé kívánja tenni, hogy ily módon egészségüket, fejlődésüket, esetleg egész életre kihatóan biztosítsa. A gyermekeknek értéke a mai viszonyok között sokszorosan nagyobb és még sokkalta fontosabb az, hogy erőteljes, egészséges, munkabíró és munkás generáció nőhessen fel. Eléggé nem méltányolható tehát a belügyminiszter intenciója, melyet városunk közönségének is, mely

⁹ Károly király gyermek-nyaraltatása. Lévai Órálló, 1918. május 2. 1. p.

¹⁰ A magyar nép szíve. Gömöri Újság, 1918. július 7. 2. p. Lásd még: Ausztriai gyerekek magyarországi nyaraltatása I-II. rész, Gömöri Újság, 1918. május 12. 1. p., valamint május 19. 1. p.

*gyermekvédelmi mozgalmakban mindig példaadó módon vette ki részét, felkarolni, támogatni kell.*¹¹

Az 1918-as Károly Király Nyaraltatási Akció sikere érdekében a lakosság lelkesítése céljából egyebek közt idézték *Német diákok tanulmányútja Magyarországon* címmel a Prágában megjelenő *Tanítóképző* című folyóiratban (az év, a lapszám és az oldalszáma rá történő hivatkozás nélkül) közzétett, az 1917-ben megvalósult magyarországi nyaralásról szóló beszámolót is, amelyben egyebek közt ez állt:

*(...) Végezetül még azt kell felemlítenünk, hogy az idegen Magyarországon mindegyütt a legbarátságosabb fogadtatásban részesül. A vendégszeretet egyik legnemesebb vonása a magyar jellemnek, s úgy a gazdagoktól, mint a szegényektől egyenlő szeretetreméltósággal gyakoroltatik, mint valami önként értetődő dolog...*¹²

Több lapban is hivatkoztak a magyar legendás vitézségére, a magyaros vendégszeretre és a magyarok nagy szívére, mint például a *Gömöri Újság*ban megjelent, pátoszszal teli propagandisztikus cikkben is:

*A nagy világháború történetének kétségkívül egyik legszebb napja lesz az, mely a magyar nép áldott jó szívét fogja ecsetelni. A külföldi írók és lapok most már nem arról zengedeznek, hogy mily vitézül és elszántan harcolnak a magyarok, hogy dalolva futnak a honvédek rohamra, hanem a magyar nép nagy arany szívét csodálják és magasztalják....*¹³

A lapok zömében már a tavaszi hónapokban megjelent az 1918-as nyaraltatással kapcsolatos első felhívás, amelyet általában módosított szöveggel később is közöltek. A *Honti Lapokban* közölt felhívásban (valószínűleg pedagógiai célzattal) azt is megemlégtették, hogy IV. Károly két saját, Bécshez közeli kastélyát is felajánlotta a nyaraltatás céljára. Felhívták továbbá a főpapok és a főurak figyelmét is arra, hogy kövessék a király példáját:

11 A felhívás ekképpen folytatódik: „Ez úton kéri fel a város tanácsa Kassa város gyermekkedvelő és hazafias közönségét, hogy ilyen üdülésre szoruló gyermeket augusztus hónapra családjukba fogadjanak, s tegyék lehetővé, hogy ezek megerősödve, egészségüket helyreállítva térhessenek vissza a szülői házhoz. Aki a gyermeket családjába szeretettel fogadja, istápolja, megerősíti, a hazának tesz szolgálatot s a haza háláját érdemeli ki. Minden egyes gyermek után az állam egy hónapra 25 koronát térít meg, az Országos Közélelmezési Hivatal pedig a gyermekek érkezésével egyidejűleg intézkedik arról, hogy liszt, cukor stb. számukra beszerezhető legyen. Azon gyermeknevelő családok, kik ebben a nemes, hazafias munkában részt ohajtanak venni, forduljanak e hó 15-ig az állami gyermekmenhely igazgatójához, dr. Máthé Gábor igazgató főorvoshoz. (Sándor utca 9. sz.) ki ezen mentési akció vezetésével meg van bízva és aki délelőtt 11 órától 1 óráig ez ügyben készségesen adja meg a kívánt felvilágosítást. Budapesti munkásgyermekek Kassán. Kétezer jön augusztusban. Kik fogadják őket? *Kassai Hírlap*, 1917. július 12. 3. p.

12 *Kassai Hírlap*, 1917. július 12. 3. p.

13 A magyar nép szíve. *Gömöri Újság*, 1918. július 7. 1–2. p.

A királyi gondolat és az apai érzés összeölekezéséből nemes eszme született: nyaralni kell küldeni a szegény gyermekeket. Így akarta ezt Károly, a magyarok királya, a legjobb apa a kettős monarchiában. Királyi szív kell hozzá, megérezni a gyermekek szomorúságát és királyi akarat, segíteni rajtuk. Károly királyban megvan mind a kettő, az ő nemes szándéka eredményezte, hogy anyagi eszközökkel máris bőven rendelkezik az az akció, mely a „Károly király gyermeknyaraltatása” címet viseli. Az akciót Magyarországon a miniszterelnök vezeti, gyakorlati végrehajtója Vadnay Tibor miniszteri tanácsos. A király maga az osztrák főváros közelében két kastélyát ajánlotta föl a nyaralásra a szegény gyermekeknek és személyesen fordult fölhívással a főpapokhoz és főurakhoz, hogy kövessék a fejedelmi példát.¹⁴

A későbbiekben azonban egyetlen hírben sem említik, hogy melyek voltak a király által felajánlott kastélyok és egyáltalán nyaraltak-e ott gyerekek.¹⁵ Fontos megemlíteni, hogy a szlovákok által lakott északabbi vidékeken megjelent lapokból sem hiányoztak a lelkes és bizakodó hangnemben megfogalmazott felhívások. A Turóc vármegyében megjelent *Északmagyarország* c. lapban közzétett szöveg például különösen nagy pátoszszal íródott:

Ifjú királyunk kezdeményezésére egy új, a jövő nemzedék életére nézve nagy horderejű mozgalom keletkezett a monarchiában. Nyaralni mennek a gyermekek. Az iskolapadok sápadt és vézna kis lakói seregesen húzódnak idegen, még eddig nem látott vidékek felé, ahol a tenger morajlik, a fenyvesek zúgnak, magas bércek tetején nyáron át is vakítóan szikrázik a hó, ahol a mese is másképpen hangzik s mások talán maguk az emberek is. S jönnek a helyükbe éppen olyan csenevész, árva kis jószágok. Mindössze talán kékebb a szemük és szőkébb a hajuk.

Jönnek és mennek. Felpántlikázott, hosszú vonatok viszik és hozzák őket, mint még nem is olyan régen az apáikat vitték és hozták, apáikat, akik már megértették egymást és együtt küzdenek hazájukért s azért a koronás főért, aki jóságosan vigyázz erre a nyüzsgő gyerekhadra s azt akarja, hogy vézna csontjaikat vastag izmok sok-sok csomója fonja körül és sápadt orcáikon az egészség piros rózsái viruljanak.

Ebből a mozgalomból ki kell vennie a részét Turóc vármegye társadalmának is. A terv gyönyörű s bár útjában sok az akadály, bízunk benne, hogy az illetékes körök fáradozásának teljes siker lesz a gyümölcse – bízunk benne, hogy az a szép álom, amit Szent István koronájának viselője az emberi nyomorúság láttán olyan meghatóan álmódott meg, Turóc vármegye területén a maga teljességében valóra válik.¹⁶

Szervezési nehézségek

Az osztrák gyerekek nyaraltatásával kapcsolatban megjelent lelkesítő, szóvirágos felhívások azonban nem érték el a várt eredményt, ami a fentebb már ecsetelt megélheté-

14 A király a szegény gyermekekért. *Honti Lapok*, 1918. április 6. 2. p.

15 Feltételezhetjük ugyanis, amennyiben IV. Károly valamelyik kastélyában magyarországi gyerekek nyaraltak volna, a propaganda érdekében az újságok bizonyára a címlapon számoltak volna be róla.

16 Gyermekek nyaralása. *Északmagyarország*, 1918. június 2. 1. p.

si gondok ismeretében teljesen érthető volt. Vadnay beszámolójában egyebek közt felpanaszolta, milyen sokat ártott az akciónak, hogy a meghirdetését követő időszakban hatalomra került új Wekerle-kormány több tagja is helytelenítette a gyermeknyaraltatás tervét. Ennek ellenére azonban – mivel a fővédnök az uralkodó volt – nem merték beszüntetni, s nyíltan sem léptek fel ellene. Külön kihangsúlyozta azonban, hogy a katonaság feltétel nélkül támogatta és segítette az akciót. (Vadnay 1927, 152. p.)

A lapokban megjelent hírek alapján nagyon úgy tűnik, hogy a lakosság is sokkal elutasítóbb volt, mint ahogyan azt a korabeli hivatalos propaganda és Vadnay beszámolója is sugallta. Sokat elárul az is, hogy a háborús cenzúra ellenére aránylag sok kritikus hangvételű írás is megjelent. A *Szepesi Lapok*ban például teljes terjedelmében közöltek egy gyermeknyaraltatás-ellenes levelet. A levél szerzője dr. Kélei Tibor képviselő volt, aki nagyon kritikusan fogalmazott:

...Meg vagyok győződve, hogy a szepesmegyei társadalom nem fog csillogó frázisoknak jóhiszemű áldozatául esni és saját jól felfogott érdeke ellen cselekedni, hanem egyértelműen állást fog foglalni az ellen, hogy ez az akció a mi megyénkire is kiterjesztessék. Elsősorban elvárhatjuk ezt a megyei társadalmunk hivatott vezetőitől, hogy ők az illetékes tényezőket e tárgyban az itteni helyzet feltárásával és érdekeink szem előtt tartásával világossítsák fel...¹⁷

A levélírónak a magyar gyermekek nyaraltatásával kapcsolatos megérzései – amire a tanulmány során mi is kitérünk még – később sajnos, beigazolódtak:

Úgy járnánk a gyermeknyaraltatással, mint az élelmiszer és iparcikkek cseréjével, – mi kénytelenek vagyunk élelmiszert adni Ausztriának, de onnan iparcikket egyáltalán nem, vagy képtelen uzsora áron kapunk. Az osztrák gyerekek ide jönnek majd jóllakni, a mieink majd odaát még jobban megtanulnak koplalni.¹⁸

A felhívás megjelenése után a *Komáromi Hírlap* szerzője a nyaraltatással kapcsolatban több gyakorlati problémára is rámutatott:

...a vezetőség figyelmét két körülményre óhajtánók felhívni az akció sikere érdekében. Az egyik az, hogy Ausztria most megtiltotta a gyógyszereknek Magyarországra való szállítását. Miután pedig ennyi gyermek között a betegség elkerülhetetlen, jó volna előre gondoskodni arról, hogy e gyógyszerekben hiány ne legyen.¹⁹

A másik körülmény a rekvirálás. A magyar nép készséggel adja oda a fölöslegét a rekvirálóknak, mert tudja, hogy evvel a hadi érdekeket szolgálja. Ám ha odaadja fölöslegét, miből fogja vendégeit ellátni? Ausztriával kellene tehát megállapodásra jutni, hogy megfelelő mennyiségű élelmiszert is küldjön a gyermekeivel, mi is küldünk a mieinkkel, vagy

17 Beküldetett a gyermeknyaraltatási akció ellen. *Szepesi Lapok*, 1918. május 4. 1. p.

18 Beküldetett a gyermeknyaraltatási akció ellen. *Szepesi Lapok*, 1918. május 4. 1. p. A levél teljes terjedelmében lásd a Mellékletben!

19 A későbbiek a szerzőt igazolták, nagyon sok gyerek betegedett meg a nyaralás során, és halálesetek is voltak. Ebben az időben különösen sok áldozatot követelt a spanyolnáthajárvány.

*pedig a közéleti hívtalnak kell a vendéglátók részére megfelelő élelemről gondoskodni. Ha a két kérdés megoldást nyer, az akció sikerét kellően biztosítva látjuk, s a kitűzött célt elérhetjük...*²⁰

Az akció végrehajtásával megbízott Vadnay utasításra a járási előljáróságokon bizottságokat hoztak létre, amelyek feladata volt a gyakorlati megvalósítás az adott helyen, biztosítaniuk kellett az osztrák gyermekek elhelyezését, fogadását, ellátását, valamint felügyelniük kellett, hogy minden zökkenőmentesen menjen végbe a nyaralók érkezésétől egészen a visszautazásukig. A nyaraltatási bizottságok részére a Vadnay által kiküldött hivatalos listán kellett beküldeni az osztrák gyerekeket befogadó családok adatait és a nyaraltatás idejére befogadott osztrák gyerekek számát. A nyomtatványok fejléce alá az alábbi propaganda-szöveget nyomtatták: „Azoknak a nemesszívű vendéglátó családoknak, akik Szeretett Urunk Királyunk, a béke apostola, dolgos ember megbecsülje, a gyermekek legfőbb pártfogója iránt viseltetett alattvalói hűségéből, valamint a velünk vállalt küzdő szövetséges bajtársaink iránt érzett barátságból a magyar gyermekek külföldi nyaralásának elősegítése végett elvállalták, hogy az idei nyáron 6 hétre hattól tizenkét éves vendég-gyermekeket vesznek magukhoz, őket jó szívvel látják és magyar vendégszeretettel és magyar tisztességtudattal igyekeznek velük úgy bánni, hogy a magyar emberről, a magyar hazáról a legjobb emléket vigyék magukkal. A vendéglátás fejében minden gyermek után hat hétre 60 koronát kapnak.”²¹

A lapokban megjelent hírek általában arról tanúskodnak, hogy a befogadó családok megnyerése, a gyerekek szálláshelyének biztosítása egyáltalán nem volt probléma nélküli, a lakosság érthető okokból nem kapkodott a gyerekekért. Maguk a nyaraltatási bizottsági tagok, a városi és községi előljárók, valamint a tehetősebbek sem jártak elől példával, nem vállaltak gyerekeket, annak ellenére, hogy több felhívásban is utaltak rá, hogy tehetősebb „előkelőségek” el fogják vállalni a gyerekek nyaraltatását, mint például Léván is:

*(...) Kiltás van egyébként arra is, hogy vármegyéink tehetősebb egyházi és világi előkelőségei csoportosan fogják a gyermekek nyaraltatását elvállalni és így a különböző társadalmi osztályoknak összehangzó áldozatkészségét mozdítja meg a béke és emberszeretet nagy királyának gyönyörű emberi gondolata.*²²

A lakosságot az sem ösztönözte különösebben, hogy a gyerekek és kísérőik ellátására a belügyminisztérium egy bizonyos pénzösszeg kifizetését is megígérte a befogadó családoknak. A nyaraltatási bizottság kénytelen volt erélyesebb és direkter lépéseket tenni az akció előrelendítése érdekében, maga a megyei főispán jelölt ki felelős személyeket a nyaraltatási tervben szereplő községekben a befogadó családok biztosítására. Az ezzel kapcsolatban megjelent híreknek köszönhetően megtudható, mely településeknek kellett nyaraló gyerekeket befogadniuk, mint pl. a Lévai járásban:

20 Gyermekek nyaralása. *Komáromi Hírlap*, 1918. május 12. 1–2. p.

21 www.szolarchiv.hu/id-345-junius.html (letöltve 2014. január 12.)

22 Károly király gyermek-nyaraltatása. *Lévai Órálló*, 1918. május 2. 1. p.

Ezek a német nyelvű gyermekek 6–12 évesek lesznek, nem és valláskülönbség nélkül. A nyaralás július 15 és augusztus 1–10 között kezdődik és hat hétig tart. Minden gyermek után heti 10 K-át összesen tehát 60 K-át fizet a kormánybiztos, a gyermekekkel érkező felügyelőnőkért heti 30 (összesen 180) korona jár az eltartó családnak. Egy-egy családhoz legalább két gyermeket helyeznek el. A megbízható és önként vállalkozó családhoz legalább két gyermeket helyeznek el. A megbízható önként vállalkozó családokat a vármegyei főispán által felkért bizalmi személyek toborozzák, a jelentkezőket névjegyzékbe veszik és munkájuknak eredményét időnkint a gyermekmenhely igazgatóságával közlik. Ezen névjegyzékek összeállításának végső határideje június hó 1 napja. Eddig a főispán a nagy szociális és humanitárius fontosságú, amellet politikai szempontból is kiszámíthatatlan értékű munkának megindítására és vezetésére a következő bizalmi személyeket kérte fel: Zselizen grf. Coudenhove Kunónét, Schöpflin Róbertet, Szedlacsek Jánost és Pásztor Eleket. Csatán Rózenberg Károlynét, Brányik Terézt és Bajnok Jánost. Oroszán: Hartmann Károlynét, Ádám Ágoston és Závodszy Samut. Garamdamásdon: Juhász Józsefet és Vellner Lőrinczet, Nagysallóban: Tonheiser Mihályt, Juhász Pált, Felchtinger Sándornét és dr. Dudich Endrét. Alsószeccsén: Novotny Ödönnét, Patay Károlyt és Székely Bélát. Verebélyen: dr. Oravec Kálmánnét, Weindarhoffer Idát, Kraffszky Józsefet és dr. Adler Gyulát.²³

A nyaraló gyerekek után beígért pénzösszeg ellenére is csak kevesen jelentkeztek, ezért a bizottságok kénytelenek voltak meghosszabbítani a határidőt, s egyben ígéretet tettek az alapvető élelmiszerek kiutalására is a nyaraló gyerekek után:

A közélémezési miniszter közli a főispánnal, hogy az osztrák gyermekek lisztkvótáját a vendéglátó családok részére az új termésből fogják fenntartani, s hogy a cukorral és zsírral való ellátás ügyében is folyamatban vannak a tárgyalások s kilátás van arra, hogy ez a kérdés is kedvező megoldást fog nyerni.

A gyermeknyaraltatás kormánybiztosa a vendéglátó családok gyűjtéseinek határidejét június hó 15-ig meghosszabbította. Felkéri a főispán mindazokat, akik a gyűjtőíveket eredménytelenül visszaküldték, de azt hiszik, hogy a közélémezési minisztertől kapott garanciák után a gyűjtés kedvezőbb kilátások mellett volna megkísérélhető, hogy forduljanak hozzá gyűjtőíveikért.²⁴

Több lapban megjelent sajtóhír is beszámolt róla, hogy a nehéz gazdasági helyzet ismeretében a nyaraltatásért felelős bizottságok tagjai maguk is aggódtak az élelmiszerek kiutalása miatt:

Azután a tárgyalás folyamán több oldalról aggodalom merült fel az iránt, vajjon a kormány fogé kiutalni a gyermekek után természetben lisztet, zsírt és cukrot, elnöklő főispán felolvasta az e tárgyban hozzá intézett sürgönyöket, hogy az élelmészeti biztos már a gyermekek megérkezése előtt, természetben ki fogja utalni a gyermekeket tartó családok részére a zsírt, cukrot és lisztet. Ez a kijelentés nagy megnyugtatót okozott.

23 Károly király gyermek-nyaraltatása. Lévai Őrálló, 1918. május 2. 1. p.

24 Károly király gyermeknyaraltatása. Komáromi Hírlap, 1918. június 2. 5. p.

Majd hosszabb eszmecsere után kialakult az a vélemény is, hogy a takarót s egyéb háztartáshoz szükséges ágyneműt a közönség kölcsön útján igyekezzék előteremteni, egyes családok pedig a sajátjokat adják által...²⁵

A kormány által gyerekenként beígért élelmiszer-járadék ellenére sem jelentkezett elegendő család a gyerekek befogadására, s a hírekből úgy tűnik, a tehetősebb réteg továbbra sem járt elől példával. A jelentkezők között elsősorban szegényebb családok voltak, akik a nyaraló gyerekekkel együtt beígért élelmiszer és más juttatások reményében vállalták volna fel az elszállásolással járó terhet, abban bízva, hogy ezáltal saját gyerekeiknek is jut valami. Sok esetben olyan – elsősorban városi – szegény család is volt ezek között, amelyekben még betegek is voltak, s egyáltalán nem rendelkeztek megfelelő körülményekkel a gyerekek befogadására. Kassán is az ilyen családok voltak túlsúlyban:

(...) A családi elhelyezéseket illetően nagyon kevés jobb család vállalt el egy-egy vendéggyereket. Kizárólag nagyon szegénysorsú külvárosi családok vállalták el, talán a 20 K heti ellátási pénz és a természetben kiutalandó liszt, cukor és szappan ellenében.

Tény, hogy ezeknél a családoknál az elhelyezendő gyermekek megfelelő és kívánatos ellátása nem látszik biztosítottnak. A jelenlévő tisztí főorvos és Horváth Béla dr. tisztí főispán ráismert az ellátást vállalt családoknál olyanokra, ahol az asszony beteg, vagy a lakásviszonyok egyáltalában nem kielégítendőek...²⁶

Mivel a befogadó családok száma több helyen is sokkal alacsonyabb lett a tervezettnél – elsősorban városokban, ahol erre lehetőség adódott –, kénytelenek voltak a csoportos elhelyezésben gondolkodni, s különféle – elsősorban oktatási – intézményekhez kötődő szálláshelyeket biztosítani, mint például Kassán is. Ebben a városban ráadásul a Károly Király Gyermeknyaraltatási Akció keretében érkező gyerekeken túl máshonnan érkezett nyaraló gyerekekről is gondoskodni kellett:

Dr. Máthé Gábor mindent elkövetett, hogy a csoportos elhelyezés sikerüljön. Érintkezésbe lépett az összes intézetek, iskolák, internátusok igazgatóival és vezetőivel, de eredménytelenül. Arra a felszólításra, hogy egy módosabb, vagy jobb körülmények között élő család vegyen egy-egy gyermeket magához, szintén alig akadt jelentkező. A hatóságok egyáltalán nem támogatják az ügyet és nem segítették elő az akció sikerét, ami érthető is, mert hisz városunkban 2–3 ilyen akció helyez el nyaraló gyerekeket és középiskolai hallgatókat, akik lisztet, cukrot, szappant ugyan hoznak magukkal, de például zsírról nekünk kell gondoskodnunk és ilyen arányú vendégfogadtatásra a mi városunk – fájdalom – nincs berendezkedve.²⁷

25 Károly király gyermek-nyaraltatása. Lévai Őrálló, 1918. június 6. 1. p.

26 Kassai Újság, 1918. július 27. 2. p.

27 Az osztrák gyermekek elhelyezése. A Károly király gyermeknyaraltatási akció folyamatban. Kassai Hírlap, 1918. július 27. 2. p.

A beszámolóban nyíltan beismerik a tervezett akció megvalósításának addigi kudarcát, ezért a nagyobb propaganda kifejtése érdekében egy öttagú bizottságot jelöltek ki:

Ha nem tudjuk azonban kellőképp elhelyezni és ellátni az érkező gyerekeket, akkor ne habozunk ezt beismerni és elejét venni egy olyan fiasónak, amelynek a bekövetkezése ilyen körülmények közt holtbizonyos. A tejfel-mézettel folyó kánaán csak az osztrákok fantáziájában él. Mi szegények vagyunk, és hogy milyen szegények, azt csak ilyenkor látjuk, amikor nincs szívünk elhelyezni idegen gyermekeket oda, ahol a mi árva gyermekeinket látjuk el.

Öt tagú bizottságot küldenek ki Varga Kálmán, Tost Barna, Dancsházy Gusztáv, dr. Nagy Géza és Bárdossy Eugénia személyében, akik nagyobb propaganda kifejtésével helyesebb útra remélik vinni az akció sikerét.²⁸

A fenti példák ellentmondanak a kormánybiztos beszámolójában leírtaknak, miszerint az ország különböző területeiről június végéig beérkezett kimutatások alapján 1600 településről 60 000 család kötelezte el magát 100 000 osztrák személy (95 000 gyerek és 500 felnőtt kísérő) nyaraltatásának biztosítására. (Vadnay 1927, 152. p.)

Egy későbbi, a nyaraló gyerekek Kassára érkezéséről szóló hírből egyértelműen kiderül, hogy a helyi bizottság fáradozása ellenére ebben a városban mégsem sikerült megoldani, hogy családokhoz kerüljenek a gyerekek, így elsősorban csoportosan helyezték el őket a különféle oktatási intézményekhez tartozó szálláshelyeken. Ebből, valamint több más hírből is fény derül arra, hogy a gyerekek ellátásának költségeit nem minden esetben a Károly Király Hadsegélyező Alap (amint azt Vadnay a beszámolójában leírta) fedezte, hanem elsősorban a Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Országos Bizottság, vagyis a lerombolt kárpáti falvak újjáépítésére, elsősorban a lakosság adakozásából összegyűjtött pénzből finanszírozták:

Folyó hó 4-én a hajnali budapesti személyvonattal 125 bécsi középiskolai növendék és 101 bécsi leány érkezett Kassára. A fiúk a községi közigazgatási tanfolyam internátusában, a leányok pedig a női gazdasági tanintézetben nyernek elhelyezést. Ellátásukról a háborúban feldúlt tűzhelyeket újjáépítő országos bizottság gondoskodik.²⁹

Az osztrák gyerekek fogadása és elhelyezése

A Magyarországra érkező osztrák gyerekek nyaralását – ahogy azt Vadnay kormánybiztos a beszámolójában is leírta – minden tekintetben alaposan előkészítette: „Részletes szabályokat is küldtem a kísérők részére, amelyben szabatosan megszabtam a tennivalókat a nyaralás minden legkisebb mozzanatára, kezdve a gyermekekkel való megismerkedésen, folytatva az utazáson, megérkezésen és végezve az itt tartózkodáson. A szabályzatban a nap minden órájára be volt osztva tennivalójuk a gyermekek foglalkoztatására, játékaikra, sétájára, fürdésére, napfürdőjére. Kitanítottam őket az elsőse-

²⁸ Uo.

²⁹ Itt vannak az osztrák nyaraló diákok. *Kassai Újság*, 1918. augusztus 8. 2. p.

gélyre, a pedagógiai és egészségügyi fölügyelet minden részletére, a lakossággal való érintkezésre, sőt e célból néhány, legszükségesebb magyar szó jegyzékét is mellékeltem.” (Vadnay 1927, 152–153. p.) A Vadnay által magyar nyelven kidolgozott szabályzatot egy kis füzet formájában – *Károly király gyermeknyaraltatása magyar területen lefolyó részének szabályai* – elküldték a nyaraltatási bizottságok tagjainak is (Vadnay 1918). Bár Vadnay nem említi, de a korabeli sajtóhírek tanúsága szerint a szabályzatot eljuttatták a nyaraló gyerekeket befogadó családokhoz is: „a gyermeknyaraltatás kormánybiztosa egy igen tanulságos utasítást adott ki, hogyan kell bánni a gyerekekkel. Ezt az utasítást osztrák gyerekeket elvállaló szülők saját gyermekeikkel szemben is haszonnal vehetik igénybe.”³⁰ Vadnay egyebek közt arra is megkérte a Karlsverket, hogy a német nyelven is elkészült szabályzatot taníttassa be az osztrák gyerekek kísé-
rőivel, erre azonban valószínűleg nem került sor, ugyanis Vadnay beszámolója szerint nagyon sok kivetnivaló volt ezek viselkedésében: „a kísérőknek fogalmuk nem volt a tennivalóikról, és nemcsak nemtörődömségükkel, hanem követelőzéseikkel is sok kellemetlenséget okoztak országszerte.” (Vadnay 1927, 153. p.). Ezzel szemben Vadnay elégedetten konstata-
lta, hogy az osztrák gyerekekkel kapcsolatos konkrét szervezési feladatokkal megbízott helyi nyaraltatási bizottságok jól végezték a munkájukat: „ez az újonnan alakított társadalmi szerv kitűnően működött. Lelkes tagjai a legnagyobb dicséretre érdemes buzgósággal és önzetlen, odaadó fáradozással elvégezték az ide-
küldött kísérők dolgát is, rendszeresen, lelkiismeretesen ellenőrizték a gyermekek elhelyezését, ellátását, szórakozásait, egész életmódjukat, és valósággal becsület-
beli kérdésüknek tekintették, hogy a vendéggyermekek nálunk jól érezzék magukat.” (Vadnay 1927, 153. p.)

Az üdülésre érkező gyerekek utaztatásának megkönnyítése szempontjából fontos volt, hogy a céltelepülések könnyen megközelíthetők legyenek: „csak azokat a községeket vettem számba, amelyek közvetlen közelében, gyalog könnyen elérhető vasúti vagy hajóállomás van...” (Vadnay 1927, 150. p.). Ezt a sajtóhírek is alátámasztják, a befogadó települések az általam kutatott területen is a vasúti pálya mentén találhatók. A kormánybiztos a helyi nyaraltatási bizottságok részére kiküldött körlevélben már azt is megírta, mely településeket vette tervbe az adott megyében. Ennek alapján a regionális lapban megjelent első hírekben általában már azt is közölték, mely telepü-
lésekre kívánnak gyerekeket küldeni. Így volt ez Bars megye esetében is:

...Úgy értesülünk, hogy a gyermeknyaraltatás kormánybiztosa az apostoli király legmagasabb kezdeményezéséből eredt és az Ő védnöksége alatt álló tervnek végrehajtása folyamán törvényhatóságunk területén a következő vasútiállomással bíró, nagyobb községekben szeretne legalább 25-25 német nyelvű ausztriai gyermeket nyaralás céljából elhelyezni: Csatán, Oroszkán, Garamdamásdon, Zselizen, Nagysallóban, Alsószecsén, Zsitvaújfaluban, és Verebélyen.³¹

Vadnay beszámolója szerint a nyaraló gyermekek egy külön előkészített, a vasúti szakemberekkel kidolgozott menetrend szerint érkeztek. Az 1918. július 25-től augusztus

30 Károly király gyermeknyaraltatása. *Komáromi Hírlap*, 1918. július 28. 6. p.

31 Károly király gyermeknyaraltatása. *Lévai Őrálló*, 1918. május 2. 1. p.

14-ig terjedő időszakban naponta 2–6 különvonatot indítottak. Összesen 70 ilyen különvonattal és 9 különhajóval oldották meg a 75 000 személy utaztatását (Vadnay 1927, 153. p.). Arra nem ad magyarázatot, hogy miért csökkent később az eredetileg tervezett 100 000-es létszám 25 000-el. A Karlswerk olyan helyekre is küldött gyerekeket, ahol betegség miatt nem fogadhatták be őket, holott a kormánybiztos időben értesítette az osztrákokat. Az sem volt ritkaság, hogy egy-egy községbe kevesebb vagy pedig több gyereket küldtek, mint amiben előzőleg megállapodtak, kísérőkből azonban mindenrovára többet küldtek. Az emiatt keletkezett káoszt a helyiek voltak kénytelenek hirtelenjében megoldani. (Vadnay 1927, 153–154. p.)

A helyiek a nehézségek és szervezési mulasztások ellenére is kénytelenek voltak biztosítani az osztrák gyermekek elhelyezését és ellátását, bár ekkor már közben tudomást szereztek a tengerparti üdülésre küldött magyarországi gyermekek mostoha sorsáról is. A Szepességben például – a sajtóban korábban megjelent tiltakozó levél ellenére³² – 1000 gyerek nyaralását kellett megoldani a helyieknek. A Szepesség a nyaraltatás szempontjából azért számított fontos régióknak, mivel ott a lakosság nagy része beszélt a német nyelvet, ami a vendéglátó családok és a gyerekek közti kommunikáció szempontjából nagyon fontos volt. Emiatt a szepességi gyermeknyaraltatást megkülönböztetett figyelemmel kísérték központi szinten is, ahogy erről a *Szepesi Lapok* budapesti munkatársa is beszámolt, Károly király budapesti audienciája során külön érdeklődött a szepességi helyzetről:

*A király legbehatóbban érdeklődött az iránt, hogy hol nyernek elhelyezést a gyerekek, az egyes vármegyékben és városokban hány család jelentkezett már. A kormánybiztos jelentésének megtétele során a felség külön érdeklődött az iránt is, hogy a Szepesség vendéglátó családjai minő érdeklődést tanúsítanak a királytól kiindult akció iránt és szemmeláthatólag jólesett a felségnek, mikor Vadnay kormánybiztos jelentette, hogy Szepesvármegyében az illetékes tényezők tevékenyen közreműködnek a mozgalom sikere érdekében és már eddig is számosan jelentették be, hogy szívesen látják vakációra a gyermekeket.*³³

Feltételezhetően az uralkodónak a szepességi helyzettel kapcsolatos érdeklődése ösztönözhetette, illetve kényszeríthette a nyaraltatás végrehajtásával megbízott személyeket a megyéből, mert a *Szepesi Lapok* két héttel később megjelent számában a családok toborzását illetően már az alábbi eredményekről számoltak be:

*A Károly király gyermeknyaraltatási akció a Szepességben szép eredménnyel folyik, eddig Szepesbélán 206, Késmárkon 120, Szepesszombatban 50, Felkán 7, Leibieon 8, Szepesváralján 25, Szepeshelyen 50, Toporcon 25, Lőcsén 84, Iglón 60, Szepesolasziban 100, Mateócon 15, Tátraalján 14, Prakfalván 25 és Máriahután 25 gyermek elhelyezése van tervbe véve. Az akció érdekében még folyik a munkálkodás, s remélhető, hogy 10000 német gyerek elhelyezése lesz biztosítva a Szepességbe.*³⁴

32 Beküldetett a gyermeknyaraltatási akció ellen. *Szepesi Lapok*, 1918. május 4. 1. p. A levél teljes terjedelmében lásd a Mellékletben!

33 A király érdeklődött a szepesi gyermeknyaraltatás iránt. Legmelegebb köszönetét küldi a vendéglátó családoknak. *Szepesi Lapok*, 1918. június 1. 1. p.

34 *Szepesi Lapok*, 1918. június 14. 4. p.

Az gyerekek fogadásával kapcsolatos külsőségekre nagy hangsúlyt fektettek az illetékesek. A nyaralókat a vonatnál a hivatalos fogadóbizottság várta. Néhány korabeli lapban megemlítték, hogy a nyaralókkal megtanították a Himnuszt, amelynek szövegét az alábbi formában kapták meg:

*Ischten áhld meg o modjort
Joh kedwel böschägel,
Njujtsch felehje wädö kort,
Ho küsd ellenschägel,
Bolschorsch okit rägen täp,
Horhs rah wig esstendöt,
Megbühnhödte mar eh näp
A multot s jöwendöth.³⁵*

A lapok egyébként sok beszámolóban is említést tettek róla, hogy különféle rendezvényeken és más alkalmakkal az osztrák gyerekek elénekelték a magyar himnuszt.

...Nagyon kellemes meglepetésben volt kedden délután részem, a helybeli áll. fiúiskolába láttam betódulni a német gyermekeket kísérő tanítójukkal és tanítónőikkel, kíváncsi voltam, hogy mit akarnak azok ottan. Egyszerre csak fölhangzanak a magyar Hymnus bűbajos akkordjai. Igazán elérékenyültem és fölötte meghatott, hogy a németek tanulják a magyar nemzeti imát...³⁶

A Komáromba érkező 42 gyereket³⁷ a befogadó családokon kívül a főispán és a polgármester is várta, s az érkező gyerekek orvosi vizsgálaton is átesetek:

Fogadtatásukra megjelent az állomáson Dezasse János gróf főispán, F. Szabó Géza polgármester és mindazok, akik vállalkoztak arra, hogy házukba fogadják a kis nyaralókat. Ez utóbbiak valósággal megrohanták a kis jövevényeket. Ez leánykát, amaz fiút, ez kisebbet, amaz nagyobbacsát választott, amint a saját gyermekéhez jobban illett.

Az elosztás nem mehetett ám olyan gyorsan, amint azt a szülők szerették volna, mert előbb a kis osztrákoknak orvosi vizíten kellett keresztül esniök. Gaál Zsigmond dr. megvizsgálta őket, s miután valamennyit egészségesnek találta, nekiültek a kis vendégek a tiszteletükre rendezett oszonnának. Kávét, kalácsot és húst kaptak, amit szemmel láthatóan jó étvágygal fogyasztottak el. Mikor láttak és ettek ők ilyet utoljára?

Ozsonna után megtörtént az elosztás, majd felcsatolták a hátizsákjaikat a gyerekek és boldogan beszélgetve, minden kérdésre szépen felelgetve megindultak befelé, kiki a maga új mamájával és testvérkéjével.³⁸

35 A király érdeklődött a szepesi gyermeknyaraltatás iránt. Legmelegebb köszönetét küldi a vendéglátó családoknak. *Szepesi Lapok*, 1918. június 1. 1. p.

36 Osztrák gyermekek Gömörben. *Gömöri Újság*, 1918. augusztus 18. 2. p. Lásd még: Hogyan nyaralnak Kassán az osztrák gyerekek? Készülődés a király születésnapjára. *Kassai Hírlap*, 1918. augusztus 13. 2. p.

37 Megjöttek az osztrák gyerekek. *Komáromi Lapok*, 1918. augusztus 10. 5. p.

38 Osztrák gyermekek érkezése. *Komáromi Hírlap*, 1918. augusztus 4. 3. p.

Komárom vármegyében a *Komáromi Hírlap* tanúsága szerint összesen 448 osztrák gyermek nyaralt.³⁹ Bars vármegyébe 963 osztrák gyermek érkezett, akik a korabeli tudósítás szerint a vonat ablakaiból magyar nemzetiszínű zászlókat lobogtatva éljelezték a rájuk váró küldöttséget, amely az állomáson a Rákóczi-indulóval fogadta őket:

Az osztrák gyermekeket szállító külön vonat, amely Párkányánától kezdve minden állomáson hosszabb ideig állt, hogy az egyes községekbe küldött gyermekek rendesen kiszállhassanak, – szerdán délelőtt 11 órakor érkezett Lévára. Amikor a vonat a pályaudvarra ért, a kis fiúk és leányok a kocsik ablakaiból magyar nemzetiszínű zászlócskákat lobogtatva zajos »Éljen«-kiáltásokkal üdvözölték az őket váró küldöttséget, amelyben a várost a főjegyző, dr. Horváth Gyula rendőrkapitány, Bilczek József kapitány és dr. Gergely Fülöp városi tisztifőorvos képviselték. A helyi bizottság tagjai közül ott voltak: Kherndl Jánosné, Rudnyánszky Olga, Bándy Endre, Deák Adolf, Jaross Ferenc. A lévai uradalom részéről megjelentek: Árvay József, Koczab Frigyes és Offermann Ágoston. A vonattal érkezett meg Harkányi Gyula járási főszolgabíró is, aki Kéméndig utazott le ez érkezőkért.

A zenekar a Rákóczi-indulóval fogadta a többnyire sápadt arcú kis vendégeket és a velük jött két felügyelőnőt.⁴⁰

A lévai állomásra érkezett gyerekek közül 30-at helyeztek el Léván, 25-öt külön kocsikkal szállítottak Vámosladányba, a többi pedig rövidesen különvonat vitte tovább a környékbeli vasút mentén fekvő falvakba:

A gyermekek közül 12 leánykát Lászlólművére vittek, 12 fiú a Széchenyi-utcának 9 számú házában, 4 pedig a Stefánia-árvaházban kapott helyet, két leánykát magánosok vettek családjukba. Léván még 25 gyermek szállt le a vonatról, akik azonnal kocsikon mentek ki Vámosladányba. Az állomásról omnibusz vitte a városba az élénken csevegő apróságokat. Helyükre érve és megmosakodva tejet és finom kalácsot kaptak. Léváig hozta a vonat azokat az osztrák gyermekeket is, akik Kálnára, Garamlőkre, vagyis a surányi vasúti vonal mentén fekvő községekbe voltak irányítva. Ezeket rövid idő múlva külön vonat vitte tovább. – Hisszük, hogy vármegyénk lakossága még a mai nehéz viszonyok között is a magyarnak világszerte ismert vendégszeretetét fogja gyakorolni a kis vendégek iránt, hogy azok a nálunk eltöltött hat hét után kedves emlékeket vigyenek tőlünk hazájukba.⁴¹

A *Csallóközi Lapok*ban megjelent hír szerint összesen 329 osztrák gyerek nyaralt a Csallóközben, ebből 114 Dunaszerdahelyen.⁴² A gyerekek Dunaszerdahelyre érkezésé-

39 Károly király gyermeknyaraltatása. *Komáromi Hírlap*, 1918. július 28. 6. p.

40 Osztrák gyermekek Léván. *Bars*, 1918. augusztus 11. 2. p.

41 Uo.

42 A többi gyerek a következő településekre került: Diósfőrgépatony 50, Egyházzelle 50, Nemesabony 30, Várkony 30, Vásárút 30, Alsónyárasd 25. A kimutatás kapcsán felsorolják, ki mindenki segített befogadó családokat biztosítani az egyes községekben: „Ezen nemes akcióban a járási hatóságokon kívül érdemeket szereztek a következő bizalmi férfiak: Dunaszerdahely: Marcell Mihály, Dr. Uhrovics Vendel és Vázsonyi József esperes, Diósfőrgépatony Topa József ref. lelkes, Egyházzelle Miklós Imre plébános, Várkony Huszár Gyula plébános, Alsónyárasd Jókay Miklós számtartó és dr. Hegyi Jenő plébános, Vásárút Tölgyes Jenő plébános.” Károly király gyermek nyaraltatása. *Csallóközi Lapok*, 1918. június 26. 2. p.

ről tudósító rövid hír szerzője említést tett a tengerhez nyaralásra küldött magyar gyerekek kedvezőtlen fogadtatásáról is:

Őfelsége Károly király gyermeknyaraltatása tárgyában – Dunaszerdahelyre is jut 114 osztrák gyermek, melyek f. hó 8-án d. u. 2 órakor érkeznek meg és a községhezán fog-nak a családok közt szétosztatni. Dacára, hogy magyar gyermekeinket a tengerparton az osztrák testvérek nem valami nagyon szépen kezelik, mi magyarok tartsuk meg azt a régi közmondást, hogy aki megdob kővel, dob vissza kenyérrrel.⁴³

A gyerekek Gömör megyébe érkezéséről lelkes beszámoló jelent meg, ebben pontosan közölték azt is, összesen hányan érkeztek és mely településeken helyezték el őket. Az érkezéskor a gyerekek virágcsokrot is átnyújtottak vendéglátóiknak és énekeltek is nekik:

Gömörvármegyébe összesen 437 gyermek lett elhelyezve. Ezekből Rimaszombatban van 94, Rimatamásfalván (a Rimaszombat és Vidéke Jótékony nőegylet háztartási iskolájában 59) 61, Gömörsíden 25, Ajnácskőn 22, Málén 25, Sajógömörön 44, Berzétén 30, Rozsnyón 40, Osgyánban 25, Serkén 30, Simonyiban 36 és Sajószentkirályon 5. A községekben is mindenütt igazi magyar vendégszeretettel, lelkesedéssel és zászlókkal fogadták a vendég-gyermekeket.

Rimaszombatba szombaton az esti vonattal érkeztek a német gyermekek kísérelőkkel. Az indóháznál nagyszámú úri közönség gyűlt egybe, hogy minél melegebben üdvözölje az érkezőket. A vonat pontos időben robogott be és felharsant a német gyermekek üdvölgzése és éljen! éljen! kiáltása. (...) Miután a gyermekek kiszállottak a kupékból, a kedves szőke fiúk és leányok hamarosan sorfalat képeztek, némelyiknek még a kezében volt a Bécsből hozott hervadó virágcsokor, mellyel – mint mondták, a szép, festői Magyarországot és áldott szívű népét köszönteni óhajtották. Ismeretes a német népdalos volta, tehát a kis németek is 1-2 üdvözlő dalt énekeltek és valóban teljesen megnyerték szívünket.⁴⁴

A lapok eltérő terjedelemben és intenzitással tájékoztatták a lakosságot a nyaraló gyerekek mindennapjairól. Általában igyekeztek kihangsúlyozni, mennyire jól érzik magukat, s hálásak, mert jobb dolguk van a magyarországi vendéglátóknál, mint odahaza:

...A gyermekek gyakran írnak haza, s mint ahogy volt alkalmunk meggyőződni, a levélírásnál teljesen őrízetlenek, saját maguk ösztönére vannak hagyva, úgy, hogy pressiót senki rájuk nem gyakorol és a kis fiúk, leányok szép, értelmes levelet írnak gyermeki naivitással és őszinteséggel. Nagyon meg vannak elégedve, dicsérik vendéglátóikat s egészen őszintén megírják, hogy jobb dolguk van itten, mint otthon és azok a rémhírek, mikkel egyes rosszlelkű egyének őket otthon ijesztették, teljesen a mesék országába tartoznak. Mindenki barátságos, kedves és előzékeny hozzájuk...⁴⁵

43 Megérkeznek az osztrák gyermekek. *Csallóközi Lapok*, 1918. augusztus 7. 2. p.

44 Osztrák gyermekek Gömörben. *Gömöri Újság*, 1918. augusztus 18. 2. p.

45 Az osztrák nyaraló gyermekek. *Gömöri Újság*, 1918. augusztus 25. 1–2. p.

Ebben a lapban később is tudósítottak róla, milyen jó dolguk van a gyerekeknek, s milyen finom ételeket kapnak a vendéglátóiktól:

...A gyermekeket igazán mindenütt a legjobb ellátásban és a leggyengébb bánásmódban részesítik s bármelyikkel is találkozunk az utcán és kérdezősködünk hogylétéről, a legnagyobb bőbeszédűséggel mondja el, hogy ilyen jó fehér kenyeret, annyi jóízű gyümölcsöt, süteményt és egyéb ízletes étkeket, mint Rimaszombatban, még sohasem evett, s megírták haza is szüleiknek és tanítóiknak, hogy nekik nagyon jó dolguk van Magyarországon s nem is bánnák, ha itt hagynák őket, mert itt nem száraz, keserű bács hadikenyér van, hanem jó fehér lágy cipó...⁴⁶

A nyaraltatással megbízott kormánybiztos jelentéseket is küldött Károly királynak, s amint arról a Kassai Újság is tudósított, az uralkodó elsősorban az osztrák gyerekek magyarországi nyaralása iránt érdeklődött:

A felség egyébként rendszeres jelentést tétet magának az akció minden részletéről. Vadnay Tibor kormánybiztos naponta többször is küld részletes és kimerítő jelentést a király tartózkodási helyére. Őfelségét különösen érdekli az, hogy miként fogadják az osztrák gyerekeket az egyes községekben. Egy-egy jelentés ívekre terjed, a legkisebb részletre is kiterjeszkedik. A felség többször adott kifejezést már megelégedésének és úgy nyilatkozott, hogy rendkívül örül annak, hogy a magyar nép hagyományos vendégszeretetének ismét bizonyosságát adta.⁴⁷

A Gömöri Újságban közölték egy bécsi nyaraló gyerek levelét is. A levél stílusából és tartalmából egyértelműen megállapítható, hogy nem egy gyerek által írt spontán beszámoló, hanem sokkal inkább propaganda célját szolgáló, a helyzetet idealizáló, képzeltbeli levélről van szó. Romantikus szellemben mutatja be Magyarországot, a legnagyobb elismeréssel írt a magyarországi vendéglátókról, az ételekről stb. A Gömöri Újságban azonban nem említik sem a levélíró gyerek (Siegfried), sem pedig a címzett (Kurt) családnevét és a lakóhelyüket sem, de annak a magyarországi településnek a nevét sem, ahol az állítólagos Kurt nevű gyerek nyaralt. A fogadó családok biztosításával kapcsolatos nehézségek ismeretében hihetetlennek tűnik a levélben szerepelő alábbi állítás is:

Majdnem minden polgár szeretett volna egy német gyermeket, s ha kérésük teljesíthető nem volt, egészen sértődve érezték magukat.⁴⁸

Ekkorra már az egész országban elterjedt a tengerhez küldött magyar gyerekek ellenes fogadtatásának és viszontagságos adriai nyaraltatásának a híre, számos lap beszámolt róla, milyen mostoha körülmények várták őket. Nem csodálkozhatunk, hogy

⁴⁶ Osztrák gyermekek Gömörben. Gömöri Újság, 1918. augusztus 18. 2. p.

⁴⁷ Kassai Újság, 1918. augusztus 7. 3. p.

⁴⁸ Egy bécsi diák levele Magyarországról. Gömöri Újság, 1918. augusztus 11. 1. p.

akadt néhány magyarországi település, ahol nem akarták befogadni az odaérkezett valamennyi osztrák gyerekeket. A *Kassai Hírlap* a Cinkotán történt esetről számolt be, ahol csupán a megérkezett gyerekek kevesebb mint felét fogadta be a település:

Tegnap a bécsi hajóval nagyobb számú osztrák gyermek érkezett, akiket az osztrák gyermeknyaraltatási akció küldött Budapestre. Cinkotán százhat gyermeket akartak elhelyezni, de a magyarok nem fogadták el. Mindössze ötven gyereket vállaltak. Azért nem fogadták el, mert a környékbeli községekben híre terjedt, hogy a magyar gyermekeknek rossz dolguk van Ausztriában a tengerparton. 92 000 gyermeket akarnak Magyarországon elhelyezni.⁴⁹

A kritikus írásokkal szemben nagyobb volt a propagandisztikus tudósítások száma, hiszen a hivatalos érdek azt kívánta, lehetőleg ne keltsenek a lapok gyermeknyaraltatás elleni hangulatot. A *Komáromi Hírlap* is a kritikusabb lapok közé tartozott, nem festett idillikus képet, a gyerekek Komáromba érkezéséről tudósító szerző nyíltan megírta véleményét az akcióról:

...Megindulunk mi is a karaván után. S míg a felügyelőjük áradozó szavakkal beszél a fogadtatásról, mert mint mondta, sehol sem fogadták ily szívesen, melegen őket, s ígéri, hogy erről jelentést is fog tenni a központnak, addig lelkem ott kalandozik a kék Adria partján, Abbáziában, ahol annyi sok kis magyar éhezik a nemtörődömség és néhány viszkető gomblyukú új nagyság miatt. Mi magyaros vendégszeretettel öleljük szívünkre a kiéhezett magyarfaló palántákat, ahelyett, hogy a magunk éhező gyermekeiről gondoskodnánk. Ebből a nagy áldozatkészségből és vendégszeretetből hány elhagyott magyar gyermeket lehetne felruházni, élelmezni, neveltetni? Az legalább a mienk volna, annak legalább a jövő magyar generáció látna hasznát. De mit törődünk mi ezzel? Nekünk az a fő, hogy jó hírünket vigyék s a vállunkat megveregeesse az osztrák sógor. Egy jó szóért az ingünket is odaadjuk.⁵⁰

A *Komáromi Hírlap* egyik rovatában rendszeresen különféle témákban tájszólásban megszólaló cinikus képzeletbeli figura, *Hidegoldali Seregül Gergő* a nyaraló osztrák legénykét is kifigurázta:

Hidegoldali Seregül Gergő levele a nimet gyerekekről.

Tisztott szerkesztő úr tudatom, hogy a zannyukom is vártott egy kis nimet gyereket. Én ugyan szóvá tettem, hogy mir rendőközik hírem és tuttom nékű, de hogy megláttam az kis tserepárt, lelohatt az indulatom. Merhát ojjan görhes az tsontyaji is zörögnek. Hús se igen több va rajta, mindegy tallón hízott verében. Mikor gyütt, ojjan alázatos vót, karcsak a klastromi barát. Pitisén, tanksén vót minden második szava. De hogy ecscsepet magá-hó gyütt, bezzek kinyítt a szeme. Az szegín Gergő gyerek, má mind a kis onokánk valóságó mostoha gyerek lett mellette. A zebatta nimettye, mikor az gyerekek az talligánn kot-sikáztak, semmi áron nem akart úr lenni, tsak kotsis. Ennyihán napig csak ment ez, de aztán megsokanta a Gergő gyerek a zuraságát, oszt a Dobi sógor legkisebb onokájávo

49 Az osztrák gyermekeket Cinkotán nem fogadják el. *Kassai Hírlap*, 1918. augusztus 8. 1. p.

50 Osztrák gyermekek érkezése. *Komáromi Hírlap*, 1918. augusztus 4. 3. p.

leforgatták a kis nimetet az töttis tetejírű. Eccercsak hozzák ám haza rettentő bőgísse az nimet vendíget, a két imposztor pejg elszélelet az kertek alatt oszt lebujtak az Dobi sűgőrékná az pelva lukba. A zannyuk sopánkodott, hogy hova lettek az gyerekek. Sohse törőgygy velük, mondom a zannyuknak, majd hajtya a hasuk. Ugyis lett. Úgy okonodás tájba csak sompolog a Gergő gyerek hazafelé. Óvatosan gyűtt az kertek alú. Hogy a szűrűbe eevágtam a zuttyát, megszeppent az Gergő. No, gondúta, mos gyűn a zígasságtítel. Hát te akasztófa, mondom neki, mit csinátatok a Szepevee, merhogy Szepi a kis nimet neve. Fővágja eere a fejit az Gergő gyerek, látom, hogy tele van elszántcsággó. Mír bántottuk aszongya, azér mer ingyér eszik nálunk, mégis aszt akarja, hogy mink legyűnk az lovak. Megbocsájtottam az gyerekeknek, mer szentucscse, ígaza van.

Tisztöletee

Hidegoldali Seregül Gergő

Gútaji kunmagyar pógár.⁵¹

Napirend, kirándulások, meghívások

Néhány lapban részletesen beszámoltak a nyaraló gyerekek napirendjéről is. A Kassán, a „közigazgatási tanfolyam épületében” elhelyezett 124 nyaraló osztrák fiúval kapcsolatban arról is írtak, hogy „a gyermekek fölött a felügyeletet Aba János, a tanfolyami internátus gondnoka, dr. Péterfi József jogakadémiai titkár és dr. Horváth Fülöp szatmári főgimnáziumi tanár végzik”.⁵² Ez a tény azt látszik bizonyítani – amit fentebb Vadnay kormánybiztos ezzel kapcsolatban már említett beszámolójában –, hogy a gyerekekkel küldött osztrák felügyelők nem álltak a helyzet magaslatán, ha még külön helyi felügyeletre is szükség volt. (Vadnay 1927, 153. p.).

A Kassán nyaraló fiúk napirendje a következőképpen alakult:

A fiúk reggel 7 órakor kelnek és fél 8-kor reggeliznek, 8-tól 10-ig a magyar nyelvben gyakorolják őket a felügyelők. Egyetlenegy sincs közöttük, aki ne tanulná, s ne akarná szívesen elsajátítani nyelvünket. Tíz órától pedig végzik a levélírást, társalognak, s énekelnek. Az énekoktatást Pacsay Endre kassai állami elemi iskolai tanító végzi. Déli 1 órakor ebédelnek. A pénteki nap kivételével minden nap ebédre és vacsorára is kapnak hűseledet. Ebéd után egyik nap társaskirándulásra mennek felügyelők vezetésével, a másik napon pedig szabadon sétálhatnak a városban, de este 7 órára haza kell menniök, mert fél 8-kor vacsoráznak. Vacsora végeztével 9 óráig az udvaron játszanak, énekelnek s azután lefeksznek.

Tegnap délelőtt fél 11-kor a Szt. Mihály kápolnában misét hallgattak a fiúk s mise végén igen szépen énekeltek a magyar Hymnuszt. Áldhatják is a magyar nemzetet, mely oly meleg testvéri szeretettel öleli keblére ezekben a súlyos időkben is az osztrák gyermekeket.

Holnap reggel különvonaton a Tátrába mennek és este 11 órakor érkeznek vissza. Élelmet visznek magukkal.

51 Hidegoldali Seregül Gergő levele a nimet gyerekekről. *Komáromi Hírlap*, 1918. augusztus 18. 4. p.

52 Hogyan nyaralnak Kassán az osztrák gyerekek? Készülődés a király születésnapjára. *Kassai Hírlap*, 1918. augusztus 13. 2. p.

*A rendes napi foglalkozások mellett most szorgalmasan készülnek augusztus 17-re, hogy méltóképpen ülhessék meg Őfelsége születésnapját, azét a nemeslelkű, fenkölt gondolkodású s minden szociális kérdés után melegen érdeklődő uralkodót, akinek köszönhetik, hogy a megpróbáltatások eme szörnyű napjaiban ilyen kellemes nyaralásban van részök.*⁵³

Vadnay az általa kidolgozott s a helyi nyaraltatási bizottságoknak elküldött Szabályzatban a kirándulások napjait keddre és péntekre irányozta elő. A lapok tanúsága szerint a gyerekek ellátásához e kirándulások alkalmával a helyiek is hozzájárultak, az erre a célra meghirdetett gyűjtések során beérkezett élelmiszerekkel. A Rozsnyói Híradóban megjelent felhívásban Schmögner János helyi főmegbízott természetbeni adományokat kért a lakosságtól:

*Tekintettel arra, hogy az osztrák gyerekek nagy része szegényebb sorsú családoknál van elhelyezve, ellátásuknak megkönnyebbítése végett azon kérelemmel fordulok városunk intelligens közönségéhez, tegye lehetővé, hogy 1-1 nagybbszabású kirándulás rendezésével a gyermekek ellátását liszt, kenyér, 1-1 kanálnyi zsírt, gyümölcsöt, vagy pénzbeli adományok hozzájárulásával megkönnyítsék. Kirándulások kedd és pénteken vannak előirányozva, miknek kellő időben való elkészítésére kérem az adományokat lehetőleg a délelőtti órákban kizárólag az állami elemiiskola irodájába küldeni. Dittel István kanonok plébános szilva és Vargáné Scheffer Aranka alma küldeményét hálás köszönettel vettem. A bizottság nevében: Schmögner János főmegbízott.*⁵⁴

Az osztrák gyerekek különféle közelebbi és távolabbi nevezetesebb helyekre szervezett kirándulásokon is részt vettek. A Sajó-Vidék és a Rozsnyói Híradó is hosszú és részletes beszámolót közölt róla, hogyan látták vendégül a Rozsnyón nyaraló gyerekeket a nevezetességek megtekintése után az Andrásnyak krasznahorkaváraljai,⁵⁵ majd később a betléri uradalmában,⁵⁶ de jártak a gyerekek a Dobsinai-barlangnál és a Tátrában is, még a Rimaszombatban és környékén nyaralók is.⁵⁷ A lapok tanúsága szerint néhány tehetősebb család vendégül látta egy-egy ebédre vagy pedig uzsonnára (ritkán egész napra) a nyaraló gyerekeket, azonban egyik vendéglátó családdal kapcsolatban sem említik, hogy ők maguk is elszállásoltak volna néhányat:

A kis svábok nagyon megkedvelték Rimaszombat városát és közönségét, mely teljesen kedvükben jár és gyakran kellemes meglepetést rendez részükre. Így – mint értesültünk – a múlt héten dr. Krausz Gyula helybeli ügyvéd és családja a serkei szőlőjébe hívta meg a felügyelő tanítónőket a rájuk bízott fiúkkal és leányokkal, velük együtt a Serkében levő

53 Uo.

54 Felhívás. Rozsnyói Híradó, 1918. szeptember 1. 3. p.

55 Egy nap Krasznahorkaváralján. Rozsnyói Híradó, 1918. szeptember 1. 2. p. A beszámolót teljes terjedelmében lásd a Mellékletben!

56 Osztrák gyerekek nyaralása. Rozsnyói Híradó, 1918. szeptember 8. 2. p. A beszámolót teljes terjedelmében lásd a Mellékletben!

57 Osztrák gyermekek nálunk. Gömői Újság, 1918. szeptember 8. 2 p.

osztrák gyermekeket és tanítónőjüket. Kis kalandjuk is történt. Ugyanis nem tudták az utat és szépen eltévedtek. A dr. Krausz család kávéval, süteménnyel és gyümölcscsel várta őket, de csak nem jöttek. Végre késő este érkeztek meg, s csak akkor derült ki, hogy más útra tévedtek. Igen kedélyesen mulattak, ettek, ittak, énekeltek és táncoltak ott a gyermekek. Dr. Krausz Gyula kárpótolni akarván a gyermekeket bolyongásukért, egy másik napon újra vendégeinek látta őket. – Kedden reggel a német gyermekek Ronge Ágoston tanító vezetésével több napi tartózkodásra a Tátrába és a dobsinai jégbarlangoz utaztak.⁵⁸

A Rozsnyó melletti Berzétén nyaraló gyerekek közül az egyik kislányt halálos baleset érte. Rozsnyón temették el, s a hír szerint sok helyi lakos is részt vett a temetésén:

Mély részvéttel és őszinte sajnálattal adjuk, hogy Berzétén egy osztrák vendég leánykát végzetes baleset ért hétfő délután. A faluban tartózkodó gyermekek felügyelőnőjük vezetése alatt kirándulásra mentek a szomszédos hegyekbe, a visszatérés közben egy nagy sebességgel aláguruló kő a leánykát agyonütötte. Temetése tegnap délután volt a városunkban és a szomszéd községekben tartózkodó nyaraló gyermekek és a közönség nagy részvétele mellett. Fájdalmas érzéssel fogadta a szerencsétlenség hírének városunk közönsége is, melynek köréből szintén többen vettek részt a kedves leányka temetésén, ki a véletlen balesetnek lett áldozata.⁵⁹

Vadnay kormánybiztos beszámolójában leírta, hogy a nyaraló 70 000 osztrák gyerek közül 300–400 betegedett meg súlyosabban, s „az elhaltak száma 70 körül volt”. (Vadnay 1927, 154. p.), arról azonban nem tett említést, hányan hunytak el valamilyen baleset következtében.

Arra vonatkozó adatot sem találtam, hogy az egyházi méltóságok vagy pedig egyházi intézmények vállaltak volna nyaraló gyerekeket, de ha ritkán is, előfordult, hogy uzsonnára meghívták az osztrák gyerekeket, mint például Kassán, amely alkalomból a püspök nagy kísérettel jelent meg:

Dr. Fischer Colbrie Ágost v.b.t.t. megyéspüspök tegnap délután a női gazdasági intézetben uzsonnára vendégül látta a Kassán nyaraló osztrák gyermekeket. Az uzsonnán a püspök nagy kísérettel jelent meg. Étkezés alatt és után a szimfonikus zenekar Varga János karmester vezetésével szebbnél szebb magyar dalokat adott elő, végül pedig eljátszotta az osztrák és a magyar himnusz. Egy-két jókedvű osztrák leányka a szép muzsikára nagyszerűen járta el a csárdást. A gyermekek este 8 órakor tértek szállásaikra.⁶⁰

Mivel Károly király születésnapja éppen az üdülés idejére esett (augusztus 17.), több lap tanúsága szerint az osztrák gyerekek és a helyiek közösen ünnepelték meg ezt a napot. A Gömöri Újság is beszámolt egy Rimaszombatban tartott közös istentiszteletről:

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Egy nyaraló leányka szerencsétlensége. *Sajó-Vidék*, 1918. augusztus 22. 2. p.

⁶⁰ A püspök és az osztrák gyermekek. *Kassai Hírlap*, 1918. augusztus 28. 3. p.

Őfelsége, a király születésnapját városunk közönsége lelkesedéssel ünnepelte meg. A római kath. templomban fényes istentisztelet volt, amelyen a polgári hatóságaink testületileg vettek részt Putnoky Móricz főispán, dr. Fornet Gyula alispán, Cseh István törvényszéki elnök, Lánczy Kálmán pénzügyigazgató és dr. Kovács László polgármester vezetése alatt.

Az istentiszteletet Széman Endre pápai prelátus végezte fényes segédlettel.

Istentisztelet után igen lélekemelő, bájos jelenetben volt része a közönségnek. Ugyanis az itt nyaraló gyermekek a felügyelő tanítók vezetése mellett elénekelték a magyar Hymnust. Azután Ronge Ágoston bécsi főtanító a gyermeki felfogáshoz mért szép beszédben megmagyarázta a gyermekeknek a nap jelentőségét és megmondotta nekik, hogy jólelkű császáruknak és a magyar királynak köszönhetik, hogy Magyarországon nyaralhatnak. A beszéd végeztével néhány magyar mondattal üdvözölte a derék tantó a hallgatóságot. Az ünnepséget a »Gotterhalte« fejezte be. A szép és lelkes ünnepély mélyen meghatotta a közönséget.⁶¹

A gyerekek ellátására a nyaralás idején is szerveztek gyűjtéseket a lakosság körében, pénzbeli és természetbeni adományok egyaránt érkeztek. A *Komáromi Hírlap* más újságokhoz hasonlóan közzétette a komáromi adakozók névsorát és az adományok összegét is:

A körünkbe érkezett osztrák gyermekek ellátásának javítására a polgármesterhez folytatólag a következő adományok érkeztek be: Németh István ref. püspök, Fiedler János, Stern Bernát 100-100 K, Koczor Gyula, Lengyel Lajos, Steiner Artur 60-60 K, Háber Jenő gyűjtése 159 K (Ehhez hozzájárultak: Hauk János 50 K, Schmidt Ferencné 20 K, Kiss Sándor, Grünberg Eszter, Grünhut Lajos, Goldberg Jakab, Hajmási Lajos, Lówy Ignác 10-10 K, dr. Urbanek Sándor, Martenik Ferenc 4-4, Háber Henrik, Uhrstein Felicia, Uhrstein Miklós, Weszelovszky János 2-2 K, Drehlich János, Lohnert Nándor, Schön József 1-1 koronával). Hálás köszönet a nemesszívű adakozóknak!⁶²

Rozsnyón az osztrák gyerekek visszautazása előtti gyűjtés során természetbeni adományként az Andrásyok betléri uradalmából egyebek közt 2 egész birkát ajándékoztak.⁶³

Búcsúzás és hazautazás

Az osztrák gyermekek hazautazásáról nem minden lap számolt be, s az erről szóló hírek eltérő terjedelműek és tartalmúak voltak, azonban mindegyik sikeresnek ítélte meg a gyermeknyaraltatási akciót, amelynek érdekében a magyar illetékes szervek és a lakosság minden tőle telhetőt elkövetett. Több hír szerint visszautazásuk előtt a gyerekeket megmérték, amiből kiderült, hogy súlyban valamennyien gyarapodtak:

61 A király születésnapja. *Gömöri Újság*, 1918. augusztus 18. 2. p.

62 Adományok a Károly király gyermeknyaraltatási akcióra. *Komáromi Hírlap*, 1918. augusztus 18. 5. p.

63 Osztrák gyermekek elutazása. *Rozsnyói Híradó*, 1918. szeptember 15. 3. p. A cikket teljes terjedelmében lásd a Mellékletben

A városunkban nyaraló osztrák gyermekek f. hó 23-án, hétfőn délelőtt utaznak haza, szüleik körébe. Szombaton este lett 6 hete, hogy megérkeztek. A hazautazás az egész országban folyik s büszke önérzettel mondhatjuk, a Károly király jótékonyági akció »Gyermekeket a vidékre!« hazánkban mindenütt fényesen sikerült. Kerek 80 000 osztrák gyermeket táplált hat héten keresztül a jólelkű, nemes érzésű magyar nép. Jószívvá és nemes megértéssé járult mindenki dicső királyunk nagy horderejű eszméjének megvalósításához, mert érezzük e szavaknak: gyermekboldogság, szüleiboldogság és hazaboldogság mély tartalmát. A gyermekek nagyon jól érezték magukat nálunk, s hogy igazán jó ellátásban és bánásmódban részesültek, arról tanúságot tesz az a körülmény, hogy testsúlya mindegyiknek gyarapodott s arczszínük viruló. A gyermekek nem üres kézzel mennek haza, mert vendéglátóik sok ajándékkal látták el őket. – Szerencsés utat kívánunk az apró gyermeksercegnek. Sajnálattal említjük fel, hogy vármegyénkben nyaraló német gyermekek között három haláleset volt.⁶⁴

Néhány lapban arról is beszámoltak, hogy a nyaraló gyerekekkel a kísérik búcsúzásul kultúrműsort készítettek elő, illetve megkoszorúzták a helyiek számára fontos emlékelet, szobrot is. E tekintetben figyelemre méltó a Rozsnyón nyaraló gyerekek búcsúünnepsége, amelyről a *Sajó-Vidék* terjedelmes beszámolót közölt. Gyerekek szállásukról mellükre tűzött piros-fehér-zöld színű szalagokkal és tölgyfalevelekkel német nemzeti dalokat énekelve négyes sorokban a búcsúúzsóna helyszínére, a Protestáns Egylet kertjébe vonultak. Itt zajlott le a hivatalos búcsúzás/búcsúztatás, valamint itt adták elő a gyerekek az erre az alkalomra betanult kultúrműsort is (tornagyakorlatok, énekek, szavaltatok), amit úzsóna követett. Ezek után a szövetségeselek zászlói alatt énekelve vonultak át a város főterén álló Kossuth-szoborhoz, ahol elénekelték a Kossuth-nótát és a magyar himnuszt, majd megkoszorúzták a szobrot. A történelem furcsa fintora, hogy az 1848–49-es magyar szabadságharc után néhány évtizeddel osztrák gyerekek Kossuth-nótát énekeltek és a vezetőjük „lelkes beszédek” mondott, majd koszorúzott az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc egyik vezéralakjának szobránál. Innen az állami elemi iskolához vonultak, hogy a búcsú befejező aktusaként köszönetet és búcsút mondjanak az iskola igazgatójának, Schmögner Jánosnak fáradozásáért – aki a Károly király gyermeknyaraltatás akció helyi bizottságának főmegbízottjaként a nyaraltatás felelőse volt.⁶⁵

A Rimaszombatban megjelenő *Gömöri Újság*ban közzétették az ott nyaraló osztrák gyerekek felügyelőjének állítólagos köszönnőlevelét is, amelyből megtudható az is, hogy hívták a gyerekekkel küldött felügyelőket:

A kedves városból való elutazásunk alkalmából szívünk sugallatát követjük, amidőn forró köszönetet mondunk azon jólelkű családoknak, kik hat hétig a legjobb ellátásban és bánásmódban részesítették az itt nyaraló osztrák gyermekeket és irántunk is a legjobb indulattal és barátsággal viseltettek. E helyen búcsúszunk el Rimaszombattal nemes közönségétől, mert az idő rövidsége miatt sajnos, nem látogathatjuk meg külön-külön a nagyérdemű családokat s itt mondunk mindenkinek szívélyes Isten hozzádot. Áldja meg az Isten önöket mind a két kezével s tartsanak meg jó emlékezetükben, miként mi is mindig

64 Az osztrák gyermekek hazautazása. *Gömöri Újság*, 1918.szeptember 22. 3. p.

65 Osztrák gyermekek búcsúja. *Sajó-Vidék*, 1918. szeptember 19. 3. p.

hálával és szeretettel fogunk a kedves rimaszombatiakra visszaemlékezni. A gyermekek igen jól néznek ki, testsúlyuk gyarapodott, és szüleik bizonyára nagyon fognak örülni. Ismételten köszönjük határtalan jóságukat és ajánljuk magunkat.

Rimaszombat, 1919. szeptember hó 21.

Ronge Ágoston bécsi tanító, Bukowsky Emma, Bukowsky Helén tanítónők, Schörg Anna felügyelőnő.⁶⁶

Az osztrák gyerekek visszautazása kapcsán több lapban is utaltak rá, hogy hazautazásukkor több élelmiszert, valamint lisztet is kapnak ajándékba. A lakosság számára már elviselhetetlen élelmiszerhiány ismeretében alapos okunk van a kételkedésre, különösen a *Gömöri Újság*ban leírtak kapcsán, miszerint „...mozgalom indult meg a közönség körében, hogy minden gyermeknek 8 kilogramm kenyér-liszt adassék útravalóul az ott-honi táplálkozás megkönnyítésére”.⁶⁷

A *Kassai Újság*ban megjelent hír szerint azonban a kormány szigorúan megtiltotta a liszt kivitelét az országból, csempészésnek minősül, ha valaki ezt megszegi:

...Most, hogy Kassán és Abaújban folyik a készülődés az itt nyaraló osztrák gyermekek hazabocsátására, – érdekes kavarodást okozott egy kósza hír a hazatérésükben. Ismeretlen forrásból ugyanis olyan híreket terjesztettek, hogy a hazainduló osztrák gyermekeknek szabad 3-4-5 kiló lisztet vinniök Ausztriába. Mint egy nemzeti ajándéknak akarták feltüntetni ezt a minden gyermeknek kijáró lisztmennyiséget és Kassán is, sőt a vármegye több helyén is sok család a saját szájától vonta volna el a falatot, csak hogy az apró osztrákok magyar liszttel kedveskedhessenek majd a szüleiknek. Elővigyázatosabb családok azonban érdeklődtek az illetékes helyen, lehetséges-e és szabad-e lisztet pakolni a gyermekek batyujába? Az osztrák és magyar határon igen szigorú most a vizsgálat, minden esetben teljesen átkutatják a pakkokat, úgy, hogy az élelmiszereket mindig elkobozzák, sőt büntetik is a küldőket. A gyermekek lisztje egészen bizonyosan a határrendőrség kezébe jut. Szirmay főispáni titkár Vadnay kormánybiztoshoz intézett kérdést a liszt dolgában, mert ide nem érkezett még az apróbb lisztajándékok kivételére engedmény.

Csakhamar megérkezett a válasz is, amely a legerélyesebben tagadó és tiltó. Az osztrák nyaraló gyermekek egy csepp lisztet sem vihetnek ki az országból semmiféle ürügy alatt, – a küldőket kinyomozzák és mint csempészeket büntetik, – a lisztet pedig elkobozza a határrendőrség. A gyermekek csupán 3 napra való élelmiszert vihetnek magukkal, – elkészített, azonnal ehető dolgokat, ezeket a határon sem kobozzák el tőlük.⁶⁸

Néhány hír azonban ellentmond a fentebb említett lisztkiviteli tilalommal kapcsolatban közölteknak. A *Gömöri Újság* például arról számolt be, hogy az osztrák gyerekek nagyobb mennyiségű élelmet s más élelmiszereket is vittek magukkal, és a határon ezeket nem kobozták el tőlük:

66 A német gyermekek és felügyelőik búcsúja. *Gömöri Újság*, 1918. szeptember 22. 3. p.

67 Az osztrák gyermekek nálunk. *Gömöri Újság*, 1918. szeptember 15. 3. p.

68 Nem szabad lisztet küldeni a hazatérő osztrák gyerekekkel. *Kassai Újság*, 1918. szeptember 17. 2. p.

Hétfőn délelőtt fél 11 órakor külön vonaton utaztak el az osztrák nyaraló-gyermekek városunkból. Nagy közönség kísérte őket az indóházba és a búcsúzás igazán érzékeny és megható volt. A gyermekek hátizsákja úgy meg volt rakva, hogy alig bírták azokat czipelni, ezen kívül sok katulya és egyéb batyu is volt telve jóízű élelemmel.⁶⁹

A Rimaszombatból hazaért osztrák gyerekek felügyelője volt vendéglátóinak küldött levelében is megírta, hogy a határállomáson nem ellenőrizték a fináncok a vonatot, így mindent átvihettek, ami náluk volt:

Levelét kapott a Gömöri Újság Bécsből, Ronge Ágost tanítótól, aki az itt nyaralt gyermekek felügyelője volt s ezeket írja: Szerencsésen hazajöttünk, a gyermekek egész úton eszegették azokat a csemegéket, miket a polgármester úr nagyrabecsült neje nekik útravalóul adott. Hatvannál egy kis kellemetlenség történt, ugyanis ott kellett volna megvacsoráznunk, de a hadügyminisztérium arról teljesen megfélemedezett. Ez azonban a gyermekeket nem szomorította meg, mert a rimaszombati útravaló csomagokból bőven tellett harapni való és a 26 órai utat vígan élték át. A határállomáson a fináncok kegyesen háttal fordítottak a gyermekvonatnak és nem volt vizitálás. Ez igen humánus eljárás volt. Ezt sohasem felejtjük el a nemes szívű magyaroknak.

A gyermekeket a legnagyobb rendben, egészségben és viruló színben adtuk át boldog szüleiknek. A gyermekek nem tudtak eleget mesélni szüleiknek, hogy mily jó dolguk volt és hogy szerették őket Rimaszombatban. Úgy éreztem, írja Ronge úr, hogy minden szülei szívében megcsendültek a magyar himnusz akkordjai, hogy Isten áldd meg a magyart!⁷⁰

A fent leírtak igazságtartalmát illetően (amennyiben persze valóban Ronge Ágoston írta a levelet) ismét csak okunk van a kételkedésre, ugyanis nehéz elképzelni, hogy abban az ínséges időszakban a családok valóban nagy mennyiségű élelmiszert, esetleg még ajándék lisztet is adtak volna a gyerekeknek. Ráadásul ekkor már az ausztriai tengerparti nyaralásra küldött magyar gyerekek botrányos fogadtatásával és hiányos élelmészével kapcsolatos hírek is eljutottak a lakossághoz, mint ahogy az is, hogy a tervezett második turnus tengeri nyaralása elmaradt. A Gömöri Újságban közzétett hír szerint az osztrákok a gyerekeket nyaraltató családoknak cigarettát ígértek:

Az osztrák gyermekek nyaraltatását intéző bécsi bizottság a magyar vendéglátó családoknak ötmillió cigarettát küldött ajándékba a német gyermekek kitűnő ellátásáért. Az ötmillió cigarettát ezernyolcszáz magyar község lakosai között került szétosztásra, és pedig úgy, hogy minden gyermek után 75 darab cigarettát jár.⁷¹

A cigaretták szétosztásával kapcsolatban azonban már egyetlen beszámolót sem találunk, ellenben a lapokban számos olyan hír jelent meg, melyek szerint a gyerekeket vállaló családok még a gyerekek után beígért anyagi hozzájárulást, sőt az utánuk járó élelmiszert és lisztet sem kapták meg.

⁶⁹ Elutaztak a német gyermekek. Gömöri Újság, 1918. szeptember 29. 3. p.

⁷⁰ A német gyermekek szerencsésen hazaértek. Gömöri Újság, 1918. október 6. 3. p.

⁷¹ Cigaretták az osztrák gyermekek nyaraltatásáért. Gömöri Újság, 1918. október 6. 3. p.

A Rozsnyón nyaraló gyerekek hazautazását követően a *Sajó-Vidék*-ben megjelent Schmögner János nyaraltatási főmegbízott köszönőlevele a Károly király gyermeknyaraltatási akciót támogatóknak, amelyben egyebek közt megállapítja, hogy „az itt nyaraló gyermekek eltávoztak, mint a helyi bizottság főmegbízottja megállapítani kívánom, hogy a gyermekek itteni nyaralása, dacára annak, hogy ez a legnagyobb ellenszenvvel fogadtatott, mindvégig a legkellemesebben folyt le”.⁷² Ez azért is figyelemre méltó, mert korábban az akcióval kapcsolatban megjelent hírekben nem volt szó a lakosság ellenszenvéről, sőt azt sugallták, mintha a lakosság pozitívan fogadta volna a nyaralás ötletét. A köszönetnyilvánítás alatt közölt kommentárban a lap egyik munkatársa szövézte, hogy a családok még mindig nem kapták meg a beígért járadékokat:

*Fenti köszönetnyilvánítással kapcsolatban az intéző körökhöz is volna egy szavunk: miután az osztrák gyermekek legnagyobb részben szegénysorsú családoknál voltak elhelyezve, legfőbb ideje, hogy végre kiérdemelt járulékaikhoz jussanak. Minden gyermek után 10 kgr. ingyenszót, 1 kgr. ingyen zsír és 1 kg cukor lett megígérve és jutott 9 kgr. liszt ez is kgr.-ként 65 fillér értéklaponással. Zsírt, cukrot sem kaptak, helyette ígéretet (!) dohány és petróleumra. Bár e helyi bizottság főmegbízottja minden lehetőt elkövetett, hogy a szegény szülők járulékaikhoz már a nyaralás kezdetén jussanak, többszöri sürgetése is hiábavalónak bizonyult! Mai napig sem pénz, sem zsír, sem cukor, sem dohány, sem petróleum! Mondanunk sem kell, hogy ilyenek utána jövőben alig akad valaki, aki jóakarat mellett is hasonló terhet magára vállaljon.*⁷³

Hogy ez Magyarország más helyein is előfordult, azt a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár honlapján közzétett két korabeli dokumentum is bizonyítja. Az egyik levelet 1918. szeptember 28-i keltezéssel Kunhegyes főszolgabírója küldte Jász-Nagykun-Szolnok megye főispánjának (ebben a megyében több mint hat és fél ezer [!!!!] gyermeket helyeztek el 25 községben, csupán négy településre nem kerültek nyaralók), tájékoztatva őt, hogy az osztrák gyerekeket nyaraltató családok még mindig nem kapták meg a térítési díjakat, sem pedig a többi megígért természetbeni juttatásokat. A főispán 1918. november 11-i keltezéssel elküldött – kétkedésre alaposan okot adó – válaszában (amelyet valamennyi főszolgabírónak és polgármesternek megküldött a megyében) azt írta, hogy a juttatásokat már szeptemberben kiutalták minden településre.⁷⁴ A kérdés az, vajon hová kerülhettek juttatások, miért nem kapták meg azok, akiknek kijárt?

Vadnay Tibor kormánybiztos az osztrákok által ígért juttatásokkal kapcsolatban maga is leírta (Vadnay 1927, 155. p.), hogy jóval kevesebbet küldtek a fejadagként megígért élelmiszerekből, így nem jutott minden vendéglátó családnak, annak ellenére, hogy a nyaraló gyerekek zömét szegényebb családok fogadták be:

A költségeket a »Karlswerk« 6,2 millió koronában bocsátotta rendelkezésemre. Ebből fedeztem a vendéglátóknak járó tartásdíjakat. A helyi bizottság vagy valamely hivatalos

⁷² *Sajó-Vidék*, 1918. szeptember 26. 3. p.

⁷³ *Sajó-Vidék*, 1918. szeptember 26. 3. p.

⁷⁴ www.szolarchiv.hu/id-345-junius.html (letöltve 2014. január 12.)

személy kimutatásokon igazolta, kinél hány gyermek vagy felnőtt, hány napig volt ellátásban. Az összeg megállapítása ezért volt nehézkes, mert a gyermekekkel együtt küldték a számukra járó fejadag szerinti lisztmennyiséget és a »Karlwerk« kéréseimmel szemben is ragaszkodott hozzá, hogy árát vonjuk le a tartásdíjból. A mozgalom megindítása-kor a fejadagoknak megfelelő mennyiségű zsírt és cukrot is ígért a »Karlwerk«, tényleg azonban sokkal kevesebbet küldött, jól elkésve, úgyhogy ebből nem juttathattam minden vendéglátónak, hanem csak oda küldtem, ahol követelték.

Kutatásaim során azzal kapcsolatos adatot, hogy osztrák oldalról vállalatok vagy pedig egyházi vagy tehetős magánszemélyek, esetleg politikusok adományokkal támogatták volna az osztrák gyerekek magyarországi nyaralását, nem találtam. Egyedül a *Gömöri Hírlap*ban olvasható egy hír, amely osztrák támogatót említ, mégpedig egy bécsi ecetgyárat, amely 1-1 liter „esenczet” küldött a befogadó családoknak: „Megemlékezésre méltónak tartjuk, hogy a bécsi híres Mautner Markhof sör- és ecetgyár minden család részére, hol német gyermekek vannak elhelyezve, 1 üveg kitűnő esenczet küldött ajándékba és belőle 4 lit. jó minőségű ecet készíthető.”⁷⁵

Fontos megemlíteni, hogy a korabeli sajtóban gyakran lehetett olvasni a liszthiányról, s 1918-ban a gyermeknyaraltatás idején napirenden voltak a gabona rekvirálásáról szóló hírek, illetve az osztrákok gabonára vonatkozó követelése Magyarországtól. A *Kassai Hírlap*ban Az osztrák sróf címmel is szó volt róla, Ausztria azzal zsarolja Magyarországot, hogy nem szállít szénét, ha a magyarok nem küldenek több gabonát és élelmet:

...Már megint megmozdult az osztrák stróf, már megint ott tartunk, hogy a kedves szomszéd zsarolni akar bennünket. A egyik osztrák miniszter egy körmönfont mondatban bejelentette, hogyha Magyarország nem ad több gabonát és egyéb élelmet Ausztriának, akkor ők viszont nem lesznek abban a helyzetben, hogy nekünk szénét szállítsanak...⁷⁶

Irodalom

- A nagy vihar hajótöröttei. Hivatalos feljegyzések, tanulmányok és más írások a háború és a pusztító béke idejéről. Sajtó alá rend.: Kádár Béla, Sarbó Vilmos. Bev.: Ripka Ferenc, Sipőcz Jenő. Budapest, Wodianer, 1927.
- Galántai József 2001. *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, Korona Kiadó.
- Jászi Oszkár 1918. Epilóg a gyermeknyaraltatáshoz. *Világ*, 1918. augusztus 7. 7. p.
- Juhász Ilona, L. 2010a. Neveitek e márványlapon... Adalékok a világháborús emlékjelek etnológiai szempontú értelmezéséhez. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Juhász Ilona, L. 2010b. Vaskatonra, vaskorona, vasturul. A nemzeti áldozatkészség szobrai az első világháborúban. *Acta Ethnologica Danubiana* 12, 11–38. p.
- Juhász Ilona, L. 2012. Erdélyi menekültek Kassán és környékén az első világháború idején. A korabeli sajtó tükrében. In Tóth Arnold (szerk.): *Néprajz – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére*. Miskolc, Borsod-

⁷⁵ Az osztrák nyaraló gyermekek. *Gömöri Újság*, 1918. augusztus 25. 1–2. p.

⁷⁶ Osztrák sróf. *Kassai Hírlap*, 1918. augusztus 1. 2. p.

- Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok Igazgatóság–Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, 387–406. p.
- Juhász Ilona, L. 2013. Brassóból Ipolyságra. Erdélyi menekültek az első világháború idején Ipolyságon és környékén. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 15. évf. 4. sz. 3–35. p.
- Szabó Dániel (szerk.) 2009. *Az első világháború*. Budapest, Osiris.
- Szabolcsi Miklós 1960. Egy fejezet József Attila életéből. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 54. 525–534. p.
- Sziji Jolán–Ravasz István (szerk.) 2000. *Magyarország az első világháborúban*. Lexikon A–Zs. Budapest, Petit Real Könyvkiadó.
- Vadnay Tibor 1918. *Károly Király Gyermeknyaraltatása magyar területen lefolyó részének Szabályai*. Budapest.
- Vadnay Tibor 1927. Károly Király Gyermeknyaraltatása. In *A nagy vihar hajótöröttei. Hivatalos feljegyzések, tanulmányok és más írások a háború és a pusztító béke idejéről*. Sajtó alá rend.: Kádár Béla, Sarbó Vilmos. Budapest, Wodianer, 147–161. p.

ILONA JUHÁSZ L.

KING KARL'S PROGRAMME OF CHILDREN'S HOLIDAY IN SUMMER 1918 – 1. AUSTRIAN CHILDREN ON THE TERRITORY OF THE CURRENT SLOVAKIA INHABITED BY HUNGARIANS (AS REPORTED IN THE CONTEMPORARY PRESS)

A number of scientific works have been conducted based on the history of World War I, but we still know little about how people lived their daily lives in wartime hinterland. From the outbreak of the war onwards, the population was required to participate—among others—in charitable giving. After Romania attacked Hungary in 1916, people had to take in their homes a large number of refugees from the border regions of Transylvania, as well as to provide charitable giving to help them. Even in the summer of 1918, the population had to join the king's programme named "Holiday of King Karl", during which they had to provide holiday for 80 000 Austrian children in Hungary. The present study, based on the contemporary newspapers, reconstructs the holiday programme in several regions of present South Slovakia inhabited by Hungarians.

L. Juhász Ilona

A harmincnégyes kőnél...

Haláljelek és halálhelyjelek
az utak mentén

Fórum Kisebbségkutató Intézet

„Salus animarum suprema lex esto”^{*1}

ANNABELLA GECSÉ

„Salus animarum suprema lex esto”

23/28

261.8(437.6)

322(437.6)

Keywords: Mixture of religions, denominational conflicts, work division on small landscapes, regulation at the Catholic church.

Mács József a Balog-völgyi falvak központjának számító Bátkában töltötte gyerekkorát. Édesapja kőműves volt, akinek alakját az író nagy regényéből, az *Öröködbbe, Uram* tetralógiából ismerhetjük meg. A regény szépirodalmi értéke mellett a vidék népéletének érzékletes és adatgazdag rajza, egy ott élő család, az író családja nézőpontjából, nagyrészt a gondolkodó, a világot megfigyelő, mesterré lett falusi ember, az édesapa szemzőgéből. Mács József regényében is szerepelnek a Balog-völgy falvainak nagyobb építkezései, a jó hírű kőművesmester munkái. Pl. az uzapanyiti híd, (Mács 2003, 143. p.) a panyiti református lelkész sírkerítése, (Mács 2003, 138. p.) a bálki templom javítása, (Mács 2003, 118. p.) Baradna tervezése, építésének vezetése. (Mács 2003, 280–281. p.)

Az uzapanyiti plébánia (már nem első) 1930-as évekbeli újjáépítésére a római katolikus egyház – saját belső forrásai szerint – pályázatot írt ki. Az újjáépítés munkáit mások mellett Mács József édesapja is szeretne volna megpályázni, ám nem szerzett róla tudomást, és ezt szóvá is tette. Végül a munkák elvégzésével egy nagyobb vállalatot, nem a közelben élő jó hírű mestert bízták meg. Mács József kőművesmester levele mellett (amelyre a későbbiekben pontosabban is kitérek) a rozsnyói püspöki levéltár (a továbbiakban: RPKL.) az uzapanyiti plébánia többszöri átépítésének történetéről bőszeges iratanyagot őriz. Az irategyüttes gazdag tárháza a Balog-völgy és szomszéd-sága mint körülatárolható kistáj munkamegosztásának, felekezeti vegyességének, amely az itteni falvak egymásról alkotott, ma is élő képét megerősíti és adatokkal támasztja alá.

A vidék népéletének kutatásával kapcsolatban a néprajzi és helytörténeti irodalom ma már számos eredményt tarthat számon. A történeti Gömör megye vegyessége már

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával készült.

1 A lelkek üdvössége legyen a legfőbb törvény. A cím fordítását ezúton is köszönöm Dr. Gulyás Éva kolléganőmnnek.

a vidékkel foglalkozó legelső leírásokban is határozottan megfogalmazódott. (Csaplovics 1822; Fényes 1851; Borovszky é.n.) A 20. század második felében meg erősödött néprajzi kutatómunka ezt a vegyességet még erősebben igazolta, mind a táj földrajzi képe, mind népének felekezeti és nemzetiségi összetétele tekintetében. (Ujváry 1985; Paládi-Kovács 2001; Keményfi 1998; B. Kovács 1997) Paládi-Kovács Attila a vidéket kontaktzónaként értelmezte, amely fogalom értelmezésében „...két egymással határos nyelvterület, népterület vagy kulturális terület érintkező övezete, ahol a nyelvi, népi, kulturális kölcsönhatások különösen erősek. (...) Léteznek kontaktzónák nyelvterületek és nyelvjárasterületek között, léteznek eltérő etnikumok között és népen belüli, táji csoportok között.” (Paládi-Kovács 1984, 63. p.) A nyelvi, etnikai, kulturális határ nemegyszer felekezeti határ is – erre többek között éppen a Felföld Rima és Ondava-Bodrog közötti szakaszát hozza fel példaként. (Paládi-Kovács 1984, 66. p.) Azzal külön tanulmányok foglalkoznak, hogy ez a sokszínűség természetes következményként vonta maga után a természetföldrajzi körülményektől is függő táji munkamegosztást, az árucserét, (Paládi-Kovács 1966) a háziipari termékek és a szellemi javak cseréjét, (Paládi-Kovács 1988, 2001) utóbbiak közé értve a cseregyerek-rendszerben megvalósuló nyelvtanulást is.² Elsőként ezt is Paládi-Kovács Attila foglalta össze, beillesztve ezt az önmagában is egységnek számító kistájat a nagytájak közötti kapcsolatrendszerbe is. (Paládi-Kovács 1966) Legújabbban Szabó László hangsúlyozta ennek a megoszlásnak a közigazgatási rendszert is meghatározó természetességét. „Amikor Gömör megye társadalmával foglalkozunk, tudnunk kell, hogy a Medvesalja, a Rima-völgy, a Balog-völgye az ennél tagoltabb északi, középső és déli részekre osztható Sajó-völgy, Vály-völgy valós helyzetet fed. A kulturális csoportok ilyen tagolásába a néprajztudomány földrajzból való részbeni származása is belejátszik. Prinz Gyula – mások véleményét is képviselve – úgy véli, hogy a magyar megyerendszer, a közigazgatás keretei elsősorban nem politikai elhatározás miatt alakultak úgy, ahogyan kialakultak, hanem természetes földrajzi egységek kaptak egységes közigazgatást (folyóvölgyek, medencék, egymást természetesen kiegészítő tájak).” (Szabó 2005, 36. p.)

A vegyesség nemegyszer egy-egy településen belül is jellemző volt, akár nyelvi, akár vallási tekintetben. Ilyen település – a mai napig is – Uzapanyit, amely már a 20. század legelején is református-katolikus felekezetű volt. A 18. században létrehozott rozsnói püspökség azon plébániái közé tartozott, amelyek a református többségi környezetben szórvány helyzetükkel katolikus bástyának számítottak.³

Uzapanyit északi szomszédja, Nagybalog már a magyar nyelvhatár szélét jelenti. Uzapanyit lakossága ma nemzetiségileg is kevert, a magyar többség mellett jelentős részt képviselnek a 20. században beköltözött szlovákok,⁴ de a népszámlálások adatai

2 A nyelvtanulás ilyen formájával vidékünkön Paládi-Kovács Attila foglalkozott. (Paládi-Kovács 1982)

3 <http://lexikon.katolikus.hu/R/rozsny%C3%B3%20p%C3%BCsp%C3%B6ks%C3%A9g.html>

4 Simon Attila kutatásaiból tudjuk, hogy Uzapanyit az első világháborút követően a csehszlovák állam telepítési terveinek egyik célpontja volt, a Gömör nyugati részébe tervezett, 22 kolóniát jelentő telepítési tömb részeként. (Simon 2008, 182. p.) Kápolnapusztá és Mikóháza majorba 12 kolonista települt 162 hektár területre. 1927-ben a faluban iskolájuk is nyílt. (Simon 2008, 247. p.)

mögött „rejtőzködő”, magyar anyanyelvű cigányok is. 679 fős lakosságának 2001-ben 63,62%-a volt magyar, 21,50%-a szlovák, 13,11%-a pedig cigány (a hivatalos megfogalmazás szerint roma, „rómska”).⁵ A falu ma a Dél-Szlovákia-szerte egyik leghátrányosabb helyzetű Rimaszombati járás egyik települése.

1. táblázat. Uzapanyit lakosságának vallási összetétele

Év	Lakosok száma	Róm. kat.	Gör. kat.	Helv. ev.	Ev. ref.	Izr.	Egyéb
1869	936	246		23	648	19	
1881	921	241		18	680	25	
1900	919	243		21	638	17	
1910	826	257	7	15	536	11	
1941	858	438	1	28	381		10
2011	709	505	1	11	77		5

Források – 1869: Sebők 2005, 69. p.; 1881: A Magyar Korona Országaiában végrehajtott népszámlálás... 1882, 101. p.; 1900: A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása 1902, 229. p.; 1910: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása 1912, 229. p.; 1941: Az 1941. évi népszámlálás 1990, 530. p.; 2011: www.statistics.sk/obce_vz-nabozenske-vyznanie

A lakosság vallási összetételét áttekintő táblázat adataiból is kivehető, hogy a mai katolikus többség fokozatosan alakult ki, ám a katolikusok aránya az 1941 és 2011 közötti időszakban nőtt legerősebben, és ezzel párhuzamosan a reformátusok többsége is fokozatosan csökkent, ám rendkívüli mértékben visszaesett 1941 és 2011 között.

A két felekezet egymás mellett élésének mindennapjai vonatkozásában is értékes adalékokat találunk a püspöki levéltár már említett anyagában. Jóllehet, az egyházak tevékenysége alapvetően a lelkiességhez kötődik, az iratanyag jól példázza az intézményesüléshez a felekezetek esetében is szükséges anyagi, anyagi dimenziót. A két felekezet egymás mellett élése súrlódásokat, pereskedéssé fajuló összetűzéseket, egymás bosszantását is jelentette. A püspöki levéltár említett iratanyaga nagyjából a 20. század első felét öleli fel, az 1890-es évekkel kezdődik, és – a levéltári törvény értelmében a mai kutatók számára – 1945-ben ér véget. Az iratok lényegében két „ügy” miatt keletkeztek. Az egyik a két felekezet ingatlan tulajdonai, a tulajdonjogok, a jogtalan foglalások és a népi jogletről is sokat mondó szokásjog okán, az egymás réjtjét elfoglaló, a másik kertföldjét használó, a szomszéd telekre jogtalanul építkező örök „másik” jogsértései miatt. Ezekből az iratokból kibontakozik, milyennek látták és ítélték katolikusok a reformátusokat, reformátusok a katolikusokat, milyennek látták a megyei hivatalosságot, a „protestáns Gömör megyét”, a közelben lévő Coburg hercegi uradalmat. A második típus a katolikus felekezethez kapcsolódik. Az uzapanyiti római katolikus plébánia soha nem tartozott a nagy jövedelműek közé, a plébánosoktól

5 <http://app.statistics.sk/mosmis/sk/run.html>

nemegyszer már a puszta életben maradás is erőfeszítéseket kívánt. Minden ide helyezett plébánosnak azon a keskeny mezsgyén kellett egyensúlyoznia, ami az egyházi feletteseknek való megfelelés, a helybeli békés hétköznapiak megőrzése és a hitélet erősítése között húzódtott. Az iratok azt jelzik, mintha az uzapanyiti templom, de főleg a plébánia épülete az egész említett időszakban, mintegy 50 évig állandóan az összeomlás határán állt volna. Többször is elkezdtek felújítási munkáit, több plébános is foglalkozott a mesterek keresésével, az alapanyagok beszerzésével és a hozzá való anyagi források felkutatásával. Ezen erőfeszítések nyomai szép képet adnak a vidék más-más munkákra specializálódott falvairól, az akkori építési gyakorlatról, a korszak áráiról, az elérhető alapanyagokról, egy-egy plébános életviteléről, jövedelemforrásairól, leginkább mégis arról, hogyan tudott boldogulni egy ilyen nehézségekkel teli helyen egy-egy plébános, miben számíthatott az egyházmegye segítségére, miben hátráltatta annak – mint intézménynek – olykor bürokratikus ügyrendje. Az iratok szövegéből gyakran szó szerint idézek, mert a levelezések, jelentések, utasítások és kérések nyelvezete szintén sok sajátosságot mutat. Az idézett szövegrészekben belül is kiemeltem a legjellegzetesebb kifejezéseket, szófordulatokat. Az iratokat időrendbe rendeztem, a szó szerint idézett részeket mindig idézőjellel jelzem. Az időrend az Uzapanyiton szolgáló plébánosok sorát is kialakítja, a vizsgált korszakban közülük az első Kútka Sándor.

Kútka Sándor plébános levelei – és uzapanyiti működése – 1906-ban véget értek. Az egyházmegyei sematizmus szerint 1899-ben került Uzapanyitra. Az 1906-os év volt az, amiktől kezdve a parókia, az iskola és egyéb ügyek kapcsán már más plébánosok vagy adminisztrátorok leveleztek a püspökkel vagy a hivatallal.⁶ Az iratokból kiderült, hogy 1906-tól Meiszel György, 1910-től Szántó Ferenc, 1912-től Szuhanek József, 1916–1919 között Horváth László, 1919–1930 között Novák Ernő volt az uzapanyiti plébános. Ezt követően 1938-ig Kocsis Jánosé volt a plébánia, amikor az iratokban Szikorszky István neve bukkant fel adminisztrátorként. 1941-től Berkesi Miklós felsőbalogi plébánosként és uzapanyiti adminisztrátorként levelezett Uzapanyit kapcsán – a sematizmus szerint.⁷ Az iratok – és szóbeli közlés alapján – 1944-ben Abelovszky József lett az uzapanyiti plébános. Őt Serke Ferenc követte, majd Szabó Pál, Bednár János, Majoros Gábor, majd az 1980-as években az első szlovák nemzetiségű plébános, Karol Pindiak. 1997-ben őt váltotta fel az osztrák missziós Lorenz Brecher.⁸

A község Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt temploma, a jelenlegi elődje – Ila Bálint szerint – már a középkorban létezett. (Ila 1969, 161. p.) Mostani temploma 1881-ben, másik forrás szerint 1872-ben épült, Nagyboldogasszony tiszteletére szentelték.⁹

A plébánia épülete a 20. század első felét végig jellemző nehézségeket mintegy feledtetve mára a többszöri bővítésnek köszönhetően a falukép meghatározó elemévé vált.

6 Schematismus cleri dioecesis Rosnaviensis 1913, 128., 130. p.

7 Schematismus venerabilis cleri dioecesis Rosnaviensis 1942, 47. p.

8 Saját gyűjtés. Demeter Béla, Uzapanyit 32., ref., szül. 1938.

9 Borovszky é.n., 103. p., valamint <http://lexikon.katolikus.hu/U/Uzapanyit.html>

A felekezeti pereskedés és a plébániaépület története az uzapanyiti plébánosok levelei, jelentései alapján

1899. június 6. Kútka Sándor plébános püspöki utasításra, a plébániaépület felújítása miatt utánajárt a szükséges anyagok beszerzési forrásainak és a fuvardíjaknak. Levelében erről tudósította a püspököt.

„Kőbánya Panyit határában van, a melyből egy öl kő az az 4 köbméter kő fejtéséért 3 ft 50 krjt, szállításáért pedig ölnként 2 ft 50 krjt szoktak fizetni. Téglát itt mindenki magának szokott veretni és égettetni, annyit a mennyire szüksége van. A téglának ezrit (a mely 12 col hosszú, 6 col széles és 3 col vastag) 6 frtért szokták itt verni és kiégetni, az égetéshez szükséges minden ezernél 5/4 méter fa, amely beszállítással együtt belekerül 2 f 50 krjba, tehát a téglá az égetőnél 8 frt 50 krjba kerül ezenként az ide szállítás 2 ft, összesen 10 frt 50 krjbe jön. Meszet a szomszéd faluban Bugyikfalán égetnek és méter mázsáját házhoz szállítva 1 frt 20 vagy 30 krjba kerül. Nem fog-e jönni ide a helyszínre szakértő? Sziveskedjék engem erről röviden értesíteni. Ha még valami tekintetben szükséges volna egyben másban értesítem szolgáltatukra állok. Tessék figyelmébe ajánlani a szakértőnek, hogy a pincében most is 60 ctmter magasságban áll a víz, szükséges volna tehát betonozás is. Ha épületfát vagy más tárgyat szállítanak Rimaszombatból, a fuvardíj 1 frt 50 krj a fuvar.” (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

Keltezés nélküli levélben Szilvássy Nándor rozsnói építőmester készített költségvetést az uzapanyiti paplak újjáépítésével kapcsolatban, amelyet a Somodiban tartózkodó egyházmegyei hivatalnak címezett. Leveléből arra lehet következtetni, hogy korábban tehetett egy összesített árajánlatot a munkákat illetően, a részletező költségvetéssel azonban túllépte azt. A vályogfalakat – terve alapján – teljesen le kell bontani és újakat, téglát és vályogot egyaránt használó falakat kell felépíteni. Az épületet alapozni is kell úgy, hogy „...az új falak mészhabarcsba rakott kő alap és lábazat falon nyugodnának, mert másként nem gondolom azt olyan szilárdan felépíthetni, hogy azzal többé semmi baj ne legyen és hogy azért jót állani is lehessen. Hogy még is mennyire amennyire úri kinézése is legyen az épületnek, legalább belül a három szobát, előtért, konyhát és cselédszobát stucaturozva terveztem és a mostani előtérből a pinczelejáratot az udvarra helyeztem át”. (RPkL. Uzapanyit 2170-921.) Megtakarítás – az építőmester szerint – a terméskőnél várható esetleg, mert 53 köbméter kőnél „több lesz nyerhető”. (RPkL. Uzapanyit 2170-921.) A téglánál viszont a Kútka Sándor plébános leveléből ismert árhoz képest többre kell számítani, mert „...bizonyosan téves információ folytán számít ő egy ezer téglá kiégetéséhez 5/4 méter tüzelő fát”. (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

1899. szeptember 1. Kútka Sándor plébános azt kérte a rozsnói püspöktől, hogy az uzapanyiti plébánia segélykérését esetleg továbbítsa a „...Herceg Prímás ő eminentiájához, az egri, kalocsai, nagyvárad érsek urak ő Nagyméltóságát is fölkeresvén kérvényileg. (...) Egy kérvényt Gledura Géza ftdő hárskúti esperes úr útján Gróf Andrassy Dénes Ő Méltóságához is küldtem. A környék beli urak – kik reformátusok – kérelmemet visszautasították”. (RPkL. Uzapanyit 2170-921.) Ugyanitt kérte a püspök atyai jó tanácsát, miként vészeltethné át a telet, amely előtt a munkák már nem kezdődnek el, viszont a paplak istállójának és kamrájának fala kidőlt. „Istenen kívül csak

Méltóságod bölcs egyházkormányzata menthet meg, hogy sok évi fáradságom és takarékságom által szerzett marháimat megtarthassam.” (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

1900. február 6. A „Magyar Királyi Vallás és Közoktatásügyi miniszter” levélben értesítette a rozsnyói püspököt arról, hogy az uzapanyiti paplak helyreállítására a következő évi költségvetés terhére 400 koronát utalványoztat, azzal a feltétellel, hogy ebből a paplak helyreállítását teljes mértékben be lehet fejezni.¹⁰

1900. március 13-án Szilvassy Nándor rozsnyói építőmérnök szakvéleményt küldött az egyházmegyei hivatalnak a felújítás részleteiről, amelynek néhány részletét illetően Kútka Sándor plébánossal nem egyezett a véleményük. A plébános szerint az épület alapjai jók, ám a szakértő teljesen másképp látta, szerinte az épület alapjait is újra kell építeni. Az alapnak olyan mélyen kell kezdődnie, ameddig télen a föld fagyja nem ér le „100-110 fm”, különben a fagyás és olvadás helyenként megemelheti, deformálhatja a falakat. Ugyanez bekövetkezhet akkor is, ha az alap elég mélyen, de nem stabil talajon áll. Emellett kőlabazatot is szükségesnek tart, mert nem találni ennek megfelelő minőségű téglát. Ami az épület belsejét illeti, csak „30-40 krcz-val” drágább a „stucatuor”, mint a gerendás mennyezet, ugyanis a régi gerendák olyan állapotban vannak, hogy azokat nem lehet felhasználni. Osztotta viszont a plébános véleményét a pince betöltése tekintetében, ugyanis az – úgy, hogy állandóan talajvíz van benne – hasznavehetetlen. Mégis olcsóbb megoldásnak tartaná, ha a pincét csak addig a szintig töltenék fel, ameddig a víz el szokta önteni, hiszen a zöldségnek egyébként új tárhelyet kell építeni. Arra, hogy a költségvetés lényegesen kevesebb legyen, nem látott esélyt. (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

Az épület gondjai mellett Kútka plébános működésének már ebben a második évében¹¹ felszínre kerültek Uzapanyit vallási életének – a református-katolikus kevertségből adódó – problémái is.

1900. október 28-án a plébános püspöknek írt levelet: „A rimaszombati törvényszék iktató hivatalában felkerestük az ezen ügyben Méltóságodnak szóló kézbesítését az idézésnek, amelyen az van írva, hogy jelenleg Somodiban tartózkodik. Somodiban pedig azt írták rá: időközben Rozsnyóra távozott, miért nem volt kézbesíthető. Ebből csak – ismerve Gömör – Kishont kálvinista szellemét – azt lehet következtetni, miszerint a túl sürgősen megtartott tárgyaláson hozott végzésnek Méltóságodra vonatkozó kitétele egy kis rosszakaratú tévedésen alapszik.” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) Ugyanitt számolt be a plébános arról is, hogy a temetőre, annak használatára vonatkozó adatokat csak a canonica visitatióban talált. Meghallgatta az ügyben a falu két legidősebb katolikus lakosát, akik elődeiktől úgy tudták, a katolikus földesurak ajándékozták a temető területét zselléreiknek, de azt a két felekezet emlékeztük szerint mindig közösen használta. A plébános a tagosítási földkönyvben is utánajárt a tulajdonjognak, abban a temető területe községi birtokként szerepelt. Mivel arról semmi nem győzte meg, nem talált arra vonatkozó írott bizonyítékot, hogy a temető tisztán a katolikus egyház tulajdona lenne, „...azért a fellebbezést nem is nyújtottam

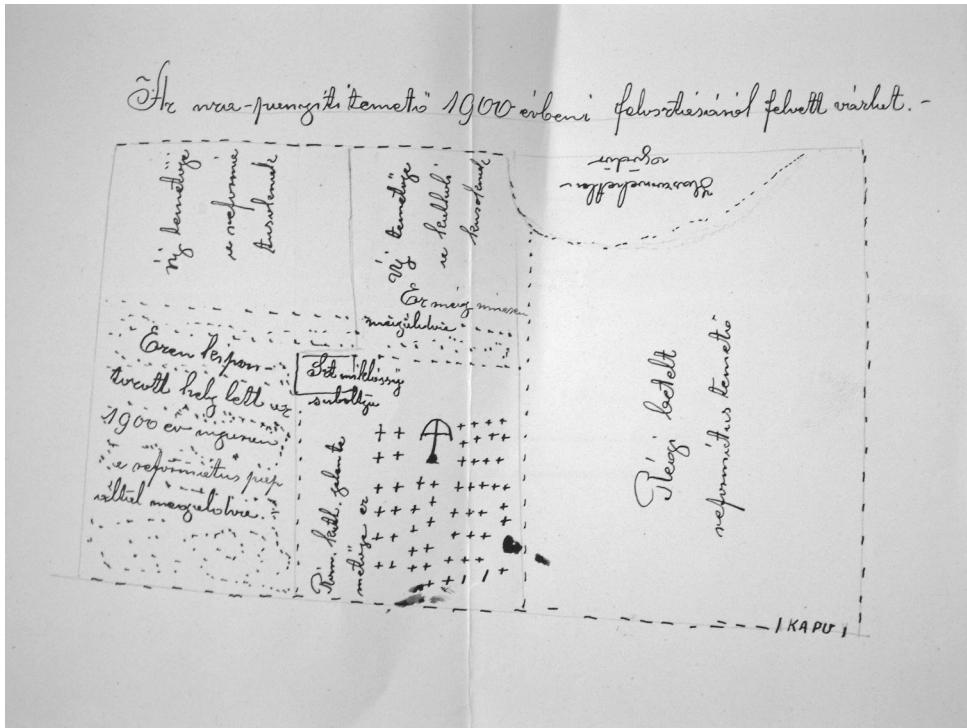
¹⁰ RPkL. Uzapanyit 2170-921.-70450/99. minisztériumi iktatószám.

¹¹ 1899 óta volt Uzapanyit plébánosa. (Schematismus venerabilis cleri dioecesis Rosnaviensis... 1906, 109. p.)

be...” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) Ugyanez az irat fényt derít arra is, mi tette aktuálissá, mi hozta felszínre a temetőhasználat problémáit.

„Engedje meg Méltóságod, hogy e jelentésemben egyes körülményeket főlemlít-hessek, melyekből kifolyólag kegyes utasítását kérni és várni bátorodom mielőbb. A panyiti kálvinistáknak arra, hogy a temetőnél az átalakítás alkalmával becsúszott telek-könyvi hiba kiigazításáért folyamodjanak azon körülmény adta meg az okot, hogy a nyár folyamán a kálvinista pap harangzúgás mellett körmenetben hiveitől körvezeve kiment a temetőt az ő módjuk szerint megáldani, amikor is szíves volt a kath. új temetőből is egy részt kikaróztatni, a melyet szintén benedicált. Nem lévén megelégedve az ő benedictiójával a karókat kihányattam, tettem ezt annál is inkább, mivel a kálvinista bíró arra figyelmeztetett, hogy a kikarózott és megszentelt új temetőbe ők akarnak temet-kezni, ne temessünk tehát mi abban, se ne használjuk másképen, minthogy pedig ezzel temetőnk folytonossága meglelt volna szakítva és hiveim is méltatlankodtak a hatalmaskodás miatt, kihányattam a karókat, mire ők rögtön a jegyzőhöz fordultak, aki is tudokra adta, hogy az új telekkönyv szerint kálvinista temető nincsen is, ebből csi-nálták ők meg – tudomásom nélkül – a kiigazítási eljárást.

1. kép. Kútka Sándor plébános szabadkézi rajza a temető területéről

(RPkL. Uzapanyit 1904-1908.)

Amint Kegyelmes Uram az ide mellékelt vázlati rajzon látni méltóztatik a katolikusok az egész temető 1/3 részét bírták eddig és még ezt is more patria elveszék. Ha

most e végzés értelmében el nem méretjük külön felét a temetőnek úgy majd apródonként kiturnak. Ezt jelenteni szoros kötelességemnek ismerem. Midőn most ezen temetői ügyben a törvényszéki irattárban a térképét és a telekkönyvét a tagosításnak néztem, megfigyeltem egyszer s mind azt is, amire a hivek és Csoltko egykori panyiti – most nyugalmazott – tanító figyelmeztetett. Tudniillik, hogy a katolikus példánykertet a református lelkész használja. Ezen figyelmeztetés alapos voltáról is meggyőződtem a tagosítási jegyzőkönyvből illetve a telekkönyvből, de az átalakított telekkönyvben már ott találtam jegyezve az iskola kertet illetve példánykertet ahol az a természetben most használtatik egy vizálló helyen. Megjegyzem, hogy azt a földet, mely a tagosítási telekkönyvben példánykertnek adtak, a tagosítástól hol a kath. tanítók, hol a református pap használta, aki most is használja. Továbbá hogy az új telekkönyvben ezen föld a Bornemissza István úr birtokához van írva és azzal egy telekkönyvi szám alatt van. Ez is átalakítási hiba. Nem jó volna-e nekünk is ügyvéd által kérelmezni a kiigazítást? Végre alázattal jelentem, a mit elődeim – habár tudták, de a szomszédoktól félelem miatt nem jelentettek –, hogy plébánia és iskola belsőségébe majd egy ől szélességben beépítkezett az egy oldalon lakó két szomszéd. Erről meggyőződött Végh László elődöm is, ki mérnökkel fölmérette a belsőséget és ott találta a hibás térfoglalást a hol említtem, de nem jelentette, azért mivel az egyik szomszéd azt ígérte névleg Keller József, hogy csak legyen csendesesen, ő majd kárpótlásban feltartja a kerítést – amit különben most már tudni sem akar, habár tanúkra hivatkozva figyelmeztettem a Végh László által eszközöltetett mérés eredményére. Félelem miatt – mondom – nem jelentették azért, mert mindkét szomszédom rettenetes bosszúálló. Midőn e köteles jelentésemet alázattal előterjesztem egyúttal bölc s utasításért is esedezem.”

1901. január 23-án Szilvássy Nándor egy ismeretlen, az iratcsomóban nem fellelhető levélre 9 pontban válaszolt. Amint szövegéből kitűnik, a plébános jelentése lehetett a levél előzménye. Az is bizonyos, hogy az épületfelújítás kapcsán merültek fel problémák, amelyek az ő munkáját is érintették.

1. Az egyik költségvetésbeli kifogásra azt válaszolta, hogy nem 8, hanem 9 ajtó volt, arról, hogy az istálló ablaka a fallal együtt kidőlt volna, nem tudott.

2. Ebben a pontban a kályhákat illető kifogásra válaszolt. Egy vaskályhát már elbontva talált, ennek költsége adhatott okot a kifogásra. „...így ugyan, hogy én a vaskályha, cserépkályha és takaréktűzhely elbontásáért darabonként 1,5 frt.-ot számítok, abból nem következik az, hogy a vaskályha elbontás ugyanannyiba kerül mint a cserépkályha vagy a takaréktűzhely elbontása.” (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

3. Költségvetése a pincelejárat elbontására vonatkozott, nem pedig a kis építményére.

4. (A szövegben, bizonyára tévesztés miatt két 3. pont szerepel, ez a második.) Ez egy falbontásra vonatkozik, amelyet az építész szerint nem az ablak széléig, hanem a másik oldalig bontottak el. A plébános bizonyára azt tette szóvá, hogy a fal az ablak körül nem egyenes, ám az építész ezt nem ismerte el, erről nem is tudott.

5. (A szövegben 4.) Ez a vitás kérdés a fűdém szerkezet felületét, méretét illetően alakult ki, az eltérés annak a résznek az értelmezéséből adódott, ahová padlásfeljárót vágtak. Az építész szerint, mivel a nyílás miatt ilyenkor váltógerendákra van szükség, az akár többre is kerülhet, mintha nem szakadna meg a folytonosság. „Nem tudom ha vajon azzal is megbizta volt e a főtiszt. Hivatal a plébános urat, hogy a már szerződésileg

elfogadott egységárákat is kritizálja, de ha megbizta, úgy azt elég rosszul tette akkor a mikor a szerződést az ő meghalgatása nélkül köti meg vélem és ha nem bizta, úgy nem értem, hogy miért avatkozik bele, mikor úgy sem ért hozzá? (...) Én az építkezés folyamán négyszer voltam Uza-Panyiton, Benda főpallérom háromszor és azon kívül négy de többször két hetenként is hazajött az ottani pallérom referálni, tehát egy ilyen kis fajta építésnél teljesen elég volt a felügyeletből és ellenőrzésből és nem volt szükséges a palléromnak hazudni semmit, mert én mindenről kellőleg voltam tájékoztatva. Hiba ugyan, hogy az építkezés befejezésekor nem mentem el, de abban az időben ágyban fekvő beteg voltam, és akkor már nem szerettem volna különben sem találkozni a plébános úrral.” (RPKL. Uzapanyit 2170-921.)

Az istálló gerendáinak árát is kifogásolhatta a plébános, ezt az építész azzal magyarázta, hogy „...nem fenyő, de vörös fenyőből vannak.” (RPKL. Uzapanyit 2170-921.)

6. (A szövegben 5.) Az éléskamra kapcsán az építész tévedett, azt be is ismerte, mondván, valóban nem padozat, hanem téglázat annak alja.

7. (A szövegben 6.) Ebben a pontban az ajtókra, kéményajtócskákra válaszolt, valóban kevesebbet építettek be, mert kettőt visszavitetett. Hat új és egy régi került a kéményekbe.

8. (A szövegben 7.) Az árnyékszékről is szót ejtett, amely az építész szerint a plébános kérésére lett egyes, a másik helyett új pócegödrot építtetett.

A három vas- és egy cserépkályha esetét annyiban igazította ki, hogy nem hármát, hanem négyet épített.

9. (A szövegben 8.) Ezen a ponton szintén az építész tévedett, saját bevallása szerint is. A nem egyenes falra vonatkozóan azt írta, utasította a pallért a fal egyenesre faragására, ám ő azt hazudta (?), hogy a plébános „mentette fel” ez alól, mondván, ráér, majd ha egy szoba lesz a kettő.

10. (A szövegben 9.) A megmaradt mennyezeti gerendákat nem használta fel, mert végeik korhadtak voltak, hanem maga hozatott újakat azok helyett. A betemetett pince döngöléséért azért nem tud jótállni, mert minden föld, a döngölés is törvényszerűen süppedni szokott. Ám a takaréktűzhely, üsthely és sütőkemence ettől nem süppedhetett meg.

A plébános a régi ajtók árát is sokallhatta, mert az építész ezt is magyarázta. 4 frtot számítottak az ajtókért, de nemcsak a javításukért és festésükért, hanem a be- vagy visszaállításukért is, összesen. Szilvássy szerint a plébánosnak tudnia kellett volna, hogy ez az ár reális. Az említett ajtókat Benda nevű pallérja hozta rendbe, de Szilvássy levelében azt is elismerte, hogy a felbukkanó hibák újbóli kijavítása még az ő kötelessége. A kályhákat illetően két gyakorlott pallérját említette levelében, az egyik kályhát szlovák pallérja (nem vezetéknyévként írta), a másikat Benda rakta, mindkettőjük munkájáért jótáll. Nem hiszi, hogy a két egybenytett szoba kifűtésére is alkalmas kályha ne tudna kifűteni egy kis szobát. Kifogásolta azt is, hogy a plébános – bár szerinte ehhez nem ért – megpróbált saját költségvetést készíteni, ajánlatokat tenni azzal kapcsolatban, milyen anyagot hol szerezhetne be, mely munkákat elég – kőművesek helyett – napszámosokkal végeztetni. Ám ezzel szemben nem akart érvelni, mondván, hogy a hozzá nem értést figyelmen kívül hagyja. A jászol faanyagát illetően azonban ismét ellentétesek voltak a vélemények. A plébános levelében azt állította – az építész erre válaszolt –, hogy a jászol fái nem vörösfenyőből készültek. Ellenben Szilvássy azzal érvelt,

hogy a plébános ehhez nem ért, tehát ha vádaskodik, előbb meg kellett volna nézetnie a járszat hozzáértővel, mert szerinte annak anyaga „veres fenyű”. (RPkL. Uzapanyit 2170-921.) Mivel az átadásnál nem volt jelen, az elszámolást kiegészítette levelében néhány tétellel, a plébánia összesen 35,12 frt. tartozásával. Ennek nem a kiegyenlítését kérte, hanem annak az összegnek a „jövőírását”, amelytől kamatként elesett, miután az építkezés felénél a fizetség felét nem vette fel, hanem saját pénzét forgatta. Emellett kérte a nem látható, egyelőre nem jelentkező károk esetére „....a figyelmemet esetleg kikerült hibás számítás és a még előfordulható hiányok pótlására 100 frt.ot is levonni a leszámolásom összegéből, így azonban nekem az életben akár ez, akár más ügyből kifolyólag az uzapanyiti plébános úrral érintkeznem ne kellesen.” (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

1901. április 18. Kútka Sándor plébános ekkor írott levelének sorai azt sejtetik, hogy az egyházmegyei hivatal, esetleg maga a püspök számon kérte rajta a felújításhoz való kritikus hozzáállást, ugyanis levelét azzal kezdte, hogy leszögezte: „....1901 év nyarán eszközölt építés mikéntjére vonatkozó jelentésemet kegyes főpásztorunk parancsára adtam be.” (RPkL. Uzapanyit 2170-921.) Hangsúlyozta, hogy jelentését az egyházmegye érdekét szem előtt tartva, maximálisan igazságos megítélésre törekedve készítette el, ezért semmiképp nem hajlandó azt visszavonni. Bizonyára szerepelt levele előzményében az, hogy esetleg felülvizsgálja az építkezést az állami építészeti hivatal, amelynek költségét – főleg ha nem ad helyt panaszainak – neki kell viselnie. Ennél erősebb reakciót váltott ki az, hogy az építész rágalmozással vádolta meg. Ez nagyon érzékenyen érintette a plébánost, úgy értelmezte, mintha azzal vádolnák, hogy fölöttesét, a püspököt szándékosan félrevezeti. „Erre sem születésem, sem pedig állásom nem képesített – mivel szüleim sem piaczon nem üzérkedtek, sem én pallagon nem neveltettem, sem pedig mostani pályámon nem vagyok hivatva a pénzspekuláció által egyházamat szipolyozni és úgy élni, de sőt saját kárommal is igyekszem egyházam vagyonát és érdekeit védeni – de csak becsületes és igazságos úton.” (RPkL. Uzapanyit 2170-921.) Igazát az építész levelében is igazolni látja, mert abban előfordulnak a tévedés beismerését jelentő fordulatok: hiba volt, tévedtem stb. Azt sem érti, hogyan érvelhet az építész olyan munka mellett, amelynek végeredményét személyesen nem is látta. Még inkább felháborodott azon, hogy 100 frt engedményt ajánlott cserébe azért, hogy a plébánossal ne kelljen találkoznia. „Új korában repedjen meg a csizmám, [ha – G.A.] ez a jó olcsó és korekt munka ismérve. És kérdem valjon miért nem akar velem és akart velem találkozni Szilvássy úr az átadásnál hisz meg is ígérte, hogy eljön. Betegsége után még sántán nálam volt! A tiszta szem a rágalommal szembe mer állni és nem a firkálás betű mögül kiabál. Ő velem találkozni nem akar e miatt, én meg a vele való polémiába nem bocsátkozom, mivel e helyt csak untatnám kedves Titkár urat. Csodálatosnak tűnik föl előtttem, hogy Ő Méltósága Szilvássy úrnak ezen építést azért adta elszámolásra, mivel kimutattam, hogy az otthon helyszíni szemle nélküli költség vetés haszontalan kiadásokat foglal magában (miért Bende itt volt, hogy meggyőződést szerezzen) – és drága – mely okból Ő Méltósága az építést megelőzőleg meghagyta nekem írásilag, működjem közre, hogy Szilvássy úr olcsóbban és előnyösebben építhessen, és most még is midőn főpásztorom parancsára beadom jelentésemet rámutatva, hogy a munkások alkalmazásánál, az anyagbeszerzésnél Szilvássy úr nem respektálta a jó és olcsóbb építést és a kisebb kiadást –, akkor engem fenyeget a

veszély, hogy fizetnem kell és Szilvássy úr fedesse hogy miért avatkozom bele, ha az egységárok elfogadtattak. Ez e az leszámolás? »Leszámoltam de ezt ne merje megbírálni senki, mert ha teszi rágalmoz.« – 3 ezer téglá maradt, de ki volt számítva és most elmállott a téli fagyon – fizess érte munka adó! Ez előny és igazság [? – G.A.] Különben én részemről jelentésem igaz voltának fentartásával arra kérem Méltóságos főpásztorkunkat, kegyeskedjék ez ügyben bölcs belátása szerint eljárni. Szilvássy úrnak pedig nevelés hiányt elérülő rám vonatkozó nyers kifejezéseit visszautasítom, mivel én oka nem vagyok annak, hogy oly fuser munka olya sokba került és én legyek kénytelen jelentésemben igazolni, hogy biz ezen építés méreg drága és e mellett nem a legjobb.” (RPkL. Uzapanyit 2170-921.) A plébános levele végén felsorolta az épület hibáit – a nem működő zárat, a nyílással záródó ajtót, a kamra és a konyha lesüllyedt téglapadlóját, és kérte a titkárt, továbbítsa a püspöknek a garancia érvényesítésére vonatkozó kérését. (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

1901. április 20. A plébános akkor kapott az egyházmegyei titkártól levelet, mikor saját előző levelét postára adta, ezért néhány kérdésre külön válaszolt. Egyik a maradék kb. 3500 téglára vonatkozott, amely a plébánia udvarán maradt. A plébános nem Szilvássy Nándornak, hanem az építkezésről utolsóként távozó egyik pallérnak állított ki igazolást arról, hogy ilyen mennyiségű téglá megmaradt. Az csak később derült ki számára, hogy az egyházmegye azt is kifizette, célja pedig az volt vele, hogy felhasználja majd az iskolánál. Ám a téglát nem elég gondosan tárolták, a tél és tavasz elmúlásával tönkrement. Ezért akkor, mikor arra utasítást kapott, már nem tudta eladni, mert mindenki, aki építkezett, maga égettet téglát, rosszért nem adott ki pénzt. Szeptember elején költözött az új épületbe, ám az üstház és a takaréktűzhely összedőlt, amelyek javíttatását ő állta, de a nyugtát betérjesztette, mert a garanciaidőn belül az építőnek a költséget meg kéne térítenie. Levelében említette a balogi és az uzapanyiti iskola ügyét is, ugyanis a korábbi halogatások miatt az épületek egyszerűen használhatatlannokká váltak, csak abban az állapotban szembesült mindenki azzal, hogy a plébános korábbi aggodalma nem volt alaptalan: nem volt hol tanítani.

1901. augusztus 8. Kútka Sándor plébános a garanciaidőn belül jelentette a felújítás után jelentkező hibákat (ugyanis a felújítást 1900. szeptember elején fejezték be):

1. Az első szoba keleti falán, a szögletben kívülről és belülről egyaránt látható repedések keletkeztek.

2. A homlokzati fal vakolata egy láb magasságban lehullott.

3. A konyha, kamra és istálló zárai rosszak, a konyha ajtaja ujjnyi széles réssel zár.

4. A „takarékhely” sütőjének téglafala mállik, a kemencében nem jól ég a tűz.

5. A kamra téglapadlózata – a pincefeltöltés helyén – fél láb mélységben lesüllyedt. Ugyanebből kifolyólag a konyha padlózata is mozog, ugyanis nem érintkezik az alatta lévő töltéssel.

6. A havi tisztítás ellenére a konyha kéménye gyakran tüzet fog, ami azért is veszélyes, mert a kémény a szénáspadon van, bele van építve a folyógerenda. A kéménytűztől könnyen kigyulladhat, ettől pedig az egész parókia könnyen leég. (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

1902. Ebben az évben már egy megkezdett peres eljárásra utaló iratok keletkeztek, a templom telke és a temető területe miatt. A többszöri fellebbezést is tartalmazó folya-

matban mérnökök, egyéb szakértők közreműködésére is szükség volt, olykor a főhatóság maga bízott meg ügyvédet az egyházi érdekek képviselésével.

1902. április 14-én még a plébános a püspöknek írott levelében összegezte a korábbi folyamatok eredményeként előállt helyzetet: „Hogy az uza-panyiti róm. kath. egyház a túlnyomó számban lévő és a katolikusok iránt gyűlölettel eltelt kálvinisták által még igen csekély ingóságaiiban is meglett valamelyik elődöm idejében károsítva úgy mint: – az iskola illetve példánykert elvételével, – a tanítói belsőség a szomszédok építkezése által megcsorbítatott, – a temető 1/2 helyett egy 1/4-re kibővített – dacára a törvényszéknek dr. Szeless ügyvéd úrnál lévő végzésének, melynek értelmében a katolikus egyházat a 1/2 illetve – ezen körülményt alázattal jelenteni kötelességemnek ismertem, habár – a mitől félve elődeim – tudtam, hogy darázs fészekbe nyúlok.” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) Ugyanez az irat tájékoztatta a püspököt mint felettest a pereskedés anyagi nehézségeiről. Mivel a panyiti templompénztár akkor is szegény volt, a püspöki titkár arra utasította a plébánost, hogy erre hivatkozva kérje az ügyvédet: ne számítson fel sokat. Ezt Kútka Sándor meg is tette, ám ezzel – megítélése szerint – az ügy kevésbé fontossá vált, menete lelassult. „...most egy év óta is csak a per kezdetén vagyunk...” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) Ugyanakkor kérte, egyenlítsse ki az egyházmegyei pénztár a mérnöki díjszámlát.

Továbbá: „Szabadjon hódolattal megjegyezni, hogy ez ügy élére állítását elődeim méltán tartották darázs fészeknek és féltve e papfalók közt békéjüket némán nézték az egyház megkárosítását.” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) Beszámolt arról is, hogy a plébánia két református szomszédja és a református lelkész „gyakran össze jönnek, conspirálnak, a hivek közt aláírás végett ellenem panaszlevelet hordának... (...) Vigasztaló ezen dologban rám nézve csak az, hogy hiveim bizalma és jóakaratu méltánylása nagyobb, mint e néhány sértett ember izgatása.” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.)

1902. július 7-én a plébános arra kérte a püspököt, írja alá az ügyvéd által kért meghatalmazásokat, egyúttal szavá tette, hogy az ügy lassúsága miatt egyre nehezebb a helyzete. A 3 ügyben – a templom és iskola belsőségének megcsönkítése, valamint a faiskola (példánykert) és a temető kisajátítása – indított perről a falusiak is tudtak és főleg az egyik szomszéd „...mint birtokháborító bosszúból valóságos zendülést csinált ellenem...” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.)

1902. augusztus 24. Az ekkor kelt levelében a plébános ismét azt kifogásolta, hogy noha minden irat, meghatalmazás és mérnöki felmérés Dr. Szeless Ödön rimaszombati ügyvédnél van már, a peres ügy egy éve stagnál. Kérte, hogy a püspök mint hatóság sűrítse meg az ügyvédet, egyúttal arra is felhívta a figyelmet, hogy az érdekvédelemhez szükséges tanúk idősek: ha sokáig húzódik az ügy, időközben meghalhatnak. Ebben a levélben már megfogalmazta azt is, hogy Dr. Szelesst nem feltétlenül látja a katolikus egyház ügye megfelelő védőjének. „Szabad legyen azon alapos kétkedésemnek kifejezést adni, miszerint én azt láttam Szeless eme késedelmeskedésének oka abban rejlik, hogy ő nem akar ügyvédtársának a református egyház ügyészének ellenlábásává lenni.” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.)

Később, látva, hogy a pert az ügyvéd el sem kezdte, csak hitegette őket, bővebben is kifejtette.

1903-ban Keller József és Berki Demeter József ellen birtokháborítás, Bornemissza István ellen a „kath. példánykert” visszaszerzése ügyében indított pert a plébános, főhatósági jóváhagyással. Ugyanebből az iratból kiderül, hogy a közös (katolikus-református) temető használata, területi elosztása is még létező konfliktusforrás. Ezt az ügyet a plébánosnak „Szeless drnál” kellett megsürgetnie, a püspöki utasítás értelmében. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.)

1903. július 8-án a következőkről számolt be: „Szeless ügyvéd úr eme késedelmezésének oka – mely miatt az elévülés és következetesen a mi perveszteségünk származhat mint gyanítani lehet – nem más, mint azon körülmény, hogy Molnár József rimaszombati ügyvéd, ki a református egyháznak ott tanács bírja még azon időtől, midőn Szeless patvarkodott nála, Szelessnek igen jó barátja, nehogy tehát Szeless úr megsértse e perrel a református egyházat és velük Molnárt, csak halogatja a per megkezdését.” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) Emiatt arra kérte a püspököt, hogy Szelessről vegye el és bízza más ügyvédre az ügyet.

1903. augusztus 1-én aztán „végre valahára Kegyelmes Uram dorgatóriuma folytán két év leteltével elkészült Dr. Szeless Ödön úrnál az uza-panyiti rom. kath. egyház panaszos beadványa, habár a temető elkülönítése iránti panasz még most sincsen készen”. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) Ebben a levélben a plébános (ismét) pontosan leírta az egyháza kárára elkövetett sérelmeket. Keller és Demeter az egyház belsőségéből 50 négyszöglet foglaltak el, amely területen kutat ástak, ráépítették a csűr falát és magtáruk, pincéjük egy részét. Az 1100 négyszögöl területű „iskola illetőleg iparkertet” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) akkor már 20 éve a református pap használta. „Azonban még ezzel sem elégedtek meg a kálvinista atyafiak a 3 hold és 600 négyszögöl területű temetőt is össze vissza használták a 3/4 részét részint már betemették részint pedig mint temetőhelyet szántják és vetik, a mienkbe is hordva halottjaikat, amiért midőn fölszólaltam predicatoruk processioval ment ki hogy a mi temetkezésünkre szánt üres területet fölszentelje?!” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) Megtudták azonban, hogy a temető a telekkönyvi bejegyzés szerint a katolikus egyház tulajdona, ezért a lelkész Molnár József rimaszombati ügyvéd, egyúttal ottani „egyház tanács bíró” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) útján telekkönyvi kiigazítást kért. „Ez ügyben tartott törvényszéki tárgyalásra – ha mint méltóztatik emlékezni – Méltóságodat azért nem hívták, mert az idézés nem találta Somodiban és a tárgyalás napja elközelgett.” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) A levél folytatásából ismerhetjük meg az uzapanyiti papok és tanítók jövedelmeit, legalábbis azok egy részét. „A telekkönyv értelmében az úrbéres birtok után – mely a közösben van – a rom. kath. lelkészt úgy mint az ev. ref. predicator, a róm. kath. tanítót úgy mint az ev. ref. tanítót egyenlő arányban illetné a haszonélvezet (a papot egy-egy házhely után, a tanítót 1/2 - 1/2 házhely után) mégis a róm. kath. lelkész és tanító egy-egy negyed résszel kaptak és kapnak kevesebbet 20 év óta mint a ref. predicator és tanító.” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) A plébános akkor már két éve panaszt tett az ügyben a közigazgatási bizottságnál, azonban nem oldódott meg a probléma, mert az úrbéresek névjegyzéke „a földművelésügyi minisztériumnál hevert és hever”, majd az erdészeti ügyosztályhoz került. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) Szeless ügyvéd az ügy intézéséhez kérte – és azt a kérést továbbította a plébános a püspökhöz – a beadványok felbélyegzését és továbbítását a rimaszécsi királyi járásbíróshoz. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.)

1903. szeptember 30. Kútka Sándor (ismét) azzal a kéréssel fordult a püspökhöz, hogy a földművelésügyi minisztériumban sűrűsítse meg az uzapanyiti úrbéresek névsorának rendezését, mert ennek hiányában sem ő, sem a kántor nem fogja tudni beszerezni téli tüzelőjét – ahogyan az a tavalyi évben is történt. (RPKL. Uzapanyit 1904-1908.)

1903. november 6. Október 6-án a rimaszécsi királyi járásbíróság tárgyalta – Dr. Szeless beadványa nyomán – a példánykert ügyét, ám a plébánost hivatalosan a tárgyalásról nem értesítették. Mégis megjelent a tárgyaláson, levelében erről számolt be a püspöknek.

„... megjelenni – habár megidézve nem voltam – szükségesnek tartottam, annál is inkább –, mert sejtettem, hogy a Gömör megyében imádott kálvinisták ellen sem a főjárásbíró – ki ott valami tanácsbírói címmel bír –, sem az ügyvéd urak véteni nem szoktak.” (RPKL. Uzapanyit 1904-1908.) Az eljárás során a plébánost rendre akarták utasítani arra való hivatkozással, hogy az ügyet csak a püspök képviselheti. A református fél azzal érvelt, hogy a vitás terület tulajdonjogát egy megyei bizottságtól kapták. Erre a plébános úgy válaszolt, hogy ha csak a püspök képviselheti az egyházat, hogy történhetett, hogy a püspök beleegyezése nélkül írták át a példánykert tulajdonjogát. (Az 1100 négyszögöles iskolakertért „cserébe” a katolikus egyház tulajdont szerzett egy 200 négyszögölnyi vadvizes helyen.) Erre a járásbíró utasította a református felet, hogy a tagosítási és telekkönyvi átalakítási iratokat szerezzék be, de ha szükséges, helyszíni szemlét tartanak. A plébános elégedett volt az ügyvéd munkájával is, a tárgyalás mégsem végződött a katolikus egyház számára kedvezően. A járásbíró ugyanis az elévülési törvényre hivatkozott. Ezért Kútka Sándor azonnal írt Glédura János nyugalmazott pinci kántortanítónak, ugyanis ő volt akkor az uzapanyiti kántortanító, mikor a vitás kertet még a katolikus egyház használta. A katolikus egyház 33 évig nem követelte tulajdonát. Ha 1901-ben – amikor a plébános már egy éve foglalkozott ezzel – az ügyvéd megindította volna a peres eljárást, még nem lehetett volna az elévülésre hivatkozni. Tehát a példánykertet Dr. Szeless időhúzó hozzáállása miatt nem sikerült visszaszerezni, így „... a kálvinista »rape, cape«¹² elve győzni fog”. (RPKL. Uzapanyit 1904-1908.)

Ami a szomszédok foglalását illeti, annak állását a plébános jobbnak ítélte, ott az elévülés mint érv nem volt alkalmazható. Ugyan a szomszédok állították, hogy 1870 óta használják az elbirtokolt telekrészt, de nem háborítatlanul, mert ezt az állapotot már a plébános elődje, Végh László is közigazgatási bírósági eljárásban támadta meg. A békés megosztását 1900-ban törvényszéki határozat fogalmazta meg. Ezt a plébános csak teljes hivatalos támogatással látta kivitelezhetőnek. „...mielőbb mérnök közbejöttével és okirat mellett történne, mert ők csak kálvinista ravaszsággal arra számítanak, hogy ez ügy most levetessék a per útjáról, de ha én megkezdéném az elválasztást, akkor még erőszakkal is megakadályoznának ebben, és ez is maradna az el-

12 capio – fog, megfog, de kiszemel, elfoglal jelentése is van. (Finály 1884, 298. p.); rapio – megragad, rabol, elragad (Finály 1884, 1659. p.) Valószínűleg innen ered a népnyelvi „capcara, capcarázik” kifejezés, amely nem tervezett rablást jelent, hanem olyan lopást, amire véletlen alkalom adódik, tehát mintegy a „kínálkozó” lehetőség megragadását.

évülésig így. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) Együttal arra kérte püspökét, tekintélyével sűrgesse meg, hogy az úrbéresek névjegyzékét megkaphassák a földművelésügyi minisztérium erdészeti ügyosztályától, ugyanis enélkül nem lehetséges jogorvoslatot szerezni a katolikus pap és tanító jövedelmeit illetően. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.)

1904. július 11. Még mindig rendzetlenségről számolt be a plébános, a három ügyből egy sem oldódott meg, levelében a már ismert tényállást sorolta.

1904. augusztus 30. A plébános arra kérte a püspököt, utaltassa ki a helyszíni szemle díját, nehogy ismét leálljon az amúgy is nehezen induló eljárás. Dr. Szeless elköltözött Rimaszombatból, ezért azt is kéri, bízson meg a képviselettel más rimaszombati ügyvédet, „...lehetőleg olyat a ki nem fél a gömör megyei kálvinista omnipotentitától mint Szeless és úgy biztos lehet reményünk a sikerben”. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.)

1904. november 15. „Úgy tudom, hogy Méltóságod előtt sem ismeretlen azon túlkapás, amely itt nálunk a »rape, cape« elvétől sem idegenkedő kálvinisták részéről szegény egyházunkat birtoklásában megcsorbította és mely – fájdalom – hiveink közt is pártolásra akadt.” Kútka Sándor ezen levele az akkor már sok éve tartó ügy fordulatait és az akkori tényállást összegezte, a képviselettel megbízott Szeless ügyvéddel kapcsolatban azonban egy korábban nem említett újdonságot is tartalmaz. A plébános többször felhívta a figyelmet arra, hogy az ügyvéd személyét nem gondolja alkalmasnak a katolikus egyház képviseletére, mert meglátása szerint dr. Szeless nem akart szembehelyezkedni kollégájával, aki pedig a református egyházat képviselte. „...én Szelessst folyton sűrgtettem, sőt még az egyházhatóságot is kértem Szeless sűrgtetésére, a honnét azt a választ nyertem, hogy az egyháznak nagyobb horderejű egyházi ügyeknél Szelessre szüksége van, tehát ebbeli hanyagságáért a meghatalmazást tőle meg nem vonhatja.” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) A plébános – miután saját fölöttese a fentiek miatt nem állt mellé – személyesen szerezte vissza a per beterjesztési iratait, azokat maga bélyegezte fel és terjesztette be 1903-ban – a temető ügyének kivételével. Miután Szeless ügyvéd Budapestre költözött, a plébános jelenlétében lemondott az ügyek képviseletéről. Ezt Kútka Sándor személyesen jelentette be a püspöknek Somodiban. A püspök Dr. Ráróssy Gyula rimaszombati ügyvédhez utasította a plébánost, aki – noha elvállalta az ügyet – nemtetszésének adott hangot, amiért katolikus, iskolaszéki tag, egyházi ügyek képviseletében már sikeres ügyvéd létére csak másodikként, már késében keresték fel. Felhívta a főhatóság figyelmét arra, hogy az iskolakert esetében fennáll az elévülés veszélye, ugyanis 1900-ban volt 30 éve annak, hogy a reformátusok elkezdtek használni, a jogorvoslat lehetősége pedig 32 év után évül el. Tehát ha nem lett volna az ügyvédi időhúzás, még éppen sikerülhetett volna visszaszerezni. A temető ügye más miatt ígérkezett nehéznek. „Ami illeti a temető kettéválasztását, e pertől Szeless is, Ráróssy is fél – a kálvinista vármege tekintélye miatt és mindketten a békés megoldásról beszélnek, amidőn temetőnk közepén egy üres helyet a kálvinista predicator processio és harangzúgás közt jelölt ki és áldott meg !???! Békés megoldás itt lehetetlen. Az ügy érdemében tehát oda terjed alázatos kérésem, méltóztassék egyházkormányzati bölcsessége szerint intézkedni.” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.)

1905. február 15. A plébános levelével együtt küldte vissza a 3 meghatalmazást, ugyanis Ráróssy Gyula nem vállalta el a katolikus egyház képviseletét, arra hivatkozva, hogy nem akarja szakmáját elaprózni, vagy minden egyházi ügygel bízzák meg, vagy

nem vállal apró kis külön ügyeket. A plébános arra kérte a püspököt, az uzapanyiti katolikus egyház ügyeinek kereshessen új ügyvédet, de előre figyelmeztetett: katolikus Rimaszombatban nincs, református pedig elvből nem vállalja el az egyház ügyeit.

1905. augusztus 22. A református egyház „határmegállapítási keresetét” (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) indított a katolikus plébános réthasználata ellen. Ismét összegezte a már évek óta tartó ellenségeskedés okait: a katolikus egyház belsőségét a két szomszéd 45 négyszögöllel megcsonkította, az iskolakertet a reformátusok nem rendeltetésszerűen már 30 évnél hosszabb idő óta használja, az eredetileg, telekkönyvileg is katolikus egyházi tulajdonú temetőt 1/6 részben reformátusok használják. Az úrbéres papi és tanítói illetőség 1/6 részében sérült. A református egyház által kezdeményezett ügy tárgya a Lác-dűlőben lévő rét volt. Telekkönyvileg 694 négyszögöl területűnek kéne lennie, ehelyett egyik évben 250, másikban 300 négyszögöl takarmányát engedték át a katolikus plébánosnak. Ezért szólította fel a plébános a református kurátort arra, hogy mérnökkel méressék ki a területet, amit meg is tettek, Sipos Béla rimaszombati államépítészeti mérnök 1904. április 24-én, vasárnap végezte el ezt a munkát. A plébános nagyjából megfelelőnek látta, ezért határbarázdákkal is megjelöltette a „fölhancsikolt” területet, és használni kezdte. Az 1904-es évben háborítatlanul használta is, ám a szokatlanul jó termés ismét felszínre hozta a viszálykodást. „...midőn szoktnál bővebb termés látszott a réten, a kapzsi paraszt ref. kurátor és lelkész sanda szemmel nézték, a miért is újból folyó év május hó 2-án a rimaszombati kalv. vallású városi mérnököt hozatták ki és ismét – a nélkül, hogy erről értesítettek volna, fölmérették – aki is minden földkönyv és térkép nélkül csak az ő mondásuk és kívánságuk szerint kimért egyházunknak 694 négyszögöl helyett 440 négyszögölet. Ezen önkényes károsítás ügyében én a közigazgatósági főszoigabírószághoz fordultam, a mezsgye hatósági kiigazítása végett, ki is május hó 30-án Balgha Kálmán szakértő állami mérnökkel a helyszínén megjelent a városi mérnök felmérését semmisnek mondotta ki és a költségekben a ref. lelkészt elmarasztalta. Én tehát ez ideig ezen az alapon mai napig használom a rétet.” Ezért ismét ügyvédi meghatalmazásért folyamodott a püspökhöz. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.)

1906. Dr. Krausz Gyula ügyvéd levelében arról értesítette a püspököt, hogy a rimaszécsi kir. járásbírószág ítéletét megfellebbezi, ebből következtethetünk arra, hogy a per első fordulója nem a katolikus egyház javára dőlt el. A perben álló felek a temető és a kert területének kimérése és hitelesítése céljából mérnököt fogadtak, ám a bíróság független szakértővel mérte fel a területeket, Emöky Adolf „vasúti osztály mérnök”-kel, aki a helyszínen is szemlét tartott. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.)

1906-ban készült – a plébánia átadása miatt – az jegyzőkönyv is, amely annak ellátottságáról, falubeli helyzetéről akkor aktuális képet ad. (RPkL. Uzapanyit 677-1907.) Kútka Sándor plébánost ekkor váltotta fel Meiszel György. Az uzapanyiti római katolikus egyház ingóságai ebben az időben a következő tételekből álltak:

„96,97. hrsz. alatti beltelek, melynek egy részecskéje per alatt – igen jó I. osztályú templomi beltelek

Tuboka szilfa rét 479 hrsz.

Lác-rét 640 hrsz. Per alatt van

Képszerdülő szántóföld – Kálvinisták használják

Balogjáró szántóföld 3 vékás – jó minőség

Új temető szántóföld 3 vékás per alatt – közepes.”

Ugyanez a leltár felsorolta az ingóságokat, tulajdonképpen a templom belső berendezését is. A szoborszekrények, gyertyatartók, corporálék sorában érdekesség a „ravatal két alvánnyal, fakoponyával”, bizonyára az egykori temetések kellékei. (RPKL. Uzapanyit 677-1907.)

Ezek a templomon belül, a szertartások során használt tárgyak Uzapanyiton is a vallásgyakorlás belső világához tartoztak, tartoznak ma is. A plébánia ingatlan vagyona kapcsán azonban – mint az eddigiekből is kiderült – korántsem volt ilyen egyértelmű és tisztázott a helyzet, katolikusok és reformátusok között maga a vallásgyakorlás is okozhatott konfliktusokat. Kútka Sándor plébános – amint az irat jelzi, a 2571/906. sz. egyházmegyei utasításra – 1906 augusztusában, az iratok szerint uzapanyiti plébánosként utoljára, jelentést tett a plébánia előző évi 176 korona 71 filléres túlkiadásáról. (RPKL. Uzapanyit 677-1907.) A túlkiadás oka a kevés jövedelem, „...az, hogy az uzapanyiti templomnak összes és kizárólagos jövedelme egyedül a perselypénz volt, amely évente 35-45 koronát tett ki, melynek ellenében csak a rendes kiadások – melyek mellőzhetetlenek és az egyh. megyei hatóság által mindig méltányosan elfogadtattak – a 60 koronát meghaladták, nem számítva a rendkívüli kiadásokat (...) Mivel tehát 7 évi uzapanyiti lelkeszkedésem alatt mindég csak deficit vólt, ez lassan kinőtte magát a fenti kérdéses összegre”. A plébános javaslatot tett a túlkiadások megszüntetésére, mérséklésére. „...a templom jövedelmét fokozni kell, amit én azzal akartam elérni, hogy a reformátusok által elfoglalt Lác-dűlői rét, mely jelenleg per tárgyát képezi, valamint az új temető, mely szintén részben per alá kerülend – levén erre meghatalmazása a megbízott dr. Krausz Gyula rimaszombati ügyvédnek – az elsőt mert mint legutóbb megtudtam, e templom réjtjének van telekkönyvileg bekebelezve, mint a temető az egyház részére – évente haszonbérileg értékesíteni lehetne, ami évenként 60-70 koronával növelné a templompénztár jövedelmét, mely bevétellel meg lenne szüntetve a templompénztár túlkiadása, sőt jövedelme volna a templomnak.” (RPKL. Uzapanyit 677-1907.)

Kútka plébános – Harkácsra helyezése előtt – ugyanebben az iratban segélyért folyamodott az egyházmegyei hatósághoz, mert az uzapanyiti plébániaépület javításai saját tartalékait is számolatlanul felemésztették.

1907 februárjában már Meiszel György plébános kérte a főhatósági segítséget az orgona javíttatásához. (RPKL. Uzapanyit 4753-1907.) „Az elszórtan élő maroknyi hívők már eddig 200 kor.-t adtak össze...”, a plébános a templom kegyesalapítványi pénztárban elhelyezett forgótőkéje terhére kérte a kiutalást.

1907. február 19. Kútka Sándor – már Harkácsról – még egyszer összegezte a „darázs-fészekbe nyúlás” történetét. Törekvései – hogy a katolikus egyház érdekeit a helyi ügyekben is megvédje – sikertelenségét leginkább az magyarázza, hogy nem talált megfelelő jogi segítséget, az ügyet valóban segítő ügyvédet. Az ügy számára utolsó szakaszában, ahogy arról ebben a levélben beszámolt, helyben tájékozódva Krausz Gyula rimaszombati ügyvédet bízta meg a képviseléssel. A többi adat mellett arra is felhívta a figyelmét, aminek ekkorra – valószínűleg az igazságkeresés szándékától hajtva – maga járt utána: az egyház telkéből foglaló Keller és Berki Demeter családokkal szembeni pert nem lehetett volna elévülésre hivatkozva megszüntetni. Ekkorra Kútka Sándor, az idős tanúk vallomása mellé megszerezte elődei írásos nyilatkozatát a kérdéses telek használatát illetően. Egyik elődje, Végh László már 1891-ben pert indított

a közigazgatási szolgabíróságon a jogtalan telekhasználat ügyében. Ez volt tehát az oka annak, hogy az 1870-ben bekövetkezett foglalás és Kútka Sándor első, 1900-as intézkedései között eltelt időszak használatát egyáltalán nem lehet „háborítatlan” használatnak nevezni. Az ügyben 1891-ben ítélet nem született a per indítója, Végh László halála miatt, de Draskóczy László főszolgabíró a helyszíni szemlét maga tartotta meg. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) Az, hogy Krausz Gyula sem képviselte hatékonyan az egyházi érdeket, abból derült ki, hogy a plébános tanácsa ellenére nem idéztette meg a többi tanú mellé Draskóczy László főszolgabírót, sőt megengedte, hogy a két fogláló, a Berki Demeter és a Keller család feje egymás tanúi legyenek. Mellettük olyan tanúk vallomását vették figyelembe, akik még nem voltak 60 évesek, tehát állításuk – miszerint úgy ismerték a határt, ahogy akkor, a per idején volt – nem lehet valós. Miután a plébánost Harkácsra helyezték, hivatalból már nem értesülhetett az ügy menetéről, ezért arra kérte Krausz Gyula ügyvédet, hogy mindig idéztesse be őt is tanúként. Ám erre soha nem került sor, a pert elveszítették. Végül a plébánost – alaptalan jogi felterjesztésekkel vádolva – az egyházi főhatóság elmarasztalta, a perköltségeket is rá hárította. A plébános vétlenségét azzal igyekezett alátámasztani, hogy minden lépésről levelezést folytatott az egyházi főhatósággal, sőt a per első lépéseit sem önszántából, hanem felsőbb utasításra tette meg. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) (Ennek köszönhető, hogy erről az ügyről iratok maradtak fenn.)

1907. április 28-án püspökének írott leveléből kiderült, hogy felettese arra kötelezte, vállaljon saját jövedelme terhére fizetési kötelezettséget a perrel járó költségek megtérítésére. Ezt a kötelezvényt Kútka Sándor mellékelte is leveléhez. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) Vállalását megelőzte egy – bizonyára – hosszabb egyeztetés, amely folyamatból egyetlen levél maradt. Ebben a plébános már visszautalt arra, hogy püspöke várja arra vonatkozó válaszát, „milyen összeget ajánl fel” a perköltségekre. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) A plébános ugyanebben a levélben vázolta nehéz helyzetét és utalt az erején felüli igyekezetre – ami a per sikerre vitelét illeti. Jövedelmét 3/4 részben elvitte 5 holdas földjének művelése és 2 cselédje bére, ám a teherviselés alól ez nem mentette fel.

Az iratcsomó időben utolsó, **1908 februárjában** kelt leveléből derül ki, hogy a Láczdűlőbeli rét ügye eldőlt, méghozzá a katolikus egyház javára. Kútka Sándor erre hivatkozva kérte, mentesítsék őt a pénzbeli teherviselés alól, hiszen ez a rét lényegesen nagyobb jövedelmet biztosít az egyháznak, tehát a per költségei – amelyet az ő kitarításának köszönhetően a katolikus egyház megnyert – abból megtérülnek. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.)

1908. A plébánia és a plébános jövedelme bizonyára nem lehetett megnyugtató Kútka Sándor plébános távozása után sem, mert Meiszel plébános 1908-ban birtokgyarapítási, jövedelemszerzési javaslattal kereste meg az egyházmegyei főhatóságot. (RPkL. Uzapanyit 2169-1908.) „A ferde cselédviszonyok és helybeli nép rafinériája folytán az utóbbi két évben Uzapanyiton két uri birtok lett eladóvá: u.m. a Szentmiklóssy és néhai Bornemissza István féle.”¹³ A plébános azt terjesztette elő, hogy a Bornemissza-féle úrilak és a hozzá tartozó 6-7 kat. hold belsőség megvásárlásával oldják meg a plébániaépület már régen húzódó gondjait. Egyidejűleg az akkori plébá-

13 A két család úrilakjait Tökölly Gábor is említi gőmöri kastélyokról, kúriákról szóló munkájában. (Tökölly 2003 II., 128–129. p.)

niát iskolává és tanítólakássá, az iskolát harangozólakássá lehetne alakítani – szölt a javaslat. A plébános 2 kat. holdas rétjének jövedelmét pedig a templom kiadásaira ajánlotta – ám javaslataira nem kapott főhatósági engedélyt.

1908 áprilisában Meiszel György is levelezésre kényszerült a templom – már elődjével is pereskedő – szomszédai miatt. (RPkL. Uzapanyit 1904-1908.) A Berki Demeter családdal folytatott per tárgya a kerítés helye és a Berki Demeterék által követelt, a két telek szomszédságából adódó terület volt. Amikor a plébános kerítést akart húzatni a templomkert és a Berki Demeter-telek közé, a szomszédok azt megakadályozták, és állították, végzésük van arról, hogy a faltól 1 ölnyi területet használhatnak. A plébános ennek a végzésnek a másolatát kérte, egyúttal tanácsért is fordult a főhatósághoz. Ugyanis ha a szomszédok igényéhez igazodna, „az eddigi egyházi területből 30 folyóméter hosszban egy oszlop szélességnyi terület (...) veszne el”. A kért végzés döntené el, igazat állítanak-e a szomszédok. „...és ha nem igaz, elálljak-e akkor a református béke kedvéért attól, hogy az oszlop külső, a ház felé eső oldalán legyen a kerítés...”

Meiszel György levelezése ezzel véget ért, 1911-ben Szántó Ferenc (a levelezések alapján már 1910-ben is), 1912-ben Szuhaneck József volt az uzapanyiti plébános.¹⁴

1910. augusztus 2. Szántó Ferenc levelében nagy csapásról számolt be: megrepedt a templom kisebbik harangja. Meghirdette az adománygyűjtést, de nem sok eredménye lett, mert három héttel korábban a templom külső falának helyreállítására gyűjtött, hívei nem képesek többet adni. „Alázattal esedezem tehát Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úrhoz, mint kegyes Főpásztorunkhoz, hogy engem e tanácstalan helyzetemből kiszabadítani és az egyházmegye költségén a harang átöntését elrendelni méltóztassék... (...) Mindent megteszek e szomorú viszonyú egyházközségben, ami erőmtől s tehetségemtől kitelik, a templom falának helyreállításához is járultam a magam költségén, a plébániai épületet, kutat, pinczét javíttattam a saját fizetésemből, most azonban már tehetetlenül állok az újabb költség felmerülésénél.” (RPkL. Uzapanyit 931-912.) Ugyanitt – mint korábban Kútka Sándor is utalt rá – Szántó Ferenc is leírta, hogy a plébánia évi rendes jövedelme nem fedezi a költségeket. (RPkL. Uzapanyit 931-912.) A harang újraöntésére vonatkozóan a temesvári Novotny cég költségterveit mellékelte. Novotny Antal 1912. március 8-án kelt leveléből lehet tudni, hogy a harang újraöntésével (vagy másik harang öntésével) az ő cégüket bízták meg, ugyanis ebben a levélben jelezték, hogy a hozzájuk Rozsnyóról beérkezett 38 koronával az uzapanyiti római katolikus egyházközség számláját egyenlítették ki. (RPkL. Uzapanyit 931-912.) Ugyanakkor a püspöki hivatal plébánosnak írott válaszlevelében 250 korona kiutalását említik új harang öntésére. (RPkL. Uzapanyit 931-912.)

1911. május 8-án Szántó Ferenc plébános a plébániakerítés árának kiegészítésért folyamodott a püspökhöz. A 90 folyóméter hosszú kerítés elkészítése kapcsán 403,40 koronás költségvetést mellékel leveléhez, amelyben a következő tételek szerepeltek: 1000 db lécz, 180 fméter „zárlécz”, 60 db deszka, lécz- és deszkafuvar, 30 db 2,5 m hosszú tölgyfa oszlop, oszlopok fuvarozása, 200 db tégl a kapupillérekhez, falazás ára a pilléreknél, asztalosok és napszámosok munkadíja, cement, vasalás a kapukra, összesen 8 csomag sodronyszög. A levélből derül ki, hogy ez az összeg már kedvezmé-

14 Schematismus cleri diecesis Rosnaviensis... 1913, 128., 130. p.

nyes volt. Amint a plébános írta: „Megkísértem minden lehető, folyamodtam Coburg Kir. herczeg úrhoz¹⁵ engedményért s csak így lehetséges a mai magas faárak és drága munkabér mellett, hogy 90 folyóméter léczkerítést 403 koronából elkészíttethetek.” (RPkL. Uzapanyit 2773-1911.) A plébános leveléhez a takarékkönyvet is csatolta, amely 220 koronát ért. „Az összeget a bolgár király Ő Felseje adományozta az uzapanyiti iskola és plébániai épület céljára.” (RPkL. Uzapanyit 2773-1911.) Az iskola és a plébánia azonos épület volt, két bejáratral, kerítéséből 25 méter és kapu tartozott az iskolához. A plébános a hiányzó összeg kiutalását az egyházmegyei alapból kérte. Hívei adakozására nem számíthatott, ezért kérte a püspököt, vegye figyelembe „azon szegénységet, melyben kevés számú és szétszórt híveim vannak, akik vagy cseléd vagy cigánysorban élnek, az a néhány balogi iparos pedig a folyó nyáron építendő felsőbalogi iskola költségeivel vannak túlterhelve... [és – G.A.] ...vegye atyai jóindulatába ezt az elhagyatott és oly hosszú időn át mostoha gyermekként szereplő plébániát.” (RPkL. Uzapanyit 2773-1911.) Arról sajnos nem szólnak az iratok, hogy és hol készült el végül a kerítés.

1916. augusztus 18. Horváth László plébános elődeihez (és, mint később kiderül, utódaihoz is) hasonló panaszos levelet fogalmazott püspökének Felsőbalogról. Arról számolt be, hogy az uzapanyiti templom és plébánia tetőzete visszafordíthatatlan rossz állapotban van. Egy helyi ácsmester véleményét is kikérte, aki szerint még az őszi esőzések előtt zsindelezni kell az egészet, hogy a falak meg ne repedezzenek. A plébániaépület esetében már el is késtek, annak falai már plafonig repedezettek, a temploméi még épek voltak. „Patrónus nincsen, a nép koldusszegény, a templompénztár üres...” (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

1919. július 30-án ismét új plébános, Novák Ernő írt a továbbra sem áldásos helyzetről. Dr. Sashegyi Aladár szentszéki jegyzőnek is megmutatta a plébániaépület állapotát: teteje teljesen rossz, az esővíz becsorog, az egyik oldalfal a kidőlés határán áll, az ablakok, ajtók rosszak, az istálló teteje beszakadt. A szentszéki jegyző utasítására a plébános felmérte egy áccsal a javítást, aki szerint a tetőn a faszindelyeket kicserélni nincs értelme, azt javítani nem lehet, csak újat csinálni. „Ha tehát az épület továbbra is így marad, csakhamar teljesen hasznavehetetlenné fog válni.” (RPkL. Uzapanyit 2170-921.) Költségvetést is csatolt, amelybe belefoglalták a plébániával egy épületben lévő iskola tetejét és a folyosót is.

1919. október 7. Rimaszombatból olvashatatlan aláírású műszaki főtanácsos tett javaslatot Balás Lajos püspök úrnak. A szakértő megvizsgálta az egy tető alatt lévő iskola és plébánia épületét, ezt követően tett ajánlatot a munkákra. A zsindefedést azonnal cserélni kell, különben a tető és a mennyezet hamar tönkremegy. A falak repedezettek, a vakolat lemállott. „A paplak épületéhez simuló fatartó elkorhadt, az istálló mennyezet deszkái hiányosak, a sertésól a kifutóval együtt jóformán hasznavehetetlen és a pincze az év legnagyobb részében állandóan talajvízzel telik meg. Az idő előrehaladottságára való tekintettel javaslom, hogy csak a legszükségesebb munka végeztessék el és hogy a beküldött Vitkó József féle költségvetés mellőzésével a paplak-iskola épület, a fatartó, istálló és sertésól helyreállításával Varga Lajos rimaszombati ács-

¹⁵ A Coburg, Koháry-Coburg család történetéről, balogi uradalmukról legutóbb Szabó László közölt részletes leírást az uradalom főerdésze fiának, Szepesházy Kálmánnak a visszaemlékezései alapján. (Szabó 2005, 41–49. p.)

mester bizassék meg, ki az ide csatolt költségvetés szerint a munkát 16 347.18 kor., illetve a fuvarok betudásával 16 500 kor. összegért hajlandó négy hét alatt elkészíteni.” (RPkL. Uzapanyit 2170-921.) Ez a mester tehát olcsóbban dolgozhatott. A további munkákat – a templom zsindefedésének megújítását, ereszsatornák és lefolyócsövek javítását, részben cseréjét, a falak újravakolását – a következő év tavaszára javasolta. A plébánostól úgy értesült, hogy a zsindefynek való fa kiutalását a hercegi uradalomtól kérték, ezt a zsindefy a télen készítik el.

2. kép. Vitkó József felsőbalogi ács költségvetése

Költségvetés.

A uzapanyiti rom. kath. plébánia tetőzetének valamint a folyosó és fa tartó befedéséről.

Folyószám	Tárgy	Méretek			Egyes ár		Egyes összeg		Munkák összege	
		Folyószám	Négyzetméter	Köbméter	K	f	korona	f	korona	f
	1. Bontás:									
1.	471 ^m tetőlebontása	471			-	80	37680			
2.	35 ^m fatartó tetőlebontása	35			-	80	2800			
										40480
	2. Ács munka									
3.	Főépület fedése fa szindel	471			5	-	2355			
4.	Fatartó fedése " " páris	35			5	-	175			
5.	Folyosó újgerendákkal									
	erdészharval való ellátás	21			20	-	420			2950 ⁰⁰
	3. Anyag szükséglet									
6.	4000 drb fa szindel				250	-	10000			
7.	15 csomag léc 2 öles				24		360			
8.	6 drb 1/2 os tölgy talpfa a folyosóra				10		200			
9.	7 drb 1/2 os " folyosóra				10		238			
10.	20 drb 3/4 os deszkák a folyosóra						168			
11.	10 drb 1/2 os deszkák, ezen deszkák						168			
12.	Szindel szeg 80 kgr				8	-	640			
13.	Léc szeg 7 kgr				8	-	56			11830
	4. Fuvar									
	A anyag fuvarozására a köthörseget terheli.									
	Összesen									15184 ⁸⁰
	<i>Felsőbalog, 1919. július 29-én</i>									
	<i>Vitkó József</i>									

(RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

1920. október 23. Aláírás nélküli, írógéppel írott levélben értesítették az uzapanyiti plébánost az egész egyházmegye nehéz gazdasági helyzetéről. Az elmúlt évben az egyházmegyei alapok az uzapanyiti plébánia felújítási munkáira 11 000 koronát áldoztak. Hadikölcsönök címén megcsappantak az alapítványi tőkék, ezért nemhogy segíteni tudnának a plébániáknak, hanem a templompénztárakat is bevonni tervezik a kárrendezésbe. Tehát a tervezett és szükséges munkákat sürgősségük ellenére sem lehet elkezdeni. (RPKL. Uzapanyit 2170-921.)

1921. augusztus 21. – Novák Ernő plébános egy „Esperes Úrnak” címzett levelében olyan állapotokra panaszkodott a templommal, plébániával, iskolával kapcsolatban, amelyek a 20. század legelső éveiben hasonló problémákként jelentkeztek. A plébániaépület ajtóí, ablakai rosszak, a kályha ugyancsak: nem fűt. Az istálló teteje beszakadt, de még nagyobb bajok vannak az iskolában, ahol az ablaktokok is hiányoznak. Emiatt a tanítás is szünetel. „Ugyancsak rossz a templom tetőzet, annyira, hogy a bolthajtáson keresztül becsorog az eső. Attól lehet tartani, ha ősszel megindul az esőzés, beszakad a bolthajtás. A vízlevezető csatornák is teljesen rosszak s ha eső van a víz a falakon fut le és már teljesen tönkretette azokat.” (RPKL. Uzapanyit 2170-921.) A plébános sürgősen kérte az esperes segítségét, mert ha a tél abban az állapotban éri az épületeket, végérvényesen tönkremennek. Hivatkozott arra, hogy halála előtt a megyéspüspök is tervezte a felújítást, de miután meghalt, bizonytalanná vált a felsőbb szándék.¹⁶

1923. május 12. Vitkó József ácsmester költségvetést készített a templom és plébániaépület szükséges munkáiról. Bizonyára kifogásolhatott benne valamit az egyházmegyei főhatóság, mert ebben a levelében néhány tételt megmagyarázott. Elsőként azt, hogy a templomtetőn részleges javítást lehetetlen végezni. Nem is csak a zsindelemek miatt, hanem mert a kötőgerendák és szarufák közül is többet újra kell cserélni. Az ép részeket kisebb hiányok pótlására tervezte használni, hogy takarékosabb legyen a költségvetés. Talán a tetőfelület nagyságát is soknak találta a főhatóság, mert ehhez is fűzött magyarázatot az ácsmester. „Igaz ugyan hogy a templom tető csak 520 2méter, de tekintve hogy a kiugrások 25 háromszögű lappal vannak fedve és ezek töréseinek fedésénél sok zsindelel faragódik el, így kénytelen voltam ezen elfaragandó zsindelelre rászámítani.” (RPKL. Uzapanyit 2170-921.) Megírta az aktuális árakat is. A rimaszombati fakereskedésben az első osztályú zsindelel ára 240 korona volt ezrenként, ám ő ezt kedvezményesebben, ezrenként 160 koronáért is be tudná szerezni, ha két héten belül megkapja a munkát. „A zsindelel abban az esetben magam fogom első osztályú fából készíteni, ez azonban később lehetetlen, ha a kaszálás ideje elérkezik, mert ezen emberek mezei munkával lesznek elfoglalva. A fuvar szintén nem fog jönni számításba, mert ezt elvégzik maguk a hívek.” (RPKL. Uzapanyit 2170-921.) Ezeket a kedvezményes árakat beszámítva a tető teljes rendbetételéért a mester 14 365 korona 50 fillért tervezett.

16 Sipeki Balás Lajost 1905-ben szentelték rozsnói püspökké. 1920-ban halt meg, de csak 1925-ben lett az egyházmegyének püspöke Csárszky József/Jozef Cársky, majd Bubnics Mihály személyében. (Schematismus cleri diecesis Rosnaviensis... 1913, 5. p. és <http://www.burv.sk/category/biskupi/>. 1920 és 1925 között Podraczky István káptalani helynökként igazgatta az egyházmegyét. (<http://lexikon.katolikus.hu/R/rozsny%C3%B3i%20p%C3%BCsp%C3%B6k%C3%A9s%C3%A9s.html>)

1923. május 26-án a káptalani helynök az egyházmegyei alap terhére engedélyezte a tatarozást, azzal a kikötéssel, hogy a további fenntartás kötelessége nem terheli. Utasította a plébánost, hogy újra folyamodjon segítségért Coburg Fülöp herceghez. Az előzmények ellenére mégis Vitkó Józsefet bízták meg a munkákkal, bár a mester a költségvetést kiegészítő levelében kisebb összegért vállalta a munkát, mint eredetileg – és mint a másik mester. (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

1923. augusztus 1. Vitkó József ezen a napon kiállított egy elismervényt arról, hogy a fedési munkálatokért járó összeg felét felvette. (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

1923. szeptember 1. A káptalani helynök arra kérte a plébánost, hogy mielőtt Vitkó József ácsmesternek a munkadíj második felét is kifizetnék, tegyen jelentést arról, hogy a mester a munkákat kifogástalanul elvégezte, továbbá hogy egyéves garanciát vállal azokra. Értesítette a plébánost arról is, hogy amennyiben megérkezik Coburg Fülöp herceg ígért támogatása, „ugy az az egyházmegyei alapnak lesz tulajdona”. (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

1923. november 7. Novák Ernő plébános levelében arról értesítette felettesét, hogy a „Coburg Jozsaias herceg” által ígért segély még nem érkezett meg, Szepesházy erdőtanácsos még nem kapott utasítást a kiutalásra. (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

1926. március 30. Novák Ernő plébános a 20. század első éveire hasonló állapotokról adott számot felettesének. „Az uzapanyiti plébániának kegyura nincs. A hívek voltának kötelesek a plébánián végbemenő javításokat elvégezni. Ez azonban még nem fordult elő, mivel a hívek kivétel nélkül szegény cigányokból és cselédekből állnak, kik magukat is alig bírják eltartani. A szükséges javításokat azért az egyházmegyei Hatóság szokta eszközölni különféle alapokból. A plébánialak előtti kerítés és kapuk teljesen rosszak, úgyszintén az udvaron levő kiskertnek a kerítése is. Azonkívül az istállónak a mennyezete is folyton beszakadozik, úgy hogy veszélyes reá menni. Eddigélé javígtatuk az egyes hibákat, de mivel az egész mennyezet rossz, most tehát már nem tudjuk. Rossz az istálló ajtó is, mely talán már ezer darabból is áll. Mivel se kerítés, se kapuk nincsenek, e télen is a fám nagyrészét ellopták, veteményezni nem lehet, mert szabadon jár-kei mindenféle állat az udvaron és a kertben.” (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

1930. június 12. Mács József bátki kőművesmester levelet írt a főhatóságnak, amelyben azt nehezményezte, hogy az uzapanyiti templom és torony felújításának munkáit nem hirdették meg, arra semmiféle pályázatot nem írtak ki. Levelében intézkedésre kérte a főhatóságot, egyúttal felhívta a figyelmét arra, hogy ha több a pályázó, az egyház pénzt is megtakaríthat. (RPkL. Uzapanyit 2347-930.)

1930. június 20. Novák Ernő plébános magyarázatot adott Mács József és más kőművesek mellőzésére. Levelében azt írta, azért a losonci („lučeneci”) Szakall építész ajánlatát fogadták el, mert az volt a legolcsóbb. Mégpedig amiatt, mert ő építette az uzapanyiti (akkor új) szlovák iskolát is, és az ott, de a templomhoz is szükséges állványok, állások így éppen kéznél voltak, tehát beszerzésük és állításuk nem jelentett külön költséget. Az építésznek az iskolán végzett munkáival egyébként is elégedettek voltak. A költségmegtakarítás azért is döntő szempont volt, mert további munkákhoz is pénzre volt szüksége a plébániának, pl. tervezték a főoltár felújítását, valamint villámhárító felszerelését a templomra, mert a közelben épült – és villámhárítóval is ellátott – iskola szomszédságában a templomtorony még nagyobb veszélybe került, a közelmúltban is érte villámcsapás. (RPkL. Uzapanyit 2347-930.)

1941. június 25-én kelt utasításra Kocsis János nyugalmazott plébános jelentette, hogy kiköltözött az uzapanyiti plébániáról. Levelében keserű tapasztalatokról számolt be. „...egész életemben nem betegeskedtem annyit, nem koplaltam annyit, nem nélkülöztem annyira a rendes és nívósabb társas életet, mint épen Uzapanyiton. Ez az a hely, ahol nemcsak a nyirkos, dohos, egerekkel teli plebánián való teljesen egyedüli életem vált immár valóban elviselhetetlenné, hanem ahol még a templomban sem találtam, jóformán semmi örömet. Hiszen a szlovákok nem értenek magyarul, a magyarok nem értenek szlovákul, a filiákból való hívek a templomot egyáltalán nem látogatják.” (RPKL. Uzapanyit 3106-941.)

1941. június 28-án ismét új plébános, Berkesi Miklós írt levelet, aki arra panaszkodott, hogy nem szerencsés rá nézve, ha a nyugalmazott plébános (Kocsis János) a plébánián tartózkodik. Ő emiatt is kénytelen Felsőbalogon lakni, az iskola épületében. (RPKL. Uzapanyit 3106-941.)

A két utóbbi levélből kiolvasható, hogy a plébánia épületének állapota 1941-ben sem volt megnyugtató.

1941. szeptember 16. Mázik László rimaszécsi alesperes jelentésében – a személyi gondok mellett – arról számolt be, hogy az uzapanyiti plébánia épülete lakhatatlan, és a hívek lelki életének sem használ, ha a plébános nem teljesíti a kötelességét, mert nem él ott. (RPKL. Uzapanyit 3106-941.)

1942. május 24-én a minisztériumból érkezett válasz egy püspökségi levélre. Az uzapanyiti plébánia felújításának ügye a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba is eljutott, Bubnics Mihály rozsnyói püspök ebben a levélben ígéretet kapott, hogy a minisztérium hivatalból intézkedni fog a helyreállítást illetően, „műszaki közegével” felülvizsgáztatja az épület állapotát, tervet készített, majd beilleszti a munkákat saját költségvetésébe. (RPKL. Uzapanyit 3302-942.)

1942. augusztus 9. Dr. Jalsovszky miniszteri tanácsos a plébánost arról értesítette, hogy öt vállalkozótól kért ajánlatot a munkákra, az egyházközségtől pedig „267 kézi és 80 igásnapszámra” van szükség. Kérte a plébánost, hogy az egyháztanáccsal hozasson ezt illetően határozatot vagy erről, vagy a munkák megváltásáról 2160 pengőért. (RPKL. Uzapanyit 3302-942.)

1943. január 19-én a püspök levélben utasította a plébánost ennek intézésére, ugyanis az még addig nem történt meg. Ugyanakkor engedélyezte számára, hogy a lakhatatlan uzapanyiti plébánia helyett Felsőbalogra tegye át lakhelyét. (RPKL. Uzapanyit 263-943.)

1943. április 20. Az új helyen nehezen eligazodó Berkesi Miklós adminisztrátor, felsőbalogi plébános segítségére az egyházmegyei főhatóság összegzést készített az uzapanyiti felújítási munkálatok történetéről és akkori állásáról. Eszerint az 1943-ig húzódó munkák 1930-ban kezdődtek, kegyesalapítványi kölcsön segítségével, amelynek törlesztését a hívek vállalták. Ám a törlesztésnél különváltak a magyar és szlovák hívek. A szlovák hívek törlesztésüket 1938-ra rendezték, a magyar hívek – 1943-ban – még nem. Tőketartozásuk még a levél keltkor is 1070 Ft volt. Ennek rendezését kérte a püspök az uzapanyiti teendőkkel is megbízott balogi plébánostól. (RPKL. Uzapanyit 1394-943.) Még Novák Ernő plébános 1935-ben is tett jelentést erről, eszerint 34 szlovák hívó összesen 4864 koronát fizetett ki. (RPKL. Uzapanyit 1394-943.)

1943. július 23. Az uzapanyiti plébánia az ekkor már csaknem 40 éve tartó huzavona után még mindig nem lehetett igazán rendezett. A rozsnyói püspök ekkor írott levelében válaszolt plébánosa helyzetjelentésére, amelyből kiderül, ő is nehéznek ítélte az ottani

munkát, mégis: arra kérte Berkesi Miklóst, ne nevezze Uzapanyitot „heccplébániának”. (RPkL. Uzapanyit 2170-921.)

1944. február 21. A miniszter – kedves barátjának szólítva a püspököt – levélben számolt be uzapanyiti kudarcáról. „Uzapanyit azok közé a plébániák közé tartozik, amelyeket a csehek teljesen leromlott állapotban hagytak vissza. A visszacsatolás után a vallásalap kegyúri kötelezettségeinek eleget teendő, elkészíttette a helyreállítási terveket. (...) a munkát azonban addig nem engedte megkezdeni, amíg a 267 kézi és 80 ígás napszámnak, illetőleg ezen napszámok váltságaként fizetendő 2160 pengőnek elvállalására nem nyilatkozik. Az egyházközség erre a jogosan követelt csekély áldozatra nem volt hajlandó, ezért az építkezés a mai napig nem indult meg.” (RPkL. Uzapanyit 263-943.)

1944. március 15. Kilenc uzapanyiti katolikus hívó kötelezvényt küldött a püspökségre, miszerint a „2160 pengő összeget, összes ingó és ingatlan vagyonunkkal garantáljuk és azt bármikor készpénzben kifizetjük”. (RPkL. Uzapanyit 263-943.) Egyúttal kérték is, hogy amennyiben a háborús helyzet engedi, minél előbb kezdődjék a felújítás. A püspök továbbította a kérést a minisztériumba. A felajánlást azonban megelőzte egy – bizonyára – nem egyszerű egyeztetés a hívek között. Erről Abelovszky József, plébános számolt be. „...az 1944. márc. 5-én Uzapanyiton megtartott egyházi tanácsgyűlésen a szlovák hívek képviselői csak abban az esetben mutatkoztak hajlandóknak a plébániai épület költségeinek hozzájárulásához, hogy ha a magyarok írásban adják nekik, hogy ezután az istentisztelet feles lesz, azaz egyszer magyar, egyszer szlovák. (...) Erre a magyar képviselők, akik a feles istentiszteletről hallani sem akartak, kötelezték magukat az összeg összeadására és a mellékelt kötelezvény 3 példányban való aláírására.” (RPkL. Uzapanyit 263-943.)

3. kép. Az uzapanyiti plébánia épülete ma

(A szerző felvétele)

Az uzapanyiti plébánia és vagyona/vagyontalansága az 1950-es évektől, a csehszlovák államosítás után nem képezhetette többé felekezeti vita tárgyát. A rét, a gyümölcsös, a kertföld ettől kezdve nem szolgálhattak a plébánosok jövedelméül. Az eddigiekben sorolt gondok a szocializmus egyházellenes korából nézve valóban apró bosszúságoknak tűnhetnek. A nehézségek ellenére a templom is, a sokszor javított plébániaépület is megmaradt, a hitéletet és a vallásgyakorlást sem a katolikusok, sem a reformátusok körében nem tudta teljesen megszüntetni a korszellem. 1989 után az egyházak – ha nem is teljes mértékben, legalább részben – visszaszerezhették egykori tulajdonjogukat, amely folyamat sok esetben könnyebb volt a hívek visszatérítésénél a templomokba. Uzapanyiton 1989-ben egy szlovák plébános, Karol Pindiak látott hozzá a plébániaépület legújabb kori felújításához. A munkát nem fejezte be, máshová helyezték, de az őt felváltó ausztriai missziós papok és nővérek az épületet eredeti méretének többszörösére bővítették, a templomot több részletben teljesen felújították, a katolikus egyház ingatlanainak számát a falun belül több házzal is gyarapították. A hitélet annyiban nagyon hasonlít a két világháború közötti állapotra, hogy magyar és szlovák misére egyaránt van igény. A református vallásgyakorlók száma erősebben csökkent. Az, hogy a katolikusoké nem, azzal is összefügg, hogy nem egyetlen plébános, hanem több egyházi személy is nap mint nap munkálkodik életben tartásán. Különösen a gyerekekre fordítanak nagy figyelmet. Tehát az egyház működésének „földi” körülményei korábban soha nem tapasztalt módon rendeződtek. Mégis – most talán nem a rendezetlenség, hanem éppen a rendezettség és számos lehetőség miatt – uzapanyiti képviselőinek továbbra is azon kell munkálkodniuk, amit az 1940-es években az elkeseredett Berkesi Miklós plébánosnak biztatásul írt püspöke: „Salus animarum suprema lex esto.” (RPkL. Uzapanyit 2347-943.)

Irodalom

- A Magyar Korona Országai*ban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. kötet. Budapest, Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1882.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként.* Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat, 1. kötet. Budapest, A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1902.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat, 42. kötet. Budapest, A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1912.
- Az 1941. évi népszámlálás. *Demográfiai adatok községenként. (Országhatáron kívüli terület).* Kézirat. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1990.
- Dr. Borovszky Samu (szerk.) é.n. *Gömör-Kishont vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Magyarország monográfiája. Budapest, Apollo Irodalmi Társaság.
- Csaplovics János 1822. *Ethnographiai Értekezés Magyarországról. Tudományos Gyűjtemény,* 3–4. sz.
- Fényes Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára.* Pest.
- Dr. Finály Henrik 1884. *A latin nyelv szótára a kútfőkből a legjobb és legújabb szótárirodalomra támaszkodva.*
- Ila Bálint 1969. *Gömör megye IV. A települések története 1773-ig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Keményfi Róbert 1998. *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. A vegyes etnicitás és az etnikai határ kérdése.* Gömör Néprajza L. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke.
- B. Kovács István 1997. *Gömörország. Tények és képek az egykori Gömör-Kishont vármegyéről.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Mács József 2003. *Öröködbe, Uram...* Budapest, Püski Kiadó.
- Paládi-Kovács Attila 1966. Gömöri magyar vándorárusok az Alföldön. *Ethnographia*, 2. 295–296. p.
- Paládi-Kovács Attila 1982. Cseregyermek. *Kortárs*, 2. 312–316. p.
- Paládi-Kovács Attila 1984. Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon. In Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon.* Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 61–73. p.
- Paládi-Kovács Attila 1988. *Életmód, foglalkozás, nemzetiség.* Gömör Néprajza 14. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.
- Paládi-Kovács Attila 2001. Tájak, népcsoportok és gazdasági szakosodás Gömörben. In Ujváry Zoltán (szerk.): *A gömöri magyarság néprajza I.* Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 251–294. p.
- Sebők László (összeáll.) 2005. *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai.* Budapest, TLA Teleki László Intézet. KSH Népszámlálás. KSH Levéltár.
- Simon Attila 2008. *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között.* Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet. /Nostra Tempora, 15./
- Szabó László 2005. *Gömör és Kishont vármegye paraszti társadalma.* Debrecen, Debreceni Egyetem.
- Schematismus venerabilis cleri dioecesis Rosnaviensis.* Pro anno Iesu Christi MCMVI. Rosnaviae, Typis Typographiae „Sajó-vidék 1905”.
- Schematismus cleri dioecesis Rosnaviensis.* Pro anno Iesu Christi MCMXIII. Rosnaviae, Typis Typographiae „Sajó-vidék 1913”.
- Schematismus venerabilis cleri dioecesis Rosnaviensis.* Anno Domini Iesu Christi MCMXLII. Rosnaviae, Typis Sajó-vidék.
- Tökölly Gábor 2003. *Kastélyok, kúriák, udvarházak Gömörben I–II.* Somorja, Méry Ratio.
- Ujváry Zoltán 1985. A gömöri népelet kutatása. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Gömör Néprajza I.* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 5–27. p.

Internetes források

- Biskupi v Rožňavskej diecéze. Rozsnyói Püspökség honlapja <http://www.burv.sk/category/biskupi/>. (2014. február 16-i letöltés.)
- Rozsnyói püspökség. In: Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/R/rozsny%C3%B3i%20p%C3%BCsp%C3%B6ks%C3%A9g.html> (2014. február 16-i letöltés.)
- Szlovák Statisztikai Hivatal honlapja. <http://app.statistics.sk/mosmis/sk/run.html>. (2014. február 16-i letöltés.)
- Szlovák Statisztikai Hivatal honlapja. www.statistics.sk/obce_vz_nabozenske_vyznanie. (2012. december 5-i letöltés.)

ANNABELLA GECSE

„SALUS ANIMARUM SUPREMA LEX ESTO”

Uzapanyit (Uzovská Panica) is a municipality with a population of 679 inhabitants in the Rimaszombat (Rimavská Sobota) district and the Balog Valley, near the Slovak–Hungarian language border. Its inhabitants are mixed both from the point of view of ethnicity and religion. At the first half of the 20th century, the mixture of the Reformed and Roman-Catholic religion led to the lively correspondence of the Catholic priests serving in Uzapanyit and the episcopal authority in Rozsnyó (Rožňava). The documents, in fact, were written because of two distinct cases. One for property ownership issues of the two denominations, for occupying each other’s meadows, for using the land of the gardens of the other, for illegal construction on the neighbour’s property, eternally violating the rights of the “other”. These records show how the Catholic and the Reformed saw and judged each other, themselves and the authorities (that of the church and public). The second document is related to the daily life of the low-income Catholic denomination, how they maintained their parish. These efforts give an interesting picture about work distribution on the small landscape, everyday life during this era, but most of all on how a priest could get by in an environment full of difficulties, how he could rely on the support of the diocese and how the sometimes bureaucratic procedures hindered his institutional work.

Gömöri fürdőélet a 19. században II.

ÉVA KERÉNYI

Spa life in Gömör/Gemer in the 19th century II.

615.838(437.6)"18"

930.85(437.6)"18"

711.455(437.6)"18"

Keywords: Gömör–Kishont (Gemer Malý Hont), spas, balneology, cultural history of the 19th century, newspapers on spas, spa leaflets and guides, advertisements.

Fürdők a korabeli magyar balneológiai szakirodalom tükrében

A fürdőélet és kultúra fejlődésével, kiteljesedésével párhuzamosan megjelentek a magyarországi forrásokról és vizekről keletkezett első összefoglaló munkák. A monarchiabeli Magyarország ásványvizeinek és gyógyhelyeinek irodalma igen gazdag és sokrétű. A legtöbb országos fürdészeti jellegű munka kétségtől a 19. század szüleménye, de az első balneológiai szakirodalom felbukkanása már századokkal korábbra visszavezethető. Mivel Gömör fürdőit bemutató kötet sajnos mind ez ideig nem látott napvilágot, így a történelmi Magyarország területén megjelent korabeli dokumentumokhoz nyúlva teszünk kísérletet e vármegye méltatlanul elfeledett fürdőinek bemutatására, bizonyítva azon tényt, hogy megyebeli ásványos vizeink és fürdőink jelentékeny voltak miatt már az első országos jellegű balneológiai munkákban is prezentálásra kerültek.

Eddigi ismereteink szerint Magyarország első, forrásokat és fürdőket ismertető munkájának Wernher György¹ *De admirandis Hungariae aquis hypomnemaiton* (1549) című, Bázelen kiadott latin nyelvű munkája tekinthető, melyet Herberstein Zsigmond báró ösztönzésére írt, s amely később többszöri kiadást is megért.² A mű csupán részben mutatja be Magyarország ásvány- és gyógyvizeit, elsősorban a nevesebb fürdőhelyekre fókuszálva, közülük kiemelten a budai és a felvidéki (szepesi és lipthói) források

- 1 Wernher György (1497?, Paczków – 1567, Eperjes): német humanista és költő. A krakkói egyetemen végzett 1519-ben, ezután Kassán és Eperjesen tanított. Mint királyi tanácsos 1535–1540 között többször volt diplomáciai küldetésben Lengyelországban és Csehországban. 1540-től sárosi várkapitány és a szepesi kamara intézője lett. Ásványtani munkái mellett a legrégebb Tatra-leírás szerzőjeként is ismert. (<http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/csarnok/w/wernher.htm>)
- 2 1551-ben Bécsben, 1563-ban, 1591-ben és 1595-ben Kölnben, továbbá 1600-ban Frankfurtban jelent meg. (Dr. Dobos Irma: Georgius Wernher Magyarország csodálatos vizeiről. *Bányászattörténeti Közlemények* XI. 6. évf. 2011, 3. p.

kat tárgyalva, míg a dunántúli, dél-magyarországi és erdélyi források jóformán teljesen kimaradtak a műből. Kétségtelen, hogy Wernher füzetnyi terjedelmű munkája jelentős földrajzi és általános gyógyászati leírást tartalmazott, az ivókúra magyarországi gyakorlatára is utalt, de az egyes fürdők leírása még nagyon hézagosnak bizonyult, gömöri forrásokról pedig említés sincs benne. Pozitívként könyvelendő el viszont, hogy a mű megjelenése után a nemzetközi szakirodalom is felfigyelt a magyarországi forrásokra. (Kósa 1999, 9. p.) Wernher tanulmányát később 1713-ban teljességében átvette Csiba István Mihály *Dissertatio historico-physica de admirandis Hungariae aquis c.*, Nagyszombatban megjelent művében.³

A törökvilág elmúltával a 18. századtól kezdve erősen megszaporodott a magyarországi gyógy- és ásványvizekkel foglalkozó íráskok száma. Ebben egyrészt közrejátszott a természettudományok iránti érdeklődés, másrészt a természet és az utazás iránti vágyakozás, nem utolsósorban pedig a Mária Terézia által 1762. december 29-én elrendelt első fölhívás a Habsburg Birodalom területén belül található ásványtartalmú vizek összeírására és vegyelemzésére, ami a balneológia egyfajta kezdetének tekinthető. Hozzá kell tennünk, hogy a magyar Helytartótanács néhány héttel később rendelettel erősítette meg az utasítást, a megyei orvosokat kötelezve saját működési területük gyógyvizeinek elemzésére. (Kósa 1999, 10–11. p.)

Az első ilyen jellegű, ásványvizeket összegző munka Heinrich Crantz⁴ tulajdonítható, aki a királynő megbízásából 1777-ben jelentette meg Bécsben az ausztriai császárság birodalmán belüli ásványos vizeket összeíró *Gesundbrunnen der Oesterreichischen Monarchie* c. írását, amely 656 forrást tárgyal hasábjain, közöttük a vizsgálatunk tárgyát képező Gömör-Kishont vármegye vizeit is göröcső alá véve.⁵ Mivel a magyarok, szlávok és ruszinok lakta települések több név alatt is szerepelnek a kötetben, ill. a rossz földrajzi hely- és névhasználat következtében e munka pontossága hagy némi kívánnivalót maga után; példaként említhető a kishonti kerületi Telgárt ásványvize, mely Komárom vármegyén belül szerepel. (Crantz 1777, 163. p.) Crantz csak Magyarország területére vonatkozó munkái közül az először 1773-ben latinul *Aquarum medicatarum Regni Hungariae nomenclator*, majd 1777-ben németül *Des Königreichs Ungern Gesundbrunnen und Bader*⁶ megjelent írásai számítanak a magyarországi ásványvizekről szóló névjegyzékek legelső gyűjtésének és összeírásának vármegyék szerinti felbontásban. Kishontra vonatkozóan a latin nyelvű munkában Rimabrezó (Bresoviensis), Tiszolc (Taxovia), Telgárt (Telgart) neve köszön vissza savanyúvízként, míg a Gömörre vonatkozó forrásnál nincs helységnevé említve; a német nyelvű munkában Kishontot ille-

3 <http://www.fsz.bme.hu/mts/mhk/csarnok/w/wernher.htm>

4 Heinrich Johann Nepomuk von Crantz (1722, Roodt-sur-Eisch – 1799, Judenburg): orvosi diplomáját a bécsi egyetemen szerezte 1750-ben, Bécsben 1756 és 1774 között fiziológiát és orvostant oktatott. Munkássága kiterjedt a botanika, a kémia és az ásványvízterületre. (<http://www.encyclo.co.uk/define/Heinrich%20Johann%20Nepomuk%20von%20Crantz>)

5 Tognio Lajos pontosítja az adatot, miszerint a osztrák birodalmon belül „Magyar-Tót-és Horvátországban” Crantz 210 helyiséget jelöl forrás-lelőhelyként. (Tognio 1843, 19. p.) Incze György szerint a szerző 408 magyarországi és erdélyi vizet sorol fel könyvében. (Incze 1927, 17. p.)

6 Az írás a *Gesundbrunnen der oesterreichischen Monarchie* c. kötet egy fejezetét képezi.

tően szintén Telgárt (Telgar), Jelene (Jelenowo), Pongyelok (Pondeleck), Rimabrezó (Rima-Brezo), Tiszolc (Teisholz) savanyúforrások nevei kerülnek bemutatásra, megjegyezve Crantz nevét mint vizüket megvizsgáló orvosét, valamint Vietoris Jonathan nevét mint az ásványvízről jelentést tevő személyt. (Crantz 1777, 163–167. p.) Crantz leírásai tehát nem saját elemzéseire támaszkodnak, hanem korabeli magyar orvosok leírását és véleményét foglalja össze, amiket levelezés útján gyűjtött egybe.

Mária Teréziát követően fia, II. József rendelte el Magyarország helyhatóságainak is a kerületeikhez tartozó ásványos vizek vizsgálatát, az ő uralkodása idején vált igazán a fürdők, források és ásványvíz-kereskedelem állami üggyé a birodalomban, Józsefet követően pedig I. Ferenc iktatta be a helyhatóságok és az orvosok részére az ország ásványvizeinek ápolását és a fürdőhelyek kiépítését.⁷ Az első, magyar nyelven írt országos fürdőösszeírások csupán a 18. század végén születtek, ekkor már minden vármegyének saját orvosai voltak. (La Langue 1783, 1. p.) Ilyen munkának számít La Langue János varasdi orvos összegző kötete *A Magyar országi orvos vizekről, és a betegségekben azokkal való élésnek szabott módjairól a szegényeknek kedvéért* címen, amely 1783-ban jelent meg Nagykárolyban. Munkáját két nagy fejezetre különíti el: savanyúvizekre, melyeket orvosi vizeknek is nevez, illetve hév- és fürdővizekre. La Langue azon kívül, hogy ismerteti e két víz ivásra és használatra való alkalmatosságát, tárolását, orvosi hasznosságát, kezelését, tanulmánya első részében 21 magyarországi vármegye savanyúvizét veszi górcső alá (köztük a kishonti kerületből Jelene, Rimabrezó, Tiszolc, Pongyelok vizeit), a második fejezetben pedig a fürdőzéssel kapcsolatos tanácsok mellett ugyancsak 21 vármegye közül taglalja Nagy- és Kis-Hont vármegyét – ezúttal azonban a kishonti kerületből egyetlen fürdőt sem jegyez fel. (La Langue 1783, 63. p.)

Az elkövetkező években sorra jelentek meg bécsi nyomdákban a forrás- és fürdőösszeírások, többnyire csupán a vizek vegytani elemzésére szorítkozva, mint a Leopold Fleckes által 1834-ben írt *Der ärztliche Wegweiser nach dem Heilquellen*, vagy az 1837-ből származó *Die berühmtesten und besuchtesten Bäder von Ungarn* Zipser András tollából, ezek hasábjain azonban egyikük sem foglalkozott gömöri ásványos vizekkel. A 19. század első felében Bécs mellett Pest is produkált országos jellegű, egyebek közt fürdőket és ásványvizeket is ismertető műveket – bár ezek még általános földrajzi leíró jelleggel bírtak, nem kimondottan csak fürdőösszeírásra specializálódtak –, közülük Johann Csaplovics 1829-ben napvilágot látott *Gemälde von Ungern* és Fényes Elek 1837. évi *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben* c. kötete méltó említésre. Míg előbbi 31 általánosan ismert magyar fürdőt vonultat fel lapjain, (Csaplovics 1829, 87–100. p.) a másik már vármegyék szerint haladva szemlélteti az ásványos vizeket, Gömör-Kishont esetében 26 forrást jelölve meg minőségileg.⁸ Említésre méltó, bár kevésbé

7 Egészségügyi és fürdőügyi rendeletek jelentek meg a következő években: 1794, 1796, 1805, 1812, 1814, 1815, 1823. (Tognio 1843, 16–17. p.)

8 A források a következők: Ajnácskő, Síd, Várgede, Po-Csevicze, Kisfalud, Szútor, Czakó, Rimabrezó, Tiszolc, Szuha, Pongyelok, Mastinec, Jelene, Ratkó-Szuha, Telgárt, Rozsnyó, Baraca, Királyi, Lévárt, Kun-Taplóca, Jolsva, Sumjác, Polomka, Rónapatak, Osgyán, Kokova. (Fényes 1837, 129–130. p.)

ismert mű az 1834-ben Kassán kiadott *Ausführliche Beschreibung sämtlicher Mineral-Bader, Gesundbrunnen und Heilquellen des Königreiches Ungarn, Croatien, Slavonien und Siebenbürgen* c., ismeretlen szerkesztő által Magyarország ásványos vizeit és fürdőit ábécérendben összefoglaló munka, melyben szintén fellelünk gömöri forrásokat is. A mintegy 275 ásványos vizet felvonultató könyvecske a források környezetére, vegyelemzésére, gyógyhatásaira, a fürdők felszereltségére és szolgáltatásaira fókuszál.⁹ Gömörből 8 ásványos vizet említ meg egy rövid gondolat erejéig, valamennyit a savanyúvizek csoportjába sorolva: Ajnácskő, Jelene, Lukovistye,¹⁰ Rima-Brezovó, Telgárt, Tiszolc és Várgede, közülük részletesen azonban csak Jelene, Rima-Brezovo, Telgárt és Tiszolc forrásokkal foglalkozik, azoknak is csupán elhelyezkedésükre, elemzésére és használatára szorítkozva.

A reformkorból az első ismert országos ásványvíz-összeírás Kitaibel Pál nevéhez köthető, melyet halála után, 1829-ben *Hydrographica Hungariae* címmel Pesten jelentettek meg. Kitaibel kora az analitikai kémia fejlődésének időszakával egyezett meg, amikor is kezdetét vette az ásványos vizek tudományos vizsgálata, meghaladva a korábbi, csak külső sajátságok (íz, szín, szag) alapján végzett elemzéseket. (Incze 1927, 16. p.) A bécsi kormány és Waldstein báró támogatásával Kitaibel 1794-ben kelt útra a hazai ásványos vizek tanulmányozására, melynek csaknem 20 évet szentelt, mintegy 30 vármegyét bejárva. Végül 1812-ben kérte fel a Helytartótanács a *Hydrographica* megírására, aminek szerzőnk a forrásadatok teljességének hiányára és az adatok rendezetlenségére hivatkozva nem tudott eleget tenni. (Incze 1927, 21. p.) A 17 évvel később mégis napvilágot látott kötet tartalmazta Kitaibel kéziratban maradt vízirati munkáit, szám szerint 161 ásványos víz leírásával. (Tognio 1843, 18. p.) Kitaibel a forrásoknak nem csupán egyszerű elemzését adta, hanem a vidéket is leírta, ahol a vizet fellelte, feltérképezte az ásványvíz keletkezését, a helyi viszonyokat, a forrás kezelését, és csak ezután tért rá a víz fizikai és kémiai vizsgálatára. Kitaibel ezen iratainak Schuster János általi kiadásával Magyarország ásványos vizei iránt egyre nagyobb érdeklődés mutatkozott. Latinul írt kétkötetes munkájában Gömör ásványos vizei közül a rozsnyói, a tapolcai, a jolsvai, a telgárti, a lévőrti, a héti, a királyi, a várgedei, az ajnácskői, a sídi, a szűrti és a cakói ásványvizeket vizsgálta meg kémiai szempontból, ugyanakkor azt is megjegyezte, e gömöri források elemzését 1813-ban tett látogatása során rögzítette, s előtte ezeket Pillmann István vizsgálta meg 1795-ben. (Kitaibel 1829, 311–316. p.)

A kor előrehaladtával – eltekintve egyes szaktudósok munkáitól, melyekben a tevékenységi körükbe eső ásványvizek és gyógyhelyek természetét, hatásuk körüli észleléseiket monografikus vagy gyűjtőmunkákban közölték egy-egy vidék forrásaival foglal-

9 „A források vegyi elemzéseit Scholz, Lübeck, Kitaibel, Kranz, Josa, Weltsch, Petrovics, Phisterer, Stabler, Fischer, Lenhossek orvosok adatai alapján közlendők.” (*Ausführliche Beschreibung...*)

10 A valamennyi, jelen tárgyalt munkában Lukovistye forrása először jelenik meg, annak ellenére, hogy a tanulmány egy közfürdőjét (Badeanstalt) is megemlíti a hasábon. (*Ausführliche Beschreibung...* 1834, 112. p.)

kozva – az ország kormánya az 1840-es években megbízta Tognio Lajos¹¹ budapesti egyetemi orvostanárt, hogy Magyarország fürdőit beutazva a gyógyvizeket elemezze és a gyógyhelyekről ismertető munkát írjon.¹² A magyar balneológia történetében mérföldkőnek számított Tognio 1843-ban írt, bár csak füzetnyi terjedelmű, de magyar nyelvű dolgozata *Néhány szó Magyarhon ásványvizeiről* címmel. Tognio, aki a hazai vizek tanulmányozásával 11 évet töltött el, Magyarországon 492 vizet, Erdélyben pedig 27 ásványos forrást vizsgált meg összesen, a magyar ásványvízvizsgálat történetére is kitérve. Kötetében a magyar vizeket vasas, kénes, égvényes, konyhasós, csoda- és kesersós, timsós-timgáliczos, cement, gyantás, iblanyos és savanyúvizekre osztotta fel – gömöri fürdőkink közül azonban csupán Várgédét említi meg mint vasas-földes vizet, melyet nehezen emészthetőnek jellemez. (Tognio 1843, 28. p.) A hazai ásványos vizeket összefoglaló, nagyobb volumenű tanulmányra nem kellett sokáig várni, 1845-ben a Magyar Tudományos Akadémia pályadíjat tűzött ki a magyarországi gyógyvizekről írandó legjelesebb fürdőgyógytani munkára, mely dr. Török József¹³ debreceni tanár fürdőgyógyászati munkájának lett odaítélve. (Vida 1992, 19. p.) Török Magyarországon elsőként írta össze a hazai ásványos vizek kémiai-fizikai alapon való beosztását, immár terjedelmesebb, tudományos alapon, számba véve az addig megjelent szakirodalmat, kiegészítve azt a helyszíneken szerzett saját tapasztalataival és a megyei orvosoktól levelezés útján nyert ismeretekkel. A szerző *A két magyarhaza első rangú gyógyvizei és fürdő-intézetei* címen 1848-ban napvilágot látott, 112 fürdőhelyet és gyógyvizet bemutató kötetét 1859-ben a második kiadás követte, utóbbiban már 130 fürdőt és ásványvizet ismertetve, gömöri források közül azonban mindkét esetben egyedül az ajnácskői fürdő vizét jellemezte annak gyógyjavallataival együtt, Marikovszky György elemzéseire hivatkozva. (Török 1848, 93. p.)

A 19. században a polgárosulással járó differenciált munkamegosztás következményeként fokozatosan kialakult a „szabadidő”, mely az utazás divatjával karöltve a pihenést és a kikapcsolódást testesítette meg, meghonosítva ezzel a nyaralást, mely egyet jelentett a fürdők látogatásával. (Kósa 1999, 21. p.) A reformkorban divatosá vált für-

11 Tognio Lajos (1798, Bécs – 1854, Pest): édesapja Trencsén vármegye orvosa volt, maga 1820-ban szerzett orvosi oklevelet a bécsi egyetemen. 1824-ben a pesti egyetemre került, ahol patológiát és farmakológiát oktatott. A hazai ásványos vizek terén kifejtett ténykedéséért a Ferenc József-rend tulajdonosaként tarthatjuk számon. (<http://baratikor.sote.hu/gallery/eng/page.php?id=165>)

12 *Tátra-vidék*, 18. szám, 1883. szeptember 9.

13 Török József (1813, Alsóvárad – 1894, Debrecen): 1842-ben szerezte meg orvosi oklevelét a pesti orvosi karon, 1843-ban sebész- és szülész-mester lett. 1842–1843-ban Berlinben, Párizsban és Bécsben képezte tovább magát. 1843–1845-ben Debrecenben gyakorló orvosként működött. 1848-ban a debreceni református főiskolán természet- és vegytan tanítót, 1848 decembere és 1849 áprilisa között a debreceni tábori kórházak főorvosaként tevékenykedett. 1849 őszén visszatért tanári állásába. 1861–1874 közt a debreceni jogakadémián a törvényszéki orvostan és közegészségtan tanáráként működött. Bugát Pállal összegyűjtötte az orvosi és természettudományi műszavakat és vegytani kifejezéseket is. (<http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/magyar-orvoseletrajzi/ch03s26.html>)

dők iránti élénk érdeklődés bizonyítéka a Lengyel Dániel¹⁴ pesti orvos szerkesztésében 1842-ben Budán megjelent *Fürdők használata s gyógyereje* c. könyv, mely a fürdőzés általános történetét áttekintve az egyes fürdők típusaira is kitér, valamint a *Fürdői zsebkönyv* elnevezésű kötet, melyben szerzőnk a Magyar-, Erdély-, Horvát-Tótország, a Szerb Vajdaság, a Temesi Bánság, s a határőrvidék ásványvizeit és fürdőintézeiteinek ismertetését tárgyalja. Számunkra külön kiemelendő, hogy az 1853-ban Pesten megjelent részletes összefoglaló balneológiai munkát a gömői nemes Andrassy Manó grófnak ajánlja a szerző, ebből feltételezhetjük a gróf mecénás szerepét. A főleg fürdőzőközönség számára, kevésbé orvosok részére íródott könyv két részre tagolódik: első része általános értekezlet foglal magába a fürdőről, azok gyógyerejéről s felhasználási módjáról, felsorolva a 16. századtól a 19. század közepéig megjelent gyógyvizeket taglaló szakirodalmat, egy rövid fürdőtörténeti áttekintés után pedig áttér a gyógyvizek alkotóelemei szerinti felosztására, a vizek hőmérsékletének ismertetésére, a gyógyvizek alkalmazásának módjaira, valamint különböző betegségek elleni javaslataira, nem utolsósorban pedig a fürdőzőket és forrásvizeket fogyasztókat megillető szabályokra. A kötet második része az egyes gyógyforrásokat s fürdőket tárgyalja, valamennyi vármegye gyógyvizeinek ismertetése előtt annak természeti viszonyaira is kitér. Az egyes források-fürdők leírásánál szerzőnk igyekezett a víz vegyelemzése és gyógyerejének leírása mellett a helyviszonyokkal is megismertetni az olvasót, míg a vegyileg még nem analizált forrásokat csupán névlegesen említi meg. A bemutatott 502 fürdőről és említett 206 forráson belül Gömör megyét tekintve 22 ásványos vizet jellemez (Ajnácskő, Baracz, Czakó, Gortva-Kisfalud, Hét, Jelen, Jolsva, Királyi, Kuntaplócza, Lévárt, Masztinecz, Po-Csevicze, Pongyelok, Ratkó-Szuha, Rima-Brezó, Rosnyóbánya, Síd, Szuha, Szutor, Telgárt, Tiszolcz, Várgede), további 9 forrást (Kokova, Osgyán, Polonka, Rónapatak, Sumjác, Helpa, Nagy-Rőcze, Oktina, Pogony) pedig név szerint említi. A kötet értékes részét képezi a fürdőtannal foglalkozó szakirodalom, a gyógyvizeinket tárgyaló összefoglaló munkák és folyóiratok felsorakoztatása a 16. századtól kezdve. (Lengyel 1853, 207–221. p.) A kötet német nyelvű változata egy évvel később látott napvilágot *Das Heilquellen und Bader Ungarns* címen ugyancsak Pesten, a források vegytani elemzését szintén Marikovszky vizsgálatai alapján közölve. (Lengyel 1854, 193–204. p.)

Hazai fürdőügyünkkel kapcsolatosan a 19. század derekáról tanulságos számunkra Wachtel Dávid¹⁵ *Ungarns kurorte und mineralquellen* című fürdészeti munkája,

14 Lengyel Dániel (1815, Kolozsvár – 1884, Pozsony): 1842-ben avatták orvosdoktorrá a pesti egyetemen. Kolozsvárott városi orvos és kollégiumi természettanár lett, de fogorvosi gyakorlatot is folytatott. Az 1848–1849-es szabadságharc alatt Bem honvédseregében törzsorvosként szolgált, majd Törökországba emigrált vele. A török hadsereg polgári orvosaként ténykedett, de 1851-ben hazatért. 1852-ben Zaránd vármegyében tiszti főorvossá nevezték ki, majd 1853-tól a pesti Rókus Kórház segédorvosa, rövid ideig pedig Semmelweis Ignác munkatársa lett. 1854-től a nagykőrösi ref. gimnázium tanára, 1875 és 1878 között a fehértemplomi gimnázium igazgatójának nevezték ki. Számos orvosi ismeretterjesztő és felvilágosító munkát írt, az első fogorvosi munka szerzőjeként is ismert, de műfordítással, versírással, valamint operaszövegkönyv-írással is foglalkozott. (<http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/magyar-orvoseletrajzi/ch03s16.html>)

15 Wachtel Dávid (1807, Nagykanizsa – 1872, Buda): 1833-ban szerezte meg orvosi oklevelét a pesti orvosi karon. 1834-től Temesvárott kincstári orvosként működött, majd 1840-ben megalapította a Temesvári Orvosegyesületet, javasolta az országos orvos-gyógyszerész tár-

melyet 1859-ben Sopronban adtak ki. A műben szerzőnk a hazai fürdőhelyek adottságainak kihasználatlanságára és elhanyagoltságára hívta föl a figyelmet. Wachtel 1857–1858-ban – Bach belügyminiszter parancsára, aki távlati fejlesztés céljából 1857-ben elrendelte a Habsburg-birodalom összes fürdőhelye állapotának felmérését – a kormány költségén utazta be a magyar fürdőket, s kötetében összesen 489 ásványos forrást közöl. Gömörből 22 forrást idéz az alábbi felosztásban: földes savanyúvizek (Ratkó-Szuha, Tiszolc), földes-vasas savanyúvizek (Ajnácskő, Baraca, Cakó, Gortva-Kisfalu, Jelene, Csevice, Rima-Brezó, Síd, Telgárt, Várgede), sósavas-égyvényes földes savanyúvizek (Szuha, Szútor), ammónium-klorid tartalmú földes savanyúvizek (Mastinyec, Pongyelok), szulfátos vizek (Rozsnyó) és meszes hévizek (Jolsva, Királyi, Kuntapolca, Lévárt, Nagyrőce), tartalmazva a forrás elhelyezkedését, elemzését és annak főbb tulajdonságait, elődeihez hasonlóan Marikovszky feljegyzéseire hivatkozva. (Wachtel 1859, 196–219. p.) A kötetben külön említésre kerül Polomka, Kokova, Sumjacz és Ochtina forrásvíze, melyek hiányos vegyelemzésük folytán nem kerültek bemutatásra. A könyv újdonsága, hogy Wachtel elsőként térképezi fel munkájában az egyes fürdőhelyek korabeli infrastruktúráját és működését, számunkra sajnos negatív példaként Várgedét és Ajnácskőt kiemelve, ahol visszafejlődést tapasztalt vizsgálatai során, de terítékre kerül Rozsnyó, Lévárt és Nagyrőce fürdőtelepe is. Wachtel mellett a kiegyezés előtti passzív ellenállás idejéből az 1862. évi bécsi kiadású, lexikonszerű Hårdtl-féle munka, a *Die Heilquellen und Kurorte des oesterreichischen Kaiserstaates* ígéretes megyénkre vonatkozóan, hasábjain ugyanis 40 gömöri ásványos lelőhelyet említ, mind vegyileg és gyógyhatásukat elemezve, mind az adott forrás-fürdőhely leírását és jelenlegi állapotát ismertetve.

Az ország 1867-es önállóságának helyreálltával bekövetkezett kedvezőbb viszonyok hatása alatt, főleg a közlekedési eszközök tökéletesedése folytán, emelkedett fürdőink jelentősége is, ezzel pedig értelemszerűen együtt járt a balneológiai szakirodalom számának növekedése. Gömör fürdőszetére vonatkozóan értékesek számunkra a 19. század 70-es éveiben készült országos jellegű ásványvízforrás-elemzések és összegző munkák, melyekből jelen dolgozatban ízelítőt adunk. Bernáth József¹⁶ *Die Mineralwasser Ungarns* c., német nyelven kiadott brosúrájában összesen 100 Magyarország-szerte híres ásványos vizet emel ki és mutat be – a szerző által ismert 1600 magyar forráshely közül, rámutatva nem csupán a vizek vegyelemzésére, hanem a fürdőtelepek felszereltségére is. Gömörre vonatkozóan Ajnácskő, Csíz és Várgede kerülnek bemutatásra, mellékletében a többi 97 neves fürdőhely térképábrázolásával.¹⁷ A másik,

saság megszervezését. 1859-ben a Soproni Helytartóság egészségügyi osztályának a vezetője lett, 1861-ben Heves vármegye főorvosa, 1862-től a pesti orvosi karon az általános kórtan és gyógyszer-tan tanáraként tevékenykedett. (<http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/magyar-orvoseletrajz/ch03s29.html>)

16 Bernáth József (1833–1893): kémia szakos tanár, 1879-ben mutatta be a Magyarhoni Földtani Társulatnak saját összeállítású Magyarország ásványvíztani térképét. (Dobos Irma: A Kárpát-medence ásványvizeinek története. *Ásványvíz, üdítőital, gyümölcslelő*, 7. évf. (2006) 3. sz. http://www.italipar.hu/archivum/2006_3/63_64.pdf)

17 Itt Bernáth megemlíti, hogy Magyarország fürdőtérképe még az idő tájt nem látott napvilágot, azonban dr. Holzer 1878-ban kiadott fürdőtérképe, mely Közép-Európa fürdőit szemlélteti, feltérképezi Magyarország fürdőit is. (Bernáth 1878, 61. p.)

hasznos jellegű összegző balneológiai munka az egy évvel később, 1879-ben megjelent *Magyarország ismertebb ásványvizei természettudományi és gyógyászati tekintetben* c. kötet, melyben Bernáth hazai ásványvizeinkre vonatkozó természettudományi és gyógyászati adatokat bocsát közre, vegyelemzéseit tekintve pedig – Bunsen és Than dolgozataira támaszkodva – az első ilyen irányban feldolgozott műnek tekinthető. A munka bevezető része kitér az ásványvizek eredetére és kialakulására, az ásványvizek természettani tulajdonságaira („érzékek, fajsúly és hőmérséklet”), az ásványvizek vegyelemzésének összeállítására, a forráskezelés alapmozzanataira, ugyanakkor kitér a hazai balneológia hiányosságaira is. Bernáth 406 helységet jelöl meg Magyarországon ásványvízlelőhelyként, melyek közül 164 forrást talál fürdésre is alkalmasnak – „az összeírás a magyar királyi belügyminisztérium 1874. évi rendelete alapján bocsátatott ki a hazai törvényhatóságokhoz”. (Bernáth 1879, 19. p.) A kötetben szereplő 34 fürdő bemutatásában szerzőnk Gömörből egyedül Ajnácskőről készített egy részletesebb elemzést és leírást, melynek enyhén kénes tartalmú forrását Előpatak ásványos vizével hasonlította össze, míg a többi 19 gömöri forrásról, melyeket kevésbé ismert ásványos vizekként jegyez fel, csupán egy-egy gondolat erejéig emlékezik meg: Baraca (savanyúvíz), Csíz (jód- és brómtartalmú sósvíz, mely csekély mennyiségben szállítatik), Gortva (Kisfalud – vasas savanyúvíz), Jelene (hideg savanyúvíz), Jolsva (földes forrásvíz, mely kis fürdőépületben használtatik), Kokova (két vasas savanyúvízforrás), Lévárt (földes vízzel, mely egy látogatott kis fürdőintézetben gyógycélokra alkalmaztatik), Masztinecz (vasas savanyúvíz), Osgyán (savanyúvíz), Pálfalva (savanyúvíz), Pongyelok (savanyúvíz), Putnok (ismeretlen vegyalkatú ásványvíz, mely helyben, 16 káddal bíró fürdőépületben használtatik), Rimabrezó (vasas savanyúvíz), Rozsnyó (vasas ásványvíz, mely 16 kádat tartalmazó fürdőházban gyógycélokra használtatik), Nagyrőce (vasas ásványvíz, mely 5 káddal bíró fürdőépületben alkalmaztatik), Nagyszuha (savanyúvíz), Tiszolc (vasas savanyúvíz), Várgede (vasas savanyúvíz kis fürdőintézettel) és Fazekaszsaluzsány (savanyúvíz). (Bernáth 1879, 128–141. p.)

Ásványvíztani és fürdészeti szempontból igen jelentős Chyzer Kornél¹⁸ és Boleman István¹⁹ munkássága, akikre fürdőorvosi minősítésüknél fogva hivatalosan is a magyar balneológia úttörőiként tekinthetünk. Mindketten az 1860-as években kezdték pályá-

18 Chyzer Kornél (1836, Bártfa – 1909, Budapest): a pesti orvosi karon orvosi, szülésmesteri, Bécsben természetrajz-tanári oklevelet szerzett. 1861-től Bártfán fürdőorvos és városi főorvos lett, majd 1869-től Zemplén vármegye főorvosa, 1868-tól a pesti egyetem magántanára. 1892-től a Belügyminisztérium egészségügyi ügyosztályának a vezetője, jelentős szerepe volt az egészségügyi főhatóságok megszervezésében, az Országos Betegápolási Alap létrehozásában, a fürdőügy fejlesztésében, a balneológiai irodalom megszervezésében. Részt vett a *Fürdői Lapok* c. balneológiai folyóirat megindításában. Ugyanakkor nemzetközileg elismert zoológusként is hírnevet szerzett, Észak-Magyarország flórájára vonatkozó kutatásai máig alapvető jelentőségűek. Tiszteletére 1910-ben megalapították a Chyzer Kornél-emlékérmet. (<http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/magyar-orvoseletrajzi/ch03s04.html>)

19 Boleman István (1843, Léva – 1905, Selmezbánya): Vihnye fürdőorvosaként, Bars megye, Selmezbánya és Bélábánya városok orvosaként szerzett hírnevet. 1875-től lett Vihnye fürdőorvosa. Nagyon sokat tett a magyarországi fürdők kiemelkedő adottságainak széles körű ismertetéséért, fürdőtana évtizedekig alapmunkának számított. (Kósa 1999, 30. p.)

futásukat, gazdag tapasztalataikat tanulmányokban, kézikönyvekben adták közre. Fürdőösszeírásaik még a tudományos, szakmai jelleget öltötték magukra, elődeikhez hasonlóan bemutatva a források minőségi-mennyiségi vegyelemzését és gyógyhatását, emellett azonban a fürdőkomplexumok környezetére, felszereltségére és állapotára már nagyobb hangsúlyt fektettek, a tömegeknek szánt fürdőket popularizáló képes albumoktól – melyeket később szintén górcső alá vesszünk – azonban nyelvezetükben és kivitelezésükben eltértek.

Bártfai orvosként Chyzer főleg Zemplén és Sáros megye fürdőit vette górcső alá, amilyen megyei fürdőmonográfia tekintetében példaértékű számunkra a *Zemplénmegye ásványvizeit* bemutató füzetecske 1882-ből. (Preysz 1896, 8. p.) Az 1885-ben megjelent *Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei* című magyar, német és francia nyelven írt munkájában hazánk azon gyógyhelyei és ásványvizei kerülnek bemutatásra, amelyek berendezésüknél és kezelésüknél fogva nemcsak az őket környező vidék, hanem a külföld szempontjából is figyelemre méltóak. Chyzer művében ábécérendben ismerteti Magyarország 190 forrását – rendhagyó módon térképmelléklettel együtt –, melyeket minőségük szerint három osztályba sorolva mutat be. A könyvben Nagyrőczén és Jolsván kívül valamennyi gömöri ásványos víz és fürdő szerepel: Csízt a konyhasós vizek, a rozsnyói püspöki uradalom kútját a vaskalicos vizek, a rozsnyói Markó-kút és Várgede vizét a vasas savanyúvizek, az ajnácskői Kovács-forrást a földes-vasas savanyúvizek, az ajnácskői Kemény-forrást a hideg kénes égvényes vizek a dobsinai nyaralótelepet pedig az éghajlati gyógyhelyek kategóriájába sorolta. (Chyzer 1885a, 12–33. p.) A nagyszabású kötet megjelenése után szerzőnk megbízatást és anyagi támogatást kapott Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi minisztertől a mű német nyelven való megírására, mely 1887-ben jelent meg Stuttgartban *Die namhafteren Kurorte und Heilquellen Ungarns und Seiner Nebenländer* címen. (Preysz 1909, 11. p.) Az eszme elsősorban onnan indult ki, hogy a korabeli hazai orvosi irodalmunk csekély volta mellett orvosaink zöme német nyelvű orvosi műveket használt gyakorlatában, honi fürdővendégeink nagy része pedig – Chyzer szerint – bécsi, lengyel, porosz, szerb és román orvosok tanácsára fordult hozzánk, akik úgyszintén német irodalomból merítették ismereteiket. (Chyzer 1885b.) Tán ilyen mozgatórugók is közrejátszottak abban, hogy Chyzer Kornél a Magyar Királyi Természettudományi Társulat estélyén 1886. február 19-én tartott előadásában *A magyar fürdőről* címmel egy képzeletbeli magyarországi fürdőkörutazásra invitálta a hallgatóságot, végigkalauzolta a legismertebb magyar fürdőkön és földrajzi tájakon, melyen Gömörre nézve három fürdőbe „látogatott el”: Ajnácskőre, Csízbe és Dobsinára. „A gánóczi fürdőtől délre, igen szép és jó hegyi úton 30 kilométernyire fekszik egy világra szóló nevezetesség, a dobsinai jégbarlang, melyet azért is meg kell említenem, mert tulajdonosa, az intelligens Dobsina város, bejáratánál szép nyaraló telepet építtetett, mely 730 méternyi magasban, balzsamos illatú fenyvesek közt, máris éghajlati gyógyhelyként kezd szerepelni. (...) Kassáról vissza Budapestre a vasút mentében több fürdőre akadunk, de csak egy helyütt, Parádon fogunk megállapodni, mert a szép fekvésű és kitűnő vasas savanyúvizű Ajnácskő, ahová Miskolcra könnyen eljuthatni még sokkal kisebb és kezdetlegesebb, semhogy itt vázolható lenne. (...) Konyhasós vizeink közül az ismertebbek közé tartozik a csízi jódvíz, melyre talán még szebb jövő vár.” (Chyzer 1886, 51., 59., 70. p.) Chyzer ismertetésének okai hazai fürdőink népszerűsi-

tésében, „felfedezésében” rejlettek, ugyanakkor rámutatott a fürdők és nyaralóhelyek nemcsak közegészségügyileg fontos szerepére, hanem mint nemzetgazdasági szempontból fontos tényezőre is, mely a fürdőzésre és nyaralásra fordított összköltség beföldön való megtartásában rejlett. Tán hasonló – fürdőnépszerűsítő – küldetésstudatában tartotta meg Chyzer az Országos Balneológiai Kongresszuson 1890. október 25-én tartott előadását, melyen néhány újabb, újonnan alakult fürdőt mutatott be, melyekben előzőleg személyes látogatást tett. Beszámolójában a korábban nagy reményeket keltő gömöri Csíz-fürdő is terítékre került, melyről – bemutatva az új fürdőtelepet és a víz vegyi elemzését – elismerőleg nyilatkozott: „Az ásványvíz, mely már eddig is mint gyógyvíz előnyösen volt ismervé, az újabb korrekt kezelés mellett bizonyosan nagy lendületet fog kapni, s a hasonló halli vizet hazánkban ki fogja szorítani.” (Chyzer 1891, 3. p.)

Chyzer műveire a későbbiekben még többször visszatérünk, a magyar balneológiai szakirodalom jeles képviselőinek sorát Boleman Istvánnal folytatjuk, aki további országos fürdőösszeírásokkal és ásványos források ismertetőivel gyarapította Magyarország fürdőirodalmát. Magyarország gyógyforrásainak sokszínűségéről árulkodik, hogy Boleman 1884-ben kiadott monarchiabeli fürdőtani kötetében, mely *A fürdőtan kézikönyve* címen jelent meg, „hidegvízgyógyintézeteket, tiszta hévízü fürdővizeket, földes és meszes ásványvizeket, kénes vizeket, égvényes [értsd: lúgos] vizeket, vasas vizeket, keserű vizeket, konyhasós vizeket, tengeri fürdőket, mesterséges módon készült gőz-, gáz- és lápfürdőket”, valamint „éghajlati gyógykezelő telepeket” különböztetett meg, kategorizálva a vizsgált hazai fürdőket. (Boleman 1884, 11. p.) Elemzése alapján Gömör megye jelen munkában tárgyalt fürdői közül valamennyi a vasas savanyú ásványvizek kategóriájába sorolható, két kivételtől eltekintve – az egyik Csíz-fürdő, melyet értelemszerűen a konyhasós vizekhez, a másik pedig Dobsina, melyet a klimatikus gyógyhelyek csoportjába sorolt. A vihneyi fürdőorvosként működő Boleman Török és Than kategorizálásából kiindulva mind 1887-es *Fürdőtan. Kiváló tekintettel a magyarhoni gyógyhelyekre* c. könyvében (mely a három évvel korábban megjelent kötet bővített változataként jelent meg 122 fürdőt ismertetve), mind pedig 1896-ban írt milenniumi balneológiai kötetében hazai fürdőinket két osztályba sorolta: mélyen fekvő, hegyi klimatikus gyógyhelyekre és vízgyógyintézetekre (esetünkben ide került Dobsina), valamint ásványos vizeinket hévizekre és hideg ásványos vizekre (Ajnácskő, Csíz, Lévárt, Nagyrőcze, Rozsnyó, Várgede). (Boleman 1887, Boleman 1896) Mindkét szakkönyv a korabeli magyarországi balneológiai irodalom fő forrásának számított, azért is, mivel elsősorban a hazai fürdőket és a Monarchia más tartományainak fürdőit állította párhuzamba egymással, rámutatva a hazaiak előnyeire.

Az általános, fürdőket és forrásokat tudományos alapon összefoglaló kötetek mellett nem kerülheti el figyelmünket az ún. „panaszirodalom” megjelenése sem, mely szintén a fürdőkultúra térnyerésével szaporodott el s a hazai fürdők hiányosságára mutatott rá. A korabeli fürdőélet és ásványvíz-kitermelés problémáira már Török József is felhívta a figyelmet fent nevezett művében. (Kósa 1999, 39. p.) Később a fogyatékosok kiküszöbölésére sorra láttak napvilágot a különféle „útmutatók”, mint például Chyzer Kornél 1882-ben megjelent előadásfüzete *Magyarország gyógyvizeiről azok értékeiről s értékesítéséről* címmel (előadása a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek keretében, központi választmányának XXII. debreceni nagygyűlésén hangzott el). Beszédében Chyzer kimondta: bármennyire rendkívüli is hazánk ásvány-

vizeinek értéke, értékesítésük rendkívül csekély. Ennek okait Chyzer elsősorban a fürdőtulajdonosokban látta, akik fürdőjüket a kor igényeinek nem megfelelően rendezik be, nem vagy ritkán működnek együtt a balneológia hazai helyzetét felkaroló intézményekkel,²⁰ nem fektetnek elég tökéletet a természeti kincseik kiaknázásába, drágán kínálják szolgáltatásaikat, hiányzik a gyógyhelyek klimatikus viszonyainak az ismertetése, a vasutak nem kínálnak elég kedvezményes fürdőjegyet, hiányosak a gyógyeszközök és a gyógyvízelemzések újkori elemzetei. Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy a gyógyvizek és -helyek felvirágoztatása a fürdők tulajdonosain kívül nagyban függ az orvosok, a kormány²¹ és a hazai fürdőközönség álláspontjától is. (Chyzer 1882, 20. p.)

A balneológia másik jeles képviselője, Bókai Árpád²² a *Hazai és külföldi ásványvizek és fürdők összehasonlítása* c., 1895-ben megjelent kötetében szintúgy sajnálattal fejt ki, hogy a magyar fürdőket még mindig háttérbe szorítják a külföldiek, de pozitívként mutat rá a hazaiak látogatottságának emelkedésére az utóbbi években, mind pedig az országos balneológiai egyesület és a fürdőügyi kongresszusok szabályozásaira. (Bókai 1895, 3. p.) Bókai a hazai – főleg vidéki – fürdők népszerűtlenségének okát azonban több szinten is keresi, nemcsak a forrás- és fürdőtulajdonosokban, akik azt a pillanatnyi haszon reményében gyakran bérbe adják és nem fejlesztik, nem szállítják vizét a hazai nagyobb piacokra, nem beszélve a kivitelről, hanem bünbakként kezeli a fürdőorvost is, aki a hazai ásványvíz helyett a külföldit ajánlja páciensének és a kereskedőt, akinek boltjában nagyobb kínálat rejtőzik külföldi ásványvízben, mint hazaiban.

-
- 20 Chyzer itt Csízt is mint együttműködésre képtelen intézményt említi. Körlevélben megkereste több magyar ásványvízforrás és fürdő igazgatóságát, így Csízt is, hogy saját érdekében válaszoljanak az általa feltett kérdésekre, melyben a fürdőügy előrehaladása végett a következőkre volt kíváncsi: „Képez-e ásványvize kereskedelmi cikket? 1881-ben hány üveggel küldetett szét? Van-e elemezve, mikor, ki által s elemzésének eredménye? Ha a forrás bérben van, mily bért fizetnek érte? Használtat-e fürdőknek? Milyen a forrás bősége, hány fürdőt szolgáltathat naponként? Hány volt a fürdővendég az utóbbi 5 év alatt átlag, s hány 1881-ben? Mily nagy a fürdő, hány házzal és szobával rendelkezik? Van-e meteorologicus állomása? Van-e postája, távirója? Van-e leszállított áru fürdői jegy a vasúton oda? Ha a fürdő bérben van, milyen bért fizet érte? Mily összeg jött be 1881-ben a gyógydíjból?” Sajnos Csíz is az egyike volt azon hazai fürdőknek, melyek válasza sem méltatták az orvost. (Chyzer 1882, 8–9. p.)
- 21 A kormány a fürdőkre vonatkozóan egyedül az 1876. évi törvényt adta ki – a közegészségügyi XIV. t.c. 100–108 paragrafusa a gyógyfürdőkre és ásványvizekre vonatkozik. Megemlíthető még Tisza Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter jelentése az ország közegészségi viszonyaira vonatkozólag az 1877. évi második felére és az 1878. évre. (Chyzer 1882, 12. p.)
- 22 Bókai Árpád (1856, Pest – 1919, Budapest): orvosi családba született, apja Bókay János (1822–1884) orvosdoktor. 1879-ben szerezte meg orvosi oklevelét a budapesti orvosi karon. Balogh Kálmán munkatársaként részt vett az *Orvosi Műszótár* készítésében. 1883–1890 közt az általános kórtan és gyógyszer-tan tanára Kolozsvárott, 1890–1919 közt a gyógyszer-tan tanára a budapesti orvosi karon. 1890-ben a *Magyar Orvosi Archeologica* c. lap egyik alapítója, Korányi Friggyessel és Kéthly Károllyal együtt kiadta a *Belgyógyászat* c. könyvsorozatot. Élettannal, kórbonctannal, gyógyszer-tannal és belgyógyászattal foglalkozott. (<http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/magyar-orvoseletrajzi/ch03s03.html>)

Sajnos e negatív példákat majd Rimaszombat, ill. Gömör esetében is tapasztalni fogjuk. Pedig Bókai szerint a csízi fürdő konyhasós jellegét tekintve olyan külföldi neves fürdőket helyettesíthetne, mint Halle, Baden-Baden, Wiesbaden, Dürkheim, Ischl, Kreuznach, Homburg, Gmunden, vagy a hazai nagy fürdők közül Herkulesfürdő és Szobránc. (Bókai 1895, 33. p.) Ugyanúgy rámutat, hogy a külföldi vasas savanyúvízű fürdőkéhez – mint Pyrmont, St. Moricz, Schwalbach, Marienbad vagy Franzesbad – hasonló vasas jelleggel bírnak magyar fürdőink – mint Koritnyica, Borszék, Lubló, Szliács, Tusnád, Buziás – vizei is, és nem utolsósorban Ajnácskő, Lévárt, Rozsnyó és Várgede. Úgy véli, a kiépítetlen magaslati klimatikus gyógyhely, Dobsina is tökéletesen helyettesíthető lenne a felkapott tátrai fürdőkkel – ha nem hiányzana az adott fürdőhely széles körű propagálása a közönség felé.

Ugyanezzel a problémával szembesíti az olvasót Hankó Vilmos²³ vegyész is, az Erdélyi Kárpát Egyesület kiadásában megjelent *Erdélyi fürdők. Ásványvizek* c. könyvecskéjében, melyben először a hazai fürdőket és ásványos vizeket helyezi párhuzamba a külföldiekkel, majd részletesebben bemutatja Erdélyország neves fürdőhelyeit. Hankó rációzni igyekszik azon téves, viszont a köztudatba mélyen belevésődött véleményre, amely szerint a magyar fürdők inkább mulató-, mint gyógyító helyek, a tulajdonos pedig inkább prédaként kezeli a vendéget, kényelmet nem nyújt, s egyedüli célja a minimális befektetés utáni nagy jövedelem kiereszkolása. Hankó felhívja az olvasóközönség figyelmét, hogy Karlsbadot kivéve minden külföldivel szemben lehet egy magyar fürdőt állítani, melynek gyógyító hatása egyenrangú azokéval – bár hozzátesszi, nincs két fürdő, melynek gyógyító tényezői teljesen egyformák volnának, azonban ugyanaz a betegség meggyógyulhat több fürdő gyógyító tényezőinek hatására is. (Hankó é.n., 6. p.) Ilyen megközelítésben példázza Csízt, mely tökéletes helyettesítője a darkauai és a halli forrásoknak, Ajnácskőt, mely a spaai (Pouhon) forrás megfelelőjének felel meg, Rozsnyót, mely a charlottenbrunni forrás vizével kelhet versenyre, valamint a dobsinai fürdőtelepet, mely Reichenauval vetekszik. (Hankó é.n., 8–14. p.) A külföldi fürdőket és ásványos vizeket – mintegy a hazaiakkal való összehasonlításképp és nem utolsósorban egyfajta provokációként, miszerint nem minden kényelmesebb, megbízhatóbb és jó, ami idegen – vonultatja fel Hankó *Külföldi fürdők, gyógyító helyek és ásványvizek* c., 1895-ben megjelent brosúrájában is. E füzetben egyedül Csízfürdő kerül összehasonlításra a hideg, jód- és brómtartalmú sós ásványos vizek kategóriáján belül Kreuznach, Hall (Felső-Ausztria), Adelhaidquelle, Hall (Tirol) és Felső-Bajom (Báza) fürdővizével párhuzamban, mely elemzésre egy külön fejezetben még visszatérünk.

A 19. század második felében a modern polgári közigazgatás kiépülésével együtt járt a fürdőügy hiányainak központi szabályozása, mindemellett a magyar fürdők helyzetének javítása érdekében további szakmai tanulmányok és értekezések születtek a

23 Hankó Vilmos (1854, Parajd – 1923, Budapest): vegyészdiplomáját az 1872-ben alapított kolozsvári tudományegyetemen szerezte meg, 1877-től Déván tanított, 1885-től a budapesti II. kerületi főreáliskola tanára, később igazgatója lett. Nagyszámú forrás vizsgálatát készítette el, különösen az erdélyi fürdők iránt érdeklődött. (Kósa 1999, 37. p.)

kor orvosai által. Preysz Kornél²⁴ *A fürdőismertetések kellékei* című munkájában a magyar fürdők hatékony propagálása végett a vizsgálatokat az alábbi területekre javasolta kiterjeszteni: levegő, meteorológia, ivóvíz, közegészségügyi viszonyok, gyógyeredmények, összehasonlító tanulmányok, erdők, víz közelsége, közlekedési viszonyok, szállás és étkezés, az idény hossza, gyógyeszközök, orvos és gyógyszerár, (Preysz 1895, 20. p.) fürdő története, szórakozási lehetőségek és kirándulások. A továbbiakban Chyzer Kornél fejti ki véleményét, aki az 1890-ben megjelent *Fürdőink múltjáról, jelenéről és fejlődésük eszközeiről* szóló értekezésében arra jut, a hazai fürdők haladásának egyik legnagyobb gátja az, hogy a fürdőket sokan egyes társadalmi osztályok nyári találkozó- és mulatóhelyének tekintik. (Preysz 1896, 26. p.) Magyarázata szerint a régmúltban hazai fürdőkben hiány mutatkozott, ezért az 1840-es évek úri társadalma külföldi fürdőkben elégítette ki igényeit: „Így a lassan kiépülő honi fürdőinknek nem maradt közönsége, aki a befektetett tőke kamatait megfizette volna, s ennek következményeként lettek a magyar fürdők hiányosan felszereltek, kiépítetlenek, korszerűtlenek, s főleg népszerűtlenek a külföldiekkel szemben.” Chyzer a penziórendszer bevezetésével, a fürdői vendéglősök egzisztenciájának biztosításával, a hamis fürdőpropaganda elhárításával és mértékletesen kiadott fürdőkalauzok terjesztésével vélte megoldhatónak a hazai fürdőipar pangását. (Preysz 1896, 25. p.) Preysz Kornél *Fürdőügyünk haladása 1893-ban* c. statisztikai összegző tanulmányát sem hagyhatjuk figyelmen kívül, nem csupán azért, mert az értekezés közli azokat a belügyminiszeri rendeleteket, melyek a kiegyezés korszakában a fürdőügyre vonatkozóan megjelentek, hanem azért is, mert fürdőstatisztikájában valamennyi gömöri fürdővel foglalkozik. A fürdők 1893. évi vendégforgalmát, szobáinak számát s gyógydíj címen befolyt összegét kimutató táblázatban Ajnácskő, Csíz, Lévárt, Nagyrőce, Rozsnyó és Várgede is nagyító alá kerül. Érdekes információértékkel bír számunkra egy összegzés, melyet Preysz a nevezett évad állandó vendégeink száma szerint állított össze, ebben ugyanis 130 hazai fürdő közül Csíz a 46. helyen szerepelt 390 fős állandó vendégével, míg Lévárt a 116. helyen (40 fő), Rozsnyó pedig a 117. helyen (33 fő). (Összehasonlításképp az 1. helyen Tencsén-Teplitz állt 4885 fővel.) (Preysz 1894, 37–41. p.) Hasonló értékekkel bír Ajnácskő és Csíz vendégforgalmának kimutatása is az 1876–1893 közötti időszakban, mely az egyes fürdőtulajdonosok telephelyükhöz való viszonyáról is árulkodik, minderre részletesen még a későbbiekben visszatérünk. Ugyancsak Csíz egyedüli országos szerepe mutatkozik meg Hankó Vilmos *Fürdőink. Ásványvizeink* címet viselő, 1902-ben megjelent tudományos tájékoztató könyvében, valamint *Magyarország fürdői és ásványvizei* című, 1906-os munkájában. Míg az elsőben 116, a másodikban 114 magyarországi fürdő bemutatása közül jut Gömörből egyedüli szerephez Csíz, a fürdő

24 Preysz Kornél (1859, Pest – 1914, Kolozsvár): 1888-ban szerzett orvosdoktori oklevelet Budapesten. 1891-től a kolozsvári orvosi karon az élet- és szövettan tanáraként működött. 1893-tól a Belügyminisztériumban a fürdőügyek referensének nevezik ki, mindemellett a Balaton Fürdőigazgatóság első igazgatója (1892), 1893-tól pedig a fürdőügyek országos közegészségügyi felügyelői posztját is betöltötte. Fürdőüggyel kapcsolatos írásai hazai szak- és napilapokban jelentek meg. (<http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/magyar-orvo-seletrajzi/ch03s22.html>)

megközelíthetőségére, éghajlatára, a víz elemzésére és gyógyhatásaira, a fürdő berendezésére és szolgáltatásai árára kitérve. Mindkét ismertető könyv, nem meglepően, elsősorban a hazai legismertebb fürdővizek népszerűsítésére helyezi a hangsúlyt, s tartalmilag és szerkezetében hasonlít a szerző által már korábban megjelent *Erdélyi fürdők. Ásványvizek* c. művére – ugyanúgy lajstromba véve a külföldi fürdők, gyógyító helyek és ásványvizek jegyzékét s ezekkel a gyógyhatásban egyenértékű hazaiakat felvonultatva. Hankó kötete, rendhagyó módon, a gyakoribb betegségek listájára is hangsúlyt helyez, párosítva azokkal a magyar fürdőkkel és ásványos vizekkel, melyek e betegségek gyógyítására leginkább megfelelőek. Gömöri fürdőink közül Csíz és Dobsina kap szerepet a listán: a csízi forrásvizet a bőrbetegségek, csontbántalmak, görvély, szifilisz és tuberkulózis kezelésére, a dobsinai nyaralótelepet nehéz betegségek utáni lábadozásra ajánlja a szerző. (Hankó 1902, 15–25. p.)

A magyarországi ásványvizek és fürdők bemutatását nem csak könyvek és kiadványok szolgálták, a hazai és nemzetközi kiállításokon való propagálásuk is ide sorolható. Nagy nyilvánosságot adtak fürdőhelyeinknek és forrásainknak az 1893-as bécsi élelmiszer-ipari, az 1894-es budapesti nemzetközi higiénikus kongresszus, az 1897-es brüsszeli, majd az 1900-as párizsi világkiállítás. (Kósa 1999, 42. p.) Gömörre nézve két országos kiállítást kell megemlítenünk, melyek alkalmából különféle balneológiai munkák láttak napvilágot. Az 1885-i budapesti általános kiállításra – az országos egészségügyi szakbizottság megbízásából – írta meg Chyzer Kornél a már említett *Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei* c. tanulmányát, a millenniumi kiállításra pedig Boleman István jelentetett meg átfogó elemzést *Magyar fürdők és ásványos vizek* címen. Az 1885. évi általános mezőgazdasági kiállításához készült el Bernáth József szerkesztésében a német nyelven kiadott *Die Mineralwasser und Badeorte Ungarns auf der 1885er allgemeinen Landes-Ausstellung in Budapest* c. rövid brosúra, melyben az egészségügyi pavilonban bemutatott magyar ásványos vizeket és fürdőket ismerteti a szerző, szám szerint 105 forrást – gömöri fürdőink közül Csíz és Várgede forrásvizét láthatta kiállítva a közönség, a kiállítás katalógusában azonban Ajnácskő is szerepel.²⁵ Az ezredéves kiállítás emlékére állított fürdőpavilonban egyedül Csíz képviselte Gömört, de az 1896. évi fürdőmonográfiában Boleman az összes olyan hazai fürdőt, magaslati gyógyhelyet és ásványvízforrást felvonultatta – szám szerint 286-ot –, melyekről a megyék hivatalosan is bejelentést tettek a minisztérium felé, ennek értelmében nemcsak Csíz, hanem az összes, esetünkben tárgyalt fürdő helyet kapott a könyvben.

1907 januárjában a Magyar Szent Korona Országai Balneológiai Egyesület igazgatótanácsa az ezredéves kiállítás alkalmából megjelent Boleman-féle fürdőmunkának adatfrissítés céljából való átdolgozását javasolta. A kötet összeállításával Hankó

25 A kiállításon az összes ásványvíz 8 külön gyűjteményben (60 kiállítóval) és 1 nagy részlegen („higiénia-pavillon” 179 kiállítóval, ebből 63 ásványvíz-kiállítóval) került bemutatásra. A nagy pavilonban kiállított forrásokról katalógus is készült, melyben olyan vizek is szerepet kaptak, melyeket egyébként nem állítottak ki (pl. Ajnácskő). Míg Csízfürdő mind a magánpavilonban, mind a nagyban bemutatásra került, Várgede csupán a Mattoni&Wille magánpavilonban lett kiállítva. (Bernáth 1885, 11–15. p.)

Vilmost és Papp Samut bízták meg, az aktualizált kiadvány célja pedig szintén a magyar fürdők iránt való nagyobb tájékozottság biztosítása, ill. az átdolgozott műnek a gyakorlott orvosok számára történő díjtalan megküldése volt. Így született meg a *Magyar birodalom ásványvizei és fürdőhelyei* c. összefoglaló kötet, mely stílusában még a régi, tudományos vonalat képviselte, ezt bizonyítja az a tény, hogy általános részében a balneológia és a balneoterápia került központi helyre különféle fürdők orvosainak írásával, melyek között megtalálhatjuk Kallós Jenő csízi fürdőorvos *A görvélykór balneoterápiája* c. tanulmányát is. A könyv második része magába foglalta az akkor leghíresebb mintegy száz fürdőhely és ásványvízforrás ismertetését, tekintettel vegyi összetételükre, fekvésükre, berendezésükre és egyéb viszonyaikra – gömöri fürdőink közül csupán a dobsinai nyaralótelep és Csíz kapott helyet az ismertetésben. (Hankó–Papp 1907, 3. p.) Igazodva az igényekhez, néhány évvel később, ugyanazon balneológiai egyesület megbízásából a Vámosy, Lenkei, Schulhof szerzőgárda által kiadott *Fürdők és források képes ismertetése* című 1913-as kiadvány már új stílusiránnyal került a standokra; szakítva a korábbi tudományos volumenű balneológiai fürdőösszeírásokkal inkább a népszerűsítő fürdőalbumok kategóriáját célozta meg – nemcsak ismertetve az olvasóval a korabeli Magyarország legnevesebb fürdőit és szolgáltatásait, hanem mellékletben országos fürdőtérképpel, a közvetlen vonatösszeköttetések menetrendjével és számos eredeti fényképfelvétellel. Tán mondani sem kell, hogy az első világháború előtti békeidőket idéző képes kiadvány sajnos Gömör fürdői közül – oly sok más kötethez hasonlóan – csupán Csízfürdőt kínálta lapjain az olvasóközönségnek. (Vámosy–Lenkei–Schulhof 1913)

A fentiekben betekintést nyerhettünk Gömör-Kishont vármegye ásványos vizeinek és fürdőintézeteinek a legjelentősebb hazai balneológiai szakirodalomban való előfordulása gyakoriságára, s megállapíthatjuk: forrásaink országos viszonylatban a közepmezőnyben kaptak helyet.

Balneológiai szaklapok és brosúrák

A 18. század második felétől fokozatosan kezdtek megjelenni a különböző szintű fürdőleírások a korabeli lapok, folyóiratok hasábjain, (Kósa 1999, 72. p.) mígnem a fürdők iránti érdeklődés megnövekedése és a fürdőzés divatjának elterjedése a 19. század második felében elindította a fürdői újságok, később pedig az idegenforgalmi fürdőismertetők piacra dobását, melyeknek szerzői orvosok, vegyészek, fürdőügyi szakemberek, alkalmasint fürdőtulajdonosok voltak. Csoportosítva a balneológiai újságokat, először a tudományos érdekeltségű füzeteket taglaljuk, melyek közül figyelemre méltó a Magyar Tudományos Akadémia matematikai és természettudományi állandó bizottságának²⁶ kiadásában és Szabó József szerkesztésében 1863-tól megjelenő *Közlemények*.

²⁶ A bizottság 1860-ban kezdte meg működését, 1878-ig eredményeinek nagy részét a *Közlemények* 15 kiadott kötetében bocsátotta ki. (Szabó 1878)

E kötetek közé tartozik Bernáth József balneológiai munkája, az 1877-ben megjelent *Adatok Magyarország ásványvízisméjéhez*, melyben szerzőnk a dunaalmási forrásvíz szilárd alkatrészeinek elemzésénél összehasonlítóképpen a várgedei gyógyvizet használja fel példaként. (Bernáth 1877, 252. p.) Ugyanezen *Közlemények* sorozatának VI. kötetében lát napvilágot 1869-ben Molnár János tollából a *Magyarhoni keserű források* c. tanulmány, melyben a szerző budai keserűvízforrások elemzésére szorítkozik, érintőlegesen közölve az erdőbényi gálicvíznek az ajnácskői acélvízzel való összehasonlító vegyelemzését. (Molnár 1869, 133–134. p.) A *Közlemények* kötetsorozat 1878-ban megjelent számában ugyancsak Bernáth József mutatja be A *magyarországi ásványvizek lelhelyei* c. munkájában az ország legismertebb forrásait és a balneológiai szakirodalomban addig elért eredményeket. Ez a közlés azért is érdekes, mivel Bernáth elsősorban a hazai balneológiára vonatkozó korabeli szakirodalmat és az ásványvizekre vonatkozó törvényeket vonultatja fel.²⁷ Gömői források közül Ajnácskő nevét emeli ki Hardtl 1862-ben írt *Die Heilquellen und Kurorte des oesterreichischen Kaiserstaates* c. művéből, amelyben a gömői kisközségnek nyolcféle névalakja is előfordul. (Bernáth 1878, 451. p.) Bernáth ugyanakkor összegzi a legutolsó, 1874. évi forrásösszeírás eredményes munkáját – az 1879-ben kiadott *Magyarország ismertebb ásványvizei természettudományi és gyógyászati tekintetben* c. tanulmányában az említett 20 gömői forrás mellett Síd (vasas savanyúvíz) és Tornalja (földes ásványvíz) is szerepel.²⁸ Bernáth Gömör-Kishont vármegyét illetően 1878-ban 54 helységet jelöl meg 1689 ásványvízlelőhellyel, ebben a tekintetben vármegyénk a korabeli Magyarország 66 vármegyéjéből rangsorban a 6. helyen szerepel Máramaros (119 forrás), Sáros (84 forrás), Szolnok-Doboka (62 forrás), Trencsén (58 forrás), Maros-Torda (55 forrás) és Bereg (55 forrás) mögött. (Bernáth 1878, 476. p.)

Egy évvel később, 1879-ben indult a *Közegészségügyi Kalauz* c., kéthetente megjelenő lap mint a hazai és a külföldi „hygienia” egyetemes szakközlőnye olyan mellékletekkel, mint a *Magyar Gyógyterem* (1879–1880), a *Gyógyászat* (1886–1887) és az *Orvosi Közügyek* (1897). A Dr. Lőrinczi Ferencz szerkesztő-tulajdonos jóvoltából megjelenő lap a hazai közegészségügy előmozdítását tűzte ki célul, legfőképp az államorvostani ismeretek, az állategészségügy és a gyógyszerártárügy figyelembe vételével, ismertetve az új egészségi szabályokat is.²⁹ Fürdőügyet illetően kevés információt nyújtott, ami egy rövid fürdőrovatban merült ki, ahol nevezetesebb hazai és külföldi fürdők látogatottságáról s a fürdőorvosok közvetítéséről számolt be. Fürdőügyekre a lap mel-

27 Az ásványvizek érdekében kibocsátott országos rendeletek a következő években jelentek meg: 1763, 1785, 1794, 1796, 1805, 1812, 1814, 1815, 1823, valamennyi az országban levő ásványvizek összeírására, vizsgálására és értékesítésére irányult. 1854-ben az ásványvizekre vonatkozó adatokat hivatalosan gyűjtötték, 1874. május 21-én körrendeletet bocsátottak ki a magyarországi források összeírására. (Bernáth 1878, 446–452. p.)

28 Bernáth szerint az adatokat a nevezett évben hivatalos közegek gyűjtötték össze, ugyanakkor rámutatott az ásványvízforrások 1874. évi összeírásának hiányos voltára is. Az 1874. évi összeírás szerint Magyarországon 178 fürdő és 281 ásványvízes forrás volt található. A fürdők közül 74-et a tulajdonosa, 104-et pedig a bérlője kezelte. (Bernáth 1878, 452–454. p.)

29 *Közegészségügyi Kalauz*, 1879. január 1. 1. évf. 1. sz.

léklete, a csak címében kétnyelvű *Magyar Gyógyterem (Ungarischer Cursalon)* szolgált azzal a céllal, hogy az egyes fürdők fény- és árnyoldalait egyaránt bemutassa – a gyógyfürdő címet ugyanis az 1876. évi XIV. tc. 100. paragrafusa szerint csak kevés magyar fürdő érdemelte ki.³⁰ A gyógyfürdők, fürdővendégek és fürdőorvosok közlönyeként nem csak Magyarországon, hanem Európa összes nagyobb városában és fürdőjében is kapható volt, propagálva így a hazai fürdőket a határon kívül is. Ajnácskő és Csíz a lapban Európa nevezetes gyógyvizei és fürdői névsorában is szerepel – Ajnácskő mint hideg kénes víz, olyan fürdőkkel együtt, mint Ludwigsbad, Neundorf, Szobráncz, Parád vagy Balf, Csí pedig mint konyhasós „iblan-büzönyös” [jódos-brómos] víz, Kreuznach, Luhaschovitz, Hall, Lipik, Cigelka és Vízakna fürdőkkel párhuzamban.³¹ Vegyes tartalmú fürdői hírei mellett az 1879. idény alatt végbement hazai fürdőlátogatottságot ismerte-ti; az 51 magyar fürdő közt 2 gömöri is megtalálható – Lévárt (35 látogatóval) és Ajnácskő (123 fővel).³² A folyóirat 1883-tól a magyar községi és körorvosok országos egyesületének és az országos balneológiai egyesületnek is hivatalos közlönye lett. A millennium évétől csak orvosi tartalommal bírt, mellőzve a fürdészeti kérdéseket, a balneológia ügye ezek után csupán tárcák formájában volt jelen, 1901-től pedig a lap egészségügyi közigazgatási folyóiratként futott tovább Dr. Thim József védőszárnyai alatt.

A századforduló a balneológia terén is előrelépést hozott, Preysz Kornél szerkesztésében 1892-ben napvilágot látott a *Fürdőirodalmi Könyvtár* név alatt futó, fürdőket népszerűsítő kiadványsorozat (az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadásában), valamint a szintén Preysz Kornél szerkesztésében megjelenő s a Magyar Szent Koronai Országai Balneológiai Egyesülete által 1894-től kiadott *Balneológiai Értesítő*, amely hazai ásványvízforrásokra s fürdőkre vonatkozó általános információkat szolgáltatott, kiemelt figyelmet fordítva a fürdőügyre vonatkozó rendeletek közlésére, majd ugyanennek 1899 és 1902 között német nyelven is megjelent változata, a *Balneologische Rundschau*. A *Fürdőirodalmi Könyvtár* külföldi kalauzok szerkezetét követő füzetei a hazai ásványvízforrások, gyógyhelyek és fürdők ismertetésére, leírására, elemzésére, statisztikai és egyéb általános érdekű adatok közlésére helyezték a hangsúlyt: a „fürdő fekvése és rövid leírása, közlekedés, szállás és étkezés, gyógyeszközök, meteorológiai viszonyok, orvos neve, gyógyszerár, szórakozás, gyógy- és zenedíj, évad, a fürdő története és a tulajdonos neve”. (Preysz 1893, 2. p.) A gyűjtemény elsősorban olyan fürdőtulajdonosoknak és fürdőorvosoknak szólt, akik fürdőjüket önálló füzetben megjeleníteni nem kívánták. A füzetekben az adatok díjtalanul közzétettek, a hasábokon a fürdőügy haladása is rendszeres elemzésre került, valamint tudományos szakmunkák is terítékre kerültek a balneológia, a klimatológia, a terápia és a hidroterápia köréből. A *Fürdőirodalmi Könyvtár* 1894-ben megjelent első értesítője alapján mindaddig összesen 25 füzet jelent meg, 1 francia, 2 angol, 5 német, 17 pedig magyar nyelven – ebből 5 az általános balneológia területét érintette, 3 statisztikai kimutatásokat közölt, 7

30 *Közegészségügyi Kalauz*, 1880. február 15. 2. évf. 4. sz.

31 *Magyar Gyógyterem*. I. szám. 1879. május 1.

32 *Magyar Gyógyterem*. III. évfolyam. Melléklet a „Közegészségügyi Kalauz” 11. számához. *Közegészségügyi Kalauz*, 1880. június 1. 2. évf. 11. sz.

füzet önálló hazai fürdőismertetésekre szorítkozott, 9 gyűjteményes munkákat prezentált, melyekben hatásuk szerint az egy-egy csoportba tartozó fürdőket ismertette, 1 munka pedig évkönyv formájában mutatta be fürdőügyünk haladását, annak egy-egy évben elért eredményeit.³³

Ezek közül gömöri fürdőkkel csupán 3 füzet, mégpedig a Preysz Kornél szerkesztésében megjelent *Hazai sósfürdők*, a *Hazai klimatikus gyógyhelyek* és a *Hazai fürdők, gyógyhelyek és ásványvizek* foglalkozott. 1895-ben a *Fürdőirodalmi Könyvtár* sorozaton belül Ajnácskő a 44., Csíz pedig a 17. számú füzetben került bemutatásra, a többi gömöri fürdő sajnos nem lett ismertetve.³⁴ Két évvel később, 1896-ban a *Fürdőirodalmi Könyvtár*on belül már 28 balneológiai füzet látott napvilágot, közöttük azonban Gömörre vonatkozólag csupán a *Magyarország gyógyvizeiről, azok értékéről és értékesítéséről* (Chyzer Kornél), a *hazai és külföldi ásványvizek és fürdők összehasonlítása* (Bókai Árpád), a *Hazai szénsavas fürdők és ásványvízforrások* (Hankó Vilmos) és a *Magyar fürdők és ásványos vizek* (Boleman István) címűek szolgáltak új ismeretekkel. Az 1900. évre a sorozat már 47 magyar és 41 idegen (angol, német, francia) nyelvű füzetben jelent meg, ami kétségtávol a kor igényeit és vendégforgalmát tükrözi. Gömöri fürdőink közül a 86. füzetben Dr. Sassy János tollából a *Csíz jód- és brómfürdő* került a standokra. (Preysz 1901, 49. p.)

Ugyanerre a mintára 1899-ben alapították meg az *Erdélyi Kárpát-Egyesület fürdőkönyvtára* c. sorozatot Kolozsvárott, melyet az 1891-ben alakult Erdélyi Kárpát-Egyesület (E.K.E.) balneológiai szakosztálya hozott létre az erdélyi fürdők és ásványvizek ismertetése és népszerűsítése végett, s hogy ásványvizeinek új piacot szerezzen. Elnöke Heppes Miklós, titkára dr. Hankó Vilmos lett. Az E.K.E. 1892-től *Erdély* címmel turisztikai folyóiratot adott ki *A mi fürdőink* c. balneológiai melléklettel. További kiadványai között 1900-ban 32 magyar és 3 idegen (angol, német, román) nyelven írott kiadványt találunk, ebből 6 kötet fürdőüggyel kapcsolatos, valamennyi Hankó tollából. Gömör balneológiájára vonatkozóan a *Milyen ásványvizet igyunk?*, az *Erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírása*, valamint a *Fürdők helyes berendezése és az ásványvizek okszerű kezelése* szolgál hasznos és értékes információkkal. (Hankó é.n.a., 81. p.) Fürdőink vendégforgalmának kimutatásairól 1893-tól az ugyancsak Preysz Kornél, majd 1895-től a Heltai Manó által szerkesztett *Egészségügyi Értesítő* adott hírt,³⁵ de statisztikai kimutatásokat az 1894-től megjelenő *A „Fürdőirodalmi Könyvtár” Értesítője* is publikált. Ez utóbbinak 1895. évi kötetei valamennyi általunk tárgyalt gömöri fürdőről – Ajnácskő, Csíz, Lévárt, Nagyrőce, Rozsnyó, Várgede – közöltek statisztikai adatokat az 1893. és 1894. évi bontásban, tárgyalva a szobák, az állandó és ideiglenes vendégek és a külföldi fürdőzők számát, valamint a gyógy- és zenedíj összegét tekintve.³⁶

33 *A „Fürdőirodalmi Könyvtár” Értesítője*. 1. évf. 1. sz. 1894. december 15. 3. p.

34 *Balneológiai értesítő*, II. évf. (1895) 9–12. sz., 252. p.

35 A hazai fürdők 1893. évi vendégforgalmát összesítő táblázatban Gömör vármegye és fürdői közül Csíz, Lévárt és Rozsnyó adatai az *Egészségügyi Értesítő* 1894. április 15. II. évf. 8. sz. 87. oldalán szerepelnek.

36 Az 1876: XIV. t.c. 105. szakasza értelmében a gyógydíjak címen begyűlt összeg kizárólag a fürdő felemelésére fordítható. (*Balneológiai értesítő*, II. évf. 2–16. sz. 258. p.; *A „Fürdőirodalmi Könyvtár” értesítője*, II. évf. 3–4. sz. 61. p.)

Az új század küszöbén, 1908-ban új folyamként újraindult a *Magyar Balneológiai Értesítő*, mely a balneológiai ismeretek fejlesztésére, a hazai fürdő- és ásványvízügy érdekeinek előmozdítására, felkarolására, valamint a balneológia tudományának népszerűsítésére jött létre dr. Papp Samu és dr. Hankó Vilmos szerkesztésével. Tagjai közt olyan neveket is magáénak tudva, mit Bókay Árpád, Preysz Kornél, Tauffer Vilmos vagy Kallós Jenő³⁷ csízi fürdőorvos, akik kétségkívül a magyar balneológiai szakirodalom elsőrendű képviselőinek tekinthetők.³⁸ A folyóirat gyakorló orvosok, fürdőorvosok, fürdőtulajdonosok és fürdőlátogatók számára egyaránt szól: értesítette az orvosokat a hazai fürdőkben végbemenő mozgalmakról, buzdította a fürdőorvosokat a további balneológiai kutatásra, a tulajdonosokat tájékoztatta a fürdők helyes berendezéséről és az ásványvizek okszerű kezeléséről, a vendégeket pedig kalauzként informálta a magyar fürdőről. A folyóiratot Magyarország városainak minden orvosa számára folyósították. Gömörre vonatkozó információkat is találunk hasábjain, mégpedig Csízfürdő 1908., 1909. és 1910. évi fürdői vendégforgalmát illetően.³⁹

A 20. század beköszöntével további két szakmai-tudományos folyóiratot is meg kell említenünk, mely egészségtani ismeretek terjesztésére és a közegészségügy érdekeinek előmozdítására alakult elsősorban orvosok számára, nem mellesleg pedig – bár csak érintőlegesen – foglalkozott a fürdőtan kérdéseivel is. Az egyik az 1901 és 1902-ben megjelent *Egészségügyi lapok* c. folyóirat dr. Purjesz Ignác szerkesztésében, a másik pedig az 1887-től kiadott, *Egészség* c. szakmai közlöny dr. Fodor József (1897-től Csapodi István) szerkesztésében és az Országos Közegészségügyi Egyesület által. Az *Egészségügyi lapok* oldalain találkozhatunk gömöri fürdővel is, és pedig az I. évfolyam 8. számában, ahol a fürdők 1901. évi látogatottságát kimutató listán Csíz is fellelhető 995 vendéggel. Nem mellesleg megjegyzendő, hogy a jegyzéken 27 magyar fürdő foglal helyet, közülük gömöri fürdők látogatottsága a 9. helyen szerepel.⁴⁰ Újfent Csíz nevét olvashatjuk az 1902. augusztus 1-jei számban is, mégpedig a fürdő területén álló szünidei gyermekteleppel kapcsolatosan, mely a szegény gyermekeknek a fürdő nyári szanatóriumában való elhelyezését méltányolja.⁴¹ Az *Egészségben* gömöri fürdőkre vonatkozó információkat elvéve találunk, így az 1889. május 1-jén megjelent számban, ahol dr. Hankó Vilmos *A magyar ásványvizekről* szóló, a palackozás módjait részletező cikkében a csízi vizet is megemlíti mint kifogástalanul kezeltetett forrásvizet, ahol a palackozás szivattyúzás által történik, ill. az ajnácskői vizet a spaai, a csízit pedig a sodeni forrás vizéhez hasonlítja. (Hankó 1889, 136. p.) Ugyanúgy a csízi víz méltatá-

37 Kallós Jenő tagja volt a Magyar Balneológiai Egyesületnek, rendszeresen részt vett a balneológiai kongresszusokon, 1910 májusában *Az ásványvizek megítéléséről, főképpen az újabb fiziko-kémiai szempontokból* c. tartott előadást. (*Magyar Balneológiai Értesítő*, 1910 májusa, III. évf. 5. sz.)

38 *Magyar Balneológiai Értesítő*, 1908. március 15. I. évf. 1. sz.

39 *Magyar Balneológiai Értesítő*, 1909. szeptember, II. évf. 9. sz. 10. p.; *Magyar Balneológiai Értesítő*, 1910. július, III. évf. 7. sz. 14. p.; *Magyar Balneológiai Értesítő*, 1911. október, IV. évf. 9. sz. 6. p.

40 Első helyen Pöstyén szerepel 3939 fővel, az utolsón Visk 48 vendéggel. (*Egészségügyi lapok*, 1901. augusztus 1. I. évf. 8. sz. 178. p.)

41 *Egészségügyi lapok*, 1902. augusztus 1. II. évf. 8. sz. 157. p.

sa olvasható az 1890. december 15-én megjelent (IV. évfolyam) 6. számában, ahol Csízfürdő kerül említésre dr. Nékám Lajos Sándor *A fürdőről* írott cikkében olyan kontextusban, miszerint az országos jódos-sós vizek esetében a görvélyes és mirigybajban szenvedők többek közt Csízen gyűlnek össze, ill. annak ásványvize a maga nemében elsőrangúnak számít. (Nékám 1890, 208. p.)

Fürdőügy szempontjából lényeges számunkra az 1903-tól megjelenő *Budapesti Orvosi Ujság* c. tudományos és orvostársadalmi hetilap (Dr. Ángyán Béla főszerkesztő, Dr. Schuschny Henrik segédszerkesztő és Dr. Sipos Dezső felelős szerkesztő) az Athenaeum kiadásában. Hasábjain főleg gyakorlati irányú, diagnosztikai és terápiai cikkeket, közegészségügyi törvényeket közölt, elvétve cikkezett a legismertebb magyar fürdők vendégforgalmáról is. A lap 10 állandó mellékletet tartalmazott váltakozó sorrendben megjelenve egy-egy számhoz, melyek 1-2 ívnyi terjedelemben 11 orvosi szakterületet öleltek fel. Közülük a *Fürdő- és vízgógyászat* szakterületi egység érdekes számunkra (megjelent 1903–1914 között negyedévenként), melyet tizenkét oldalas mellékletként Dr. Bosányi Béla (kir. tanácsos és a Szt. Lukács fürdő főorvosa) szerkesztett. A sorozaton belül főleg balneológiai szaktanulmányok jelentek meg, melyekből ízelítőt nyújtunk. Érdekes számunkra Tausz Béla 1903. április 20-án, a XIII. Magyar Balneológiai Kongresszus keretében tartott *Anyagcsereforgalmi kísérletek csízi vízzel* c. előadása, mely a csízi vízzel végzett anyagcsere-vizsgálatok eredményeit táblázatosan tünteti fel, és kimutatja a konyhasós ásványvizek befolyását mind a vérre, mind az általános táplálkozási állapot javítására.⁴² Tausz Béla (Lipik fürdőorvosa) 1905. április 8-án, a XV. Magyar Balneológiai Kongresszuson elhangzott *Magyarázható az ásványvizeknek a gyomorra való hatása physikalis törvények alapján?* c. előadása szintén tanulságos, ugyanis hazánk szűkebb értelemben vett gyógyvizei közt, melyek kereskedelem tárgyát képezik, a csízi savanyúvizet is beleveszi a 20 legismertebb gyógyvíz közé, összehasonlítva azt a többivel.⁴³ Szintén Csízfürdő jelenik meg dr. Boreczky Elemér *A fürdőkonviktusok a megvalósulás stádiumában* c. cikkében, melyben a fürdő szünidei nyaralótelepre való alkalmasságát méltatja. A csízi víz kerül elemzésre dr. Szabóky János (gleichenbergi fürdőorvos) *A különböző összetételű ásványvizek befolyása a vér és a vizelet töménységére* c. tanulmányában is, az 1910. június 9-én megjelent *Fürdő- és vízgógyászat* c. melléklet pedig Dr. Kallós Jenő (csízi fürdőorvos) a XX. balneológiai kongresszuson tartott *Az ásványvizek megítéléséről, főképpen az újabb physicochemiai szempontokból* c. előadását közli, mely általános képet nyújt az ásványvizek elemzéseiről és kémiai összetételének kutatásairól.⁴⁴ Míg Csízfürdő 1910-ben azon 15 hazai fürdőhely névjegyzékében is szerepel, melyek az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár tagjainak gyógyítására helyet és kedvezményeket biztosítanak a telepen, a hasábjakon felbukkan Rozsnyófürdő is, melyet szünidei fürdőkonviktus létesítésére ideális helyként vázol fel Kemény Ferenc *Fürdőkonviktusok és fürdőkedvezmények* c. tudományos közleményében. (Kemény 1904, 5. p.) Csíz országos viszonylatban elfoglalt szerepe megmutatkozott az *Orvosi Hetilap Tudományos Közleményei* c.

42 *Budapesti Orvosi Ujság*, 1903. április 30. I. évf. 6. sz.

43 *Budapesti Orvosi Ujság*, 1905. június 8. III. évf. 28. sz.

44 *Fürdő- és vízgógyászat*. A „*Budapesti Orvosi Ujság*” melléklete. 1910. június 9. 2.sz.

különlenyomatának 1905. évben megjelent statisztikai adataiban is. A dr. Bókay Árpád által a XV. balneológiai kongresszuson tartott *A magyar fürdők látogatottsága és ásványvíz-forgalmuk 1903-ban* c. előadás statisztikai adatokban tárja elénk hazai fürdőügyünk vendégforgalmát. E statisztikában Csíz szerepel a hazai konyhasós gyógyfürdők közül a leglátogatottabbként, 1361 vendéggel, (Bókay 1905, 6. p.) mint ahogyan korábban a sorozatban megjelent *Néhány újabb fürdőnről* c. Chyzer-féle értekezésében is a csízi víz vegyelemzéséről esik szó. (Chyzer 1891, 3. p.)

Irodalom

- Ausführliche Beschreibung sämtlicher Mineral-Bader, Gesundbrunnen und Heilquellen des Königreiches Ungarn, Croatien, Slavonien und Siebenbürgen.* Kaschau, 1834.
- Bernath, Josef 1878. *Die Mineralwasser Ungarns.* Wien.
- Bernáth József 1877. Adatok Magyarország ásványvízisméjéhez. In Szabó József: *Mathematikai és természettudományi közlemények, XIII. kötet.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Bernáth József 1878. A magyarországi ásványvizek lelhelyei. In Szabó József: *Mathematikai és természettudományi közlemények vonatkozólag a hazai viszonyokra.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Bernáth József 1879. *Magyarország legismertebb ásványvizei természettudományi és gyógyászati tekintetben.* Budapest.
- Bernáth József 1885. *Die mineralwasser und Badeorte Ungarns auf der 1885er allgemeinen Landes-Ausstellung in Budapest.* Wien.
- Bókai Árpád 1895. *Hazai és külföldi ásványvizek és fürdők összehasonlítása.* Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés. /Fürdőirodalmi Könyvtár/
- Bókay Árpád 1905. *A magyar fürdők látogatottsága és ásványvíz-forgalmuk 1903-ban.* Budapest, Pesti Lloyd-társulat könyvnyomdája. /Az „Orvosi Hetilap” tudományos közleményei/
- Boleman István 1884. *A fürdőtán kézikönyve.* Iglió, Schmidt József könyvnyomdája.
- Boleman István 1887. *Fürdőtán.* Budapest, Franklin-társulat könyvnyomdája.
- Boleman István 1896. *Magyar fürdők és ásványvizek.* Budapest, Magyar Balneológiai Egyesült.
- Chyzer Kornél 1885a. *Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei.* Sátoralja-újhely, Nyomatott a Zemplén nyomdában.
- Chyzer Kornél 1885b. *Tisztelt fürdő-vagy forrásigazgatóság! Kny.D.4.065 Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest.* Röpirat magyarországi fürdők számára a német nyelvű balneológiai összefoglaló munkában való fürdőképek megjelentetésére, ill. lehetséges reklámhirdetéseik beküldésére. 1885. augusztus 10.
- Chyzer Kornél 1886. *A magyar fürdőkről.* In *Népszerű természettudományi előadások gyűjteménye, IX. kötet, 55. füzet.* Budapest, Kiadja a K.M.Természettudományi Társulat
- Chyzer Kornél 1891. *Néhány újabb fürdőnről.* Lenyomat az „Orvosi Hetilap” 1891. évfolyamából. Budapest.
- Crantz, Heinrich 1777. *Gesundbrunnen der Oesterreichischen Monarchie.* Wien.
- Csaplovics, Johann 1829. *Gemälde von Ungern.* Pest.
- Fényes Elek 1837. *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben.* Pest.
- Fodor Oszkár 1909. *Fürdők és nyaralóhelyek. A magyar fürdők kalauza.* XIII. évfolyam.
- Hankó Vilmos é.n.a. *A fürdők helyes berendezése és az ásványvizek okszerű kezelése.* Az E.K.E. fürdőkönyvtára. Kolozsvár. Kiadja az Erdélyi Kárpát-Egyesület.
- Hankó Vilmos é.n.b. *Erdélyi fürdők. Ásványvizek.* Kolozsvár, Erdélyi Kárpát-Egyesület kiadása.
- Hankó Vilmos: *A magyar ásványvizekről. Egészség.* 1889. május 1. III. évfolyam, 3. füzet.

- Hankó Vilmos 1902. *Fürdőink. Ásványvizeink*. Budapest, Lampel Róbert cs. és kir. udv. könyvkereskedése.
- Hankó Vilmos–Papp Samu 1907. *A magyar birodalom ásványvizei és fürdőhelyei*. Budapest, A Magyar Balneológiai Egyesület kiadása.
- Hohlfeld Lajos 1898. *Fürdői Almanach*. Budapest, Eckstein Ármin könyvnyomdája.
- Ilosvai Hugó 1895. *Hol nyaraljunk? Fürdő útmutató egészségesek és betegek számára*. Budapest, Belgráder Zsigmond kiadása.
- Incze György 1927. *Kitaibel érdeme ásványvizeink megismerésében*. Különlennyomat a Természettudományi Közlöny Pótfüzetének 1927 január–március számából.
- Kemény Ferenc 1904. *Fürdőkonviktusok és fürdőkezdvézmények*. A „Budapesti Orvosi Ujság” tudományos közleményei. II. évf. 2. sz. „Fürdő-és vizgyógyászat” c. melléklet. Budapest, Athenaeum.
- Kósa László 1999. *Fürdőélet a monarchiában*. Budapest, Holnap Kiadó.
- Kitaibel, Pauli 1829. *Hydrographica Hungariae*. Pestini, J.M. Trattner de Petrőza.
- La Langue János 1783. *A Magyar országi orvos vizekről, és a betegségekben azokkal való élésnek szabott módjairól a szegényeknek kedvéért*. Nagykároly, Klemann József által.
- Lengyel Dániel 1853. *Fürdői zsebkönyv*. Pest, Emich Gusztáv könyvkereskedése.
- Lengyel, Dániel 1854. *Das Heilquellen und Bader Ungarns*. Pest.
- Molnár János 1869. Magyarhoni keserű források. *Mathematikai és természettudományi közlemények. Magnetikai helymeghatározások Magyarországon 1866 és 1867. évben*. V. kötet. Pest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Nékám Lajos Sándor: A fürdőkről. *Egészség*, 1890. december 15. IV. évf. 6. sz.
- Porzolt Kálmán 1893. *Fürdők és nyaraló helyek*. Budapest, Dunántúli Közművelődési Egyesület, Balatoni Kultúr-Egyesület, I. évfolyam.
- Preysz Kornél 1893. *Klimatikus gyógyhelyek*. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés.
- Preysz Kornél 1894. *Fürdőügyünk haladása 1893-ban*. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés. /Fürdőirodalmi Könyvtár/
- Preysz Kornél 1895. *A fürdőismertetések kellékei*. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés. /Fürdőirodalmi Könyvtár/
- Preysz Kornél 1896. *Dr. Chyzer Kornél balneológiai munkái*. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés. /Fürdőirodalmi Könyvtár/
- Preysz Kornél 1896. *Dr. Chyzer Kornél balneológiai munkái*. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés. /Fürdőirodalmi Könyvtár/
- Preysz Kornél 1901. *Ásványvízkereskedelmünk fejlődése 1878-1900*. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés. /Fürdőirodalmi Könyvtár/
- Preysz Kornél 1909. *A magyar forrás- és fürdőügy krónikája*. *Magyar Balneológiai Értesítő*, II. évf. 11. sz. (november).
- Takács László 1888. *Magyar fürdők*. Nagyvárad, Rosenbaum Vilmos kiadása.
- Tognio Lajos 1843. *Néhány szó Magyarhon ásványvizeiről*. Pest, Emich Gusztáv biztatmánya.
- Török József 1848. *A két magyarhaza első rangú gyógyvizei és fürdő-intézetei*. Pest, Nyomtatott Beimel Józsefnél.
- Vasvári Aladár 1904. *A magyar fürdők naptára*. Első évfolyam. Budapest, Fritz Ármin könyvnyomdája.
- Vámossy Zoltán–Lenkei V. Dani–Schulhof Vilmos 1913. *Fürdők és források képes ismertetése*. Budapest, Kiadja a Pátria irodalmi vállalat és nyomdai rt.
- Vida, Mária 1992. *Spas in Hungary in acient times and today*. Budapest, Semmelweiss Kiadó.
- Vita Zsigmond 1964. *Orvosok és fürdők hirdetései a reformkorban*. Különlennyomat az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményeiből. Budapest, Medicina.
- Wachtel, David 1859. *Ungarns Kurorte und Mineralquellen*. Oedenburg, Seyring und Hennicke.

ÉVA KERÉNYI

SPA LIFE IN GÖMÖR/GEMER IN THE 19TH CENTURY II.

The spas of the Gömör–Kishont county were propagated on many scenes, despite of the fact that they did not belong among the most recognized Hungarian thermal spas and summer resorts in the country. It was achieved, on one hand, by intensive propaganda addressing mainly the physicians in form of scientific books, journals and special magazines on balneology promoting therapies available in the country, and, on the other hand, spa guides and information brochures for the guests. The amount of advertisement in the regional press was not negligible either, as they flooded not only the social weeklies of the county, but also the special literature on spas. The present study makes an attempt to showcase the means of propaganda related to spas in the contemporary press, taking into account the fact that the spas of Gömör were only offered a peripheral place among the thermal spa resorts of the country by the Hungarian special literature promoting balneotherapy.

Acta Ethnologica Danubiana

15

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie
Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2013

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Liszka József (szerk.): Acta Ethnologica Danubiana 15. Az Etnológiai Központ Évkönyve. Ročenka Výskumného centra európskej etnológie. Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie 2013. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2013, 240 p.

„A Fórum Társadalomtudományi Intézet Etnológiai Központja Évkönyvének első bemutatkozó számát Gunda Béla és Václav Frolec emlékének ajánljuk, s ezzel a (reményeink szerint hosszú életű) sorozat irányvonalát is ki szeretnénk jelölni. Tesszük ezt azért, mivel e két kutató amellett, hogy népük, a magyar és a morva/cseh nép népi kultúrájának elkötelezett kutatója, a nemzeti néprajztudomány fáradhatatlan tudományszervezője is volt, európai dimenziókban tudott gondolkodni. A sajátjukén kívül bensőségesen ismerték a környező népek népi kultúráját, és olyan összehasonlító módszert honosítottak meg tájainkon, amelyet, többek között, a komáromi Etnológiai Központ is követésre méltónak tart.”

Ezekkel a mondatokkal bocsátotta útjára – immár 15 évvel ezelőtt – Liszka József az *Acta Ethnologica Danubiana* című évkönyvsorozatot, amely mára a szlovákiai magyar (és joggal mondhatjuk, az összmagyar) néprajzkutatás egyik látványos 21. századi sikertörténeteként könyvelhető el. A periodika szerkesztője már a beköszöntőben nyilvánvalóvá tette, hogy az évkönyv – amellett, hogy természetesen a szlovákiai magyar tájak népi kultúrájának eredményeiről is számot ad – „nyitva áll a Duna-medence népeinek népi kultúráit bemutatni kívánók előtt. Az Etnológiai Központ kutatási prioritásaival összhangban kiemelten foglalkozik a szakrális néprajz szerteágazó kérdéskörével, hiszen a néprajztudománynak ez az ága mind a magyar, mind a szlovák néprajz egyik legelhangzottabb területei közé tartozik. Hangsúlyos szerepet szán továbbá az interetnikus kapcsolatok kutatási eredményei bemutatásának, valamint a különféle jelenkutatási és változásvizsgálatok prezentálásának”.

Ez a világos és konkrét megfogalmazás tökéletesen előrevetítette azokat a kutatási prioritásokat, amelyek az elmúlt másfél évtizedben napvilágot látott köteteket a valóságban is jellemezték. Nincs most itt terem arra, hogy a több ezer oldalnyi megjelent szöveget tartalmi és tematikai oldalról jellemezzem. Csak lássuk a számszerűsíthető attribútumokat: 15 év – 15 évkönyv, amelyek közül néhány, elsősorban finanszírozási defektusok következtében, összevont számként látott napvilágot, így 11 vaskos zöld kötetet foghantunk kézbe (a sorozat nagyobb részét már kemény kötésben, elegáns borítóval). Többségében magyar, szlovák, német és cseh kutatók több mint 120 tanulmányát és közleményét, több száz könyv ismertetését, sok tucat konferenciabeszámolót s jó néhány köszöntést és nekrológot vehet kézbe a kitartó olvasó, aki bátran lehet magyar, szlovák vagy német anyanyelvű, hiszen e három nyelven legalább a tanulmányok összefoglalásai rendeltetésszerűen megjelennek az évkönyvben. De ha már a nyelvi megoszlásnál tartunk: a 127 tanulmányból 72, tehát 56% a magyar nyelvűek aránya, amelyhez 33 (tehát 26%) német, 13 (tehát 10% szlovák) és 7 (azaz 5,5%) angol, valamint a legutóbbi számban két cseh nyelvű tanulmány csatlakozik. A tanulmányok tematikai megoszlása még vegyesebb képet mutat etnikai szempontból: itt tulajdonképpen tényleg valamennyi nép és nyelv érintett, amely Donaueschingentől a Vaskapuig a Duna folyása mentén él.

Ahogy a Duna összeköti a népeket, nyelveket és kultúrákat, valahogy hasonlóan tesz a komáromi Acta is Közép- és Dél-Kelet-Európa néprajzkutatóival. Nyelvi gátakat old fel, közös érdeklődési területeket reprezentál, határokat tüntet el a nemzeti szakmai közegek között. Itt sokkal inkább arra irányul a figyelem, ami közös bennünk, nem pedig arra, ami elválaszt. Bár szaktudományunk önelnevezése körül időnként fellángolnak a diskurzusok, megint máskor a modernnek tűnő identifikációs stratégiák mögött hiába keresünk valódi tartalmi (paradigmatikus) változásokat, az Acta esetében véleményem szerint vitán felül álló tény, hogy ez a sorozat tényleg az *európai etnológiának* szentelődött. Eme eurokonform közép-

európai etnológia művelésének egyik legszorgosabb elkötelezettje éppen a szerkesztő maga. Nyilván minden periodikára igaz, hogy valamennyire az aktuális szerkesztő tudományos világlátása tükröződik benne. Az *Acta* két-ségtelenül Liszka József lenyomatát viseli magán. Eltekintve most attól, hogy ezt a lenyomatot méltassuk (ennek kerek alkalmára, ha jól számolom, még legalább két évet várni kell), csupán annyit jegyzek meg, hogy a szerkesztő személyes kapcsolatrendszere nélkül az évkönyv nehezen tudta volna ennyi éven át megtartani magas szakmai színvonalát. Ez a szakmai kapcsolatháló nem csupán a referált-ság kritériumának való megfelelés kapcsán fontos nemzetközi szerkesztőbizottsági gárdát jelenti, hanem egy annál sokkal kevésbé formális, közvetlenebb, napi szintű és baráti viszonyrendszert is. Jelzésértékű ebből a szempontból, hogy egy talán kevésbé feltűnő mozzanatot említsek, amit a legújabb kötet kolofonoldalán vehet észre az élelmes szem: a német nyelvi szerkesztés (kuli)munkálatait – egészen véletlenül – ki más, mint a passauai egyetem hajdani néprajzos professzora, Walter Hartinger végezte el.

Minthogy az *Acta Ethnologica Danubiana* egy kutatóintézet évkönyve, ennek az adott kutatóhely munkáját is reprezentálnia kell. Ért-hető tehát, ha a komáromi Etnológiai Központ által szervezett konferenciáknak az anyaga is az évkönyvben jelenik meg. Már korábban is elsősorban ezek eredményezték a tematikus blokkokat, amelyek például a határ, a szakrális kisemlékek vagy a szövegfolklorisztika tárgykörében mozogtak. A most megjelent, 15. kötet háttérében is egy nagy sikerrel megrendezett konferencia áll. 2012 novemberében tartották meg Komáromban azt a kétnapos ülést, amelynek középpontjába a közép-európai folklorisztika időszerű kérdéseit helyezték a szervezők. A cseh, szlovák és magyar néprajzkutatók közös eszmecserejét jól előkészítették az Etnológiai Központ munkatársai. A vitaindító tanulmányokhoz (Voigt Vilmos és Eva Krekovičová jóvoltából) mindenki már előre az anyanyelvén is hozzáférhetett, és a többi előadásnak is bőséges tartalmi kivonata állt rendelkezésre az eltérő nyelveken. Mivel a konferencián magam is részt vettem, személyes

tapasztalatból is megerősíthetem, hogy fontos és aktuális kérdéseket feszegető, ténylegesen nemzetközi konferencián vehettünk részt. Az előadások egy nagyobbik (de nem teljes körű) része jelenik meg most a legfrissebb évkönyvben hét magyar, két cseh és két szlovák kutató tollából. Nincs terem ezek egyenkénti bemutatására, de elmondhatom, hogy a tucatnyi tanulmány változatos teoretikus, terminológiai és módszertani kérdéseket tárgyal, és a tematikus sokszínűség ellenére megállapítható, hogy a közép-európai kutatók szakmai értelemében még mindig „egy nyelvet beszélnek” és meglehetősen hasonló problémákkal állnak szemben. Az esetleges hangsúlyeltolódásokra, finom és árnyalatnyi különbségekre pedig érdemes odafigyelnünk, mert tanulhatunk egymástól. Nyilvánvaló, hogy a folklorisztika elméleti kérdéseit és 21. századi perspektíváit nem lehet a teljesség igényével körbejárni egy konferencián, de fontos és jelzésértékű tény, hogy a komáromi kezdeményezés és együttgondolkodásra serkentés megelőzte az ilyen tárgyú későbbi (egyébként már tervezett) magyarországi összejöveteleket. (Megjegyzem, Liszka József ezen a téren is „túlteljesített”, hiszen ő 2013-ban nem csak a 15-ös *Actát* hozta tető alá, hanem az utóbbi évek egyik legfontosabb folklorisztikai tanulmánygyűjteményét is letette az asztalra *Átmenetek. Folklor és nem folklor határán* címmel.)

A konferencia tanulmányrá formált előadásai mellett (illetve előtt) az *Acta* hagyományainak megfelelően két korábban született írás kapott helyet, amelyeknek tudománytörténeti jelentőségük van. Így került be a mostani számba Hermann Bausingernek egy 60 évvel ezelőtti, még inkább szövegfolklorista korszakában írott tanulmánya a mesei jelképek problematikájáról, valamint Vajda László néhai müncheni professzornak a nyugdíjba vonulásakor, 1988-ban elmondott előadásának vázlata, amely maig megdöbbentő gondolatokat tartalmaz az etnológiai kutatás etikájáról.

A recenzios blokk immáron korántsem csak Liszka Józsefet és L. Juhász Ilonát mutatja fel az ismertetések szerzőiként (mint ez egy-két korábbi évkönyv esetében előfordult), hanem Klamár Zoltánt vagy az ELTE Folklore Tanszékéhez kötődő oktatókat és doktorandu-

szokat is. A *Krónika* rovat B. Kovács István köszöntésén és Ág Tibor búcsúztatásán kívül Prágától Topolyán át Temesvárig, öt konferenciáról is tudósításokat közöl.

Ismertetésem szűkszávúságának hátterében az áll, hogy meggyőződésem szerint az *Acta Ethnologica Danubiana* 15. kötetének nem kell nagy reklámot csinálni, nincs szüksége nagy hírverésre, hiszen szakmai berkekben határainkon innen és túl egyaránt számon tartott, használt és hivatkozott periodikának számít. Aki ismeri a korábbi kötetek színvonalát és szemléletét, az most sem fog csalódni: valóban nemzetközi irányultságú, európai kitekintésű, nyitott és modern kiadványt vehet kézbe.

Gratulálok a szerkesztőnek és legközelebbi munkatársának! Szívből kívánom, hogy a szlovákiai magyar néprajz komáromi műhelye még hosszú évtizedekig töretlen lelkesedéssel és változatlanul magas színvonalon folytassa az ehhez hasonlóan vaskos kötetekben kezelhető módon megnyilvánuló tudományos és a nem kevésbé fontos tudományszervező tevékenységét.

Bárth Dániel

Zimányi Árpád: Szókészleti és morfológiai változások a mai magyar nyelvben. Eger, Líceum Kiadó, 2013, 80 p. /Pandora Könyvek, 31./

A nyelvműveléssel foglalkozó szakirodalom újabb kötetével gazdagodott, melynek szerzője Zimányi Árpád nyelvész, az egeri Eszterházy Károly Főiskola dékánja, tanszékvezető tanára, a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Hungarisztikai Tanszékének professzora. A szerző főbb kutatási területéhez tartozik a szókészleti és nyelvtani változások vizsgálata, különös tekintettel az idegenszerűségekre; a médianyelvi szövegek értelmezése; nyelvhelyességi kérdések és a helyesírással kapcsolatos vizsgálódások. Eddigi munkássága az értékkövető, értékőrző pozitív nyelvművelés szép példázata. Zimányi Árpádot nemcsak a szűkebb szakma ismeri, hanem az anyanyelv ügye iránt érdeklődők is.

A könyv szerkezetileg négy részre tagolódik. Az első fejezet címe (*Norma és változás*)

már árulkodik arról, hogy a nyelvi változás tényét a szerző nemcsak a múltra vetíti rá, hanem a mára is, s gyakorlati példákkal igyekszik ennek bizonyosságot adni (7–12. p.). A hagyományos meghatározás szerint nyelvi normának az írott és beszélt nyelv használatának társadalmilag érvényes, helyesnek elismert szabályait, irányelveit, szokásait nevezzük. A szerző olyan fogalmakat különít el és tisztáz, mint az egységesülés, a kodifikáció, az orientáló norma, a nyelvi eszmény, a mintanorma és a használati norma. A médianorma sajátosságait viszont élesen elhatárolja az eddigi normafelfogásoktól, hiszen azok különböznek egymástól. Elsősorban a szókészlet és a nyelvtani tényezők szerepét emeli ki, már csak területi okokból sem tér ki a szövegalkotási normákra. Először a jelentésváltozás eseteit veszi szemügyre, majd a grammatikai tényezők közül a morfológiára összpontosítja a figyelmét. Kitér a ritkább szóalkotási módok alaktani vonatkozásaira, a szóképzés újabb példáira, a főnevek nemére stb. A *Szavak jelentésváltozása* c. fejezetben (12–42. p.) a nyelvi változások számos esetét boncolgatja. Rámutat arra, hogy egy-egy szóban mennyire érvényesülnek a szófaji, jelentésbeli és alaktani vonatkozások. Az *abszolút–abszolúte* kettőség esetében kétirányú folyamatot észlel: egyfelől gazdagodást, másfelől pedig egyszerűsödést. Az *aggály–aggályos* esetében szókincs-bővítésünk újabb formája, az elfeledett szavak felújítása figyelhető meg. A nyelv hajlítható, és követi életünk minden változását. A szerző örömének ad hangot, hogy az erőltetett helyett vissza lehet térni a régi, egyszerűbb formákhoz (az *árengedmény–árleszállítás* esete). Meglévő szavaink is áteshetnek jelentésbővülésen. Ennek ékes példája az *asszisztens* szavunk. Az ifjúsági és a zsargonnyelvi használatban erőteljesen hódítanak a *be-* igekötő alakulatai. Az igekötő igen mozgékony szófajunk, használata gyorsan változik, s megértésében felhasználható a nyelvtörténet jószerével minden törvényszerűsége. A bizalmas nyelvhasználatban akkor találkozunk a *celeb* szóval, ha sztárokról, híres emberekre gondolunk. A klasszikus nyelvből vett *celebritás* egyszerűsödött formájával állunk szemben. A képszerű elemek, a szólások és más állandósult szó-

kapcsolatok esetében gyakori jelenség a különböző nyelvek közötti kölcsönzés (lásd a *farvíz* szavunkat). A *fesztivál* erőteljes jelentésbővüléssel mindenféle ünnepi rendezvényt, találkozót, vásárt jelöl. A *filozófia* főnév jelentésköre is folyamatosan bővül, ebben szerepe lehet idegen nyelvek hatásának is (*gazdaságfilozófia*, *üzleti filozófia* stb.). A *formális* mintájára létrejött *formálisan* alak helyett célszerűbb a magyar alakot használni (*hivatalosan*) – figyelmeztet a szerző. Ugyancsak új keletű jelentésváltozás figyelhető meg a *humanitárius* és a *kommandó* szavainkban. Az utóbbi évtizedben egyre gyakrabban használjuk a *kommunikál* főnévi és igei alakját is. Zimányi Árpád elcsodálkozva veszi észre, hogy a tárgyatlan igei használata mellett ma már terjedőben van a tárgyas igeiként való szerepeltetése is. A szerző példák sokaságát vonultatja fel (*legenda-ikon*, *monitoring*, *pláza-mall*, *regisztrál*, *retró*, *szodoku* stb.), melyekkel mind azt igyekszik bizonyítani, hogy a jelentésváltozás természetes vagy törvényszerű fejlemény. Szemügyre veszi az átalakult tanárképzési rendszer és közoktatás nyelvi morzsáit is. Az élet minden területén napról napra egyre bonyolultabb fogalmakkal ismerkedünk meg, s ez alól az iskola sem kivétel. Az eddigi gyakorlathoz képest bonyolulttá vált az idegen nyelvi szakok és azok tanárainak megnevezése. Összességében viszont megállapítja, hogy a 2005-ös példasorral ellentétben a 2013-as megnevezések egyszerűbbek. Különleges csoportot alkotnak azok a szavak, amelyek eredeti jelentésük ellentétét is magukban hordozzák. Az egyik ilyen közülük a *lassú*, ütemes haladás kifejezője volt, mostanra pedig már az olaszból kölcsönzött, a nagyobb sebességre ösztönző sportnyelvi biztatás kifejezője is lett (*Tempó*, *tempó!*). Az utóbbi időszakban átalakult *vállalkozó* szavunk stílusértéke is: ebbe az egy szóba hallatlanul gazdag történetiség sűrűsödik bele. A következő fejezetben (*Morfológiai változások*) vizsgálja egyfelől a szavak vonzatszerkezetének, másfelől alaktani összetevőinek változását. Rámutat a vonzatszerkezetre és tranzitivitásra, amely manapság kibővült: nemcsak a tárgyi vonzatokra, hanem a határozóiakra is vonatkozik. Szemünk előtt zajlanak le ezek a nyelvi változások. A követke-

ző alfejezet tárgyául megnevezett ritkább szóalkotásmódok mint morfológiai tényezők között tárgyalja az elvonást, a szóvegyülést (kontamináció), a rövidülést (csonkítást), a népetimológiát (szóértelmesítést), a betűszókat és a képzővariánsokat (46–54. p.). Ezek a jelenségek ugyan a ritkább szóalkotásokhoz tartoznak, mégis teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy nem is olyan ritkák mai nyelvhasználatunkban. Zimányi Árpád a szóképzés újabb, mai példáiból is szemezget, amelyekről feltételezhetjük a ma is produktív szóalkotási módot. Manapság egyre bonyolultabb fogalmak keletkeznek, így a többszörös szóösszetételek állandóan szaporodnak. A következő sorokból azt is megtudhatjuk, hogy a mai magyar nyelvhasználat kezd elkülöníteni a megnevezett személy nemét. Az általános alany ugyan kevés nyelvhasználati gondot okoz, mégis szóba kerül a kötetben. A következő fejezetben (*Névtani elemzések*) áttekinti az oktatási intézmények névformáit (64–75. p.). Az intézménynevek helyesírása iránti aggodalmunk valós, hiszen az utóbbi időben egyre hosszabb, bonyolultabb alakulatok jönnek létre, mivel a mai intézménynevek igyekeznek minél árnyaltabban tükrözni a képzési kínálatot. Az iskolák névadása viszont az eddiektől eltérően sokszínűbbnek mondható. A tanár úr ugyanakkor óva int attól, hogy elfelejtsük a praktikus szempontokat, nem beszélve a helyesírási irányelvekről a logonimákban. A következőkben vizsgálata kiterjed a nemzetközileg teljesen behálózott szállodák névformáira is, amelyeknél nagy sajnálattal veszi tudomásul, hogy lassan el kell búcsúznunk a *szálloda* szavunktól, amely bár a hivatalos megnevezésekből valóban kiszorult, a társalgási nyelvben természetesebb és sokkal gyakoribb. Bőséges magyarázatot találunk a fesztiválok névformáira is. Végezetül a Magyar Rádióban elhangzott műsorcímet veszi lajstromba. A címek vizsgálata sok névtani tanulsággal szolgál. Az utolsó fejezetek tartalmiságából kitetszik, hogy a szerző a névtan területén is otthonosan mozog. A kötetet terjedelmes irodalomjegyzék zárja.

A művet a sokoldalúság jellemzi, hiszen szertefutó nyelvhelyességi témákat ölel fel, minden egyes sora a szerző problémaérzeténységéről tanúskodik. Rengeteg hasznos

és alkalmazandó nyelvhelyességi tudnivalót foglal össze a mintegy 80 oldalas kötetben. A nyelvművelés iránti érzékenysége, szakmailag elmélyült hozzáértése nem merül ki ezzel, az elméleti leírások mellett jól alkalmazható gyakorlati példákat állít az olvasó és a nyelvhasználó elé. Tanácsait egyaránt megfogadhatják diákok, tanárok, újságírók és a sajtó képviselői, de a kötet feltétlenül ajánlható a szélesebb olvasóközönség számára is, mindazoknak, akik érdeklődnek nyelvi kultúránk jelenlegi állapota iránt. A szerző szakmai alázatára jellemző, hogy nemcsak egy szemléletmódot követ, hanem sok szempontból közelít egy-egy probléma felé, s nem utasítja el egyöntetűen valamelyiket, még ha nem ért is egyet velük. A kötet érdeme, hogy árnyalt képet ad a nyelvművelés helyzetéről, de nem pusztán állapotrajz, hanem feladatok után kutató és meghatározó előretételezés is. A mű szertefutó nyelvi témákat ölel fel. Ennek ellenére a feladatok folytathatók, hiszen megválasztásuk nagyon is időszerű, és reméljük, hogy a közeljövőben újabb témák rendszerezőbb kifejtését üdvözölhetjük, akár a szerző egyik újabb könyvében.

Angyal László

Márku Anita: „Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár, „Líra” Poligráfcentrum, 2013, 244 p.

A közelmúltban látott napvilágot Márku Anita *„Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben* című monográfiája, melynek alapját a szerző 2011-ben megvédett doktori értekezése képezi.

A kötethez írt előszavában Cserniczkó István, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektorhelyettese egy a kilencvenes évek derekán szerzett utazási élményéről számol be. A már-már krimibe illő történet a kárpátaljai magyarok számára természetes kódváltás jelenségének egyik esetét mutatja be (9–10. p.).

A Bevezetésben a szerző munkája tárgyaként a kárpátaljai magyar közösség kétnyelvűségéből eredő kétnyelvűségi hatásokat és a kétnyelvű kommunikációs stratégiák vizsgálatát határozza meg. Megjegyzi azt is, hogy a látószög szociolingvisztikai jellegű munka egyáltalán nem áll távol a pszicholingvisztikától sem, s hogy a vizsgált téma a nemzetközi nyelvtudomány egyik fontos kutatási témaköre, mely szervesen illeszkedik a Hodinka Antal Intézet kutatási programjához és a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat közös kutatási projektjéhez is. Márku Anita kiemeli, hogy a vizsgálati eredményekből nem lehet minden kétnyelvű közösségre vonatkozóan érvényes általánosításokat levonni (11–14. p.).

Ezt követően köszönetet mond az őt a nyelvtudomány útjára terelő Cserniczkó Istvánnak, a doktori értekezést témavezetőként felügyelő Lengyel Zsolt-nak, Navracsics Judit és Benő Attila opponenseknek, valamint a munka megírását támogató személyeknek és intézeteknek (14–15. p.).

A *Kárpátaljai magyarság két- és többnyelvűsége. Elméleti keret* címet viselő fejezet számos alfejezetre oszlik, melyekben bemutatásra kerül a kárpátaljai magyarság demográfiai helyzete, a kétnyelvűség interdiszciplináris megközelítése, az anyanyelv, első nyelv, domináns nyelv, a kétnyelvűség, a verbális repertóár, nyelvválasztás, kódválasztás meghatározása (16–22. p.).

Ezt követően a nyelvválasztási kutatások hazai és nemzetközi, illetve az ukrán és orosz szakirodalom általános bemutatása következik. Az ukrán–orosz kétnyelvűség kapcsán a szerző külön kitér a szurzsik ismertetésére is, amely „az orosz szókinszre és az ukrán nyelvtanra épülő, igen elterjedt keveréknyelv” (24. p.). A továbbiakban a nyelvi és kommunikatív kompetencia, az interferenciajelenségek, illetve a szókölcsonzés fogalmának és típusainak, valamint a kódváltás jelenségének, okainak és funkcióinak a bemutatására kerül sor. A kódváltás kiváltó okaként a szakirodalomban „a leggyakrabban a nem megfelelő nyelvtudásból fakadó nyelvi hiányt nevezik”, amiről akkor lehet beszélni, ha a „mentális lexikonban nincs meg a szükséges szó, szerkezet, nyelvtani forma” (33. p.). A szerző véleménye

szerint a kódváltás okaként jelentkezhet azonban az a fajta kommunikációs stratégia is, amikor a beszélő mindkét nyelvén ismeri az általa használni kívánt szót, de az anyanyelvi szó „szemantikai tartalma nem fejezi ki pontosan azt, amit mondani szeretne”, s így a magyarázat vagy körülírás elkerülése végett a másik nyelvén az adott fogalmat pontosabban lefedő elemét használja (22–37. p.).

Márku Anita leszögezi, hogy a félreértések elkerülése végett munkájában a kódváltás megnevezést fogja használni a nyelvek közötti váltás jelölésére, mert a nyelvsváltás könnyen összetéveszthető a nyelvcsere vagy nyelvvesztés fogalmakkal. A kérdés tisztázása érdekében röviden ismerteti az adott fogalmak által jelölt jelenségeket is (37–38. p.). A szerző betekintést nyújt a kódváltás nyelvészeti és pszicholingvisztikai megközelítésébe is, ahol „a kutatók azt vizsgálják, hogy a két nyelvi rendszer egymásra hatásakor milyen törvényszerűségek jelentkeznek”. Emellett kiemeli azt is, hogy a kódváltás és kódkeverés terminusokat nem lehet szinonimaként használni, ugyanis azok merőben eltérő jelenségeket takarnak. A továbbiakban ismerteti a kódváltás kommunikációs és pragmatikai okait, valamint a kódváltáskutatás nemzetközi, hazai/magyar és ukrán/orosz szakirodalmát. A fejezet zárásaként pedig a kérdéskörrel kapcsolatos terminológiai nehézségekre hívja fel a figyelmet (38–56. p.).

A harmadik fejezet A „*po zákárpátszki*” nyomában: eszközök, módszerek, hipotézisek címet viseli. Itt ismertetésre kerülnek a kutatás körülményei, a kutatás során használt eszközök és módszerek. A munka megírásához a szerző két nyelvhasználati kérdőíves vizsgálat eredményeit is felhasználta. Az első, a Rétegzett 2009 kérdőíves vizsgálat célja a „16 évnél idősebb kárpátaljai magyarság 500 fős reprezentatív mintáján a mindennapi nyelvhasználat, nyelvválasztási szokások felmérése” (57. p.). A szerző ismerteti a minta kialakításának szempontjait, illetve az adatközlők szociológiai jellemzőit is. A másik, a Fialaok 2006 vizsgálat során az Ungvári Nemzeti Egyetem és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar nemzetiségű hallgatói a mindennapi nyelvválasztási szokásairól

lettek megkérdezve. A kutatás során az adatközlők kiválasztására a „barátom barátja” módszerrel került sor. A kárpátaljai beszélők közösség kódváltási korpuszainak a vizsgálata élőnyelvi hanganyagok (spontán beszélgetések és félig strukturált interjúk), írott és írott-beszélt nyelvi korpuszuk elemzéséből épült fel. Az élőnyelvi hanganyagok vizsgálatánál a szerző a Hodinka Antal Intézet digitalizált hanganyagtárának 153 interjút vizsgálta meg, melyekben 53 kódváltásos megnyilatkozást talált. Emellett a kérdőívek kitöltése során készült hanganyagok és egy főiskolai vezetői értekeztet hanganyaga is elemzésre került. Így az „elemzésre használt korpuszban 101 élőbeszédből származó kódváltásos megnyilatkozás található” (67. p.). Az írott nyelvi korpuszban szépirodalmi és kárpátaljai magyar sajtótermékek kerültek megvizsgálásra, ahonnan a szerző összesen 162 kódváltást tartalmazó példamondatot gyűjtött ki. Az írott-beszélt nyelvi korpuszban a közösségi oldalak (Facebook, iWiW) és csevegőprogramok (Skype, Gmail-chat) rendszeres megfigyelésével olyan megnyilatkozások kerültek gyűjtésre, melyek olyan kárpátaljai kétnyelvű egyenektől származnak, akiknek ismert a nyelvi hátterük (pl. Márku Anita személyes ismerőse). Az írott-beszélt nyelvi korpusz vizsgálata rendszeres résztvevő megfigyeléssel és módszeres gyűjtéssel történt, s összesen 49 kódváltásos megnyilatkozást adatolt. Röviden összefoglalásra kerülnek a kutatás etikai vonatkozásai is (68–70. p.).

A szerző a nyelvválasztással, a kódváltással és a kölcsönzéssel kapcsolatos hipotéziseit 20 pontban fogalmazza meg (72–73. p.).

A következő fejezet A kárpátaljai magyarok nyelvválasztási stratégiái, a nyelvválasztást meghatározó tényezők címet viseli. Az első alfejezet betekintést nyújt abba, hogy miként is befolyásolja a nyelvválasztást a beszélgetés résztvevőinek a nyelvtudása, nyelvismereti foka, az egyes nyelvekhez való viszonya, a nyelvek presztízse. A kárpátaljai magyarok körében meglehetősen alacsony a másodnyelvek és az idegen nyelvek ismeretének a szintje is. A nyelvekhez való viszonyt tárgyalva a szerző kiemeli, hogy a kutatásokban résztvevő személyek jelentős része negatív attitű-

döket táplál az államnyelvvel szemben, ami-ben közrejátszik az is, hogy a megkérdezettek közel felére már rászóltak azért, hogy anya-nyelve helyett inkább az államnyelvet használja. Körükben az anyanyelv igen magas presztízzsel bír, de többségük tisztában van azzal is, hogy a helyben való boldogulás elengedhetet-len feltétele az ukrán nyelv ismerete, amely ezáltal szintén magas presztízsnak örvend (74–90. p.).

A továbbiakban felvázolásra kerül, hogy milyen szerepet is tölt be a nyelvválasztási folyamatban a helyszín, a nyelvi szintér, az interakciós partner, az egynyelvűek jelenléte, a státusz, az intimitási fok, valamint a beszél-getés tartalma. (91–106. p.). A fejezet zárása-ként a nyelvválasztás funkcióját, a mi és ők reprezentációit, a szolidaritás és kizárás ese-teit vizsgálja a szerző (107–110. p.).

Az ötödik, *A kódváltás a kárpátaljai magyar közösségben* című fejezet első alfeje-zetében a bázisartó/beszűrő és a bázisvál-tó/alternációs kódváltás közötti eltéréseket ismerhetjük meg.

Ezt követően a különböző nyelvi szinteken megvalósuló kódváltások esetei kerülnek bemutatásra. A szublexikális szinten jelentkező kódváltásokat a szerző két csoportba osztva tárgyalja. Az elsőbe a fonetikai/fonológiai szintű kódváltásokat (pl. „*Orosz osztályban tanítok. Valamit magyaráztam, magyar gyerekek is van-nak az osztályban, annak mondtam magyarul, rám szóltak, Mártá Jozsifovná, eto russzkij klassz!*” [114. p.]); a másodikba pedig a morfo-lógiai szintű kódváltásokat (pl. „*Őcsém, nem semmi az a lila ház a sarkon, такой цвет meggy mártás овий!*” [118. p.]) sorolja.

Márku Anita a lexikai szinten megvalósuló kódváltásokhoz sorolja az egyszavas kódváltá-sokat (pl. „*A kölcsönpénzt betették a kasszá-ba, az ellenőrzés megszámlolta, harasó!*” [120. p.]), de az akár több szóból álló szóérték-ű idiomatikus kifejezéseket (pl. „*Az ismerke-dést így kezdi: moj jazik – moj vrag. A nyelvem az ellenségem.*” [122. p.]), a köszönés (pl. „*Do szvidanyije, Kirov utca?*” [120. p.]), a szitkozódás, káromkodás (pl. „*Ej, Job tvoju máty – azt mondja – hát te nem jelentkezel, mikor én téged kereslek?*” [122. p.]) és bocsánatkérés formuláit, a szókapcsolatokat (pl. „*Csak úgy*

repültek ki az ablakon az iratok, történelmi dokumentumok, fasisztszkiye matyeriali.” [122. p.]) és a megnevezéseket (pl. „*Az őcsém rég elment innen, Munkácson lakik, úlica Csapájeva.*” [124. p.]) is.

A mondatok szintjén jelentkező kódváltá-sokat vizsgálva Márku Anita felhívja a figyel-met arra is, hogy az ilyen jellegű megnyilatko-zásokban a beszélő a kódváltást felvezeti, vagy utána kommentálja, esetleg a mátrixnyel-ven is megismétli. Pl. „*Ignác Jani volt a kis-szelmenci sztároszta, dobantott a lábával, tu je granica!*” (127. p.) A diskurzus szintjén jelentkező váltásokat a több beszélő között zajló párbeszédeken, illetve az ezt visszaadni kívánó megnyilatkozásokon vizsgálja a szerző, megjegyezve, hogy a „gyűjtött korpuszban gya-koriak az egyszavas (szó- vagy mondatértékű) váltások”, valamint, hogy „ezek a kódváltások szerkezetük szerint általában hiányos szerke-zetű mondatok vagy interakciós mondatzók” (129. p.). Pl. „*Egyszer a főszakács mondta, hogy nem érti, amit a barátnőmmel beszél-tem. Jak vi hovorete? Erre én: Po magyarszki.*” (130. p.) Kiemeli azt is, hogy „az élőbeszéd-ben a kódváltásokat jelölheti más nyelvi szek-vencia, amikor a beszélő a kódváltás előtt vagy után megjegyzést tesz, de kísérhetik szupraszegmentális jelenségek, például hezi-táció, szünet, zavart nevetés stb.” (131. p.) is. A mondatok szintjén jelentkező kódváltások esetében magyar nyelvi interferencia jelentke-zik az ukrán/orsz mondat szórendjében, ami az anyanyelvi beszélők számára idegenesnek „magyarosnak” tűnhet (133–135. p.).

A fejezet zárását képező alfejezet a kódvál-tás kommunikációs és pragmatikai okait viz-sgálja a kárpátaljai magyarok körében. A kárpát-aljai magyar kétnyelvű közösség kommunikáci-ójában jelentkező kódváltások legfontosabb céljának a szerző azt tartja, „hogy a beszélő alkalmazkodjon a megváltozott körülmények-hez, sikeresebbé, hatékonyabbá és hitelesebbé tegye mondandóját”. (136. p.) Elsőként a szitu-atív kódváltások kerülnek ismertetésre, melye-ket az egynyelvűek jelenléte, a szituáció, az interakciós szintér és a beszédtema megvál-tozása alapján csoportosít a szerző. Ezt a kontex-tuális kódváltások ismertetése követi, ahol a szerző a kitöltés, az idézés, felidézés (pl. „*Nem*

győztük azt elvárni, mindig mondták, hogy **szkoro igyos domoj, szkoro igyos domoj**, de bizony a szkoro igyosbu három esztendő lett!” [142. p.]), a kiváltás, kötés (pl. „– Mondja, Jani bácsi, **vszjo násil! Vszjo? Vszjo!**” [143. p.]), a fordítás, ismétlés (pl. „**Po pjáty, po pjáty!**”, hogy ötösével!” [144. p.]), a magyarázat (pl. „**Zavtra ver-nyotyesz**, ahogy ők mondták. Holnap visszatérsz.” [145. p.]) és a közbevetés (pl. „**Bilet jeszty?** [Jegy van?] Nézek, mint a bárgyú, osztán mondom neki, hogy »nye ponyimāju«. Mutassa, hogyhát a jegyet. Mondom: »nincs.«.” [145. p.]), illetve a személyes/objektív álláspont kinyilvánításának az eseteit és általános jellemzőit mutatja be. A továbbiakban a metaforikus kódváltás típusainak az ismertetésére kerül sor. Ennek keretében a szerző bemutatja a szolidaritás, a kizárás, a státuszemelés, a nyelvi ellenállás, kódtartás, a bizalmasság, az érzelmi és nyelvi nyomaték kifejezésének, illetve a kódváltás nyelvi játékként való alkalmazásának a lehetőségeit (146–156. p.). Ezt követően a kárpátaljai névhasználat sajátosságaiiba nyerhetünk betekintést, ami megfigyelhető a személynévhasználat (pl. „A nevem akkor már **Joszip Vincevics Tovt** volt. Tóth József Vincée.” [158. p.]), megszólítások (pl. „**Szabó Irina Joszipovna**, tisztelettel jelentem, az osztály létszáma 25, hiányzó nincs.” [158. p.]), illetve az intézmény- és utcanév (pl. „**Apám dolgozik esetleg, ilyen ő-, őrhelyen a Beregszászi, Шпортова Закарпаття**-ban [Sportcentrum „Kárpátalja”], s ott végzi a munkáját.” [159. p.]) esetében is. Végezetül a kódváltás beszélők körében való megítélését ismerteti a szerző, megjegyezve, hogy a nyelvi keveredés egynyelvűek általi stigmatizálása miatt a kétnyelvű beszélők az egynyelvűekkel való kommunikációban, a hivatalos alkalmakkor, illetve teszthelyzetekben igyekeznek elkerülni az ilyen jellegű megnyilatkozásokat (166–169. p.).

A *Szókölcsönzés a kárpátaljai magyar közösségben* című fejezet a szókölcsönzés típusait, a kölcsönszavak szófajok szerinti megoszlását, a szókölcsönzés indítékait, a szókölcsönzéshez való viszonyt ismerteti (170–184. p.).

A hetedik, utolsó fejezet a *Kétnyelvűséggel, kódváltással kapcsolatos nyelvi mítoszokról* szól (185–187. p.).

A kötetet egy igen aprólékos *Összefoglaló* (188–196. p.), a tudományos eredmények és tézisek magyar, ukrán és angol nyelvű bemutatása (197–208. p.), gazdag irodalomjegyzék, valamint a kutatás során használt nyelvhasználati kérdőív egy kitöltött példánya, illetve az adatolt kölcsönszavak listája zárja. A munka értékét növelik a benne szereplő térképek, ábrák és táblázatok, valamint a bő példanyaggal való ellátottság.

Az elméleti anyag és a szerző vizsgálataiból származó példák kiegyensúlyozott megoszlása révén a könyvet haszonnal forgathatják mindazok, akik a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatára vagy a kódváltás jelensége iránt érdeklődnek.

Gazdag Vilmos

Lőrincz Gábor: A nyelvi variativitás a szlovákiai magyar anyanyelvtankönyvekben. Eger, Líceum Kiadó, 2014, 101 p.

A *nyelvi variativitás a szlovákiai magyar anyanyelvtankönyvekben* c. monográfia Lőrincz Gábornak, a Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskolája 2014-ben végzett hallgatójának munkája. A kutató összefoglaló monográfiája magyarnyelvtankönyvek elemzéséről szól. A könyvet az EKF Líceum Kiadó jelentette meg 2014-ben.

A téma, melyet kutat, mind a hazai, mind a nemzetközi nyelvészeti szakirodalomban kevésbé vizsgált, éppen ezért oly nagy öröm, hogy a szakirodalom ezzel az alapos és jól átgondolt monográfiával bővült. A szerző szerint a tankönyvkutatás a pedagógiának nagyon fontos részét képezi, hiszen a tankönyvek minősége hatással van a tanulási folyamatra. A kisebbségi anyanyelv bizonyos regisztereinek a megtanulásában is fontos szerepet játszanak az anyanyelvi tankönyvek, ezért van szükség korrekciójukra.

A monográfia nagy része az alap- és középiskolákban használt tankönyveknek a variativitással kapcsolatos elméleti kérdéseit boncolgatja, majd összeveti a szlovákiai magyar oktatásban használatos tantervek előírásaival. Mivel a szerző véleménye szerint néhány tan-

könyvcsalád gyakorlatsora hiányos, sajátokat közül, ezzel is segítve diák és tanár munkáját egyaránt. A monográfia nagyobb része elméleti kérdésekkel, majd a gyakorlatban való hasznosíthatósággal foglalkozik. A szerző fontosnak tartja tisztázni a *variabilitás* és *variativitás* fogalmak közti különbségeket, ugyanis a két fogalom nagyon gyakran egymás szinonimájaként használatos. Elméleti ismeretei alapján megállapítja, hogy a nyelvi variabilitás tágabb kategória, amelybe a variativitáson kívül más nyelvi jelenségek is beletartoznak. Miután a szerző tisztázta a *variabilitás* és *variativitás* fogalmak közti különbségeket, a nyelvi variánsok osztályozását is bemutatja. Több variánsdefiniációt is közöl, egyebek között a német szakirodalmat hívja segítségül, itt négy variánsdefiniációt sorakoztat fel. Véleményem szerint ebben a fejezetben hangzik el az egyik kulcsmondat a variánsokat és nyelvi változókat illetően, miszerint minden variáns egy nyelvi változó változata, de nem minden nyelvi változat variáns. Miután a variánsokkal kapcsolatos terminológia tisztázódott, a szerző Lőrincz Julianna idevonatkozó munkái alapján közli a variánsok osztályozását, melynek főbb csoportjai a következők: fonetikai variánsok pl. *kötelen* – *kötélen*, morfológiai variánsok pl. *derka* – *dereka*, szintaktikai variánsok pl. *javaslatot tesz* – *javasol*, szövegvariánsok pl. egy-egy szöveg kisebb-nagyobb eltérést mutató változatai, nyelvváltozat-variánsok pl. a magyar nyelv horizontális és vertikális nyelvváltozatai, írásvariánsok pl. galántai *Városi Hivatal* – *Galántai Városi Hivatal*, valamint ejtésvariánsok pl. *nekem* – *nékem*.

A monográfia következő fejezete a variativitás és nyelvi norma kapcsolatát vizsgálja. A szerző a nyelvi normával kapcsolatos kérdéseket nem csak egy nézőpont alapján tárgyalja. Megkülönböztet leíró és előíró normafelfogást, továbbá felsorakoztatja Ladányi, Kontra, Deme, Grétsy, Kovalovszky, Zimányi, Sinkovics és még sok más nyelvész normadefinícióját. A nyelvi norma és a variativitás kapcsán pedig helyénvaló a szerzőnek az a gondolata, mely szerint a variánsok szinte mindegyikéről elmondható, hogy normasértésként keletkezett. Az elméleti részt erősíti *A variativitás és a vele azonos jegyeket is mutató lexikológiai*

jelentésviszonyok összefüggései a nyelvi szimmetria és aszimmetria tükrében c. fejezet, melyben elsősorban tisztázza a *nyelvi szimmetria* és *aszimmetria*, valamint a *lexikológiai jelentés* fogalmát, továbbá kitér a *szinonímia*, a *paronímia* és a *poliszémia* fogalmak magyarázatára is.

Az alapos elméleti összefoglaló után a gyakorlati rész következik, ahol elsősorban a nyelvi variativitás és a szlovákiai magyar nyelvtan- és irodalomkönyvek tananyagának összefüggései kerülnek terítékre. A fejezetnek az a célja, hogy bemutassa néhány szlovákiai magyar oktatási dokumentum és a nyelvi variativitás kapcsolatát, továbbá hogy szlovákiai magyar nyelvhasználatot illusztráló középiskolai feladatsorokat ismertessen. A vizsgálat csupán a magyar nyelv és irodalom oktatásában alkalmazott szlovákiai magyar alapiskolai és középiskolai oktatási dokumentumokra szorítkozik, de a szerző felveti a többi magyar nyelven oktatott tantárgy oktatási dokumentumainak vizsgálati lehetőségét is, főként a szakterminológiai variánsokat illetően. A szerzőnek nem volt könnyű dolga a tankönyvcsaládok elemzésekor, ugyanis több tankönyvet kellett megvizsgálnia és összehasonlítani ahhoz, hogy teljes képet kapjon. Az alapiskolai tananyaggal kapcsolatban egyetlen tankönyvcsalád könyveit és munkafüzetait vizsgálta, mert azok szinte teljes összhangban voltak a vizsgálat idején érvényes kerettantervvel. Mivel a középiskolai irodalomkönyvekben a szövegvariánsok száma csekély és a variativitás elméleti kérdései is hiányoznak belőlük, a szerző ezeket az irodalomkönyveket nem vizsgálta. Ami a középiskolai nyelvtani tananyagot illeti, a forgalomban lévő tankönyvcsaládok közül egyik sem felel meg teljes mértékben a kerettanterv elvárásainak, ezért a szerző több különböző szlovákiai magyar tankönyvcsalád könyvét és munkafüzetét vette szemügyre. Elkülönítette egymástól a nyelvtankönyvek és irodalomkönyvek vizsgálatát, a nyelvtankönyveken belül pedig az alapiskolai és középiskolai nyelvtani tananyag vizsgálatát. Az alapiskolai irodalomkönyvek tananyagát szövegek alapján, az alapiskolai nyelvtani tananyagot pedig a nyelvi szintek és évfolyamok alapján tanulmányozta. Véleményem szerint a szerző

nagyon körültekintően járt el, amikor kiválasztotta, milyen szervezőelv alapján történjen a vizsgálat.

Az alapiskola hatodik és hetedik osztálya számára készült tankönyvek nyelvtani vizsgálatának kiindulópontjai a következők voltak: a szerző arra próbál rávilágítani, hogy a standard nyelvváltozat az elsődleges, de mivel ezekben a tankönyvekben a beszélt nyelv is szóba kerül, azt is bele kellene foglalni a magyarázatba. Erre véleménye szerint azért van szükség, hogy a tanulók az adott kommunikációs helyzetben meg tudják határozni, mely nyelvjárási elemek lesznek megfelelőek a mondandó szempontjából, továbbá, hogy a tanulók tudatosítsák a kapcsolatokat az egyes nyelvváltozatokban található variánsok között. A szerző felhívja az olvasó figyelmét arra is, hogy az alakváltozatokat semmiképpen sem minősíthetjük helyeseknek vagy helyteleneknek, csak adekvátoknak vagy inadekvátoknak. A tanulónak el kell sajátítania, hogy milyen kommunikációs helyzetben használhatja, és milyenben nem használhatja a nyelvjárási változatot, ugyanis a standard nyelvváltozatnak és az anyanyelvjárásnak is megvan a saját helye és közege. Lőrincz Gábor a hatodikosoknak szánt nyelvtankönyv kapcsán megjegyzi, hogy a -j módjel változásait illetően hiányosságok figyelhetők meg a tankönyvben. Azzal a megoldással áll elő, miszerint sokkal célravezetőbb lenne, ha a tanulókat inkább a -j módjel variációs sorával ismertetnék meg, nem pedig a felszólító módú igealakok változásának mássalhangzó-törvényszerűségeivel. A szerző szerint a nyelvi variativitás az ikes igék kapcsán is szóba kellene, hogy kerüljön, ugyanis a tankönyv néhány ponton nyelvi kétértelmiségeket ébreszt a tanulóknál, mivel esetenként nyelvművelő szemléletű, máskor pedig szociolingvisztikai elméleti alapon áll. Arra is felhívja az olvasó figyelmét, hogy meg kell tanítani a tanulókkal, hogy a standard és a nyelvjárási alakvariánsok között különbséget kell tenni, tehát el kell tudni határolni az az *acskó* és az a *zacskó* alakokat a kommunikációs helyzettől függően. A szövegvariánsok szerkezetét a hatodikosok számára készült magyar nyelv és irodalom tankönyv a kerettanterv tükrében vizsgálja. A szerző véleménye szerint az

említett tankönyv megfelel az elvárásoknak, ugyanis tartalmazza azt a kerettanterv szerint nagyon fontosnak ítélt követelményt, mely szerint a tanulóknak tudatosítaniuk kell a beszélt és írott nyelvi szövegek közti különbségeket. Nehezményezi azonban, hogy néhány alapvető fogalom magyarázata (pl. *stílus*, *paródia*, *átírás*) nem szerepel a tankönyvben, ezeknek a fogalmaknak az ismerete nélkül pedig elég nehéz a tanulóknak saját szövegvariánsokat alkotni.

Lőrincz Gábor a nyelvi variativitás és a középiskolai nyelvtanítás összefüggéseivel is foglalkozik, ahol főként a gyakorlati ismeretekre helyezi a hangsúlyt. Csakúgy, mint az alapiskolai, a középiskolai nyelvtankönyvek esetében is tankönyvelemzéssel kezdi a vizsgálatot, majd kitér a könyvek hiányosságaira is. Készített egy felmérést, amelynek segítségével arra szeretett volna választ kapni, hogy az alap- és középiskolásoknak vannak-e jelentéstan ismereteik, továbbá elemezte a szlovákiai magyar alapiskolai tankönyveknek a jelentéstan, a középiskolai tankönyveknek és munkafüzeteknek pedig a jelentéstan, a dialektológiával, a kontaktológiával és a szófajttal kapcsolatos tananyagrészeit. A középiskolákban használatos három tankönyvcsalád közül legbehatóbban a Kovács László által írtat elemzi, de foglalkozik az Uzonyi Kiss–Csicsay szerzőpáros, valamint a Misad–Simon–Szabó Mihály szerzőhármás tankönyveivel is. Mindhárom tankönyvben a jelentéstan, a dialektológiával és a kontaktológiával foglalkozó részeket elemzi. A szerző saját feladatsorokat is közöl, melyekben elmondása szerint nem jelenik meg a középiskolai tananyag kapcsán tárgyalt összes nyelvjárási és kontaktusjelenség, de azok mindenképpen, melyek összefüggésbe hozhatók a nyelvi aszimmetria néhány jelentésviszonyával. A feladatok feldolgozásához a szerző a csoportmunkát ajánlja, mert véleménye szerint így több jó megoldás születhet. Lássunk ízelítésként az első feladatsor feladatai közül néhányat:

„Mutasd be, hányféleképpen tudod kiejteni a szeg, mentek, hegyes szavakat! Állapítsd meg, van-e különbség az eltérő ejtésű szavak jelentése között! Írd le a következő szavak

általad ismert nyelvjárási alakját/alakjait: hol, attól, öt, enyém! Írd le a következő szavak általad ismert köznyelvi alakját: rékas, gyürke, gyöngyörget! Írd le a következő szavak általad ismert köznyelvi megfelelőit: párki, horcsica, bandaszka!”

Ez a feladatsor főként a diákok anyanyelv-járási és standard nyelvváltozattal összefüggő ismereteire fókuszál, míg a második a *Magyar értelmező kéziszótár* segítségével megpróbálja rávezetni a diákokat a szótár működési elvére, és megismerteti őket a kontaktusváltozatok magyar megfelelőivel. Lássunk ezekből is néhányat:

„Állapítsátok meg, hogy melyik lexikológiai jelentésvizszonyba tartoznak a *chata* – *hétvégi ház*, *chripka* – *influenza*, *vlecska* – *pótkocsi*, *jogurt* – *joghurt*, *infart* – *infarktus*, *internát* – *internátus* szópárok! Határozzátok meg a bennük található kölcsönzők fajtáját, majd keressétek meg őket az ÉKsz.-ben. Milyen alaki érdekességet vesztek észre velük kapcsolatban? Írjátok le a füzetetekbe, szerintetek mit jelentenek a következő lexémák: *diploma*, *kurzus*, *desszert*, *dupláz*! Jelentéseiket keressétek meg az ÉKsz.-ben is! Állapítsátok meg, miben tér el az *infarktus* – *infarkt*, *praxis* – *prax*, *motor* – *motorka*, *dupláz* – *duplázik* szóalakok morfológiai felépítése! Döntsetek el az ÉKsz. segítségével, hogy melyik szópárok tagjai különböznek csak a kommunikációs folyamatban betöltött szerepükben (nyelvhasználatbeli értékükben), és melyek elsődleges fogalmi jelentéseikben is!”

Lőrincz Gábor írása kétségkívül segítségére válik az olvasónak. Ha az olvasó magyar vagy idegen nyelv szakos oktató, akkor akár az oktatás során is hasznát veheti, ugyanis az alaposan átgondolt szakirodalmi vonatkozásokon túl számos jól hasznosítható feladatot is talál benne. Akik csak hobbiból érdeklődnek a téma iránt, azoknak is ajánlom ezt a könyvet, mert segítségével bepillantást nyerhetnek egyebek között a középiskolákban folyó magyarnyelv-oktatásba is. A monográfia végén a gazdag szakirodalom-jegyzék arról árulkodik, hogy a szerző széles látókörrrel rendelkezik a témát illetően.

Kondor Perhács Johanna

Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs (szerk.): Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia előadásából. Budapest, Gondolat Kiadó, 2013, 566 p.¹

2012. augusztus 30. és szeptember 1. között Szegeden került megrendezésre a 17. Élőnyelvi Konferencia. A találkozón ezúttal az élőnyelvi kutatások módszertani kérdései kaptak központi szerepet. A konferencia szervezői olyan témákról kezdeményeztek párbeszédet, amelyek a szociolingvisztikában szokásos kutatói elvek, eljárások kritikai újrvizsgálatára irányítják a figyelmet. A legfontosabbak közülük: milyen előfeltevésekre és axiómákra épülnek a társas szemléletű munkákban alkalmazott metódusok; illetve beszélhetünk-e egyáltalán egységes nyelvszemléletről ezekben a munkákban; vagy: az általában alkalmazott indukciós módszerrel mennyiben fedhetők föl a nyelvi rendszerszerűségek. Ugyanakkor olyan kérdések is terítékre kerültek, amelyekkel kapcsolatban szociolingvistáktól – mivel az ezekre adott válasz nem feltétlenül befolyásolja a kutatásaikat – ritkán olvashatunk. Például: mit kezd a társasnyelvész azzal a generativista alapvetéssel, hogy léteznek velünk született nyelvi képességek.

Az elhangzott előadások közül harminchárom jelent meg írott formában a konferencia gyűjteményes kötetében. Ezek között vannak olyan munkák, amelyeket többé-kevésbé a fölvetett kérdések egy-egy válaszaként vagy ezek kiegészítéseként olvashatunk, és vannak, amelyek inkább csak szociolingvisztikai kötődésük miatt lehetnek érdekesek a számunkra. Ez utóbbiak kapcsán megemlíthetjük a középiskolások nyelvi ideológiáit feltérképező vizsgálatot; az ún. közösségi ragadványnév-használat szlovákiai magyar jellegzetességeiről szóló áttekintést; a szaknyelvoktatás szlovákiai körülményeinek bemutatását, ill. a szaknyelv-kutatás elméletébe való betekintést; ugyanakkor itt utalhatunk a beszélő identitása és nyelv-

1 A könyv letölthető a következő URL-címről: <http://www.fss.ukf.sk/elonyelvi18/images/publ/kontra.pdf>

használata közötti összefüggéseket kutató elemzésekre; és azokat a munkákat sem hagyhatjuk ki, amelyekben a beszélők nyelvi attitűdjeinek megismerése kerül a középpontba. Röviden szólva: színes a paletta. Az alábbiakban viszont csak azokból az írásokból szemezgetünk, amelyek szigorúan vagy kevésbé szigorúan véve, de kapcsolódnak a konferencia központi témájához: a szociolingvisztika kutatás-módszertani problémáihoz.

A kötetet Cseresnyési László *Szabályok és véletlenek* c. cikke indítja, a generativista nyelvfelfogás kritikájával, majd a pragmatikai szemléletű nyelvelírás előnyeinek bemutatásával. Szerinte nem lehet sikeres az a fajta nyelvelírás, amely egy az egyén fejében rejtőző állítólagos nyelvi szerkezetre összpontosít, a nyelv kommunikatív funkcióját pedig figyelmen kívül hagyja. A kommunikatív funkció számbavétele ugyanis sokkal több előnnyel jár a nyelvelírás során, mint amennyit azáltal nyernénk, hogy ezt kirekesztjük, és egy a társadalmi környezetből kimetszett, formális rendszert tanulmányoznánk. Ha például az *elmenni elment* szerkezeti tautológiát így értelmezzük, a beszélő kommunikatív szándékából nyomban megértjük, hogy itt *valaki ugyan valóban elment, de igazából nem ez számít*. Pragmatikai szabályként megfogalmazva ugyanez: X ugyan X, de a lényeg más. És ez olyan kétes jelentésű ígék esetében is ugyanilyen jól működik, mint a *galancérozni galancérozott*. Akármilyen ez a kifejezés, a beszélő kommunikatív szándékát értjük az említett pragmatikai szabály alapján. – A diskurzus pragmatikai szabályainak kutatása más jelenségek vizsgálatánál is hasznos. Ezt Cseresnyési egy a feltételes mondatokról szóló esettanulmányában bizonyítja. Olyan mondatokat állít egymással szembe, amelyek formai szempontból ugyan szerkezetükben feltételes mondatokként vannak jelölve, de a feltétel-következmény viszony valójában csak az egyikben van meg. Vö. *Ha esik az eső, akkor elmarad a meccs. / Ha szomjas vagy, van sör a hűtőben*.

A generativista nyelvfelfogás kritikája Fehér Krisztina cikkében is visszaköszön. Ebben Chomsky innatizmus tétele kerül górcső alá. A szerző azonban a kritikánál jóval többre vállalkozik. Annak a generativista és a szocio-

lingvista nyelvészek között feszülő ellentétnek a feloldásával próbálkozik meg, amelyet a 17. századi filozófiából „innatizmus vs. tabula rasa” kérdésként már jól ismerünk: vajon vannak-e az embernek veleszületett nyelvi képességei, vagy csak a születés után kezd el sajátítani a nyelvet? Másképp: vajon a nyelv biológiai vagy társadalmi képződmény? Fehér a kérdés eldöntésénél egy korábban elhanyagolt körülményre, a magzat méhen belüli fejlődésére mutat rá, amellyel új megvilágításba helyezi a kérdést. Számos kísérlet bizonyítja, hogy az újszülött megkülönböztetett szerepet tulajdonít anyanyelvének, vagy legalábbis prozódiai-intonációs jegyeiben az anyanyelvére hasonlító nyelveknek. Hasonlóképpen: élénkebben reagál azokra a mondókákra, amelyek prozódiai-intonációs sajátosságai a magzati korból ismerősek lehetnek a számára. Mindebből pedig az következik, hogy az anyanyelv grammatikai mintáit tanulás útján, a magzati kortól kezdve ismerjük meg. Ezzel Fehér a pszicho- és szociolingvisztikai irányzatoknak egy új, közös kiindulópontot kínál.

A különböző irányultságú nyelvészeti iskolák közötti szakmai dialógus kialakításáról ezenkívül Sándor Klára ír. Tanulmányában arra mutat rá, hogy bár számos irányzat foglalkozik a nyelv kialakulásának körülményeivel, evolúciós hátterével, és annak kognitív feltételeivel, ezek kutatási eredményei mégis sokszor egymástól függetlenül születnek. Itt Sándor elsősorban a kognitív és az ún. elméleti nyelvészek munkái által meghatározott evolúciós nyelvészetre, illetve a szociolingvisztika nyelvi változásokkal kapcsolatban felhalmozott hatalmas mennyiségű empirikus anyagára utal. Szerinte az evolúciós nyelvészet és a szociolingvisztika közeledése mindkét oldalon haszonnal járna. Egyfelől a szociolingvisztika így bekapcsolódna az utóbbi évek vezető kutatási folyamataiba; másfelől pedig az evolúciós nyelvészetre – a számos esettanulmány eredményei mellett – olyan szempontok is bekerülnének, amelyeket a nyelv évezredek alakulásának vizsgálatakor fontos figyelembe venni: megemlíthetjük például a nyelvi elemek társas jelentését, az ilyen elemekhez fűződő attitűdöket, vagy az egyes elemek identitásjelölő funkcióját stb., melyek mind hatással vannak a nyelvi változás menetére.

A szociolingvisztika határterületeinek kérdése Szabó Dávid cikkében a szlengkutatás kapcsán is megjelenik. Szabó saját korábbi kutatásait ismerteti, melyek módszerei, és mint kiderül, módszertani problémái gyakorlatilag teljesen megegyeznek a szociolingvisztikában is ismertekkel – gondoljunk csak például az anyaggyűjtés során jelentkező megfigyelői paradoxonra. A közös problémák és a nyelv társas szemléletű megközelítése ellenére, meglepő módon, mégsem folyik élénk együttműködés a két terület között. A szociolingvisztika alapműveiből a szlengkutatások eredményei szinte teljesen hiányoznak; ugyanakkor a szlengkutatók is csak ritkán szoktak az egyes szlengelemek lexikográfiai rendszerezésén és szemantikai leírásán továbblépni, és közelíteni a szociolingvisztika felé. Ennek egyik következménye, hogy a szlengkutatás a nyelvtudomány perifériájára szorul. Ebben vélhetően az is közrejátszik, hogy a szlenghez gyakran még kutatói is negatívan viszonyulnak. A jelenségre Kis Tamás hívja föl a figyelmet *A megbélyegzett szleng* c. írásának bevezetőjében. A folytatásban pedig egy a többinél talán kevésbé ismert koncepciót ismerteti a nyelv beszélőközösségben betöltött szerepével kapcsolatban: a nyelvet nem a gondolatközlés, ill. információátadás, hanem a társas kapcsolatok építésének és fenntartásának, valamint mások befolyásolásának eszközeként értelmezi. Ez az elméleti keret teszi lehetővé, hogy a szlenget mint a csoporton belüli nyelvi elkülönülés és egyben a kiscsoportokon belüli összetartozás kifejezőeszközeként fogjuk föl. Ezáltal válik érthetővé, hogy a szlenghasználathoz miért társul negatív attitűd, gyakran még kutatóinak oldaláról is: ez egyfelől szembemegy a „nagy csoport” homogénizáló törekvéseivel, másfelől elkülönül más csoportoktól (amelyek közül valamelyikbe értelemszerűen maga a kutató is beletartozik).

A kutatói attitűd kérdése Csernicskó István cikkében is előkerül. Csernicskó a címükben szociolingvistának titulált ukrán nyelvészeti munkák nyelvszemléletét ismerteti az ukrán–orosz kétnyelvűség következtében létrejött ún. szurzsik nyelvváltozat példáján. Rámutat, hogy az ukrán nyelvpolitika a nyelvészeti kutatásokra is rányomja bélyegét. Mivel a szurzsik használatával a „tisztá” ukrán nyelv

kiszorul bizonyos színterekről, az ukrán nyelvészeti nyelvészet legfőbb áramlata a szurzsikra az asszimiláció eszközeként tekint, amely veszélyezteti az ukrán nyelvet, és ezáltal a társadalmi békét.

A kutatói attitűd kapcsán Szabó Tamás Péter vet föl egy különösen fontos módszertani problémát, amire most röviden mint a kutató homogénizáló hajlamára fogunk utalni. Itt arról a jelenségről van szó, amikor a vizsgált anyag a tudományos kategorizáció során kimondva-kimondatlanul egyneművé válik. A népi nyelvészet (folk linguistics) néven ismert irányzat esetében például a tudós/laikus dichotómia teljesen eltakarja a „tudós” kategóriába tartozó szakmai sokféleséget, amelyen belül az eltérések nagyon nagyok lehetnek: ha például egy szociolingvista nem vagy már régóta nem foglalkozik az ún. elméleti nyelvészet kérdéseivel, akkor nyelvész végzettsége ellenére laikusnak számít ezen a területen. Szabó a „kutatói homogénizáció” problémáját egy esettanulmányban is bemutatja. Egy olyan esetet ismerteti, amikor az adatközlő pozíciója és nyelvről való tudása valójában egyetlen homogén kategóriába sem illeszthető be: az adatközlő a feltett kérdések jellegéhez igazodva változtatja meg narratíváját és egyben saját pozícióját: az interjú elején az adatközlőnek a másoknál kompetensebb beszélő javítói pozíciója felelt meg jobban, viszont miután a javítói szerepkörrel kapcsolatban negatív értelmezés is fölmerült, az adatközlő az öncélú javítás narratíváját megváltoztatta, és a javítást gyakorlati okokkal próbálta legitimálni. Mindebből jól látszik, hogy az adatközlő felcímkézése a diskurzus dinamikus jellegéből adódóan jóformán lehetetlen.

Végül még Kontra Miklós cikkét említem meg, mivel az abban felvetett probléma minden élőnyelvvvel foglalkozó kutatót közvetlenül érint: vajon az a rengeteg hanganyag, amely a kutatások során összegyűlik, és nemcsak az aktuális, de a későbbi vizsgálódásoknak is az alapját képezi, mennyi ideig marad meg a hangzó nyelv kutatható dokumentumaként? Kontra egy megtörtént eset példáján mutat rá, hogy milyen gyorsan elavul a régebbi felvételek lejátszásához szükséges technológia; sőt az is kiderül, hogy minél újabb technológiával van

valami rögzítve, annál gyorsabban válik használhatatlanná – gondoljunk csak arra, hogy egy CD élettartama nem nagyon több tíz évnél. A hanganyagok lejátszásának technikai problémái mellett azonban sokszor tárolásuk módja is hozzájárul ahhoz, hogy ezek használhatatlanná váljanak. Kontra éppen ezért egy magyar nyelvi hangtár létrehozását javasolja, ahol gyűjtik, szakszerűen megőrzik és tudományos elemzésre rendelkezésre bocsátják a felvételeket.

A szociolingvisztika elméleti és módszertani problémái szempontjából érdekes lehet még Németh Miklós és Gréczi-Zsoldos Enikő írása. Mindkettő a történeti szociolingvisztika kérdéseit boncolgatja: hogy vajon hogyan lehet az (élő)beszéd tényeinek kutatásán alapuló szociolingvisztika módszereit a fennmaradt írásos emlékek kutatásánál alkalmazni; vagy éppen Hegedűs Attila cikkére is utalhunk, amelyben a szerző a mondattani kutatások nehézségeivel foglalkozik. És szót kell még ejtenünk a kötet Műhely c. rovatáról, amelybe végül két kisebb előadás-sorozat került: az egyik – a műhely szervezőinek bevezetőjét nem számítva – öt cikkből áll, amelyekben két hagyomány, a beszélőközösségek nyelvjárási „átlagára” összpontosító nyelvföldrajz és a közösségek belső heterogenitását vizsgáló szociolingvisztika átfedődéseire került a hangsúly. A másik sorozatban négy önálló tanulmányt olvashatunk az *Uráli nyelvek – szociolingvisztikai elméletek és módszerek* című problémafelvető cikk után, melyek az udmurt és a komi-permják nyelv helyzetével és használatával foglalkoznak.

A konkrét előadások és előadás-sorozatok áttekintése után a kötet egészével kapcsolatban azt érdemes még megjegyezni, hogy a könyv olvasóbarát, nagy terjedelme ellenére jól kézbe illik, az oldalak nincsenek túlszűfölve, az egyes cikkeket a konferencia képei is kiegészítik, a fejleceknek köszönhetően pedig könnyű keresni az egyes cikkek között. Ugyanakkor úgy látom, hogy a cikkek betűrendbe sorolásánál ezek témakör szerinti rendszerezése, esetleg logikai sorrendbe állítása egy teljesebb és maradandóbb kép megőrzését tenné lehetővé az adott témáról. Mindazonáltal, ahogy az fentebb vélhetően

kiderült, mindenki, aki a nyelv iránt annak társas összefüggéseiben érdeklődik, kedvére talál olvasnivalót a kötetben.

Sebők Szilárd

Ladislav Macháček: Úvod do sociológie mládeže. [Bevezetés az ifjúságszociológiába] Trnava, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Inštitút sociálnych vied. 2011, 182 p.

A szlovák ifjúságszociológia egyik doyenjének kötetét tartom a kezemben, s Petőfi után szabadon azon gondolkodom, minek is nevezzem, mármint a kötetet. A cím ugyanis arra enged következtetni, hogy tankönyvről van szó, amely végigvezeti olvasóját az ifjúsággal kapcsolatos alapfogalmakon és valamennyi, az ifjúsághoz kötődő aktuális jelenségen. Már ez is fontos és tiszteletre méltó vállalkozás. Macháček ezt nemcsak hogy megteszi, hanem ennél sokkal többet nyújt. Előbb a rá jellemző alapossággal végigkalauzol a szlovákiai szociológiatörténeten a második világháború utáni időszaktól kezdve napjaink – vagyis akit ez az időszak és speciálisan az általános szociológiatörténet érdekel, már akkor sem fog csalódni, ha csak ezt a részt olvassa el. Ám a szerző ugyanilyen alapossággal dolgozza fel az ifjúságszociológia történetét is, egyrészt a szlovákiai ifjúságszociológiáét a hazai szociológiai történetekbe ágyazva, másrészt az európai ifjúságszociológiáét, bemutatva ennek a szociológiai szubdiszciplínának a kialakulását, formálódását, irányváltásait befolyásoló nemzetközi elméleti és társadalompolitikai hátteret. Kijelenthetjük tehát, hogy az öt fejezetből álló monográfia részben szociológiatörténeti mű. Másrészt azonban szociológiaelméleti mű is, hiszen a szerző bőséges szakirodalomra és saját sokéves kutatási gyakorlatára támaszkodva aprólékosan elemzi mindazokat a kategóriákat és tendenciákat, amelyek az új évezredben az ifjúság problematikáját jellemzik. Végezetül aktuálpolitikai mű is, vagy inkább szociotechnikai, abban az értelemben, hogy épp a kimunkált elméletnek köszönhetően hasznos gyakorlati útmutatót nyújt az ifjúsággal foglalkozók számára. Macháček ugyanis azok közé a szociológusok közé tarto-

zik, akik a tudományág fejlődésének fontossága mellett a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazását is elengedhetetlenül fontosnak tartják. Az ő szavaival: „Az ifjúságszociológia az ifjúság szisztematikusan elemzésére szolgáló speciális szociológielmélet. Ez a tudás felhasználható az ifjúságpolitika kialakításában és annak változásai szükségességének indoklásában, ugyanakkor felhívja a közvélemény figyelmét azokra az érzékeny társadalmi problémákra, amelyekkel az új nemzedék szembesül, továbbá segíti a pedagógusok, szociális munkások és az ifjúsággal foglalkozó önkéntesek felkészülését.” (38. p.)

Mikortól létezik a szlovák szociológián belül ifjúságszociológia? A kezdetek a két világháború közötti időszakra nyúlnak vissza, amikor a gyerekek és fiatalok egészségi állapotát vizsgálva többen rámutattak a társadalmi körülmények elemzésének fontosságára. Macháček elsősorban A. J. Churát említi, aki eredeti szakmáját tekintve gyermekorvos volt, s azt a nézetet vallotta, hogy „szociológia nélkül az orvostudomány csupán torzó”. Bár Chura és más fontos személyiségek jelentősen hozzájárultak a gyermek- és ifjúságproblematika szociológiai problémakörre válásához, az ifjúságszociológia intézményesítése a múlt század hatvanas éveire datálódik, amikor Szlovákiában létrejöttek a szociológia oktatásának, valamint a kutatás intézményes bástyái, s ezzel egyidejűleg megjelent egy új, az ifjúság problematikájára nyitott kutatói nemzedék, köztük a mai napig aktív szerző és az ifjúságszociológia másik jelentős alakja, Peter Ondrejko. Jelenleg több tudományos intézményben folyik ifjúságkutatás, ezenkívül vannak kimondottan erre a célra létrehozott intézmények, mint például az oktatási tárca által megbízott IUVENTA, amely 2004-től az ifjúságpolitika fejlesztéséhez szükséges tudományos ismeretek generálására szakosodott. Fontos megemlíteni az Ifjúságkutatási Adatarchívumot is (www.vyskummladeze.sk), valamint a Szlovákiai Ifjúságkutatási Társaságot (SYRS), amely interdiszciplináris ifjúságpolitikai kutatásokat koordinál (www.syrs.org).

Mi a jelenlegi szlovákiai ifjúságkutatás legnagyobb hiányossága? Macháček leginkább az alapkutatás hiányára hívja fel a figyelmet. Peter Gavura szociológus elemzésére hivatkozik, aki

33 ifjúságkutatási projektet vizsgált meg. Többnyire részproblematikákkal foglalkozó alkalmazott kutatásokról van szó, ami önmagában nem baj, csakhogy az eredmények interpretációjánál hiányzik egy általánosabb elméleti háttérbe való beágyazás. Holott létezik ilyen elmélet: az ifjúság individualizációjának elmélete, amelynek a könyv szerzője terjedelmes és nagyon érdekes fejezetet szentel.

E sorok írójának mégis a negyedik a kedvenc fejezete. A polgári társadalomról és az ifjúság társadalmi részvételéről szól. A szerző már említett alapossága itt is megmutatkozik. Előbb konceptualizálja a polgárosodás és a polgári társadalom fogalmát. A polgári társadalom egyik fő jellemzője a polgárok társulása. Hogyan alakult mindez Szlovákiában? És hogyan alakult az ifjúság esetében? Ezt követően Robert Roško szlovák szociológus, a rendszerváltás egyik ma már elhunyt nagy szakértőjének ún. polgári potenciál tipológiáját alkalmazza az ifjúságra, majd részletesen elemzi, hogyan reagálnak ezek a típusok a különféle társadalmi kihívásokra, illetve hajlandók-e aktívan bekapcsolódni a társadalmi folyamatokba, s ha igen, akkor milyen módon. Macháček valamennyi megállapítását gazdag empirikus anyag támasztja alá. A diagnózis után pedig következik a javasolt terápia. Hogyan, milyen eszközökkel lehet elérni azt, hogy a fiatalok saját érdekükben aktív polgárokká váljanak? Mennyire tudatosítják, hogy ez fontos, s vajon tudják-e, hogy miért? Milyen változások következtek be az ifjúság társadalmi részvételében az elmúlt húsz év folyamán?

Vannak szociológusok, akik azt tartják, hogy minden kollégának olyan témával kellene foglalkoznia, ami közvetlenül érinti őt. Például az foglalkozzon válaszokkal, aki maga is elvált, az kutassa a szlovákiai magyarokat, aki maga is magyar stb. Nem osztom ezt a nézetet, de egy pillanatra tegyük fel, hogy igaz. Akkor a mi szerzőnknek nem volna szabad ifjúsággal foglalkoznia, hiszen az ifjúságot a 15–24 évesek kategóriájával definiálja (s bár mondhatni, örökifjú típus, ezt a korcsoportot már túllépte)! Márpedig ez nagy kár volna, mert Ladislav Macháčeknél többet idehaza egyetlen szociológus sem tud az ifjúságról.

Lampl Zsuzsanna

Duba Gyula: Valami elmúlt II. Erni diákkora. (Regényes önéletírás.) Pozsony, Madách-Posonium, 2013, 216 p.

Duba Gyula legújabb műve visszanyúl jellegzetessé tett, egyénített és mára kulturális köztulajdonná vált szűkebb hazája, Hont megye tárgyköréhez. Amint a könyv közvetlen előzményének,¹ ennek a regénynek is egy jól körülhatárolható régió a helyszíne, nem titkoltan, sőt zárójeles alcímében a szerző szülőfaluja és közvetlen környéke. Itt, a regénybeli Gyarmaton (a község a valóságban: Hontfűzesgyarmat) indul hősünk, az elemi iskoláit elvégző kisgyerek sorsa, s négy év múlva ugyanitt ér véget. Közben, a négy évet felölelő időszakról kiderül, a kisfiú számára is, hogy szülőföldje sorsfordító események színterévé válik, szó szerint és képletesen is határesetek ütközőzónájává alakul élete, amennyiben az 1938-as visszacsatolást követően faluja és lévai székhelyű gimnáziuma Magyarországhoz kerül, északabbra élő közvetlen ismerőseik azonban az ún. szlovák állam területén maradnak. A megváltozott rendszer, a népiskolából való feljebb kerülés, nemkülönben a háborús események mind-mind az érzékeny és felettébb fogékony gyermek lelki világának alakítóivá válnak. Ami nem változik: a legszűkebb paraszti-rokoni környezete (szokásvilága, életfelfogása, józan ítélőképessége) iránti szeretete és tisztelete. Amivel gyarapszik: a városi környezet és életfelfogás újszerűsége és a műveltség iránti elhivatottság. A lineáris cselekményű, több fejezetre és számtalan epizódra osztott mű meditatív, részletező elbeszélésmóddal párosul. Az ébredező eszméletű főhős optikáján keresztül szemlélt világ egy eleven, pezsgő, szellemiekben gazdag, kifejezetten élhető, várakozásokkal és bizakodással teli kiindulópontnak tűnik.

A mű egyidejűleg több határhelyzet síkján épül fel, egyfelől a főszereplő életkorát illetően (a gyermekkor-diákkor mezsgyéjén), a történelem, a regényidő története szintjén (a béke-

idők-háború vízvázlatjában) és a politikai-földrajzi változások mentén (a csehszlovákiai-magyarországi hovatartozást illetően). Az e síkok mentén bonyolódó történések a cseperedő Erni korábbi egynemű világképének és önismeretének rétegzettségét eredményezik. A falusi és a városi (ember és mentalitás) közti különbségen kívül hamar megtapasztalja a mi és a mások közti különbözőséget is. (Megtapasztalja, hogy a tőle különbözőknek a megnevezésük is más: tót, zsidó, anyaországi. S kénytelen megtapasztalni, hogy ezek megítélése és a velük való bánásmód is nagyon eltérő.)

A mi és a mások, a saját és az idegen egymás mellett élése nyelvileg és nyelv(ek) által is demonstrálódik. A másság egyes jegyeit, ismérveit részint környezete tudatja vele, azaz mintegy örökre kapja. Eszerint a külső azonosság vagy hasonlóság csak látszat: „két magas férfi, a ruhájuk is egyforma (...), mintha testvérek lennének. Pedig öregattya magyar, János bácsi szlovák, de még a hám is egyforma a lovaikon.” (9. p.) Másfelől az eltérő nemzeti vagy nyelvi hovatartozást hallás alapján maga is felismeri (szlovák látogatóik kapcsán): „Figyeli a vendégeket, idegenes kiejtéssel beszélnek magyarul, furcsa szófűzésekkel, de érthetően.” (10. p.) A másság és különbözőség mellett a sokféleség hagyományába is beleszületik: a nagypák (első) világháborús történeteiből világos és érthető számára, hogy mit jelent a verda (Wer da?) kérdés, szlovenszkoí magyarként pedig érti és használja a pelendrek (csehek és szlovákok is nevezik így a medvecukor nevű édességet, a Barendreck, medveszar szóból) vagy a nyetatafa (a szlovák netata alatt a szagos boróka, Junisperus sabina értendő), sopa (fáskamra), frajer (udvarló) szavakat. Az értés, megértés és a többnyelvűség hagyományának mentoraként fellépő mindentudó elbeszélő maga is gyakran cselekvő-reflektáló szereplőként jelenik meg, mint valami külső segítő vagy közeli rokon. Kiegészítői, kommentárjai révén olykor narrátori pozíciójából is kilép, s egyfajta gyors online fordítóként, a háttérben működő értelmezőként hat: „a volt K.u.K. bakák úgy tudják, hogy a rüsztung a katonai felszerelést jelenti németül, az unokák azonban már biztosak benne,

1 Duba Gyula: *Valami elmúlt. Erni gyermekkor. Regényes önéletírás.* Pozsony, Madách-Posonium, 2008, 252 p.

hogy aki rüsszettel rúg, az lábfejjel rúgja a labdát.” (37. p.)

A – szavak, kifejezések szintjén megjelenő – sokféle nyelv, beszéd és szólam természetesen vegyül a fonetikusan írt rétegnyelvi (pl. a labdarúgás mint tömegsport kifejezéseivel: futbal, driblizés, henc = labdarúgás, cselezés, kezezés) és nyelvjárási (hankalodás = alkony, stanyicli = stanicli, borostya = borosta, korda = szán) szavakkal, nemkülönben az iskolázottság („Setzen!”, „Ich glaube an einen Gott, ich glaube an ein Vaterland”), a latinitás („Quod licet lovi, non licet bovi!”) szókincsbővítő elemeivel. A szövegbe spontán belesimuló nyelvi másság elemei azokban az esetekben jelzetek (kerülnek idézőjelek közé), amikor a beszélő tudatában van ennek a másságnak, de alternatív kifejezés híján ezt a mást egyben sajátjának is tartja, illetve jelzi, hogy ezekre a fogalmakra náluk ezeket a kifejezéseket használják: „a motoros vonat állandó »dünörgése«, a sínek

összekapcsolódásán és a váltókon való csattanások”; „Furcsa volt csákószerű sildes sapkában, mely egészen más, mint a csehszlovák hadseregben viselt »lodičky«” (162. p.); „Húzza a szalmát a »gajmóval«.” (212. p.)

Duba regényes önéletírásának újabb darabja, a *Valami elmúlt II. Erni diákkora* az öt évvel korábbi, *Valami elmúlt. Erni gyermekkorának* természetes folytatása abban a tekintetben is, ahogy Keserű József megállapítja: alapjában véve ez is metonimikus szerveződésű próza. Az irodalomteoretikus és kritikus az *Erni gyermekkorával* kapcsolatban még megjegyzi, hogy azt „a nyelvi áttetszősége, egyértelműsége való törekvés jellemzi”.² Az *Erni diákkora* ehhez képest éppen a hallás útján befogott (más) nyelvek sokféleségének megidézésével és rögzítésével lép túl (saját) nyelveinek mind egyértelműségén, mind transzparens voltán.

Csanda Gábor

2 Keserű József: *Az össze nem függő parkok*. Dunaszerdahely, NAP Kiadó, 2011, 140. p.

Számunk szerzői

Angyal László (1983)

nyelvész; tanár (Eperjesi Egyetem; Tompa Mihály Alapiskola, Rimaszombat, Szlovákia)

Bárth Dániel (1976)

etnográfus, történész (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Folklore Tanszék, Budapest, Magyarország)

Csanda Gábor (1963)

szerkesztő, kritikus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Gazdag Vilmos (1984)

doktorandusz (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szlav Nyelvtudományi Program, Budapest, Magyarország)

Gecse Annabella (1972)

néprajzkutató, muzeológus (Damjanich János Múzeum, Szolnok, Magyarország)

Gyurgyík László (1954)

szociológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

L. Juhász Ilona (1960)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Kerényi Éva (1981)

történész-muzeológus; doktorandusz (Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat, Szlovákia; Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország)

Kondor Perhács Johanna (1988)

doktorandusz (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Lampl Zsuzsanna (1959)

szociológus, újságíró, író (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Öllös László (1957)

politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Popély Árpád (1970)

történész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Sebők Szilárd (1989)

doktorandusz (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)